

ב"צ לוריא

רומי בירושלים

תולדות יהודה וירושלים תחת עול רומי

כתבי המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים
והחברה לחקר המקרא בישראל
בהוצאת דפוס רפאל חיים הכהן
ירושלים תשמ"ח

אתר דעת - מכללת הרצוג

ב"צ לוריא / רומי בירושלים

כתבי המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים

והחברה לחקר המקרא בישראל

www.daat.ac.il

כל הזכויות שמורות לדפוס רפאל חיים הכהן
נדפס בישראל

בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

02 - 6575938

תוכן הענינים

עמ'

1 . . . . . מבוא

סוף מלכות בית חשמונאי

7 . . המצב המדיני באזור בסופה של מלכות בית חשמונאי
12 . . האחרון למלכי בית חשמונאי
17 . . המרד שבראשו עמדה אחות אנטיגנוס
21 . . מנחם אב"ד הנלחם לחרות יהודה

רומי משתלטת

34 . . מר גרם לביטול עצמאותה של יהודה
39 . . פומפיוס טימא את הארץ
44 . . הורדוס טימא את ירושלים
49 . . חילול הקדש ע"י פומפיוס
52 . . הכהנים בעבודתם בעת כיבוש הר הבית
61 . . פולמוס של וארוס
67 . . חילול הקדש בימי ונטידיוס קומאנוס
70 . . פסל בהיכל
79 . . צבא נכרי בירושלים
82 . . חיילים נכרים טימאו נשים בירושלים

הכהונה בימי רומי

84 . . הכהנים בדור החורבן
88 . . מעמדה של הכהונה הגדולה
93 . . בגדי הכהן הגדול — ערובה בידי השלטון

מסים, מסים ועוד מסים

97 . . המס לרומי בראשונה
99 . . רומי משתלטת על אוצר המקדש
103 . . מסים, מסים ועוד מסים

109	.	.	.	.	.	.	חז"ל על המסים לרומי
112	.	.	.	.	.	.	שלטון החוק הרומי
114	.	.	.	.	.	.	מה בין החוק הרומי לחוק היהודי
117	.	.	.	.	.	.	פילון על השלטון ועל השליטים
118	.	.	.	.	.	.	נציבי רומי
127	.	.	.	.	.	.	חז"ל על נציבי רומי
129	.	.	.	.	.	.	הפגיעה בסמכות הסנהדרין
132	.	.	.	.	.	.	מהן "החניות" ומהו מקום הסנהדרין
135	.	.	.	.	.	.	עדות מפי בני הימים ההם
138	.	.	.	.	.	.	על המקורות החיצוניים
140	.	.	.	.	.	.	לשונו של יוסב"מ על לוחמי החרות

גיבורי האומה

144	.	.	.	.	.	.	בר־אבא
146	.	.	.	.	.	.	בן־סטדא
148	.	.	.	.	.	.	בן־ינאי
158	.	.	.	.	.	.	בן דרוסאי
160	.	.	.	.	.	.	אבוקה, אחד מחדייב
162	.	.	.	.	.	.	רצח עם בצלו של Pax Romana

המרד

166	.	.	.	.	.	.	מה היה הגורם המכריע למרד הגדול
168	.	.	.	.	.	.	הנהגת המרד
171	.	.	.	.	.	.	מטבעות המרד
172	.	.	.	.	.	.	י"ח הגזרות
174	.	.	.	.	.	.	מגילת תענית
175	.	.	.	.	.	.	רבן יוחנן בן זכאי
177	.	.	.	.	.	.	אבא סיקדא בן בטיח
179	.	.	.	.	.	.	האגדות על שריפת אוצרות המזון
183	.	.	.	.	.	.	הרעיון על מלכות בית דוד

נספחים

189	.	.	.	.	.	.	מקדש "הורדוס" — מי בנהו?
216	.	.	.	.	.	.	"ושרף אפוסטמוס את התורה"
219	.	.	.	.	.	.	מבית מדרשם של הקנאים

מבוא

את תולדות יהודה במאה ושלשים השנים תחת שלטונה של רומי — למן כיבוש פומפיוס ועד למרד הגדול — כתבו רבים וטובים, ולכאורה אין מה להוסיף. ואם אני בא לעסוק בתקופה זו, כוונתי היא לראות את הדברים מנקודת־ראות שלנו. לא אעקוב אחרי התפתחות החיים הרוחניים ביהודה ויצירת התורה שבע"פ, ברצוני לראות את חיי היום יום של האדם הפשוט וללוות אותו במצוקתו עד שפקעה סבלנותו והוא מרד. אני מעדיף עיון בעובדות החיים על הכללות או סקירות כלליות, כי ההכללה מביאה לידי טשטוש העובדות. מוטב שנעיין אחת לאחת בכל גזרת מלכות והנפגעים ממנה; יקרא הקורא, יתרשם ויסיק את המסקנות בכח שיפוטו שלו.

מבלי להתעלם מהמקורות המקובלים להכרת המאורעות של שנים אלו, כגון: ניקולאוס מדמשק, יוסף בן־מתתיהו, פילון האלכסנדרוני ואחרים — אשתדל למצוא במקורות שלנו — במשנה, בתלמודים ובמדרשים, עדות על החיים בשנים ההן. כוונתי לראות את הדברים מבפנים, ולא מבחוץ. יודע אני שאין זו מלאכה קלה, כיון שכל מי שחקר ודרש וכתב על תקופה זו ראה את הדברים בעינים נכריות, ובראש וראשונה — יוסף בן מתתיהו. הוא כתב את ספריו ברומא, והם רוויים חנופה, עוות עובדות והתעלמות מחוקת התורה וזכותם של היהודים לחיות לפיה.

דון יצחק אברבנאל כתב עליו¹:

"הרבה דברים כתבם בחילוף האמת ובחילוף מה שהעידו עליהם כתבי הקודש כדי להסביד פנים לרומיים, כעבד העומד ביד אדונים קשים, שידבר כרצונם וגו' והיה כוונתו לדבר לרומיים דברים מתישבים על לבם, וכאשר מצא דבר גדול וזר וקשה בעיניהם האמת, התאמץ לכתוב לשכך את אזנם כפי מה שעלה על לבו, ולא חשש לנטות מדברי הכתובים, והוא בעיני עון פלילי ושגעון ותמהון לבב וגו'".

חוקר בן זמננו, פ. חורגין, מסכם את דברי הערכתו על יוסב"מ ועל ספרו מלח' במלים אלו: "יוסב"מ התבטא דוקא בידידות יתירה לאויב ובחמת שנאה ליהודים, שרצו לפרק את עול רומי"².

1 מעייני הישועה. מצוטט מספרו של Dr. Solomon Rappaport, Agada und Exegese bei

Flavius Josephus, Wien 1930, 5 IX.

² 1 מחקרים בחקופת בית שני, ניו־יורק תש"ו, עמ' 303.

את ס' מלחמות כתב יוסב"ם בש' 75, בהיותו תחת השגחה מתמדת, וטיטוס נתן לספר את אישורו ואת קדמוניות כתב בש' 94. על מידת "הדייקנות" השגיתו מפקדים בכירים של הצבא הרומי, ובמיוחד עשה זאת המלך אגריפס השני, שבו נועץ המחבר בכל שלבי יצירתו.² גם לדייקנות, כמו לאמת — שני פנים; הדייקנות של יוסב"ם הוא מה שנראה לאפוטרופסיו נכון וצודק. בעינינו אנו נראים הדברים אחרת. את הנוסח הראשון של ס' מלחמות כתב יוסב"ם בארמית והוא נועד לא רק ליהודים, אלא גם לעמים האחרים דוברי ארמית, למען ידעו מה כחה של רומי ולא יעזו למרוד בה.

הסופרים הנכרים כמו טקיטוס, קיקרו ואחרים דבריהם זרים ומוזרים, המעידים על חוסר ידע כלשהו על היהדות והם רוויים שנאה ובוז לעם היהודי. המחקר החדש מרבה להתעניין בתקופה זו, אולם הוא רואה בה בעיקר את הרקע לצמיחת הנצרות, ולא את חיי האדם ביהודה במציאות היום יומית. מקורותינו שלנו על דורות אלה מעטים ולא תמיד ברורים למדי. לאחר המרד הגדול ולאחר מרד בר-כוכבא נקטו חז"ל את הכלל שאין למרוד במלכות רומי, והדיון במדידות עלול לגרום לצרות חדשות.³ מנהיגי היהדות דנו את מתנגדיהם לגניזה עולמית, שמותיהם של אלעזר בן-חנניה, יוחנן מגוש-חלב, שמעון בן-גוריא ואלעזר בן-חנניה — זכר מעשיהם וגבורתם נמחו מספר דברי הימים של היהדות הרוחנית.⁴

מבין מאה ושלושים השנים שנדון בהן, שלשים וארבע השנים של מלכות הורדוס הן הידועות ביותר. הורדוס קבע את עיקרי החיים המדיניים לפי הנוסח היווני-רומי. ביד-ברזל ובזדון-לב ביטל את כל ההישגים של מלכי בית חשמונאי והחזיר את גלגל ההיסטוריה של יהודה מאה וחמשים שנה אחורה, כבימי אנטיוכוס אפיפנס. הוא קבע ממשל זר לרוח ישראל, אכזרי — שלא היה כדוגמתו, ונציבי רומי הלכו בעקבותיו. אברהם שליט כתב ספר מקיף על הורדוס ותקופתו,⁵ אבל כל כולו בנוי מנקודת הראות הרומית. שליט ראה את מקור הרע בעם יהודה, ולא בשלטונו של הורדוס.

2 ראה John Thackeray, Josephus — the Man and the Historian, New-York 1929 p. 17. אחד שבא להגן על יוסב"ם הוא ד"ר י. נ. שמחוני במבוא לתרגומו של ס' מלחמות. אולם אין הגנתו עומדת בפני הביקורת.

3 ראה הקובץ "המרד הגדול: הסיבות והנסיבות לפריצתו", לקט מאמרים, ערך אריה כשר. הוצ' מרכז שזר, ירושלים תשמ"ג.

4 ראה י. נ. שמחוני, במבוא לס' מלחמות, עמ' ט.

5 הורדוס המלך, האיש ופעלו, הוצ' מוסד ביאליק, תש"ך.

לדבריו "עשה האיש גדולות בשביל העם היהודי. אין ספק שאילו זכו והבינו העם והמלך זה את רוחו של זה, היתה מלכותו של הורדוס תופסת מקום נכבד מאד בזכר העם כמלכות דוד, שהרי הישגיו המדיניים של הורדוס לא היו פחותים מהישגיו של דוד"⁶. גוזמא קטני — דוד היה מלך, הורדוס היה ואסאל, עבד למלכי רומי, מוכס מצליח, שכל הדרכים לקנות את לב אדוניו ברומא על חשבון נתיניו, היו כשרות בעיניו.

שליט, כרבים מקודמיו, שם את הדגש על הזרות ועל אי-ההבנה. ודאי שהרומאים — חיילים, נציבים וקיסרים — כולם כאחד לא ירדו לעומקה של תורת ישראל, גם לא היה כל נסיון מצדם להכירה ולכבדה. ההתנכרות, וכתוצאה ממנה — ההתנשאות אין בה כדי להצדיק מעשי-רשע ללא גבול בסיסמה של החוק הרומי. הקמת "במה" כאות לדיון משפטי היא אחיזת-עינים, ותו לא.

אין ספק שהיו ביהודה סופרים, שרשמו את קורות הימים הגורליים הללו, אולם לא נותר מדבריהם אלא מעט, ואף זה רק בתרגום.

אחד מאלה הוא בעל "מזמורי שלמה", איש ירושלים. אין במזמורים הללו עובדות חדשות בלתי ידועות מיוסב"מ ומאחרים; חשיבותן היא בכך שניתן ללמוד מהן משהו על המפלגות בעם. המזמורים הללו מבליטים את הפילוג בעם בדור האחרון לשלטון בית חשמונאי. מודגשת בהן השנאה של הפרושים כלפי הצדוקים, שהיו בשלטון במדינה ובבית המקדש. השנאה היא ללא גבול וזה בא להסביר לנו מדוע ביקשה המשלחת של אנשי ירושלים מפומפיוס לבל ימנה שליט זה או אחר, ומוטב שיהודה תסופח לרומי, כפי שהיה בימי השלטון הפרסי והיוני. תחת שלטון זר יקל עליהם לטפח את התקוה על מלכות בית דוד.

שנאה למלכי בית חשמונאי ותקוה למלכות בית דוד הוא תכנם של החרוזים הבאים:

אתה ה' בחרת בדוד למלך על ישראל ואתה נשבעת לו על זרעו עד עולם
כי לא תכרת ממלכתו לפניך.

ובעונותינו קמו עלינו חטאים ויתנפלו עלינו ודיחנונו
אשר לא הבטחת לנו המה לקחו בחזקה ולא קדשו שמך הנכבד
וישימו בראשם הוד מלכות

ואתה אלהים תשפילם ותקח זרעם מן הארץ
בקום עליהם איש נכרי לעמנו... ולא ינקה אחד מהם.

להבנת המאורעות עלינו להסיר את המסוה של חוק ומשפט רומי, ואז נראה את הגורמים כפשוטם: תאוות שלטון בלתי מרוסנת וטובות הנאה חמריות שניתן להשיג ביר חזקה, ללא כל התחשבות בעם הנשלט.

מסקנתו של שליט היא "אין העם יכול להוסיף לחיות בנפרד מן העולם, אלא חייב היה להשתלב במערכת הגאולה החדשה, להיות עצם מעצמותיו של גוף מלכות רומי, של האיקומני, ולהיות שותף בזכויות ובחובות הרובצות על כל העמים המקובצים בתוך גוף גדול זה שבהנהגתה של רומי"⁷.

ההיסטוריונים קוראים למשטר זה Pax Augusta⁸ לכבוד הקיסר, ולימים הרחיבו את "השלוש" ליושבי התבל וקראו ושינו אותו ל-Pax Romana.

מה הן הזכויות ש"השלוש" הזה נתן לארצות הכבושות — לפרובינציות? הוא נטל מהן את הזכות להלחם על קיומם ובתמורה דאג לשלוםם בגבולות שהוא קבע לכל אחת מהן; קביעה זו היתה לרעתה של יהודה ולטובתן של הערים ההלניסטיות. כתמורה גבתה רומי מסים. מאז ימי שיבת ציון שילמה יהודה מס למלכות השלטת, אם זו מלכות פרס ומדי, אלכסנדר מוקדון, התלמיים או הסלבקיים, אבל המסים שהטילה רומי תחת שמות רבים ושונים, היו קשים מגשוא.

הורדוס פעל רבות כדי לשלב את יהודה בתרבותה של רומי, ולא עלתה בידו. לחיות לפי תרבות זו — לכך לא הסכים העם והתקומם לא פעם. גם כשלא הצליח חזר ונלחם על זכותו לחיות לפי תורת החיים שלו.

מאבק זה הוא הנושא שלפנינו.

למן שנת 63 לפנה"ס — כיבוש פומפיוס — ועד שנת 66 למנינם — פרוץ המרד הגדול, לא שקטה הארץ. אלו היו מאה ושלשים שנה של מהומות והתקוממויות כמעט בלתי פוסקות. סופרי הדורות שכתבו ברוחו של רבן יוחנן בן זכאי, מיעטו לספר על עלילות הגבורה וחרוף הנפש של גיבורים שניסו לפרוק את עול רומי, לכן ידיעותינו זעומות, אע"פ כן מראה הרשימה שלהלן כי ההתקוממות היתה מתמדת:

(א) יהודה הפכה למדינת־חסות של רומי. אריסטובלוס נאלץ ללוות את פומפיוס לירושלים. סיעת אריסטובלוס לא השלימה עם הכניעה וסגרה את שערי העיר בפני פומפיוס, אולם סיעת הורקנוס פתחה את השערים לפניו. אנשי אריסטובלוס התבצרו בהר הבית ופומפיוס נאלץ לצור עליו במשך שלשה חדשים.

7 שם עמ' 339; שכת החוקר שאם ישחלבו בעולם הרומי יחדלו להיות יהודים.

8 Pax — אֶלֶת השלוש של רומי.

- (ב) מרד אלכסנדר בן אריסטובלוס 57 לפנה"ס.
- (ג) מרד אדיסטובלוס " 56—55
- (ד) מרד אדיסטובלוס בשנית " 53—51
- (ה) המרד בהנהגת פנואל (פיתולאוס) " 53—51
- (ו) המרד בגליל בראשותו של חזקיה הגלילי " 47—46
- (ז) שלטון אנטיגנוס בגליל בחסות הפרתים " 42
- (ח) הקרבות בין אנטיגנוס להורדוס, השתתפות אב"ד מנחם ותלמידיו לצדו של אנטיגנוס " 40—37
- (ט) מלכות אנטיגנוס השני, בסיוע הפרתים ושלא על דעת רומי " 40—37
- (י) מרד אחות אנטיגנוס " 37—32
- (בשנות מלכותו של הורדוס אי־אפשר היה למרוד; הבלשים שלו שרצו בכל מקום; באמצעותם דיכא באכזריות כל מי שהעלה על דעתו להתקומם נגדו ונגד שלטון רומי)
- (יא) יהודה בן צפורי ומתתיהו בן מרגלית וארבעת תלמידיהם גדעו את נשר הזהב בשער המערבי של ה־הבית, אות למרד בהורדוס. בערך 5—4 אחה"ס
- התביעה שהעם הגיש לארכילאוס "התרת האסירים שנאסרו ע"י הורדוס"⁹, מעידה על תנועת שחרור מעולו של הורדוס ורומי כאחד, שדוכאה לפני שפרצה
- (יב) פולמוס וארוס 4—5 בערך
- (יג) הפרעות באדום (שביהודה) 7 "
- (יד) מרד שמעון עבד הורדוס 4—5 "
- (טו) מרד אתרוגס " "
- (טז) בר־אבא 30 "
- (יז) בן־דינאי 48 "
- (יח) בן־סטאד 60 "
- יוסב"מ, כמעט מקור יחיד העומד לרשותנו לידיעת המתרחש ביהודה בתקופה זו, נקט בשיטתו של ריב"ז, ומטעם שלו — לא צריך להראות התנגדות לשלטון רומי. אבל י"ח הפרטים הללו מעידים על עצמם.
- אגריפס השני לא כאב את כאב העם, כי היה זר לו ולתרבותו, לכן יכול היה לאמר בנאואו לעם¹⁰ "היה זמן שבו הייתם צריכים לעשות הכל כדי שלא לקבל את

10 מלח' ב'. ט"ז — 357.

9 קדם' י"ז, ח'. ד — 204.

הרומאים כשפלו פומפיוס". הנכון שאין לדברים אלה כל יסוד, לא היתה ברירה. אבל העם לא השלים. והגדיר זאת בדור ויפה א. רפפורט¹¹:
"אי־השלמה שנמשכה למן ראשית הכיבוש הרומי של ארץ־ישראל בזמן פומפיוס בגילויה ההריף ביותר: מרידות אלימות בשלטון. במדידות ניכרים יסודות מגוונים: מרדנות לאומית מחוץ שאיפה לחירות מדינית; מרדנות של אומה המבקשת לקיים את ייחודה החרבותי ואת מאווייה בתחומים הלאומיים, החברתיים והדתיים גם יחד; מרדנות של חברה, הממאנת להשלים עם מציאות המנוגדת להווייתה, והמבקשת לשנותה; מרדנות קיומית. על מנת למנוע חידלון וכיליון: מרדנות המונעת עלידי מגוון סיבות מכל התחומים של חיי הכלל, ובכלל זה חיי הכלכלה והתקלאות...".

לכאורה. הנושא שלנו מצער מאד; מקובל עלינו לדאות בכשלון המרד וחורבן הבית גורל מר. המעיך עלינו עד היום.
ואולי אין הדברים כך: נמצא חוקר מעמיק ורחב־אופקים, פרופ' מיכאל אבי־יונה, שניתח את המצב והגיע למסקנה שונה, וכך אמר¹²:

"ביח המקדש נחרב, ועל כך אנו מתאבלים. מה היה קורה אילו לא נחרב? אזי היה סוגר אותו תיאודוסיוס או יוסטינינוס, שהרי בהזדמנות כלשהי היו סוגרים אותו. למעשה בצעו הקנאים כעין ניתוח כירורגי, אשר הפריד את היהודים מהתרבות של העולם העתיק; ועל ידי שהם נפרדו אנחנו קיימים עד היום הזה. כל העמים שהיו קיימים אז כולם ירדו לטמיון בסוף התקופה העתיקה. העם היחידי ששמר על תודעתו, על יחידותו, זה העם היהודי, דוקא מפני שעוד הרבה זמן לפני שקיעתו של העולם העתיק הוא הביא לניתוק הזה.

לזמנם של המקורות

הרבה מן המקורות שבספר זמנם אינו מוגדר. הם נשתמרו במדרשים, שלוקטו וסודרו בדורות מאוחרים, אבל כנראה שנשתמרו בהם ידיעות על מה שהתרחש בדורות קדמים. וכי יוסב"מ — בן דור החורבן — נאמן? ודאי שלא. אף על פי כן, באין מקורות אחרים, אנו בונים את תולדות העם במשך כמה דורות על פי ספריו. ועוד דבר — ההיסטוריוגרפיה שלנו בנויה על תולדות חייהם ומעשיהם של המנהיגים, תחילה המלכים והישגיהם, ומשפסקה המלוכה הקו המנחה הם החכמים, הסנהדרין וההלכה שקבעו. במדרשים יש משהו מיוחד, בהם באה לידי ביטוי רוחו של העם בחיי היום־יום שלו.

11 ראה המבוא לספר "יהודה ורומא — מרידות היהודים" בסדרה היסטוריה של עם ישראל, הוצ' "עם עובד", חשמ"ג.
12 ראה הערה 3, עמ' 385.

המצב המדיני באזור בסופה של מלכות בית חשמונאי

בימיה של שלומציון המלכה קמו במזרח שלוש "מעצמות"¹ שבראשן עמדו שליטים שאפתנים רבי עוצמה ותושיה, שהצליחו לזעזע את האזור כולו, והם: טיגראנס הראשון מלך ארמניה, תלמי בן-מינאי מלך יטור וחרתת השלישי מלך הנבטים. כדי להכיר את מצבה של יהודה יש לעמוד תחילה על מעלליהם של שלושת השליטים הללו.

א. טיגראנס מלך ארמניה

טיגראנס הראשון (96–56) הרחיב את גבולות ממלכתו במידה שלא ידעה דוגמתה בדורות קודמים: הוא סיפח על מלכותו את סופנה ואחר כך כבש את גורצ'יאני שע"י החרקל העליון, חדיב, מיגדוניה (חבל נציבין) אוסדואני (חבל אורה: אוּרְפָה); בשנת 83 השתלט על מדינתם של הסלבקים בסוריה, הכניע את הערים הפיניקיות, ובכללן את עכו. על כך מספר יוסב"מ:

מלח' א', ה', ג:

כאשר חנה טיגראנס מלך ארמניה על עיר עכו ושם מצור על קליאופטרה, שלחה אליו אלכסנדרה מנחה, לכרות עמו ברית. אבל הוא הקדים לעזוב את הארץ, בשמעו כי קמו מהומות בממשלתו מבית כשפרץ לוקולוס על ארץ ארמניה.

קדמ', י"ג, טז, ד:

באותו זמן באה הידיעה, שטיגראנס חדר לסוריה עם שלשים רבוא אנשי צבא ומתעתד לעלות על יהודה, דבר זה, כפי שמסתבר, הפחיד את המלכה ואת העם. וכשצר טיגראנס על פתולומאס שלח לו מתנות רבות ויקרות ושליחים. כי המלכה סליגי,

היא הקרויה קליאופטרה, שמלכה על סוריה, יעצה לתושבי פתולומאס לסגור שעריהם לפני טיגראנס. וכן באו (השליחים) מירושלים אל טיגראנס וביקשו, שינהג חסד עם המלכה (שלומציון) ועמה. והוא שיבח אותם על (שבאו) ממרחק רב (לחלוק לו) כבוד ונתן תקוות טובות (בלבם). זמן קצר לאחר שנכבשה פתולומאס נודע לטיגראנס, שלוקולוס, שרדף אחרי מתרדת, לא השיג אותו, כי ברח אל האֵיפֶּרִים, והוא הולך ומשחית את ארצו וצר על (טיגֶרְנוֹקְרָטָה), על כן מיהר לחזור לארצו.

אין תיאום בין שני המקורות: לפי הסיפור בקדמ' הכל הסתדר בכי טוב, בסה"כ קיבל מתנות מאת המלכה, ולא מס, והוא לא פגע במדינה ובעם. הנוסח היפה הזה עושה רושם של בדיה והעובדות שלהלן יוכיחו.

לינץ² כותב שבארמניה היו יהודים רבים שהביא לשם טיגראנס הראשון. היו שם ישובים יהודיים עם כהנים מבני עמם. משה מחורנה מספר שבשן היתה קהלה יהודית בימיו של יורשי מיטרדאטס כאשר נלחם ברומי. נויסנר³ כותב כי בשנים 83–69 היתה יהודה מעלה מס לארמניה. טיגראנס הגלה יהודים מיהודה לטיגרינוקרה⁴. שלום בארון⁵ מביא את המסורת שנרשמה על ידי פאוסטוס מביזנטי המספרת שהמלך טיגראנס הביא מסוריה⁶ מספר רב של מתישבים יהודים⁷.

ב. תלמי בן-מינאי מלך יטור

לפי עדותו של סטראבון ישבו בני יטור במישור מְרִסְיָאס⁸. סטיפנוס ביוזנטינוס מספר על הערבי מְנִיקוֹ כמיסד השושלת של מלכי יטור, ששלטו בכלקיס. בימי מלכותו של תלמי בן מינאי (85–40) הגיעה מדינת יטור לגבולות נרחבים, הרבה מעבר לבקעת הלבנון; בימיו הקיפה יטור את הרי מול הלבנון וחלק ניכר בלבנון. הוא שלט גם בשתי ערים פיניקיות שעל חוף הים — בּוּטְרִיס ותיאופרוסופון והטיל את אימתו על ביפלוס ועל בִּיקְרָטוֹס. במזרח כללה ממלכתו את מחוז אבילינה עם העיר הראשית אבילה, ואת המחוז יטורִיָה, שהשתרע למזרחו של החרמון, וכלל את החלק הצפוני של הגולן. בכח שליטתו של תלמי בן מינאי על שני מחוזות אלה הוא הטיל את אימתו על דמשק אחרי שמלכה אנטיוכוס ה־12 דיוניסוס, נפל בקרב עם הנבטים. כדי למנוע את השתלטותו על דמשק קראו הדמשקאים את תְרַפְתָּהּ ה־א, מלך הנבטים, לשלוט בעירם. על ימים אלה מספר יוסב"מ:

2 H. F. B. Lynch, *Armenia*, London 1901, vol. I p. 299, n. 3

3 Jacob Neusner, *A History of the Jews in Babylonia*, Leiden 1965, vol. I p. XVI, 14.

4 Tigranocerta

5 שלום בארון, היסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל (בתרגומו של י. מ. גרינץ), חלק א' עמ' 137.

6 ידיעה זו מופיעה גם באנצ' העברית. ערך ארמניה וזה לשונה: טיגראנס הראשון הביא יהודים מארץ ישראל (או מסוריה) והושיבם באֶרְמִיָה ובכמה ערים ארמניות אחרות. סוריה או חילת-סוריה משמש לעתים כמונח כללי וכוונתו למלכות הסלקים והוא כולל גם את יהודה.

7 רמז על גלות ארמניה אנו מוצאים באיכה רבה לכתוב "נשקד עול פשעי (א', יד). אמר (הקב"ה): אם אני מגלה אותם דרך מדבר הם מתים ברעב אלא אני מגלה אותם דרך ארמניה שהם כרכין ומחוזות ומאכל ומשקה מצוי להם.

8 בקעת הלבנון או חילת סוריה במובנה המצומצם. מלח' א', ד', ז'.

קדמ' י"ג, ט"ו, ב

אחרי כן מלך על חילת סוריה חרתת, שנקרא לשלטון על ידי אלה שהחזיקו בדמשק מתוך שנאתם לתלמי בן מניאוס. והוא יצא משם למלחמה על יהודה וניצח את אלכסנדרוס בקרב ליד מקום אחד חדיד, אך נסוג מיהודה על פי הסכם.

מלח' א', ד', ח

ואחרי הדברים האלה הביאו אנשי דמשק, משנאתם את תלמי בן-מינאי את חרתת הערבי אל ארצם והמליכוהו על חילת סוריה. הוא עלה על יהודה והכה את אלכסנדרוס במלחמה, אבל כרת עמו ברית שלום ועזב את יהודה. ואכלסנדרוס כבש את פחל ועלה על גרש וכו'.

נראה על כן שאריסטובולוס יצא עם צבאו לסייע לתלמי לצרף את דמשק לתחום שלטונו. יתכן שהיה קרב בין שני הצדדים ותלמי יחד עם אריסטובולוס נוצחו בקרב. הנוסח שמביא יוסב"מ הוא מפי ניקולאוס מדמשק, שהשמיט — מסבה בלתי ברורה — את עיקר הסיפור: המטרה שלשמה יצא אריסטובולוס ולמה חזר בלא כלום.

ג. חרתת השלישי מלך הנבטים

להבהרת היחסים בין יהודה לנבטים עלינו לחזור לימי שלטונו של ינאי. הנבטים הורישו את האדומים מהר שעיר והקימו שם את ממלכתם, שהתבססה בעיקר על המסחר עם ערב הדרומית וארצות רחוקות אחרות, שהעבירו דרכם את תוצרתן למערב.

הנבטים שאפו למוצא אל הים, אבל ינאי הקדים אותם וכבש את כל הערים ההלניסטיות שעל החוף הדרומי — עזה ואנתידון, רפיח ורפיחיים ורינוקורורה — וכך סגר בפניהם את המוצא לים והכריחם לשלם לו דמי מעבר על סחורתם. ינאי גם כבש את ארץ מואב והרחיק דרומה בנגב עד חצבה⁹. הוא כבש את הערים ההלניסטיות בעבה"י, כך שגם דרך המלך בעבה"י לא היתה פתוחה בפני הסוחרים הנבטים. כיבושי הגיעו עד רגב וגרש במזרח ועד פניאס, והגולן בצפון. כאן היה לו גבול משותף עם היטורים, ושניהם חסמו את הדרך מדמשק לערי החוף. לאחר מפלתו של אנטיוכוס דיוניסוס בקרב עם הנבטים בדרומה של השפלה, בערך בשנת 80, ולאחר מות ינאי המלך (בשנת 76), נחלש שלטונה של יהודה במרבית השטחים הכבושים; חרתת השתלט על ערי החוף, הקיף מצד מזרח את הערים שבשלטון יהודה והתקרב לדמשק¹⁰.

9 תמר או צנה המקראית.

10 קדמ' י"ג, ט"ו, ג.

זקני העיר דמשק, שנותרו ללא שליט, מצאו שמשלטונו של תלמי בן-מינאי לא יהיה להם כל רווח, אולם אם העיר תהיה בידי חרתת הוא יכוון את שיירות הסוחרים לדמשק ולהם יהיה צפוי חלק נכבד במסחר ורוח בטוח, לכן החליטו להסתפח למלוכות הנבטים. והם לא התאכזבו. הנבטים כיוונו את השיירות לדמשק וכדי להבטיחן הקימו תחנות בינים ועמדות חזקות לאורך הדרך. הם השתלטו על בצרה שבהר חורן ועל גרש, ולאחר ימים הפכו את בצרה לבירתם השנייה.

כאן משתלבת ידיעה מוזרה בפי יוסב"מ (קדמ' י"ג, ט"ו, ג—418¹¹; במקביל מלח' א', ה', ג):

"לאחר זמן לא רב שלחה את אריסטובולוס עם צבא לדמשק נגד תלמי הקרוי מְנִיאוס, שהיה שכן קשה לעירם. אולם הם לא עשו דבר הראוי לציון מיוחד".
מדינת דמשק, בה אנו דנים, הוקמה בשנת 111 לפנה"ס, כאשר פרצה מלחמת אחים בין אנטיוכוס השמיני, גריפוס, לבין אנטיוכוס החשיעי, קזיקינוס. מדינת הסלבקים נחלקה אז לשנים, ואנטיוכוס קזיקינוס שהשתלט על חלקה הדרומי, קבע את בירתו בדמשק¹². דמשק הוא אזור רחב ידים ופורה מאוד, זהו נוה מדבר גדול המשתרע לרגלי הרי מול הלבנון ועד המדבר הסורי. העיר דמשק שוכנת בצומת דרכים חשובה ובכל הדורות היתה מרכז מסחרי חשוב. מדמשק יוצאת הדרך צפונה לארמניה, ומזרחה למדינת הפרתים — אל מעבר לנהר פרת ואל הודו, מכאן גם דרך נוחה במעבר בין הרי הלבנון לערי החוף.

לפי המצב המדיני באזור נקל להבין שלדעתם של אנשי דמשק מי ימלוך עליהם, לא היה משקל רב. השאלה הוכרעה על ידי מי שהיה תקיף יותר. עמדו כאן שני יריבים: חרתת ותלמי. אריסטובולוס וצבא יהודה לא יכול היה להחשב ככח שלישי, כי צבא יהודה היה מדולדל לאחר שמיטב מצביאיו הורחקו או הוצאו להורג על ידי הפרושים. אריסטובולוס יכול היה לשמש רק כחיל עזר לאחר הצדדים. אין להעלות על הדעת שהיה בדעתו לסייע לחרתת, שהיה יריבו הקשה של ינאי המלך כל השנים. לעומתו היה תלמי בן מינאי מלך של מחוז יהודי, ואף הוא עצמו היה בן דת ישראל.

11 ספר יוסיפון, מהדורת ד. פלוסר, ירושלים תשל"ט, עמ' 140, מביא את ההסבר הזה: "בימים ההם פשעה דמשק, כי תלמי הנקרא מיניאוס פשע בתוכה לבלתי תת המס למלכה כחוק שנה בשנה. ותשלח המלכה את אריסטובולוס בנה עם צבא העם אשר עם רבי הפרושים. כי לא היו עמהם צבא הצדוקים והחסידיים, ויצאו מירושלים וישבו בבנוש ובכלימה". קשה לקבל שיטור הגדולה והחזקה היתה מעלה מס ליהודה. ההסבר על שני סוגי צבא משקף את מצב הבטחון במדינה. הדבר היחיד הברור הוא "וישבו בבנוש ובכלימה".

12 ראה שידר, חלק ב', עמ' 152.

בימי מלכותו של אריסטובולוס הראשון כבש אנטיגונוס אחי המלך את יטור וייהד את תושביה. לאחר שנים מספר חזר ינאי המלך על הכיבוש והייהוד. ויש לזכור שבבקעת הלבנון, בלבוא חמת, היה ישוב עברי קדום מאוד, מובלעת עברית מימי האבות¹³. ידוע שלתלמי היו קשרי ידידות עם בית המלוכה כיהודה: לאחר שנרצח אריסטובולוס הוא נטל תחת חסותו את בני משפחתו ואף נשא לאשה אחת מבנות המשפחה. נראה על כן שאריסטובולוס יצא עם צבאו לסייע לתלמי לצרף את דמשק לתחום שלטונו. יתכן שהיה קרב בין שני הצדדים ותלמי יחד עם אריסטובולוס נוצחו בקרב. לכן נאמר כי אריסטובולוס "לא עשה דבר הראוי לציון מיוחד". הנוסח שמביא יוסב"מ הוא מפי ניקולאוס מדמשק, שהשמיט — מסיבה בלתי ברורה — את עיקר הסיפור: המטרה שלשמה יצא אריסטובולוס ולמה חזר בלא כלום.

13 ראה ספרי על קדמות העברים, ירושלים תשל"ז, עמ' 77.

האחרון למלכי בית חשמונאי¹

צחוק הגורל — האחרון לבית חשמונאי שמו כשמו של הראשון — מתתיהו, והוא בנו הצעיר של אריסטובולוס, נכדו של ינאי המלך, וידוע בכתבי יוסב"מ בשמו הנכרי אנטיגונוס.

על תולדותיו ומאבקיו אין לנו מקור כלשהו זולת דברי יוסב"מ, קרי — ניקולאוס מדמשק, נכרי ששימש כמזכירו וכותב תולדותיו של הורדוס. כיון שאנטיגונוס היה יריבו של הורדוס אין פלא שניקולאוס ראה לנכון להכפיש את שמו, אולם מן הייחס של המוני בית ישראל, שהתנדבו והצטרפו אליו בכל מאבקיו נגד אנטיפטר ובניו, ניתן לשפוט עליו אחרת.

כיבוש הארץ בידי פומפיוס והדחת אריסטובולוס לא הביאו את השלום והשקט במדינה; פומפיוס הולך בשבי את אריסטובולוס עם משפחתו — שני בניו אלכסנדר ואנטיגונוס, ושתי בנותיו — שם האחת אלכסנדרה ושמה של השניה לא נזכר אף פעם במקורות. אלכסנדרוס הצליח לברוח, הוא נלחם בהורקנוס והשתלט על ירושלים, וגם ניסה להקים את חומת ירושלים שהרס פומפיוס, אולם הרומאים שהיו שם מנעו אותו מכך². צבא רומי שבראשו גאבנינוס דיכא את המרד.

אריסטובולוס ברח מרומא ועורר את המרד מחדש. הקרב המכריע נערך לרגלי מבצר מכור בעבה"י, אריסטובולוס נפצע ונפל בשבי יחד עם אנטיגונוס בנו. אריסטובולוס הורעל ע"י אנשי פומפיוס. אנטיגונוס והבנות שוחררו על ידי הסינאט, שכן כתב גאבנינוס, שהבטיח זאת לאמם על שהסגירה את המבצרים³.

יריבו של הורדוס, מריון שליט צור, ופאביוס שר בצבא פומפיוס "אשר פפר

1 אמנם. היה עוד מלך יהודי — אגריפס; אע"פ שהעם קרא לו "אחינו אתה, אחינו אתה", הוא היה שונה ממלכי בית חשמונאי. הוא לא נלחם אלא הגיע למלכות ברוב חכמתו, ואילו אנטיגונוס הוא אחרון המלכים הלוחמים.

בסדר עולם זוטא, מהדורת נויבאוער "סדר חכמים וקורות הימים" אוקספורד 1887, חלק ב' עמ' 71. באה ידיעה מוזרה: "ומלך אחריו (אחרי אריסטובולוס השני) בנו עשרים ושש שנים ונהרג בשנת מאה ושלש למלכות בית חשמונאי. אם נאמר עשרים וששה חדשים, במקום שנים. נראה קרובים לאמת על מלכות אנטיגונוס בשנים 37–40.

3 שם, שם ו', א.

2 קדם' י"ד, ד', ב.

אנטיגונוס את פניו במנחה", הטה את לבו לעזר לו בעליתו על הארץ⁴ — את כל הכסף הדרוש לדבר המציא תלמי בעל אחות אנטיגונוס. הורדוס יצא להלחם בשונאיו וערך מערכה למולם בקרבת שערי ארץ יהודה, התגבר במלחמה וגרש את אנטיגונוס...

בהיות קיסר בסוריה בא אנטיגונוס וקונן על גורל אביו ואמר שלמען קיסר מתו אריסטובלוס, שנרצח בסמי רעל, ואחיו אלכסנדר, שסקיפיון הרגו בקרדוס. הוא ביקש מקיסר שירחם עליו, כי גורש משלטונו⁵. אולם לשון החלוקת של אנטיפטר הכריעה את הכף, קיסר מינה אותו לאפטרופוס על יהודה.

שנתיים לאחר מכן, בשנת 40 לפנה"ס, חל שינוי חד במצב המדיני בסוריה; פאקורוס בן מלך הפרתים, ובזפרנה הפחה כבשו את סוריה. תלמי בן-מינאי מלך כלקיס מת ובנו ליוניאס ירש את מקומו. אנטיגונוס כרת ברית עם ליוניאס במטרה להדיח את הורקנוס ולהושיבו במקומו, ולהרוג את אנטיפטר ובניו. פאקורוס ובזפרנה החליטו לעזור לאנטיגונוס בהשגת מטרותיו. לפי דברי יוסב"מ (קרי — ניקולאוס מדרמשק) הבטיח אנטיגונוס לפאקורוס ולבזפרנה הבטחות רבות, ברכוש ובנפש, ועל כך עוד נשוב לדון.

פאקורוס, בן המלך, שלח פלוגת פרשים ליהודה שתתור אחר העיניים בארץ ותפעל שכם אחד עם אנטיגונוס. בראש צבא זה עמד פאקורוס שני, שר המשקים של המלך. הצבא הפרתי התחלק לשנים, פאקורוס הוליך את אנשיו בדרך החוף, ובזפרנה — בדרך שבפנים הארץ. אנשי צור סגרו את העיר בפני פאקורוס, כי רק לפני כן זמן קצר שיחד אותם הורדוס. לעומתם אנשי צידון ואנשי עכו קיבלו את הצבא הפרתי ברצון.

כאשר הגיע חיל הפרתים, ואתם אנטיגונוס, אל אזור הכרמל נהרו יהודים רבים לקראת אנטיגונוס והתנדבו לצאת אתו למלחמה. לאורך כל הדרך דרומה הצטרפו יהודים רבים למחנהו. לאחר הקרב הראשון שנערך במקום המכונה "יערות אלונים" נפתחה לפנייהם הדרך לירושלים.

הורקנוס ופצאל באו לקראתם בחיל עצום, והמלחמה ניטשה בחוצות ירושלים. אנשי הורדוס הניסו את צבא אנטיגונוס וסגרו עליהם בהר הבית. בבתי הסמוכים להר הבית השאיר הורדוס רבים מאנשיו. אולם העם בירושלים הצטרף ללוחמים נגד בני אנטיפטר ושרף את הבתים הללו על שומריהם.

הורדוס סגר את העיר בפני פאקורוס, שבא עם חמש מאות רוכבים. אולם פצאל

4 מלח' א', י"ב, ה-ג.

5 קדמ' י"ד, ח', ד.

נעתר לפאקורוס, שאמר כי בא להשבית את המלחמה. משבא לעיר פתח את פצאל לצאת אתו אל בזפרנה למו"מ על שלום, והוא יצא אליו עם הורקנוס. בסופו של דבר הורקנוס נלקח בשבי והובל לבבל, פצאל התאבד והורדוס נמלט על נפשו, ומשלא התקבל בעין יפה אצל מלך הנבטים עבר למצרים ומשם נסע לרומא. מעתה, משנת 40 ועד שנת 37, אנטיגונוס הוא מלך יהודה וכחן גדול, לפי המסורת של מלכי בית חשמונאי.

אמרנו שלפי דברי יוסב"מ קנה אנטיגונוס את עזרתם של הפרתים — הוא הבטיח להם אלף כיכר וחמש מאות נשים.⁵ תשלום בעד עזרה להשגת השלטון. זו היתה הדרך המקובלת באותם הימים, כך נהג אנטיפטר וכך נהג הורדוס כל הימים, ואין לראות בזה פגם. ואשר לחמש מאות הנשים — כבר עמד על כך זאב יעבץ שכתב:⁶ "שוחד חמש מאות הנערות, אשר כתב יוסיפוס כי הבטיח אנטיגונוס לפקור — לפי הנראה דבה היא, אשר הוציאו שכירי הורדוס וסופר ביתו ניקולאוס, ויוספוס נמשך אחריהם".

לעומת זאת מטיל יעבץ דופי באנטיגונוס על שאחותו נישאה לנכרי, לתלמי בן-מינאי מלך כלקיס.⁷ ולא היא; שני דורות קודם לכן נכבשה מדינת יטור ובירתה כלקיס על ידי אריסטובולוס הראשון ועוד פעם על ידי ינאי המלך, שגייר את יושבי יטור ואת מלכם וסיפח אותם לבית ישראל. לפיכך אין לראות כל פגם בנשואי אחות אנטיגונוס עם בן מלך כלקיס.

בידנו דברי הערכה על אנטיגונוס משני מקורות: מפי יוסב"מ (קרי—ניקולאוס) מדמשק ומפי סטראבון. מנחם שטרן⁸ מביא את שתיהן לשם השוואה:

סטראבון מציין את הבאתו של אנטיגונוס לאנטיוכיה ואת התזת ראשו בפקודתו המפורשת של אנטוניוס. הוא מוסיף כי דבר מעין זה עוללו הרומאים בפעם הראשונה למלך כלשהו, וכי אנטוניוס עשה זאת כיוון שלא ראה לפניו כל דרך אחרת לשנות את דעתם של היהודים ולהשפיע עליהם כי יקבלו עליהם את הורדוס למלך, "שכן אפילו כשעונו לא נאותו להכריז בפומבי על הורדוס כעל מלכם", על ידי מיתת משונה זו

⁵ ליוסב"מ סגנון כפול: כאשר הורדוס נותן שוחד לשליטי רומי זה נקרא "מתנה" וכאשר אנטיגונוס משלם לאלה שמסייעים לו להחזיר את זכותו זה נקרא שוחד.

⁶ תולדות ישראל, ספר ג', עמ' 16, הערה 4.

⁷ יעבץ, תולדות ישראל כרך ה' עמ' 15 כותב כי נקטה נפשם של אהרתי החשמונאים מעל אנטיגונוס, אשר דבק בבית תלמי ויתן לו את אחותו לאשה כלומר — לנכרי. וטעות בידו: בני כלקיס ויושבי יטור היו גרים שהתגירו בימי אריסטובולוס הראשון וכימי ינאי המלך. ראה מאמרי על יטור היהודית, שנתון HUCA, 1981, עמ' יא-לב.

⁸ במאמרו רברי סטראבון על היהודים, ספר הזיכרון לגדליהו אלקן, תש"ל, עמ' 174.

קיווה אנטוניוס לפגוע ביוקרתו של המת ולהפחית משיעור השנאה כלפי הורדוס. בפרפרזה לקטע, המקדימה — כמנהג יוסב"מ בקדמוניות היהודים — את הדברים המצוטטים במישרין, נוסף עוד פרט אחד והוא שבתחילה נתכוון אנטוניוס להשאיר את אנטיוגנוס בחיים ולהציגו בטריומף ברומא, אלא ששינה את דעתו הן בגלל אהדתה של האומה היהודית לאיש זה והן בגלל איבתה להורדוס. פלוטארך ודיו-קאסיוס, העוסקים אף הם במות אנטיוגנוס, אינם מעמידים אותנו על המניעים המדיניים למעשה. מאידך גיסא, הרצאתו הרגילה של יוסב"מ, התלויה בניקולאוס, משתדלת להנמיך את קומתו של אנטיוגנוס ולהציג את האיש כפחדן המתחנן על נפשו: "אנטיוגנוס... ירד מן המצודה ונפל לרגלי סוסיוס והלז לא ריחם עליו... וקרא לו אנטיוגנוה, כדברי סטראבון". לעומת זאת, עולה דמותו של מלך, אהוד על העם, המבכר אותו באופן מוחלט על פני הורדוס. נראה, שאהדה זו ניזונה לא רק מעובדת היותו נצר לבית חשמונאי, שהאומה ראתה בו את מלכה הלגיטימי, ומהשנאה העמוקה לאוורופטור הורדוס ולמדיניותו, כי אם גם מאישיותו של אנטיוגנוס וכשרונותיו כמצביא וכמנהיג.

יש לשים לב גם לכך שאנטיוגנוס נחל כישלון רק לאחר שנתרכזו כנגדו גייסות רומיים עצומים, בפיקודו של המצביא סוסיוס. רוב רובה של האומה תמך בו מראשית הופעתו. בלעדי הסיוע הרומי המכריע לא היה להורדוס סיכוי רציני לגבור עליו. דברי הערכה דומים על אנטיוגנוס מביא מנחם שטרן במחקר שני⁹: "איש שנלחם בעקביות נגד עלית בית אנטיפטר וגילה כושר עמידה ותושיה בתחום הצבאי והמדיני. בהחזיקו מעמד נגד כוחות עריפים בהרבה, ואשר נוצח למעשה לא על ידי הורדוס אלא על ידי עוצמת לגיונותיה של רומא. לאמיתו של דבר לא קם מעולם ביהודה, להוציא את בר-כוכבא — אויב נמרץ יותר לרומאים מאנטיוגנוס".

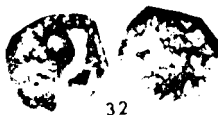
מעט מאד אנו יודעים על שנות כהונתו של אנטיוגנוס, שמו לא נזכר בספרות חז"ל, נמצא בידינו רק מקור אחד לפיו נוכל לעמוד על אופיו — אלו המטבעות שטבע¹⁰. מטבעותיו הן דו-לשוניות, כמקובל בימים ההם. בצד העברי הוא נקרא "מתתיה הכהן הגדול", ובצד הלועזי — אנטיוגנוס המלך. הסמלים שעל גבי המטבעות הם:

9 ראה מאמרו "ניקולאוס מדמשק", ספר ליוור, חשל"ב, עמ' 385.

10 יעקב משורד, מטבעות היהודים בימי בית שני, ח"א 1966, לוח ה', עמ' 87.

30. צמד קרני שפע ובתוכן הכתובת "מתתיהו הכהן הגדול וחבר היהודים".
31. קרן שפע. מסביב כתובת: מתתיהו הכהן הגדול.

32. קרני שפע, מסביב הכתובת: מתתיהו.

- 33, 34, 35. צמד קרני שפע וביניהן רמון.

36. המנורה בעלת שבעת הקנים.
36. שולחן לחם הפנים.
הכתובת "חבר היהודים" שעל המטבע (א) מעידה שאנטיגנוס לא היה שליט יחיד.
היה קשר ושיתוף פעולה בינו לבין ראשיהם.
הסמלים של המנורה ושולחן לחם הפנים באים ללמדנו שלאחרון מלכי בית חשמונאי היה קשר עמוק לבית המקדש. נמצאנו למדים שמתתיהו האחרון הלך בעקבות מתתיהו הראשון.

המרד שבראשו עמדה אחות אנטיגונוס

חוקרי תולדות בית שני לא נתנו דעתם על מרד זה; הוא נזכר בפי יוסב"מ רק בדרך אגב, כנושא שולי. הוא אומר¹: "וכשפרצה מלחמת אקטיון התכונן הורדוס לצאת לעזרת אנטיגונוס, כי כבר הונח לו מן המהומות בארץ יהודה, אחרי כבשו את הורקניה, המקום אשר תפשה אותו אחות אנטיגונוס"².

הורדוס כבש את ירושלים, בעזרת צבא רומי, בשנת 37; הקרב באקטיון היה ב-2 בספטמבר שנת 31, לפי זה עולה שהמרד נמשך לפחות חמש שנים. בראש המרד עמדה אשה — אחות אנטיגונוס. שמה אינו ידוע, היא בתו של אריסטובולוס השני, נכדתו של ינאי המלך.

המבצר הורקניה שוכן באזור הצפוני של מדבר יהודה. בנה אותו יוחנן הורקנוס והוא נחשב לאחד המעוזים של מלכי בית חשמונאי, כמו אלכסנדריון ומכור³.

כאן השיג הורדוס את נצחונו הסופי על האחרון לבית חשמונאי. לאחר שפומפיוס כבש את יהודה הוא הוליך אתו בשבי את אריסטובולוס ובני ביתו, שני בנים — אלכסנדר ואנטיגונוס, ושתי בנות — שם האחת אלכסנדרה ושם השנייה לא נזכר אף פעם. כשבויים מזרע המלוכה נהנו מזכויות רבות. פעם ניצל זאת אלכסנדר וברח ועודר מרד רביהיקף ביהודה. אחריו עשה כן אביו. אבל נכנע והוחזר לשביה. הסינאט שחרר את הילדים, על יסוד מכתב מגביניוס, שהבטיח זאת לאמם על שמסרה לידו את המבצרים, והם הגיעו לארץ יהודה⁴. בשנת 49, כשעמד יליים קיסר לשלח את אריסטובולוס ליהודה, לכבוש בשבילו מידי פומפיוס את יהודה וסוריה, השקו ידידי פומפיוס את אריסטובולוס רעל והוא מת. בנו אלכסנדר הומת באותה שנה באנטיוכיה⁵. תלמי בן מינאי, המושל בארץ כלקיס שבבקעת הלבנון החליט לפרוש את חסותו על שרידי בית חשמונאי. הוא שלח את בנו פיליפיון

1 מלח' א', יט, א.

2 בקדמ' ט"ו, ח, א — כשיוסב"מ חזר על אותה פרשה אין הוא מזכיר פרט זה. שם הוא אומר: הורדוס אשר מזה זמן רב שלט על ארץ מעובדת באופן מצוין וצבר אוצרות רבים מהכנסותיו. אסף חיל רב, זיין אותו עד הצד היותר טוב ופנה עמהם לעזרה לאנטיגונוס.

3 תאור מפורט של המבצר ראה בספרי גלילות במולדת, תש"ז, עמ' 21.

4 קדמ' י"ד, ו', א.

5 מלח' א', ט', ב.

לאשקלון, אל אשת אריסטובלוס, ודרש ממנה לשלוח אליו את בנה אנטיגונוס ואת בנוחיה. אחת מהן בשם אלכסנדרה, מצאה חן בעיני פיליפיון והוא נשא אותה לאשה. ומפני זה הוא נהרג אחר כך בידי אביו. תלמי נשא את אלכסנדרה לאשה ולרגל נשואים אלה משך חסד לאחותה ולאחיה⁶.

נראה שאחות אנטיגונוס, שהתיצבה בראש המרד נגד הורדוס, היתה אשה שהכירה את ההוי של העולם הגדול; היא בלתה את ילדותה בירושלים ואחר כך ברומי, חזרה לארץ וישבה בין בני משפחת הורדוס באשקלון, משם עברה לכלקיס וחזרה בימי מלך אנטיגונוס לירושלים.

אשה זו עמדה בראש המרד שנסתיים עם כיבוש הורקניה, סמוך לשנת 32 לפנה"ס, וזוהי הפעם הראשונה והיחידה, שאשה ממלאה תפקיד של מנהיג אצל הקנאים. כח רב היה צפון במנהיגה זו שהצליחה לעורר מהומות נגד הורדוס ולהטרידו במשך חמש שנים רצופות.

עלייתו של הורדוס בעזרת הצבא הרומי של סוסיוס מציין שלב נוסף של שעבוד יהודה לרומי; מעתה חונה לגיון רומי ליד ירושלים, לכאורה לשם שמירה על ארמון המלך (קדמ. ט"ג, ז) ויש לדעת כי לאחר שהכניסה רומי את חייליה ליהודה שוב לא תותר על שלטונה בארץ.

לא נטעה אם נאמר שבעזרת צבא נכדי זה עלתה בידי הורדוס להתגבר על אחרוני הלוחמים בראשותה של אחות אנטיגונוס במבצר הורקניה.

מה דמות היתה לאשה נפלאה זו בבואה להתיצב בראש בני מפלגת אנטיגונוס לאחר הטבח שערך בהם הורדוס ומה טיבה של מפלגה זו?

החלוקה המקובלת של העם למתקוממים אמיצים ועזי נפש, שנלחמו על חירותם ועצמאותם המדינית, ולעם שקט וסבילי, שהמיר את חירותו המדינית במלכות הרוח, אינה נכונה מיסודה. בימים ההם היה עם יהודה שלם ברוחו, שנלחם על תורתו, שאינה פילוסופיה — כפי שמתאר אותה יוסב"מ, אלא אורחות-חיים ומצוות למעשי יום-יום. מתוך הכרה זו היו נכונים בני העם להקריב את חייהם. אמנם, היו גם אנשים מבני העליה, בעלי השקפות עולם מרחיקות-ראות, שמצאו כבר אז, שאין קיום שלם לעם ישראל, אלה הבדילו בין חיי יום ליום לבין חיי הרוח, אבל אז עוד היו מעטים. הרוב לא הסכים להחליף את מלכות בית חשמונאי במלכות רוח התורה. העם לא יכול היה להשלים עם העובדה, שהאדומי, בכח רומי, יושב על כסא המלוכה בירושלים, והמשיך להתקומם. שלושים שנה עברו מפטירתה של שלומציון המלכה ועד התמלכותו של הורדוס; שנים אלו היו כור ההתוך לעם, הרגש הלאומי שבו הגיע

6 מלח' א"י ט"ז, ב: קדמ' י"ד, ז, ד.

לשיא, כי השעבוד לנכרי היה בעיניו לשמד: אין יהדות תחת שלטון זר, זה בניגוד לתורת חייו, שהתבססה על מאורעות ומעשים במשך מאה שנים של שלטון בית חשמונאי. ועל כן עלה כל כך בנקל לאלכסנדר בן אריסטובולוס לאסוף בשנת 57 למעלה מעשרת אלפים אנשי צבא רגלים מזוינים ואלף וחמש מאות רוכבים. שנה לאחר מכן נאספו סביב אריסטובולוס, שברח משביו ברומא, המוני עם רב, עד שהוכרח לשלוח אלפים מהם מפני שלא היה לו נשק בשבילם. הוא השאיר עמו רק שמונת אלפים איש ואתם יצא לקראת הרומאים. שנים אחדות לאחר מכן, כשחזר אלכסנדר והרים את נס המרד, נאספו אליו למעלה משלושים אלף איש. וכאשר נשבה והובל שנית לרומא, די היה למפקד אחד — פנואל — לקרוא קריאה גדולה לעם בשם אריסטובולוס — ומיד נתקבצו אל תחת דגלו שלושים אלף איש.

בתקופת שלושים השנים של ריב האחים ומרידות ברומי נהרגו למעלה ממאה אלף יהודים. אף על פי כן עוד היו רבים בעם שהיו נכונים להקריב את חייהם למען בית חשמונאי ולמען המדינה שתתנהל ברוח היהדות ולפי מסורת החשמונאים. העם הלך אחרי מנהיגו גם לאחר שנהרג אנטיגונוס, המלך האחרון לבית חשמונאי, והפעם עמדה בראש המרד אחות המלך.

אין אנו יודעים איך התנהל המרד, מה היה מספרם של המורדים, מה עשו כדי להצר את צעדיו של האזורפטר האדומי. נוכל לשער שליסינאס מכלקיס, שעזר לאנטיגונוס לעלות על כסא המלוכה, עזר לאחותו ותמך בה כשהחליטה לנקום את נקמת אחיה. ידיעות ברורות אין בידינו, ידוע רק כי לאחר חמש שנים נפלה הורקניה, המעוז האחרון של המורדים, בידי הורדוס.

מנחם ואחות אנטיגונוס — האם לחמו יחד?

אין מקור המעיד על כך אבל מאחר ששניהם פעלו בזמן אחד ולשניהם אותה המטרה — מסתבר שגם פעלו בשלבים מסוימים של המלחמה ביחד.

מה היה גורלם של המורדים — האם צלבו אותם בדרכים, כפי שנהגו הרומאים בימים ההם, או הניחום על ההר בחורבות מבצרם טרף לשיני שועלים ותנים — לא נדע. רק רמז מה נשתמר בלב העם על גורלה של המנהיגה: המדרש מספר⁷: "עמד הורדוס עבד בית חשמונאי והרג את אדוניו ואת כל בניו חוץ מנערה אחת, שנתן עיניו בה. ועלתה על הגג ואמרה: מבית אבי לא נשארתי כי אם אני לבדי⁸. מיד הפילה

7 בית המדרש ליעללינעק, חדר רביעי, עמ' 135.

8 האגדה מספרת שבא עליה לאחר מיתתה.

9 מלבד נערה זו, הגיבורה מהורקניה, היתה לאנטיגונוס בת, שנישאה לאנטיפטר בנו הבכור של הורדוס מנשואיו עם דוריס. זיווג מוזר, אבל זה כנראה אחד מתעלוליו של הורדוס. ר' קדמ' י"ז, ה' ב.

עצמה לארץ ומתה והטמינה הורדוס שבע שנים בדבש". היא לא רצתה ליפול בידי אויבה, להתענות תחת ידו, וכאשר נפל המבצר ולא נותר לה כל מפלט, טרפה את נפשה בכפה — עלתה על אחד המגדלים שבהורקניה והפילה את עצמה. זו היתה דרכה האחרונה של הגיבורה לבית חשמונאי. בזה היתה מופת למגיניה האחרונים של מצדה. הורדוס התעלל בגופה, הוא התכוון לתת על ידה אות לבני מדי, על כן הטמינה בדבש ובחזאי הציגה בארונה לראוה, למען יראו וידעו.

מנחם — אב"ד הנלחם לחרות יהודה

המשנה אומרת¹: "הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם נכנס שמאי". על משנה זו מעיר ש"ז שכטר² "ונראה דאיוה קיטעא יש כאן". המשנה דנה במחלוקת שבין הזוגות בנושא "לסמוך או לא לסמוך"; היא כוללת דעותיהם של חמשה זוגות מבלי להביא בחשבון את מנחם. וכבר עמד על כך שלמה גנו³, שמשפט זה מפסיק את שורת הזוגות החולקים זה על זה. הוא מרגיש שכאן סטיה מן הנושא שיש לה חשיבות היסטורית. גם במסכת אבות אנו עומדים בפני אותה תופעה של קטיעה⁴: אנטיגונוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק... יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם. מדוע לשון רבים, הרי לפנייהם לא היה זוג כי אם יחיד? שמעיה ואבטליון קבלו מהם... הלל ושמאי קבלו מהם ואין המשנה מזכירה את בני בתירה, והרי בני בתירה הם שהכתירו את הלל לאב"ד או לראש הסנהדרין. מדוע נעלם שמם מן המשנה?

וכבר עמד על שאלה זו אליעזר פינקלשטיין⁵: מי היו זקני בתירה ומה היה יחוסם אל חכמי הפרושים ואל המקדש? על המלים "בני בתירה" מעיר דש"י: "נשיאים היו" אבל אינו מבאר יחוסם אל הנשיאים ואבות בית דין הנזכרים במשנה חגיגה ואבות. הרמב"ם, בתיאורו של סדר הקבלה בהקדמתו ל"ד החזקה, אינו מזכיר את בני בתירה כלל; הוא מעתיק את המסורה של המשנה שהלל ושמאי קבלו משמעיה ואבטליון.

סדר הקבלה הוא: משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה וכו'. על כך מעיר יוסף שכטר⁶: אף על פי שודאי הוא שבכל תקופת התנ"ך היו הכהנים ולא הנביאים "תופסי התורה",

1 חגיגה ב', ב.

2 במהדורת אבות דרבי נתן שפרסם, כ' כ"ד (שם נוסחא ב' סוף פס"ב הגירסא משובשת): "יצא

מנחם נכנס הלל".

3 Solomon Ganz: Monumenta Talmudica, III — Recht, S. 30

4 אבות א', ג'.

5 הפרושים ואנשי כנסת הגדולה, ע' ה'.

6 מבוא למקרא, ע' 232.

ירמיהו אומר⁷: תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא, מסתבר שיש כאן התעלמות של עורכי המשנה מן הכהונה. הם השמיטו את שלא נראה להם, וכיון שהכהנים בסופה של תקופת בית שני היו צדוקים והיתה מתיחות בינם לבין חכמי הפרושים, השמיטו את מקומם בין תופסי התורה במשך כל הדורות; למען דרכי שלום הם השמיטו כל רמז של מרד במלכות רומי, וכך נעלם מסדר הקבלה חברו של הלל, אב בית דין מנחם, אם כי היה גדול בתורה.

מפי התנא מנחם, ששימש אב בית דין בשעה שההלל היה נשיא הסנהדרין נותרה לנו הלכה אחת בלבד, שאל נכון אינה בגדר חוק או תקנה, כי אם זכר מסדרי בית המקדש, וזו לשונה⁸: "בכל יום היתה (המחתה) כבדה והיום (ביום הכיפורים) קלה; בכל יום היתה ידה קצרה, והיום — ארוכה; בכל יום היה זהבה ירוק והיום — אדום". ידיעה זו על כלי הקטורת ותאורה של המחתה, שהכהן הגדול היה מכניס ביום הכפורים לפני ולפנים, משמשים יסוד להנחה שמנחם היה כהן.

כבר נחלקו חכמי התלמוד בשאלה, לאן יצא מנחם? המשנה לא אמרה מדוע פרש מנחם מתפקידו כאב בית דין. שני גדולי הדור, שנשאו בתפקידים הראשיים בסנהדרין, הנשיא ואב בית הדין, נבחרו לכל ימי חייהם, ולא שמענו בתולדות הסנהדרין שאחד מאלה יפוט או יתפטר, פרט למקרה של רבן גמליאל דיבנה, שהודח לזמן מה ואחר כך הוחזר לכנו. הגמרא שואלת⁹: להיכן יצא? אביי אומר: יצא לתרבות רעה. רבה אומר: יצא לעבודת המלך. וכך גם למדנו: יצא מנחם לעבודת המלך. ויצאו עמו שמונים זוגות תלמידים לבושין סִירְקִין.

הירושלמי מסביר את הדברים אחרת¹⁰: להיכן יצא? יש אומרים ממידה למידה ויש אומרים כנגד פניו יצא, הוא ושמונים זוג של תלמידי חכמים מלובשין תירקין זהב, שהשחירו פניהן כשולי קדירה, שאמרו להן: כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל.

שמחה הוניג משער¹¹, שעם נצחונו של הלל על מפלגת בני בתירה כמעט ונעלמה השיטה הדור-מפלגתית בסנהדרין, משום כך לא היה עוד צורך באב בית-דין, וזהו "לא נחלקו — יצא מנחם". ואף על פי כן, הנסיון לבטל תפקיד זה לא עלה יפה; עקשנותו

7 י"ח, יח.

8 יומא ד', ה'.

9 חגיגה ט"ז, ע"ב.

10 חגיגה פ"ב, ה"ב.

11 ד' ספרו "סנהדרין גדולה" בתרגומו העברי של י. אלדד, הוצ' מוסד הרב קוק, תשכ"א, עמ' 66.

הערה 47.

של שמאי חידשה את שיטת שתי המפלגות, וזהו "נכנס שמאי". סברה אחרת מעלה אברהם אורנשטיין¹²: לדבריו התחבר מנחם עם הבייתוסים, המכחישים את התורה שבעל-פה, ואז הרחיק אותו הלל מלהיות אב בית-דין^{12*}.

אין לנו ידיעות על ביטול התפקיד של אב בית-דין. לא נוכל גם להניח שמנחם יכול היה להגיע לדרגת אב"ד לו היה בעל להשקפות צדוקיות, שהרי לאחר ימיו של שמעון בן שטח נדחקו הצדוקים מכל השפעה בסנהדרין.

בשני התלמודים נותרו רק קטעי דברים על מעשה מנחם; נשתדל למצות מהן כל ידיעה שתביא אותנו להבהרת השאלה — לאן יצא מנחם?

שתי מילים ודות מציינות את הלבוש של מנחם ותלמידיו: לפי הבבלי — סיריקון, ולפי הירושלמי — תִּירְקָן. חכמי ישראל בכל הדורות העדיפו את הבבלי בכללותו ובפרטיו. כבר רבי נתן, בעל הערוך, ראה קושי בנוסח "תירקי" והוא מציינו בסימן שאלה. לדעתו נוסח הבבלי — סיריקון הוא הנכון. הוא מעיר ש"תירקי יכולה להיות מלה רומית trocea מין מעיל. "סיריקון" בא מן המלה היוונית סיריקון — σιρρικον משי, בגד משי¹³. מסיריקון — בגד משי, הושאל המושג לבגד יקר ומכאן הביטוי: סיריקון של זהב. יעקב לוי מפרש "תירקי" — בגד פאר, והוא מוסיף כי יתכן שיש לראות כאן את המלה δωραζ — מגן. לא נפסול נוסח זה ונוסח אחר אלא נחפש בעזרת הלבוש והמגן הסבר למעשה היציאה של מנחם.

שמונים זוגות תלמידים שיצאו עם מנחם — מי הם? פעמים הרבה אנו מוצאים במקרא ובספרות התלמודית, שלמספר שמונים יש זיקה לצבא או ליחידה צבאית, לגדוד חיילים, כגון: — מל"ב ב', כד: ויהוא שם לו בחור שמונים איש (בשעה שכינס את עובדי הבעל לבית הבעל להרגם).

— דבהי"ב, כ"ו, יז: שמונים כהנים בני חיל עמדו על עזיהו המלך בשעה שבקש להקטיר על מזבח הקטרת.

— ברכות מ"ד, ע"א: עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה, שהיו בה שמונים זוגות אחים כהנים נשואים לשמונים זוגות אחיות כהנות.

12 ר' ספרו "הנשיאות בישראל" הוצ' נצח ת"א תשט"ו, עמ' 32.
12* ביוסיפון מהדורת הומינר (ג) ירושלים תשכ"ו, עמ' קנ"ה נאמר על מושב הסנהדרין שלפניו הופיע הורדוס: "ואז היה שם שמאי ומנחם" והמהדיר מעיר: בחגיגה תמן יצא מנחם ונכנס שמאי, ואפשר שעדיין היה מנחם אב"ד ושמאי היה מן הדיינים המשובחים, או שהלל לא היה שם באותו זמן, ושמאי ומנחם היו במקום נשיא ואב"ד. ר' הערה 30 להלן.
ביוסיפון מהדורת דוד פלוסר, ירושלים תשל"ט, עמ' 173, לא נזכר מנחם ומדבר שמאי בלבד.
13 אל נכון שמו של עם בהדו, שהיה הראשון שפיתח את תעשיית המשי והפיצו בעולם הקדמון.

— ירוש' תענית ד', ה: שמונים אלף פרחי כהונה ברחו להן לתוך קלתותיהם של בית המקדש, וכולם נשרפו.

— שם ואיכ"ר ב', ה': שמונים אלף זוג של חוקעי קדנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות.

— שם: שמונים אלף פרחי כהונה נהרגו על דמו של זכריה.

— שם: שמונים אלף פרחי כהונה ברחו לתוך חיילותיו של נבוכדנצר, והלכו להן אצל ישמעאלים, א"ל: הבו לן נישתי דאנן צחיי.

— ירוש' חגיגה פ"ב, ה"ב: עמד שמעון בן שטח... וכנס שמונים בחורים בעלי קומה (לאשקלון לעשות דין בשמונים נשים מכשפות בבית ע"ז שם).

— גיטין נ"ז, ע"א: שמונים (אלף) קרני מלחמה נכנסו לכרך ביתר.

— סנהדרין צ"ה, ע"ב: בא עליהם סנחריב... ובשמונים אלף גבורים לבושי שריון קליפה.

— ירוש' ע"ז פ"ב, ה"ב: גר אחד סיפר, כי עוד בהיותו גוי ראה באצטרולוגיא שהיהודים יהיו שופכין את דמו ועל כן הרג בהם. וכמה הרג? כשספר אותם מצא כי הרג שמונים איש. ואל נכון נרמז לו שיתגייר ובמילה ישפכו דמו.

— איכ"ר ב', ה, ד"ה בלע ה': בחורבן ראשון העמידה (תדמור) שמונים אלף קשתין.

— שם: שמונים אלף פרחי כהונה בקעו בחילותיו של נבוכדנצר ובידן מגיני זהב.

— שם: שמונים אלף ריבוא בני אדם הרג אדריינוס קיסר בביתר.

— כלה רבתי, פ"ג: שמונים אלף בחורים קרואים "אהרון" יצאו אחרי מטתו (של אהרון).

בט"ו הכתובים המנויים לעיל אין התיבה "שמונים" מציינת את המספר כי אם חבורה גדולה, גדור.

לאור שלשת המונחים הצבאים:

תירקי — מגן,

סיריקון בעבודת המלך — מדים, מדי צבא,

שמונים זוג — שני גדודים

מסתבר שמנחם יצא עם חבורה גדולה של תלמידים למלחמה, לעזרת המלך.

שיערו חכמים, שהמדובר בהורדוס המלך ובמנחם האיסיי, שעליו ועל היחסים שהיו בינו ובין הורדוס מאריך יוסף בן-מתתיהו בסיפורו הבא¹⁴:

"היה (איש) אחד מן האיסיים ומנחם שמו, שהכל היו מעידים על מידותיו הטובות

14 קדמ' ט"ו, י', ה' — 373, לפי תרגומו של א. שליט.

והיפות באורח חייו, וגם כי ניתן לו מאת אלהים לדעת עתידות מראש. הלה ראה את הורדוס בהיותו עוד תינוק הולך אל בית רבו, וקרא לו בשם: מלך היהודים. היה הורדוס סבור, שאינו יודע אותו או שמלעיג עליו, והזכירו שאין הוא אלא הדיוט. חיך לו מנחם בנחת וטפת לו בידו על אחוריו, ואמר: 'לא, כי עתיד אתה למלוך ותחזיק בשלטון בהצלחה, שכן נמצאת ראוי לכך בעיני אלהים. זכור את טפיחותיו של מנחם, ודבר זה יהיה לך סימן לתמורות הגורל. כי חשבון זה (של תמורות הגורל) הוא טוב מאד, אם תאהב גם צדקה (ותנהג) בחסידות עם אלהים ובחסד עם האזרחים. ברם, אני שיודע הכול יודע (גם זאת) שלא כך תהיה. מצוין תהיה באושר כאשר לא היה כל אדם אחר, ותזכה לתהילת עולם, אולם תשכח חסידות וצדק, ודברים אלה לא יתכן שייעלמו מעיני אלהים כשיפקוד אותם עליך בכעסו בסוף חיך'. אז לא נתן הורדוס דעתו על דברים אלה אלא מעט מאד, מפני שלא היתה לו כל תקוה (להשיגם). כשעלה לאט לאט עד (שהגיע) למלכות ולעושר, קרא למנחם בזמן שהיה בשיא שלטונו, ושאל אותו כמה זמן ימשול. לא ענה מנחם כלל וכששתק, הוסיף (הורדוס) ושאל, אם תתקיים מלכותו לפחות עשר שנים. אמר מנחם, גם עשרים וגם שלושים, אולם לא שם כל גבול לקץ המועד. הורדוס הסתפק גם באלה, ושילח את מנחם לאחר שהושיט לו את יד ימינו. ומאותו יום הוסיף לכבד את האיסיים כולם"¹⁵.

גרין¹⁶ אינו מטיל ספק בכך, שהמשנה להלל היה מנחם האיסיי. הוא סובר כי "מאת הורדוס היתה שומה להרים את מנחם למעלה גדולה כזאת, כי היה אוהבו ולבו טוב לו מאד". ועוד הוסיף ההיסטוריון: "אבל לא ארכו ימי שבת מנחם בסוד הסנהדרין, ויצא — אם לעבודת המלך או כי שב להיות בודד במועדו כדרך האיסיים". אולם כבר א.ה. ווייס¹⁷ מפקפק אם אמנם מנחם האיסיי הוא מנחם אב בית-דין ובן זוגו הראשון של הלל.

15 אין צורך להתעמק הרבה באגדה זו כדי להוכיח שוהי יצירתו של ההיסטוריון בחצר הורדוס, ניקולאוס מדמשק, שביקש להוסיף תפארת למלך ולכסות על ידי כך את המעשה של אוורפטור ולכן הוא בודה הסבר שהורדוס נועד למלוכה, ולראיה — הנבואה של מנחם האיסיי. מיכה יוסף בן-גוריון, שאול ופאול (תשל"א) ע' כ"ח כותב: "אם מנחם 'אשר גדל עם הורדוס הטטראך' (מעשי השליחים י"ג, א') זהה עם מנחם המוזכר במשנה (חגיגה ב', ב')... נשאר לבדוק עוד". אל נכון אין כאן מקום לבדיקה כלשהי, שהרי מנחם המוזכר במשנה חי בימי הלל, ומנחם המוזכר באיונגליון חי בימי פאול. כלומר — אחרי צליבתו של ישו. הבדל הזמן בין שני האנשים הנושאים את השם מנחם הוא כמאה שנה.

16 גרין—שפר א' ע' 495. הראשון שקשר את מנחם אב"ד בימי הלל עם מנחם האיסיי היה ר' עזריה מן האדומים, ר' מאוריציניס פרק ג', מהדורת ורשה תרנ"ט, ע' 77.

17 דור דור ודורשיו א' ע' 162.

קלויזנר טוען¹⁸ כי יקשה להאמין שבן זוגו של הלל היה איסי ולא פרושי. ומסיפורו של יוסף בן־מתתיהו לא נראה כלל, שמנחם האיסי קבל איזה מינוי במלכות של הורדוס (יצא לעבודת המלך), דבר שלא היה יוסף נמנע מלהזכיר בהזדמנות זו אילו אירע כך. ומה שנוגע ל"יציאה לתרבות רעה" או ל"שמונים זוגות תלמידים לבושים סיריקון" קרוב לשער, שנתחלף לברייתא זו מנחם שבימי הלל במנחם בן יהודה בן חזקיה הגלילי, ראש הסיקריים בתחילת המרידה הגדולה.

כדי לגלות את עקבותיו של מנחם עלינו להבהיר תחילה כמה ביטויים שבפי חז"ל כשהם דנים בו ובמעשה שעשה:

שתי דעות בבבלי:	ושתי דעות בירושלמי להיכן יצא
(א) יצא לתרבות רעה	(א) ממידה למידה
(ב) יצא לעבודת המלך	(ב) כנגד פניו יצא

מהו "כנגד פניו יצא"? שימוש לשון זה נמצא כבר בישעיהו ה', כא: "ונגד פניהם נבונים"; בעיני עצמם נבונים. לפי זה יהיה פירושו של הביטוי שבירושלמי: "הוא — עצמו, ויחד עם המשכו של הכתוב נקרא: הוא עצמו ושני גדודים של תלמידים. אין ספק שיציאתו של אב בית הדין יחד עם תלמידים רבים ערערו את סדרי בית המדרש. שבו למדו טובי בני העם ובו קבלו את הכשרתם אלה שעתידים היו לעמוד בראשו בעתיד הקרוב. אולי עתיד היה מנחם להיות יורשו של הלל, כי היה השני במעלה בסנהדרין. האם עבר הלל על מעשהו של מנחם בשתיקה, ללא גינוי? מהי "מידה"? התפתחותה של תיבה זו והשתלשלות מושגים שבה רבות הן. בן־יהודה מונה ט"ו מושגים בה. בלשון המשנה מצויה ההוראה: כלל קבוע בדבר תורה ומדע, כגון: "שבע מידות דרש הלל הזקן לפני בני בתירא"¹⁹. כמו־כן נהגו לציין בלשון חכמים בתיבה זו את המושג של מעמד ומצב, כגון: "בר קפרא אמר: אין לך אדם שאינו בא למדה זו (שהעשיר יעני והעני יעשיר) ואם לא הוא — בא בנו, ולא בא בנו — בא בן בנו"²⁰. לפי זה נאמר שמנחם, שהיה אב בית־דין, שינה את השקפותיו ואת אורח חייו — ממעמד של תלמיד חכם היה לאיש צבא, ראש גדוד. דאי שבעיני חבריו לשעבר בסנהדרין היה זה מעשה ללא תקדים ולכן אמרו: "יצא לתרבות רעה".

אין לראות את יציאתו של מנחם כמעשה של יחיד; הוא ייצג בסנהדרין בזמן

18 היסטוריה של הבית השני, ד', ע' 149.

19 חוס' סנהדרין ז', י"א: צוק' 427 (5).

20 דות רבה פ"ה, ט.

מסוים, בשנות משבר, השקפה קיצונית ונלחם עליה בבית המדרש, כי רצה להוכיח את צדקתו ולמשוך אתו חברים רבים. בלי ספק הסביר את עמדתו והתווכח עם מתנגדיו, וכפי שאנו רואים — רבים הלכו אחריו: שמונים זוג או שני גדודים. היה זה משבר חמור בבית המדרש, כשרבים עזבו אותו והלכו לשירות המלך, למלחמה. לא נותרו לנו דבריו של מנחם, כי אין הספרות הפרושיט שומרת על דברי מתנגדיה, אבל נשתמרו בידינו דברי הפרושים בסופו של ויכוח מר זה. הם אמרו למנחם ולחבריו: אין לכם חלק באלהי ישראל. ולא די בזה, הם השוו אותם למתיונים מימי אנטיוכוס אפיפנס, שהפגינו את פרישתם מאלהי ישראל והיו כותבים על קרן השור שבו חרשו את אדמתם. את שמו של האליל היוני. שאליו סגדו, כלומר: בכחו של אליל זה תניב להם האדמה.²¹ מנחם וחבריו לא קבלו את החלטתם בקלות ודברי מתנגדיהם הכאיבו להם עד כי "השחירו פניהם כשולי קדירה".

לפני שאנו באים להגדיר מתי היה מעשה זה נברר עוד מקור קדום אחד, שנשתמר במדרש שיר השירים זוטא²²:

"ברת דודי — אימתי? יום שכרתו ברית עם ארחומו והעלו שני טלאים, אחד לצפון המזבח לשם ארחומו ואחד לדרום לשם ירושלים".

מיהו ארחומו (נ"א: אורחמו)? לא יקשה להכיר בתיבה זו את אחרימן, אל הרע בדת וזרחשתרא. ששלטה במלכות הפרתים בסופה של תקופת בית שני²³. ידוע שמאז באה יהודה תחת שלטון רומי נהגו להקריב כל בוקר, יחד עם קרבן התמיד (לשם ירושלים) את הקרבן לשלום הקיסר. כאשר נכבשה הארץ על ידי צבא הפרתים בא במקום הקרבן לשלום קיסר רומי — לאות הכנעה לרומי, קרבן לשלום המלך הפרתי אורחוס. בעל המדרש בקש לבטא את יחסו השלילי לגבי הפרתים ובמקום לאמר: "לשלום המלך" בחר בשם אל הרע באמונת הפרתים — אחרימן. ניכר מדבריו שהיה מנאמני הלל ומתנגד חריף למנחם בדרכו החדשה. הוא ראה באותו יום שהוחלט לקבל את מרות הפרתים ראשית הפורענות שבאה על יהודה; בימים אלה מותר — לדעתו — לברוח לחו"ל, ולזה הוא רומז בדרוש "ברת דודי".

ד"א: "ברת דודי, אימתי? בימי מנחם והלל, שנפלה מחלוקת ביניהם ויצא מנחם, הוא ושמונה מאות תלמידים מלובשים סריקונין של זהב. ובא חנן בן מטרון ובעיניו בן יהודה אחיו של מנחם והרגו. ועלה אליעזר והתלמידים וחתכו מנויות מנויות. באותה שעה שלחו אנשי אורחמו והושיבו קסטרא על ירושלים והיו מטמאים כל הנשים שהיו

21 ראה ההסבר לאימרה זו בפירושי למגילת תענית, הוצ' מוסד ביאליק, תשכ"ד, עמ' 113.

22 מהדורת שלמה באבער, עמ' 38.

23 ידידי מ. זריכבוד ז"ל העמידני על כך.

בתוכה. ועלה אליעזר והתלמידים עמו והכו כל אנשי קסטרא. באותה שעה נפלה מחלוקת בירושלים. על אותה שעה אמרו: "ברח דודי ודמי לצבי או לעפר האילים"²⁴.

על יסוד מדרשים אלה לא יקשה עתה לקבוע את מהלכם של המאורעות: בשנת 40 לפנה"ס, כשאנטוניוס ישב במצרים, התקוממו בארצות המזרח שוודי המפלגה הרומית הרפובליקאית. הם פנו לעזרת הפרתים וכבשו יחד אתם את כל ארץ סוריה וחלק של אסיה הקטנה. באותו זמן היו משוטטים גרודים רומיים ופדתיים בסוריה וביהודה זה בצד זה. כל אחד מאנשי השלטון ביהודה בקש להבטיח לעצמו את עזרתם והבטיח להם הנטחות: בכסף ובנשים. ליסאניאס בן תלמי מלך כלקיס כרת ברית ידידות עם אנטיגונוס, ולעזר גדול בענין זה היה לו הפחד באזאפראנס. אנטיגונוס הבטיח לתת לפרתים אלף כיכר וחמש מאות נשים, אם יטלו את השלטון מידי הורקנוס וימסרוהו לו, ויהרגו את הורדוס ואת האנשים אשר עמו. כך כותב יוסף בן־מתתיהו בקדמ', הבהרה נוספת אנו מוצאים במלח' כאשר הגיעו פואל והורקנוס לאכזיב בשוכם מפגישה עם פקורוס הפרתי "הגיעה להם השמועה בדבר אלף הטלנטים וחמש מאות הנשים שאנטיגונוס הבטיח לפרתים, שכללו מרבית נשותיהם". יוסף בן־מתתיהו (קרי --- ניקולאוס מדמשק) חוזר לפרשה זו שנית, כי רצה להטיל כתם על אנטיגונוס, ואומר²⁵: "אנטיגונוס הצטער מאד על כך שהנשים שהיה בדעתו לתת לאויביו נמלטו מידו, שהרי זה השכר שהבטיח להם יחד עם הכסף". ושוב חוזר ההיסטוריון לנושא זה ומספר²⁶ כשבא הורדוס לרומי ספר לאנטוניוס כיצד שמו את אנטיגונוס למלך, לאחר שהבטיח לתת (לפרתים) אלף כיכר וחמש מאות נשים,

24 ז. יעבץ, תולדות ישראל ה', עמ' 196 מייחס מדרש זה לימי המלחמה הגדולה. במנחם הוא יראה את מנחם הגדול, ובאלעזר --- את אלעזר בן חנניה בן גרון, מגבורי המרד. אבל כדי להגיע לכך הוא משנה ומתקן את הניקור ואינו משאיר בו מחוס.

שואל ליברמן, יוונים ויווניות בארץ ישראל, עמ' 138. מתקן את התיבה "ארהומי" ל"ארהומי", שפירושה בנבטית --- רומי וגם הוא מייחס את המאורעות שבסיפור זה לשנות המרד הגדול. אולם הג'ל לא דיברו בנבטית ובכלל --- אין להפוך מלה פשוטה ושגויה כמו "רומי" ל"ארהומי" ומצורה זו ל"ארהומי". גם שמואל קרויס (ירושלים, רבעון להקר ירושלים ופולונייה: נש"ח עמ' ס' ה) מייחס את המדרש הזה לימי המלחמה הגדולה ברומי. וכיצד יתכן שמנחם, אב"ד בימי הג'ל, יעמד בראש הלוחמים בשנת 67 אחה"ס, כשהמדובר במלחמה של שנת 37 לפנה"ס, 104 שנים לאחר הנהיגתו? לכן י"ל. היחידי מבין חוקרי תולדות ישראל, שהסביר את המדרש הזה על הרקע ההיסטורי שלו היה מ. י. וואהלמן, בספרו, מסתרי האגדה, חלק ב', עמ' 31, במאמר --- אחריו וארימו.

25 קדמ' י"ד, י"ג, ג-331.

26 מלח' א', י"ג, ד.

שנועדו להיות מהמשפחות הראשונות (במעלה) ומגזע היהודים, ושהוא — הורדוס — הוציא את הנשים בלילה ונחלץ מידי אויביו.

כונתו של אנטיגונוס היתה להרוג את הורדוס ונאמניו ולאות נקמה לתת את נשותיהם כפלגשים לפרתים. היום אנו רואים מעשה כזה אחרת ממה שהיה נראה באותם הימים, אז לא ראו בכך פגם מוסרי. קשה במיוחד לקבל את תלונתו של הורדוס, שבעיני נשים היה פרוע לשמצה.

הבטחתו של אנטיגונוס בנוגע לנשים נודעה כחוגים להם נשקפה הסכנה ודאגתם משתקפת במדרש האומר: "והושיבו קסטרא על ירושלים והיו מטמאים כל הגשים שהיו בתוכה", ויתכן שבקרבות שהתנהלו בעיר בין המפלגות היריבות של היהודים והגויסות של צבא הפרתים, צבא רומי-רפובליקני וצבא רומי בראשותו של סוסיס היו מקרי שוד ואונס, כפי שקורה בימי מלחמה.

נשוב למעשה מנחם: מתי פרש מן הסנוזרין?

במושב הסנהדרין שלפניו הובא הורדוס הצעיר לאחר מעשי רצח בקנאי הגליל כבר השתתף שמאי והוא שהטח דברים קשים כלפי חבריו, שחששו מפני תוקפנותו של הורדוס.

מינויו של אנטיפטר על ידי יוליוס קיסר כפרוקורטור של יהודה היה בשנת 47 לפנה"ס. אנטיפטר מינה את בנו כמושלים אזוריים. הורדוס בצע את מעשי הרצח בגליל זמן מועט לאחר מינויו²⁷, בערך בש' 46, וכעבור זמן מה הובא לפני הסנהדרין. על הופעתו בפני הסנהדרין כותב יוסב"מ²⁸: "וכשעמד הורדוס בסנהדרין עם הגדוד שהיה עמו, הפיל פחד על הכל ואיש מאלה שהטחו כלפיו לפני בואו לא העז מעתה לפתוח בקיטרוג עליו, אלא היתה שתיקה ומבוכה (ולא ידעו) מה לעשות. ובעוד הם בכך, קם אחד, שמאי שמו²⁹, איש צדיק ולפיכך עשוי לבלי חת, ואמר: אנשי הסנהדרין והמלך, לא ידעתי (מימי) וסבורני, שגם אתם לא תוכלו לזכור איש מאלה שנקראו פעם אליכם, שכזו תהא עמידתו לפניכם... ברם, אין ברצוני לקבול על הורדוס על כך, אם הוא מבכר את המועיל לו על פני החוק, אלא עליכם ועל המלך, שאתם נותנים לו חירות מרובה כל כך. אבל דעו לכם... (והאיש) הזה... יפרע מכם ומהמלך עצמו³⁰."

27 קדמ' י"ד, י"ג, י' — 366.

28 קדמ' י"ד, ח', ד — 171 ואילך.

29 ביוונית Σαμαίτς ואין ספק שזה שמאי ולא שמעיה, ודאה הסבר מפורט אצל קלוזנר, שם ג'.

עמ' 254.

30 ביוסיפון, אשר העתיק סיפור זה לא מספר קדמוניות בלבד, נאמר: "ואז היה שם שמאי ומנחם

מדברי ההיסטוריון נראה, ששמאי היה אותה שעה אחד מחברי הסנהדרין, אחד מן השורה ולא אב בית-דין. במאורעות של שנת 37, כאשר ירושלים היתה נתונה במצור של צבא רומי בפיקודו של סוסיוס, שבא לגרש את אנטיגונוס השני ולמסור את השלטון ביהודה להורדוס, כבר היה שמאי אדם ידוע ובעל השפעה בירושלים. באותו זמן נתפלג הישוב בירושלים לשנים: בראש המפלגה האחת, שאמרה לשמור אמונים לאנטיגונוס ולהלחם, עמדו בני בבא³¹ ובראש המפלגה השניה, שהטיפה לכניעה ולפתיחת שערי העיר בפני צבא רומי, עמד שמאי. אז כבר היה שמאי לא סתם חבר סנהדרין, אחד מרבים, כמו בימי המשפט הידוע, אלא מנהיג מוכר ומפורסם. אין ספק שהיה כבר אז אב בית-דין. לפי זה היתה יציאתו של מנחם בתשע השנים שבין משפט הורדוס — 46 לפנה"ס, לבין כיבוש ירושלים בידי סוסיוס — שנת 37 לפנה"ס. בשנת 40 לפנה"ס כבשו הפרתים את ארץ יהודה; הם לקחו בשבי את הורקנוס השני והושיבו אותו בגלות בבל, והמליכו את מתתיהו אנטיגונוס בנו של אריסטובולוס השני ונכדו של ינאי המלך. הוא היה המלך האחרון לבית חשמונאי וימי מלכותו הם מש' 40 ועד ש' 37. כיון שהיה יריבו של הורדוס אין ניקולאוס מדמסק, מקורו של יוסב"מ לתקופה זו, רואה לנכון להרחיב את הדבור על ימי מלכותו.

בשנת 37, כאשר קרבה הסכנה למלכותו של אנטיגונוס יצאו מנחם ותלמידיו "לעבודת המלך"; הם נטשו את בית המדרש, לבשו מדים והצטרפו לחילו של האחרון לבית חשמונאי להגן על חרות המדינה. הלל יעץ להם להכנע ומנחם סרב. בהשפעתו הרבה בבית המדרש משך אחריו תלמידים רבים לצבא המלך. מסתבר שאנשי ירושלים נחלקו ביניהם: מנחם אסף לוחמים כדי לעמוד לימין אנטיגונוס, הלל וחבריו בקשו להמנע ממלחמה נגד הורדוס וצבא רומי. אבל גם הם לחמו, ומלחמתם היתה נגד מתנגדיהם. התפתחה מלחמת אחים, והמדרש מספר כי שנים ממחנה הלל — חנן ובעינן הרגו את מנחם. והגיעו הדברים לידי כך שרוצחו של מנחם היה בן אחיו, יהודה. באו אלעזר ואנשיו, ממחנה מנחם, וקטלו באכזריות את רוצחי מנחם. על הלך הרוח בעיר בשעת המצור ששם הצבא הרומי בפיקודו של סוסיוס, נוכל לדון על פי דברי יוסף בן מתתיהו³²: היהודים הסגורים בתוך החומה נלחמו באנשים אשר עם

תלמידי הלל הזקן. ויען שמאי ויאמר לפני הסנהדרין... בסופו של הפרק על תולדות הורקנוס השני מסכם יוסיפון את שגיאותיו של המלך ואומר: "כי דק החניף את הורדוס... וה' הביאו לידו ויעש בו הוא דבר שמאי ומנחם". מכאן נובע שגם מנחם נטל חלק בריכוז והיה בדעה אחת עם שמאי מה צפוי מהורדוס.

31 קדמ' ט"ו, ד', י' — 263. נ"א: בני סבא.

32 קדמ' י"ד, ט"ז, ב — 470 ואילך.

הוררוס בלהיטות רבה ותוך התחרות זה בזה — שכן התאסף (בעיר) כל העם — וקראו קריאות רבות של דברי נבואה על בית המקדש ולסימן טוב לעם, והוא שאלהים יצילם (מכל) הסכנות³³.

בימים אלה ברחו רבים מן הדורשים כניעה, ממפלגת שמאי, מן העיר, וזכר מעשה זה והצדקת הבריחה הוא המדרש על הפסוק "ברח דודי" שהבאנו לעיל.

הלל הביע את התנגדותו למעשה זה של מנחם וההולכים אחריו, והשקפתו נשתמרה במשפטים קצרים וקצובים בלשון הארמית, כפי שנאמרה באוני העם. דברי הלל אלו נשתמרו בידינו בשתי נוסחאות:

אבות א', י"ג אבות דר' נתן נוסח א', סוף פרק י"ב *³⁴

הוא היה אומר: הוא היה אומר:

א) נגיד שמא אבד שמיה³⁴ נגד שמא אבד שמיה

ב) דלא מוסיף יסיף דלא מוסיף יסיף

ג) דלא יליף קטלא חייב³⁴ ** דלא מוסיף פסיד

ד) ודישתמש בתגא חלף דאשתמש בתגא אבד ואזיל ליה.

דברי הלל אלה בלשון הארמית אינם משתלבים יפה במסגרת אמרויותיו שבמשנה י"ב, הקודמת להן, ולא במשנה י"ד, הבאות אחריהן. צורתם הכללית גרמה לכך, שכל המפרשים תולים בהם דברי תוכחה למי שאינו לומד תורה: מי שפורש מבית המדרש, אינו משמש תלמידי חכמים ואינו מוסיף לעסוק בתורה חייב מיתה, הוא יסוף ויעבור מן העולם; זה שהשתמש בבגד מלכות — הלך חלף ואיננו.

הלל היה פציפיסט מושבע, אוהב שלום ורודף שלום ולא ראה כל תועלת במלחמה

33 מספרי יוסב"מ קשה לדעת כמה זמן היתה ירושלים נתונה במצור ע"י צבא סוסיוס וכמה זמן נמשך הריב בין החומות. בקדמ' סוף ס' י"ד אומר יוסב"מ כי העיר נכבשה לאחר מצור של 55 יום; 40 יום צרו על החומה השניה ו-15 יום על החומה הראשונה. אולם במלח' ה', ט' — 398, בנאומו של יוסב"מ בפני ירושלים הנצורה, הוא אומר שמצור סוסיוס נמשך ששה חדשים.

34 נ"א: שמא או שמה. והדברים מיוחסים לרבי יהושע. ש. ז. שכטר (מהדורה מדעית של אבות דרבי נתן, עמ' 56) מעיד: ואולי יש כאן איזה טעות המעתיק". אבל ר' יהושע אינו מביא את המאמר בלבד, הוא מצטט אותו, דורש ומפרש אותו ואין להטיל ספק שהדברים הם מפי הלל.

34א באבות דרבי נתן נוסח ב', כ"ז הנוסח הוא:

נגד שמא אבד שמיה

דלא מוסיף יסיף

דאשתמש בתגא חלף

דלא שמש חכימיא קטלא חייב.

ברומי. הוא ידע על שורה של מלחמות־אחים ברומא, הוא שמע על פומפיוס ויוליוס קיסר, ועל אנטוניוס ואוגוסטוס ודוגמאות אחרות לרוב וחפש דרכים שיהודה לא תגרף למערבולת־דמים זו. את השקפתו הוא בטא באופן ציורי³⁵: "אף הוא ראה גולגלת אחת שצפה על פני המים. אמר לה: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטפון". הלל, הנוח לבריות, שהסכים ללמד לנכרי את התורה כולה על רגל אחת, לא גזר דין מות על מי שאינו עוסק בתורה. לא שמענו כגון זה על מישהו מבין חכמי ישראל שקדם להלל או שבא אחריו. כבר אמרנו שזהו נוסח דבור, ולא גזר דין מות. כלפי מי הוא מתכוון? המשנה שמרה לנו אימרה של כל אחד משומרי מסורת הקבלה, אחת לכל אחד ואילו אצל הלל אנו מוצאים שלש אמרות. ויש ניגוד דב בין דברי האחרים לדבריו, אלה מדברים עברית והוא — ארמית, אלה בניחותא ובטוב טעם וזה בקללות נמרצות, והרי הלל הוא סמל של הצניעות והענווה? דבריו של הלל רומזים לאיש ידוע ולמעשה שהיה.

וכבר הרגיש בזה פרשן קדמון, רבנו יוסף בן־שושן³⁶: לפניו היה הנוסח:
נגד שמא אבד שמה (או שמא), כלומר: המגדל שמו מאבד שמו. על כך הוא כותב:
"ראיתי ברוב הספרים שבארצות קהלות הקודש, שמדברים בלשון לעז, שכתוב בהם:
נגד שמא אבד שמיה; השם הראשון של "נגד שמא" שם סתם, והשם של אבד הוא
כתוב ביוד והוא מורה על שם האיש הנסתר, אשר לא נזכר. ולא די שכתוב בספרים
אלו שאפילו הסופרים שבהם כך הם גורסים, ואין צורך לומר ההמון, והוא תימא גדול
שיתפשט טעות כזה בכמה קהלות ברכת ה' עליהם ולא זוה מפי סופרים ולא מפי
ספרים, ומי יתן ידעתי הוא דין היוד והה"א של אבד שמיה, והוא לא נודע ולא נזכר".
ואמנם, צדק רבנו יוסף בן שושן: כוונתו של הלל היתה למנחם, שהגיע בתלמוד
תורה להיות שני במעלה בישראל ואולי גם יורשו של הלל, ובאמצע הדרך סטה ובחר
ביעוד אחד.

אם נבוא לסכם את ידיעותינו על מנחם נמצא, שהיה כהן ות"ח שהגיע לדרגת אב
בית־דין; הוא לא חלק על נשיא הסנהדרין בשאלה לסמוך או לא לסמוך, אבל בימים
שלגיונות רומי באו לגזול את מלכות מתתיהו אנטיגונוס ולתתה להורדוס האדומי,
חלק על הלל, שקבל את גזר הדין. הוא עמד וגייס מבין תלמידי בית המדרש שני
גדודים של בחורים ויצא להלחם בצידו של המלך. הפרושים וכיניהם גם הלל וגם

35 אבות פ"ב, מ"ו.

36 מחכמי ספרד במאה ה"ד.

שמאי, התנגדו ליציאתם של התלמידים למלחמה, ובויכוח איימו עליהם שהם פורשים מתורת ישראל, בדומה למתיוונים.

על ימים אלה מספר המדרש³⁷: בשעה שסוסיוס והורדוס שמו מצור על ירושלים פרצה מלחמת אחים בתוך העיר. יצא מנחם ושמונה מאות תלמידים (להלחם למען אנטיגונוס). בא חנן בן מטרוך, ובעינן בן יהודה, אחיו של מנחם, והרגו. כלומר — חנן ובעינן בן אחיו של מנחם — היו מתנגדיו של מנחם על שעזר לפרתים, והרגוהו. ועלה אלעזר, ראש תלמידי מנחם, ונקמו את נקמת דם רבם וחתכו מניות מניות. ז.א. הפילו הללים רבים.

עם כיבוש העיר והריגתם של מנחם ואלה שהלכו עמו שינן הלל לתלמידיו פרשה זו על סופם המר בארבעה משפטים קצרים בארמית, כפי שנשתמרו באבות י"ג³⁸.

רק מאה ועשרים וחמש שנים עברו מאז הקריאה: "מי לה' אלי", שהשמיע מתתיהו במודיעין — ופני היהדות שונו מן הקצה אל הקצה. קריאתם של הלל ושמאי היא: לא בחרב! היהדות לא תתקיים אם ההכרעה צריכה ליפול על ידי החרב³⁹. במחלוקת "לסמוך או לא לסמוך" לא היתה דעתו של מנחם שונה מדעתו של רבו, אבל בעיני המדינה היה המרחק ביניהם רב. הוא היחיד מבין התנאים שלא השלים עם שעבוד מלכויות. הלל ושמאי פנו עורף לבית חשמונאי ולענייני המדינה וראו את דרכם בהסדר החיים הדתיים-הרוחניים. בדרכם זו הרחיקו לכת כל כך עד כי ראו בממשיכי דרכם של מתתיהו ובניו מתיוונים, שאין להם חלק באלהי ישראל.

37 מדרש זוטא לשיר השירים, מהדורת שלמה באבער, עמ' 41.

38 ב"צ כ"ץ, פרושים צדוקים קנאים נוצרים (תש"ח) עמ' 240 כותב ש... "אין חשיבות בדבר מי היה זה מנחם מכיון שלא נשאר ממנו זכר בהלכה". טעות בידו — נשאר וגם נשאר מרוחו של גבור אלמוני זה, וחובתנו לחטט במקורות ולהבהיר לעצמנו מהי דמותו ומה עשה בדור תהפוכות זה. למעשי הגבורה של מנחם, הלוחם לחרות ישראל, אין זכר בספרי יוסף בן-מתתיהו. היסטוריון זה מצטיין בשנאתו הגלויה כלפי שוחרי החופש; בעיניו הם מפירי חוק, ליסטים או סתם מטורפים (ר' Martin Hengel, Die Zeloten, Leiden, (1961) S. 16 n. 4).

39 הד רחוק למאבק בין מנחם להלל אנו מצאים בגמרא (נדרים ל"ב, ע"א) "אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ושמונה עשרה שנים? מפני שעשה אנגריא ב"ח שנאמר וירק את חניכיו ילדי ביתו (בראשית י"ד) והפירוש — בני אדם שחניק לתורה הולכים למלחמה.

מה גרם לביטול עצמאותה של יהודה?

חוקרי תולדות ישראל בדורות בית שני קיבלו ללא ערעור את הסיכום של יוסף בן־מתתיהו הקובע בפסקנות: אסון זה שפומפיוס שם את ירושלים למס עובד לרומאים וקרע את ערי חילת סוריה שכבשו תושבי ירושלים, גרמו לה לירושלים הורקנוס ואריסטובלוס בריבם זה עם זה¹.

לא נבוא לפסוק מי מן האחים צדק, שהרי השאלה היא לא באחים כי אם במפלגות שעמדו מאחוריהם, וכבר אז פסקה ההיסטוריה לזכותם של הפרושים; מטרתנו לברר האם יש להטיל את האשמה לביטול עצמאות יהודה על הורקנוס ואריסטובלוס, על חילוקי הדעות שהיו בין הצדוקים לפרושים, או שהיה גורם אחר, חיצוני, שגרם לכך.

החוקרים מבין אומות העולם רואים בחיים ביהודה בדורות הללו שלב מוקדם ויצירת רקע להופעת משיחם.

ארנסט רנן כותב²: על ידי מכת אגרוף חזקה שם פומפיוס קץ לריבות בירושלים ולשולת המקומית ולחילותיה. הוא הביא שלום, משטר וסדר ואפשרות לכל אדם לחיות לפי רצונו בחסות שלטון רומי. רנן רואה במסע הכיבוש של פומפיוס את תחית ארצות המזרח, והיה בזה גם מזל בהתפתחות היהדות; תחת שלטון מלכות לאומית, שתמיד היא משמשת מעצור לחופש, לא היתה הנצרות מבשילה³.

ברוח זו ממשיך יוליוס ולהאוזן⁴: "רק על ידי חיסול הקיום המדיני... נעשה העם לממלכת כהנים וגוי קדוש... הואיל והשליטים הזרים פטרו את היהודים מן הדאגה לעסקי חולין, יכלו ונאלצו הללו להתמסר רק לעניינים שבקדושה.

אנו לא נגביה עוף ברעיונות כמו אלה ונמשיך לראות בעם יהודה רבבות רבות של בני אדם רגילים, החיים על אדמתם; הם כורמים ויוגבים ועושים כל מלאכה, ככל העמים מסביב. הם מקימים משפחות דואגים להקנות לבניהם אחריהם ערכי מוסר

1 קדמ' י"ד, ד', ה' (77).

2 מצוטט לפי התרגום הגרמני, Ernest Renan, *Geschichte der Volkes Israel*, Berlin 1894, Band 5 S. 138.

3 שם עמ' 150.

4 אקדמות, 148.

ואמונה, כפי שלמדו מאבותיהם. לא מדובר על כת של נזירים הדואגים לשקט סביב לבל תופר מחשבתם, והם הוגים במחשבות נעלות.

מן העם הזה נגזלה עצמאותו ביד זירונית.

נמשיך לברר מה אומרים חכמי ישראל:

גרץ-שפר⁵ פומפיוס מצא חפץ במלחמת האחים... וידע כי בה יבצע מזימתו לכבוש גם את הארץ הזאת לנחלה לרומא למען הגדיל כבודו ותהילתו... ירושלים וכל יהודה עמה היתה למס ותשב מנחה אל לוכדיה מנצחיה. בעליהם (של השדות והכרמים) נחשבו מני אז רק לאריסים ושכירים וחלק מתבואת ארצם הביאו אל גנוי הממשלה הרומית.

א. א. וייס⁶: אחרית המריבה היתה רעה לישראל ובפעם ההיא אבדו חפשויותם לבלי שוב עוד... אחרית פְּשָׁרָתוֹ (של פומפיוס) היתה לגזול הממשלה משניהם ותהי ישראל לרומי מס עובר.

זאב יעבץ⁷: ותהי הרעה הזאת לפֶטֶר מקור כל התלאות אשר מצאו אותנו עד היום הזה.

שמעון דובנוב⁸: מאחר שהתחילה רומי כובשת את אסיא אי אפשר היה ליהודה להמלט ממנה, אבל המחלוקת הפנימית החישה את הפורענות. מחלוקת האחים והשתעבדות סוריא לרומי סייעו לאבדן החירות.

יוסף קליוזנר⁹: כשאך בא (סקברוס) בגבולה של מלכות יהודה, באו לפניו שליחיהם של שני האחים, שכל אחד מהם ביקש את עזרתו של שרי הצבא הרומי נגד אחיו... זו היתה תחילת השיעבוד של יהודה לרומי.

ש.ז. צייטלין¹⁰: רק עצמה שלומציון את עיניה ומיד פרצה מלחמת האחים בין תומכי הורקנוס ואריסטובלוס, בניה, שהביאה במישרין לכיבוש ירושלים על ידי פומפיוס.

גם דעתו של אמיל שירר אינה שונה מדעתם של חוקרי ישראל, הוא אומר¹¹: לפי ההסדר של פומפיוס, העצמאות של העם היהודי, שהתקיימה 80 שנה, הובאה לקבורה, וגבולות המדינה צומצמו בהרבה.

5 גרץ בחרגומו של שפר, דברי ימי ישראל, חלק א', ורשה 1916, עמ' 464-466.

6 א. א. וייס, דור דור ודורשיו, ניריורק/ברלין, תרפ"ד, חלק א', עמ' 147.

7 זאב יעבץ, תולדות ישראל, חלק הביעי, ירושלים, תרפ"ט, עמ' 220.

8 שמעון דובנוב, דברי ימי עם עולם (בחרגומו של ב. קרופניק) כרך ב', תל אביב, תש"י, עמ' 108.

9 יוסף קליוזנר, היסטוריה של הבית השני, כרך שלישי, ירושלים, תש"ד, עמ' 219.

10 ש.ז. צייטלין, קורות בית שני (בחרגומו של מאיר זלצר), חלק א', ירושלים תשכ"ח עמ' 241.

11 Emil Schürer, *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1901, I.S. 300.

אוריאל רפפורט¹² מסביר שמגמתה העיקרית של מדיניותם של פומפיוס וג'ניוס היתה לשקם את הפוליים (הערים היוניות) שנהרסו לפני זמן לא רב ע"י היהודים ולחזור ולהפקיע מידי היהודים את השלטון באותם האזורים אשר בהם בעיקר שכנו אותן פוליים משוקמות.

אמנם, נוצר מצב כזה, אבל זו רק תוצאה של המדיניות של "הפרד ומשול". הראשון שפגע בעצמאות יהודה היה סקאורוס; בשנת 65, כאשר פומפיוס נלחם בטיגרנס מלך ארמניה הוא שלח את סקאורוס לכבוש את דמשק. כשהגיע לשם נתברר לו שימים אחדים לפני בואו נכבשה דמשק בידי שני מצביאים אחרים של פומפיוס, לוליוס ומטלוס. כאן נודע לו על מלחמתם של הורקנוס בעזרת צבא חרתת הנבטי באדיסטובלוס המלך. איש עוד לא ביקש את התערבותו. ביזמתו הוא פלש ליהודה ואילץ את חרתת לסגת. הוא לא בא בגפו אלא עם צבאו, שנועד לכבוש את דמשק. הוא הטיל את אימת צבאו ויותר מזה — את אימתו של פומפיוס על חרתת והלה נבהל ונסוג מיהודה לרבת עמון. מן העובדה שחרתת נסוג מיד מסתבר שלא רק שמו של פומפיוס הבהיל אותו, הוא ראה גם את הצבא שנלווה אל סקאורוס והעדיף להסתלק.

ממהלך הדברים מתברר שסקאורוס פלש ליהודה העצמאית עם חיל רב והתערב בענין הממשל במדינה מבלי שנתבקש, רק לאחר מעשה זה נטל בידו את הסמכות לשפוט בין היריבים.

כעבור זמן לא רב (בשנת 65) בא פומפיוס לדמשק וכשעבר לחילת-סוריה באו אליו השליחים משני הצדדים היריבים.

לפומפיוס אצה הדרך לפטרה, שם קיווה למצוא אוצרות רבים. כאשר בחד ללכת לפטרה דרך עבה¹³ — אף בזה יש לראות פלישה למדינת יהודה העצמאית; דיון ופחל הן בקצהו הדרומי של הגולן — שהיה בתחומי המדינה החשמונאית. הפלישה של פומפיוס לגולן היתה עוד לפני שנתבקש לשמש בורר בין האחים; הדיון התקיים בעיר דיון, ולא בדמשק, כבר באמצע המסע שלו לפטרה. פומפיוס כלל לא התייחס לעצמאותה של יהודה, כשהיא לא התאימה לתכנית הכיבוש שלו.

על המאורעות של ימים אלה אומר בעל מזמורי שלמה:

וְכָא (ה') מִקְצָה הָאָרֶץ אֶת הַמֶּכָּה בַּחוּקָה וַיִּקְדַּשׁ מִלַּחְמָה עַל יְרוּשָׁלַיִם וְאֶרְצָה שְׂרִי

¹² ר' מאמר, יחסי יהודים ולא יהודים בארץ ישראל והמרד הגדול ברומי, הקובץ המרד הגדול עמ' 166.

הארץ יצאו לקראתו בשמחה אמרו לו ברוכה דרכך לכו באו בשלום. ישרו רכסים לפני בואו פתחו שערי ירושלים. . . .

לכד ארמנותיה וחומת ירושלים כי אלהים הביאו בבטחה במשוגתם השמיד שריהם וכל חכם עצה שפך דמי יושבי ירושלים כמי-נדה ויגל בניהם ובנותיהם חללו ירושלים ואת המקדש לשם אלהים. . . .

מזמור ח', טו—כב.

הד על העוול שעשה פומפיוס כשהפר את עצמאותה של יהודה עולה מן הנאום שיוסף בן מתתיהו שם בפי המלך אגריפס השני בפני העם בירושלים לבל ימרוד ברומי. בין השאר הוא אומר¹³: היה זמן שהייתם צריכים לעשות הכל כדי שלא לקבל את הרומאים כשפלוש פומפיוס לארץ...

כדי לעמוד על אפיו של פומפיוס נביא את תשובתו ליושבי קְסִינָה שבסיציליה, שהתאוננו כי הכיבוש שלו הוא בניגוד לתקנה רומית עתיקה. הוא ענה להם — והוא רק כבן²³, בראשית דרכו: "מתי תחדלו לקרוא חוקים לפנינו כשאנו חגורים חרבות"¹⁴.

על שאיפותיו של פומפיוס כותב פלוטארכוס¹⁵:

"באותו זמן אחזה את פומפיוס תאווה גדולה לכבוש את סוריה ולעבור בארץ ערב עד לים סוף כדי שיגיע כמנצח את כל חופי האוקינוס המקיף את הארץ, שהרי תחילה בא לאפריקה עטור נצחון אל שפת הים 'החיצון', אחרי כן הרחיב בספרד את שלטון הרומיים עד לים האטלנטי, ובשלישית כמעט שהגיע אל הים הכספי בשעת רדיפתו אחרי האלבאנים. על כן יצא עתה אל ים-סוף כדי להשלים בזה את מעגל מסעיו". בעל מזמורי שלמה אומר על תשוקתו של פומפיוס לשלטון בלי מצרים:

"אמר — אנכי אדון יבשה וים אהיה" (ב', כט).

פומפיוס דאג להנציח את שמו; הוא רמס ברגל גאווה עמים וארצות; בתהלוכת הנצחון השלישית שלו נישאו כתובות שהודיעו את שמות העמים והארצות שכבש והן: פונטוס, ארמניה, קאפאדוקיה, פאפֶּלֶגוֹניה, מדי, קולכיס, האיבריס, האלבנים, סוריה, ארם נהריים, פיניקיה, פלשתינה, יהודה וערב. פומפיוס רצה להדמות לאלכסנדר מוקדון.

האם זה נכון?

מטרתו של אלכסנדר היתה למזג מזרח ומערב באחד לקראת כינון בניין-על וסדר

13 מלח' ב' 357.

14 פלוטארכוס, חיי אישים (בתרגומו של ג. ליבס), ירושלים 1954, עמ' 238.

15 שם, עמ' 256.

מדיני חדש. הוא ביקש למזג את הטוב מכל מקום למען יושבי תבל כולם. לעולם לא גבולות עוינים ומלחמות. בשנותיו המעטות הקים אלכסנדר עשרות רבות של ערים, כדי להביא מתרבות המערב אל המזרח. לעומתו פומפיוס, אף הוא כבש ארצות, השאיר אחריו רבבות הרוגים והנותרים בחיים, אותם הפך לעבדים לרומי. אנשים חפשים עובדים ויוצרים הפך לעבדים, לאריסים על אדמתם הם, מורשת אבותיהם. מיבול אדמתם חייבים היו להעביר לדומי דבע, ועל פי רוב גם הרבה למעלה מזה — מס למנצח כדי להגדיל את תפארתו בתהלוכות נצחון וכדי לפרנס רבבות של אזרחי רומא בלחם ושעשועים.

מומסן, ההיסטוריון של דומי, מעריך את ההופעה האדירה של רומי, שבעקבות אלכסנדר הכניעה את העולם ותקפתה אותו. לא נדון על התרבות שהביאה רומי לעמי גרמניה, נעזין רק במה "תרבתה" את יהודה:

המפקד שערך קויריניוס בשנת 6 לספירה לא היה מפקד אוכלוסין, כי אם שומה של הרכוש של כל יושבי ארץ יהודה, כי לפי החוק הרומי — מי שכבש את הארץ — היא שלו. העם ביהודה התקומם ובראש המתקוממים עמדו יהודה הגלילי וצדוק הפרושי. הם הסבירו כי השומה אינה מביאה לשם דבר אחר אלא לעבדות. המרד דוכא, אבל הריו עוד הדהדו במשך שנים.

המשרה הנכבדה ביותר בעם ישראל, משרת הכהן הגדול, שאין לה כל קשר עם מדיניות, הפכה לאמצעי לסחיטת כספים ובמקום שרות לכל ימי חייו של הכה"ג. היתה המשרה עוברת שנה שנה למי ששילם יותר.

הנציב שמר על בגדי הכה"ג בבירה — אמצעי נוסף לסחיטה בהתקרב יום הכפורים.

אלה הם סימנים אחדים, לדוגמא, שהביאה תרבות דומי לירושלים.

נחזור לשאלה — מדוע פסק יוסב"מ שהאסוף על יהודה בא בגלל ריב האחים? היום אנו קוראים לזה "נאמנות כפולה"; הוא ישב ברומא בחסדם של מחריבי ארצו ומשעבדי עמו, אבל כלפיו התייחסו ביד נדיבה ונתנו לו את האפשרות לעסוק בכתיבה. הוא לא יכול היה להאשים את פומפיוס, לכן נטפל לגורם צדדי ובלתי קובע — דיב האחים, והפך אותו לסיבת כל הצרות. וחבל, חבל מאד שהיסטוריונים נכבדים הולכים בעקבותיו עד היום הזה.

פומפיוס טמא את הארץ

במחי יד שם פומפיוס לאל את ההישג הגדול של מלכי בית חשמונאי. יונתן, שמעון, יוחנן וינאי נלחמו והצליחו להגיע לשלמות הארץ ולקדושתה; הם הגשימו את מטרתם והגיעו לכך שהארץ היתה נקיה מעבודה זרה, הם הרסו את הבמות והמקדשים לע"ז.¹ כאשר יונתן כבש את אשדוד "הוא לא נרתע מלפגוע במקדש דגון אלא שרף אותו ואת הנמלטים אליו השמיד".² שמעון כבש את גזר "ויעבר את הטמאה מתוכה ולא היה מתקומם לו, וישב ישראל לבטח ויעבדו את אדמתם בשלום".³ הורקנוס כבש את אדורים ואת מרשה, עדי אדום, והכריע את כל האדומים, והרשה להם להישאר בארץ אם ימולו ויאותרו לקיים את חוקי היהודים.⁴ ינאי כבש את פחל ויחריבנה מפני שיושביה לא קיבלו את דת ישראל.⁵ סטראבון מדבר על גדרה כעיר העומדת עדין בחורבנה, לפי שנחרבה בידי אלכסנדר — דבר זה יכול להתאים רק לאלכסנדר ינאי.⁶ כאשר יוסב"מ מונה את הערים שפומפיוס שחרר מעולה של ירושלים הוא מעיר על גדרה "שנחרבה זמן קצר קודם לכן".⁷ אריסטובלוס נלחם ביטורים וסיפח חלק גדול של אדצם ליהודה והכריח את החושבים, אם רצונם להשאיר בארץ, להימול ולחיות לפי חוקי היהודים.⁸ הערים האחרות שכבשו הורקנוס וינאי כנראה שקיבלו את התנאי, אם יושבי הערים ההלנסטיות הפכו ליהודים כשרים המקיימים את מצוות התורה או לאו — לא נדע, מכל מקום מקדשים לע"ז לא הותירו להם מלכי בית חשמונאי.⁹

1 קדמ. י"ג, ד', ד—100.

2 תשמ"א י"ד, ז"ח.

3 קדמ. י"ג, ט', א—257.

4 שם 397.

5 שם, שם, 319.

6 שם י"ד, ד', ו—75.

*6 ראה מנחם שטרן, דברי סטראבון על היהודים בס' אלקן עמ' 177.

7 א. שליט, ארץ-ישראל א' (ספר שובה) ירושלים חשי"א, עמ' 104 בוחן את רשימת הערים שכבש

"פומפיוס קרע את ערי חילת־סוריה שכבשו יושבי (ירושלים) לפני כן ושם אותן תחת (פקודת) לגאטוס שלו, וצמצם את כל העם, שפרץ וגדל קודם לכן, בתוך גבולות (ארצו)".

על ידי כך טמא פומפיוס חלק גדול מאדמת ישראל, כי התיר לכל הערבים של עממים להקים מחדש את במותיהם ומקדשיהם לע"ז. ומכיון שבערים הללו ישבו גם יהודים — אם כרוב או כמעוט — היה זה מקור לסכסוכים ולפורעניות.

חז"ל שוללים את זכותם של נכרים להשתקע בארץ, שהיא נחלת ה', שניתנה לישראל. מובן שבימי שלטון רומי אין לבטא דעה כזאת אלא בדרך משל. וכך אומר ר' חייא בראבא בשם ר' יוחנן: "בנוהג שבעולם, מלך ומטרונה יושבין ומסיחין זה עם זה; מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה? כך השבת הזו בין ישראל ובין הקב"ה, שנאמר: 'בני ובין בני ישראל', לפיכך כל עובר כוכבים שבא ומכניס עצמו ביניהם עד שלא קיבל עליו למול חייב מיתה".

קץ הדיפובליקה של רומי טבע את חותמו גם על התפיסה הדתית של הרומאים: נוצרה הערצה לאישים שלא ידעה גבול. כבר בשנת 42 החליט הסנט להכתיר את יוליוס קיסר המה בתואר Divi filius = בן אלהים. מכאן הובילה המחשבה לראות במלך את האלוה: בשנת 27 — נתנה רומי לאוקטבינוס את התואר Augustus (וביונית — Sebastos) שפירושו — האלוהי. ואל לנו לראות בדרישתו של גאיוס קליגולה להקים את פסלו במקדש בירושלים משהו של טירוף־הדעת, זה היה התהליך הטבעי של הלך המחשבה כי הקיסר הוא אלוה.

אחת הפגיעות ברוח ישראל היה במנין השנים על פי רומי שהונהג בהודאת השלטונות בתעודות רשמיות. משפטיות וכיו"ב. מנין השנים על פי רומי היה "לשנת מלכותו של הקיסר", כגון: כך וכך למלכותו של אוגוסטוס (שפירושו — האלהי) וכיצד יכול יהודי לכתב במסמך רשמי שהקיסר, מלך בשר ודם, הוא אלהי? על כך אומר המדרש לכתוב "בני עמי נחרר־בי" (שה"ש א', ו) אלה המלכים של שקר (ולא המלכים שבחר בהם אלהי ישראל) ובהודמנות זו מטיף המדרש מוסר: "לא היה נפשכם להיות כתובים לימי בראשית ולא לבנין בית המקדש ולא ליציאת מצרים

ינאי במואב ומשוח אותם עם הרשימה של ערי מואב שהחזיר הורקנוס השני למלך הנבטים, ובא לכלל מסקנה "שלפנינו הגבולות על מואב של ישעיהו ורמיהו". מסופקני אם יש יסוד לכך. מכל מקום, מבצר מכור שהקים ינאי מעיד על שליטתו על החלק הצפוני של הר מואב לפחות עד נחל ארנון.

8 דברים רבה א', כא.

9 שמות ל"א, ז.

והיו כתובים לשני הקברות, חזרו ישראל להיות כתובים לחמשים למלכותו של אוגוסטוס"¹⁰...

אימנם, המדרש. כפי שהוא כיום הוא מאוחר ונוכרים בו אדרינוס ואסורוס, אבל ראשיתו היא קדומה וניתן לשייך אותה לדורות הראשונים של כיבוש רומי. במשך הזמן השלימו הפרושים עם גזרה זו, אבל הצדוקים סדבו להכיר בה והיה ויכוח ביניהם, שאת הדיו אנו מוצאים במשנה:¹¹

אמר צדוקי גלילי: קובל אני עליכם פרושים! שאתם כותבין את המושל עם משה בננו (שכוחבים בגט את הזמן לחשבון שנות המלך המושל, היינו — כך וכך למלך סלוני ובסוף הגט כותבים: כדת משה וישראל, והרי גנאי הדבר למשה).¹² וזויל נמצעו לכתב נגד השלטון ולכן נאמר במשנה:¹³ כתב לשום מלכות שאינה חובלת... (ומבואר בגמרא שהכונה למלכות רומי) הרי שהגט פסול.

כאשר נודע להורדוס שטיבריוס קיסר הוכתר בשם האלוהי Sebastos והוא עמד אז להשלים את בנינה של שומרון, מיד קרא לעיר ע"ש הקיסר "סבסטיה", והקים בה מקדש לקיסר¹⁴ *.

ההענין שהמלך הוא אלוה חדר בנקל בעולם ההלניסטי; בתיאטרון של קיסרי קראו התופים לאגריפס הראשון בשם אלוה¹⁵.

אוטיוכוס אפיפנס ניסה לכפות את התרבות ההלניסטית על ישראל בחוזק יד, בגזירות קשות שהתקיימו שלוש שנים ושמונה חדשים, רומי לא היתה זקוקה לגזור גזרות. היא המליכה את הורדוס והוא ביצע את המדיניות של רומי בחנופה ובערמה, ביד הניקה ובגסות רוח כלפי כל מה שהיה יקר בעיני עם ישראל.

נוסף על הבנינים לע"ז שהקים הורדוס בקיסריה ובערים נכריות אחרות הוא בנה גם בירושלים בנינים ברוח אדוניו ובניגוד לרוח ישראל. על כך כותב יוסב"מ בהתאפקות רבה:¹⁶ "לבני הארץ היתה זו הפרה גלויה של החוקים הנערצים על ידם". הורדוס פרץ גדר עוד יותר בחוקי האבות והתחיל לפדוע במנהגים נכרים את סדר החיים העתיק, שאסור היה לפגוע בו.

10 מדרש שיר השירים זוטא א', ו.

11 ידים פ"ה, ה"א. 12 פירושו של פנחס קהתי.

13 גיטין פ"ח, מ"ה.

13 * קדמ. ט"ז, ח', ה—293. מסופקני אם הכותים השלימו עם השם הזה, אולם אין לנו ידיעה על כך. הורדוס אכלס את העיר החדשה בנִטְרָנִים שלו, ערב רב של חרב להשכיר.

14 קדמ' י"ז, ב, ד—41.

15 דין מפורט בנושא זה ראה בספרו של אברהם שליט, הורדוס שליט, הורדוס המלך, עמ' 165.

ויכוח זה בין הפרושים לצדוקים מזכיר עוד מעשה של הורדוס, שהיה בו משום חילול שם שמים — חובה של שבועת אמונים שהטיל על כל נתיניו. על כך מספר יוסב"מ: "כשכל עם היהודים קיים בשבועות, שבאמת ובתמים יהא לבו שלם עם קיסר ומדינת המלך, לא נשבעו האנשים האלה (כת האיסיים), והם שישה אלפים ומעלה; וכשקנס המלך אותם בכסף, שילמה אשת פירורא את הקנס בעדם".¹⁶ נוסח השבועה כלל את שם ה' (במקום שמות האלים בשבועה הרומית) אבל האיסיים דאו בנוסח חילול שם שמים ועל־כן סירבו לציית לו.¹⁷ כאן מדובר על הפרושים שקיבלו את הדין, ועל האיסיים — שסרבו להשבע. מוזר שלא נזכרה עמדתם של הצדוקים.

הורדוס הרס את החקרא ובנה במקומה את האנטוניה. כאן שיכן את חייליו ומכאן היה משקיף ומשגיח בנעשה בהר הבית. חייליו היו נכרים, הם התהלכו בהר בטומאתם, ללא טבילה שהיא חובה על כל הבא בחצרות ה'. חיילים אלה "שמרו על הסדר" כשהם מתהלכים על גגו של הסטיוו, ובמיוחד מתוך מצפה שקבעו להם מעל לסטיוו המערבי.

עברו רק כעשרים שנה מאז ציווה הורקנוס השני להורדוס, שהוזמן לדין, לבל יבוא העירה בליות חיילים,¹⁸ משום שהם אינם טהורים, וכי כל העם כבר התקדש לקראת החג. עתה עושה הורדוס כעולה על רוחו, ולא רק בעיר אלא גם בחצרות בית המקדש.¹⁹

הנציבים קבעו את מעונם של חיל המשמר בארמונו של הורדוס בעיר העליונה, והם גרמו בטומאתם לא פעם לפרעות בשוק העליון של ירושלים ולפגיעות ברכוש ובאדם. חוללה טהרת המקדש, חוללו כללי הדת בכל הנוגע לטהרת ירושלים וקדושתה, חולל כבוד בית ישראל.

כל זה נצטבר והוכיח בעליל כי רומי אינה מאפשרת לאנשי יהודה וירושלים לחיות

16 שם י"ט, ח', ב-345.

17 שם, שם, ח' א—267—276.

18 בימיו היתה זאת משאלת לב בלבד, כפי שאומר זאת המשורר (מומורי שלמה י"ז, כח) ולא יגור אתם כל איש ידע רע... וגר ונכרי לא יגור אתם.

19 הורדוס לא ציית ונכנס העירה בלילה עם גדוד חיילים נכרים.

הדאגה לבל טמא הארץ ע"י נכדים מוצאת את ביטויה גם בחזון ברוך א', ספר שנכתב בדור שלאחר החורבן. מחברו של הספר מלביש את הרעיון על דמותו של יאשיהו המלך, ואומר: וקנא קנאת שדי בכל נפשו ויחזק הוא לבדו בתורה בימים ההם, עד אשר לא השאיר ערל או מרשע בכל הארץ כל ימי חייו (ס"ה, ה).

לפי תורת ישראל. נוסף על מעללי המציקים בדבר מיסים ללא גבול ונוסף על בעיות חברתיות אחרות — אט אט נתגדשה הסאה. הכפיה להכיר באלהותו של הקיסר, שהיתה כפירה בצו התורה "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" והפגיעה בקדושת הארץ עלידי נוכחות נכרים טמאים — אלה היו גורמים רבי משקל שהביאו את העם כולו למרד הגדול.

והורדוס טמא את ירושלים

החזון של נביאי ישראל היה: "...ירושלים עיר הקדש כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא" (ישעיהו נ"ב, א). וחזון על רעיון זה יואל, האומר: "והיתה ירושלים קדש וחרים לא יעברו בה עוד" (ד', יז).

עברו רק 120 שנה מאז ניקו וטיהרו המכבים את ירושלים מכל התועבות שהכניסו היוונים והמתיונים, עתה בא הורדוס ושם לצל את כל הישגיהם, הוא הפך את ירושלים שוב לעיר הלניסטית על כל מוסדותיה

א. בנה על אדמת המישור אמפיתיאטרון גדול ביותר

ב. הקים לכבוד קיסר תחרות התגוששות אחת לחמש שנים

ג. הזמין מתגוששים מארצות רבות, ביניהם המעולים שבמתחריים

ד. סידר התחרויות במרכזיות לארבעה סוסים ולצמד

ה. סידר תחרויות של סוסי מרוץ

ו. הביא חיות טרף — אריות וחיות אחרות לקרבות עם בני אדם שנידונו למיתה.

ז. הרבה לקשט את המוסדות הללו בעטורים ופסילים למיניהם

ח. זימן את בני העמים סביב להופעות אלו

ט. הסמלים שטבע על מטבעותיו נושאים אופי פאגאני, על אחת מהן טבוע הנשר, סמלה של רומי.

על מעלליו הרבים בכל שטחי החיים ראה בו העם מלך להלכה ואויב העם למעשה. עוד לפני שנתמלך, והוא רק מושל הגליל מטעם הורקנוס (למעשה מטעם אנטיפטר אביו), יצא לירושלים לנקום ממאליכוס על שהרעיל את אביו. הורקנוס אסר עליו לבוא העירה עם חייליו, כי אסור להכניס לעיר המון זר בשעה שהעם עסוק בעבודת הקדש, זה היה ביום חג והעם כבר התקדש. הורדוס לא שם לב לדברי המלך, בלילה נכנס העירה עם אנשיו¹.

מעשים של חילול הקודש קרו גם כאשר הורדוס, בעזרת סוסיוס, כבש את העיר. האויב פרץ את החומה הצפונית ומיד הגיע לחצרות בית המקדש, יוסב"מ מספר². "הורדוס השתדל לרסן את בני בריתו הנכרים. כי ההמונים הנכדים גמרו אומר לראות

1 קדמ' י"ד, 285.

2 מלח' א', ח', ג — 354.

את המקדש ואת הדברים המקודשים בתוך המקדש. המלך עצרם, מהם על ידי הפצרות, ומהם ע"י איומים, ואחרים מנע בכוח הנשק, כי אמר בלבו: אם אנשים אלו יסתכלו במקומות האסורים בראייה, הרי יהיה נצחוננו יותר איום ממפלה".

קשה לקבל נוסח זה כמהימן, הוא בא רק להצדיק את הורדוס על מעשה של חילול הקודש, שהיה ביום נצחוננו על אנטיגונוס.

גם לאחר שהצבא הרומי בראשותו של סוסיוס כבש את ירושלים והורדוס נכנס לעיר והחל בקטל חסר רחמים של כל מי שהשתייך על בית חשמונאי, לא שקטה הארץ. ההתנגדות לשליט האדומי נמשכה עוד שש שנים, רק בשנת 33 לפנה"ס עלתה בידו להתגבר על מתנגדיו. כשכראשם אחות אנטיגונוס. הוא כבש את מבצרם האחרון, את הורקניה שבמדבר יהודה ושם קץ למרד.

בכל השנים הללו שמר הלגיון הרומי על הורדוס מפני העם. בשנת 33, כאשר הלך להפגש עם אנטוניוס חנה לגיון רומי בהנהגתו של יוליוס ליד העיר, לשם שמירה על ארמון המלך.

הורדוס הקים צבא משלו, שכידים תראקיים, גאלים, גרמניים. בין צבא זה לבין יושבי ירושלים שררה אי-הבנה גמורה. והגרועים מכל היו השכירים הסוריים והשומרונים -- אלה התייחסו ליושבי ירושלים בשנאה גלויה ובבוז.

כדי לשלוט על העיר ויושביה הושיב את אנשי הצבא הנכרים גם בעיר העליונה, בחצרות ארמונו ובסמוך לארמון. זכר לטומאה זו שהפיצו החיילים בעיר העליונה נשתמר במשנה האומרת³:

"כל הרוקין הנמצאים בירושלים טהורין חוץ משל שוק העליון"⁴, כאן עמד ארמונו של הורדוס, ובו וסביבו היו נכרים מכל האומות, שלא הקפידו על דיני טהרה וחז"ל ראו אותם כזבים טמאים, ורוק שלהם מטמא כשנוגעים בו ברגל יחפה.

ההתנקשות בחייו

הורדוס שלט ביר חזקה וכל מי שהעזו כלפיו נידון למות. היתה לו רשת ענפה של מרגלים ומלשינים, ובימיו לא הצליחה שום התנקשות בחייו. ואם כי היה ידוע מה צפוי למתנקש בכל זאת נעשה ניסיון.

עשרה אנשים מבני העיר התקשרו בשבועה לשים קץ להורדוס. הם טמנו חרבות

3 שקלים פ"ח. מ"א.

4 הרע"ב מפרש: לפי שכובסין עובדי כוכבים היו מצויין שם וחכמים גזרו על העובדי-כוכבים שיהו כובין וכל דבריהם ורוקן טמא. פנחס קהתי חוזר על פירוש זה, ואינו מתקבל על הדעת, כי כובסים זקוקים למים רבים, ואלה אינם מצויים בעיר העליונה.

קטנות תחת בגדיהם ותכננו לרצוח אותו בבואו לתיאטרון. הדבר נודע לשומרי ראשו וההתנקשות לא יצאה אל הפועל. המתנקשים הוצאו להורג. מלכתחילה היה בזה משום הקרבה, גם לו היה הדבר מצליח לא היתה להם תקוה להשאיר בחיים. זה היה מעשה של קנאים, שקדושתה של ירושלים גדולה בעיניהם מקדושת חייהם הם. הם היו רק קומץ קטן, עשרה במספר, אבל במעשה שתכננו הביעו את דעתם ורצונם של רבבות. הם לא הצליחו, אבל שימשו אות ומופת לרבים.

נשר הזהב מעל לשער הגדול לבית המקדש

קביעת נשר הזהב בשער בית המקדש היה אחד המעשים המרגיזים ביותר שעשה הורדוס. הוא ידע זאת ולכן העלה את הנשר בחשאי⁵. הנשר שימש סמל ללגיונות רומי, בו היו נשבעים. ולא רק אנשי הצבא, כי אם כל תושבי רומי, צורת הנשר היתה קבועה במבוא ועל ירכותיו של היכל יופיטר קפיטולינה ברומא⁶. עתה נעשה סמל לשלטון רומי על ארמת ישראל. בימים ההם, בשנתו האחרונה של הורדוס, קם מרד בקרב העם. לשני החכמים — יהודה בן צפורי⁷ ומתתיה בן מרגלות⁸ — יצא שם, כי הם יודעים באר היטב את תורת אבותינו. ועל כן גדל כבודם מאד על פני כל העם. רבים מבני הנעורים ישכו לפני חכמים אלה בדרשם את התורה, ובכל יום ויום נאסף מסביב להם מחנה בחורים גדול. כשנודע להם שאי-אפשר לרפא את מחלת המלך, עוררו את הצעירים שיהרסו את כל המפעלים שעשה המלך בניגוד לתורת האבות... המלך עשה מעל לשער הגדול של בית המקדש מתנת־קדש יקרה מאד, נשר גדול של זהב... גזרו החכמים להוריד את הנשר.

ושמועה הגיעה אליהם כי המלך מת והיא סייעה לחכמים, בעצם היום, בשעה שהיו רבים בבית המקדש, עלו והורידו את הנשר וגידעוהו בקרדומות. האסטרטגוס של המלך, בחוששו שמא מתכוננים הם לעשות יותר משעשו, עלה כשהוא נוהג אתו גדוד גדול, שיספיק בידו להתנגד להמון שניסה להרוס את מתנת הקדש... הוא חפס לא פחות מארבעים אנשים צעירים, את יהודה ואת מתתיהו, שחשבו לחרפה להיסוג מפני השתערות האסטרטגוס, והביא אותם אל המלך.

5 קדם' י"ז, ו', א.

6 טקיטוס ג', 71.

7 במלח' בן-צירפאי או בן-צירפאי, ונראה לי נוסח זה עדיף. אנו מכירים משפחה זו בירושלים בימי ינאי המלך ושלומציון. ר' ספרי מינאי עד הורדוס. פרק כ"ב, עמ' 159 — בן ציון ומשפחת צירפאי.

8 במלח' — בן-מרגלא.

שאל אותם המלך, אם העזו להרוס את מתנת־הקודש שלו. אמרו לו: החלטנו מה שהחלטנו ועשינו מה שעשינו מתוך צדקות היאה לאנשים במדה רבה ביותר, כי תמכנו במצוות אלהים ושמענו בקול התבונה שבתורה, ואין בכך שום פלא שהיינו סבורים, שדאוי לשמור את החוקים שמסר משה בכתב מפי אלהים ובהוראתו, מלשמור החלטותיך. המלך ציוה לשדוף באש את האנשים אשר הורידו את הנשר יחד עם החכמים. את יתר העצורים נתן בידי עבדיו להמיתם. בדבריהם של יהודה ומתתיהו יש לראות הכרזת מלחמה שמטרתה להרוס ולהשמיד את כל מה שהורדוס הביא מן התרבות הנכרית וכפה של ירושלים. והמטרה הראשונה היתה — נשר הזהב בשער בית המקדש. ההלכה⁹ קובעת שאין צלם אסור בהנאה אלא אם כן מוכח שנעשה לע"ז, כגון צורת אדם שכידו מקל או צפור או כדור, שהם מסמלים שלטון ושררה. הבריתא¹⁰ מוסיפה לסימנים אלה: סייף, עטרה, צלם ונחש. הנשר, סמלה של רומי, בשער בית המקדש כא לציין את שליטתה של רומי על בית המקדש, ואין להשלים עם זה. יוסב"מ קורא לנשר הזהב "מתנת קודש יקרה" ולא אמר ממי המתנה, מי הקדיש אותה ולכבוד מי או מה. נקל לשער שזו מתנת הורדוס לכבודו של קיסר, ויתכן שהיתה שם גם כתובת הקדשה¹¹.

ועוד נסיון לחילול הקודש ואינו אלא בדיה. ברשימת השבחים שיוסב"מ מחלק להורדוס על מעשיו הטובים הוא כותב: "הוא בנה מחדש גם את העיר אנתדון, אשר חרבה במלחמה, וקרא לה בשם אגריפיון, ומגודל אהבתו לידידו זה חרת את שמו גם מעל לשער אשר בנה להיכל"¹². אגריפס היה חתנו של אוגוסטוס קיסר והיה בעל השפעה גדולה בסינט ובחצר המלך, והורדוס הצליח לקשור אתו קשרי ידידות. מובן שהורדוס ביקש להחניף לו וקרא את העיר שעל יד עזה על שמו. אולם מכאן ועד לכתובת הוקרה על פתחו של המקדש המרחק גדול. לו היה הורדוס כותב כתובת הוקרה לנכרי על פתחו של ההיכל

9 ע"ז, פ"ז, מ"א.

10 תוס' ע"ז, פ"ח, ה"א; צוק, 468.

11 יחסה של היהדות לצורות של ע"ז היה ידוע בעולם הנכרי. היפוליט מספר שיש בין היהודים הנמנעים משימוש במטבעות, נראה להם חטא להחזיק ביד או להביט בתמונת אדם שעל גבי המטבע. הם נמנעים לעבוד דרך שער שעלי חקוקים צלמים או עומדים פסלים, כי לדעתם אסור לעמוד בצלו של פסל.

12 מלח' א', כ"א (416).

— העם לא היה עובר על כך בשתיקה, כשם שלא השלים עם נשר הזהב בשער של הר הבית.

ועיקרו של דבר — כפי שניזכר להלן — הורדוס לא בנה כלל את המקדש, הוא בנה את מצודת אנטוניה בקצה החצר, ויתכן ששם קבע כתובת לכבודו של ידידו זה. שלט של נכרי על בית המקדש — דבר שאי אפשר לשאת אותו. ומכאן ההכרזה של מלחמה לקדוש השם¹³.

13 ולמה נקרא שמו נחום איש קדוש קדשיט? שלא הביט בצורת מטבע מימיו (ירוש', עבודה זרה מ"ב, ע"ג). רבי מנחם בר סימאי ואמאי קרו לי בנין של קדושים דלא איסתכל בצורותיו דזוזה (פסחים ק"ד, ע"א).

לפי הכתוב, יהודה וממחיהו הם מגדולי הדור, מפרשים ודורשים דברי התורה וקהל שומעי לקחם גדל מיום ליום. ואין זכר להם בספרות חז"ל, לא בהלכה ולא באגדה, כי כבר אז נקטו חז"ל בשיטתו של הלל הזקן — שלום בכל מחיר.

חילול הקודש ע"י פומפיוס

הראשון שחילל את קדושת המקדש היה פומפיוס; יוסב"מ מספר¹ — "פומפיוס ולא מעטים מבני לווייתו נכנסו פנימה (לקדש הקדשים) וראו מה שאסור לראות לשאר בני אדם חוץ מן הכהנים הגדולים בלבד".

יוסב"מ אינו בא לעדער על המשטר של פומפיוס, גם אין בדעתו לשבח את מקדש היהודים ו"הזרויות" שבו. כדי להעריך את גודל העלבון שבמעשה זה נעיין בספר מכבים ג' המתאר את תגובת העם כלפי תלמי פילופטור (221–205) שניסה לעשות מעשה דומה²:

"ויבא ירושלם ויעל עולות לאל עליון... ויבא אל בית המקדש... ויתמה גם על הסדרים הטובים אשר במקדש... ויום לבוא אל קדש הקדשים. ויאמרו אליו לא יתכן לעשות כדבר הזה... ולא שמע ולא האזין להם... ויפלו הכהנים ארצה והמה מלובשים כל בגדיהם ויתפללו אֵל אֵל עליון להושיעם מאשר בא עליהם ולהטות מהם את שטף הרעה המשתער ככה עליהם וימלאו את המקדש צעקה ודמעות. והנשאים בעיר נדחפו בבהלה מבתיהם בחשבם כי דבר מוזר נעשה. והבתולות הכלואות בתוך חופותיהן רצו החוצה יחד עם אמותיהם ותעלינה עפר ואפר על ראשיהן ותמלאנה את הרחובות תאניה ואניה... גם את העוללים הילודים נטשו אמותיהם ואמנותיהם כה וכה בבית ובחוץ ולא פנו אליהם וכולן רצו נדחפו בבהלה את מקום המקדש אשר במרום העיר... ויתאספו כלם יחד ויתפללו תפילות שונות למיניהן על דבר הגידופים אשר גידף המלך. ועל כל אלה היו אנשים מיושבי העיר אשר נלאו להאריך נפשם עד סוף דבר ולתתו למלא את מזימתו. ויעבירו קול בדברים לעלות על הצבא ולהערות נפשם למות בעד תורת אבותיהם ויקימו מהומה גדולה בכל המקום ההוא והזקנים והראשים אשר היו עומדים שם בתפילה כמעט לא עצרו בם. והשרים הנצבים על המלך הרבו לנסות כל העת להטות את לבו האכזרי מעשות את המזימה אשר זמם. ויעזו המלך את פניו ולא שם לב לכולם והוא כבר עולה וצועד לעשות כאשר אמר...".

1 קדמ' י"ד, ד', ד' — 72: "לא קטן הוא החטא שחטאו אז לבית המקדש, שאסור היה לדור בו ולראותו..."

2 פרק א', ח — ב', כא. בתרגומו של ה. גאסטר, מהדורת אברהם כהנא, תרצ"ו.

זוהי מהדורה מורחבת של הספור על הלידורוס והוא לא נכתב אלא כדי לספר על חילול הקודש של פומפיוס. כדי שלא להסתבך עם השלטונות העדיף המחבר לתלות את המעשה בתלמי פילופטור.

כדי להצדיק את פומפיוס כתב טקיטוס³: "פומפיוס היה הראשון שהכניע את היהודים ועל פי משפט המנצח נכנס אל בית המקדש".

שלושה חדשים נמשך המצור ששם פומפיוס על הר הבית, שם התבצרו אנשי מפלגתו של אריסטובולוס. סביר שפומפיוס למד להכיר פרטי פרטים על המקדש, מה יש שם, מהו סדר העבודה בו, מי מקיים את העבודה, מה מותר ומה אסור. יש מקום להנחה שהוא ידע היכן מותר לנכרי להכנס והיכן אסור.

כאשר פרץ להר הבית ודאי נתקל בסורג, בו היתה נתונה הכתובת הידועה בה נאמר⁴: "הזר אל יכנס פנימה מן הסורג והמחיצה אשר סביב המקדש. כל מי שיתפס יהיה בעצמו אשם במותו". כתובת זו מעידה על זכות השמירה על כבוד הבית מלפני דורות וכל אדם זר ידע לכבדה.

המחבר של "מזמורי שלמה"⁵, שחי בירושלים בימים ההם, מזכיר את חילול הקודש בידי פומפיוס ואנשיו, שלש פעמים:

ב, ב — על מזבחך גוים זרים עלו ובנעליהם בודון דמסו

ז, ב — כי זנחת אלהים בל תרמס רגלם נחלת קדשך

ח, כב — חללו ירושלים ואת המקדש לשם אלהים.

פילון מתאר את מחשבותיו של פטרוניוס כאשר נצטוו להעמיד את פסלו של הקיסר במקדש; הוא כותב⁶: "לכל לראש יקנאו כולם קנאה יתרה לבית מקדשם. ועדות נאמנה לדבר, כי בעוד שנותנים לכל איש ואיש מכל הארצות להכנס אל העזרה החיצונית (של בית המקדש), נגזר עונש מות, חוק ולא יעבור, על כל הנכרי אשר יבוא לתוך העזרה הפנימית".

בעת המצור, וגם לאחר שפרצו החיילים של רומי, קיימו הכהנים את העבודה לפי חוקת המקדש. מסירותם עזרה תמהון בעיני הכובשים, כי הם עשו את העבודה על קידוש השם ומתוך הכרה בקדושת הבית, למרות הקרב שהתחולל סביבם ופגע גם

3 ספר חמישי, פיסקא 6.

4 כתובת אחת מצא קלרמון גנו בשנות השמונים של המאה שעברה; שניה נתגלתה בימי השני בין המנדטורי בשפכים ע"י שער האריות. נוסח זה של הכתובת על הסורג מצוי גם בקדמ' י"א, 17.

5 הספרים החיצוניים, מהדורת א. כהנא, תרגם מנחם שטיין.

6 פילון האלכסנדרוני, כתבי היסטוריה, תרגם ר"ר מנחם שטיין, תרצ"ו, עמ' 110.

בהם, באותה שעה פרץ פומפיוס אל קודש הקדשים. זה היה חילול הקודש וברגל גאווה.

וכי יש כסוי לכך "במשפט המנוצח"?

לא מצאנו בשום ספר חוקים על "משפט המנוצח" שהוא רשאי לחלל את כל הערכים הקדושים של המנוצח, אלא אם כן נקבל את התפיסה הרומית: "רצוני הוא החוק". זוהי תפיסה מיוחדת ואלה המאמינים בחוקת התורה אינם מסוגלים להשלים אתה.

יוסב"מ — כדרכו — דואג שפטרוניו לא יואשמו בחילול הקודש והוא כותב⁷: הרומאים לא עברו מעולם את התחום המותר לטמאים, ומעולם לא עברו על אחד ממנהגינו המקודשים אלא היו מסתכלים מרחוק באימה על הכתלים המכתרים את מקדשנו.

המציאות היתה אחרת.

הכהנים בעבודתם בעת כיבוש הר הבית

זבחים ס"ג ע"א:

שלמים ששחטן בהיכל כשרים שנאמר: ושחט (אותו) פתח אהל מועד, ולא יהא טפל חמור מן העיקר. מיתיבי, רבן יוחנן בן בתירה אומר: מנין שאם הקיפו עובדי כוכבים את כל העזרה שהכהנים נכנסין לשם ואוכלין שם קדשי קדשים — ת"ל: בקדש הקדשים תאכלנו. ואמאי, נימא בחצר אהל מועד יאכלוה ולא יהא טפל חמור מן העיקר? הכי השתא, התם עבודה, דאדם עובד במקום רבו, אמדינן לא יהא טפל חמור מן העיקר; אכילה, דאין אדם אוכל במקום רבו, לא יהא טפל חמור מן העיקר לא אמרינן.

מנחות ע"ד ע"א:

א"ר יוחנן: שלמים ששחטן בהיכל כשרין, שנאמר: ושחטו פתח אהל מועד, ולא יהא טפל חמור מן העיקר. מיתיבי, ר' יהודה בן בתירה אומר: מנין שאם הקיפו עובדי כוכבים את העזרה שהכהנים נכנסין להיכל ואוכלין בקדשי קדשים ושירי מנחות — ת"ל: בקדש הקדשים תאכלנו.¹ והא למה לי קרא לימא 'בחצר אהל מועד יאכלוה' ולא יהא טפל חמור מן העיקר אכילה שאין אדם אוכל במקום רבו טעמא דכתב קרא הא לא כתב קרא לא יהא טפל חמור מן העיקר לא אמרינן.

הגמרא מדברת על מצב מיוחד "שאם הקיפו", בלשון ימינו נאמר: בשעה שהקיפו, כי המדובר במצור על הר הבית והאויב שהקיף את הר הבית נלחם ללא הרף ואין הכהנים יכולים לאכול בעזרה מפני רמחיהם וקשתותיהם של חיילי האויב. מתי קרה הדבר?

1 התנא מסתמך על במדבר י"ח, ט"ז: "זה יהיה לך מקדש הקדשים מן האש כל קרבנם לכל מנחתם ולכל חטאתם ולכל אשם אשר ישיבו לי קדש קדשים לך הוא ולבניך. בקדש הקדשים תאכלנו..." אבל בויקרא ו', ט' ויט יש הסבר היכן יאכל הכהן: "והנותרת ממנה (מן המנחה) יאכלו אהרן ובניו. מצות תאכל במקום קדש בחצר אהל מועד יאכלוה..." ואם נאמר שם ו', ה: "במקום קדש יאכל קדש קדשים הוא" ולא נאמר "בחצר אהל מועד" נאמר: "כחטאת כאשם תורה אחת להם". מכל זה נובע, שהכהן אוכל את מנתו בחצר אהל מועד, ולא בתוך אהל מועד, שבמקומו בא ההיכל.

ארבע מלחמות קשות ידועות לנו, כאשר האויב צר על הר־הבית:
א. מצור הורקנוס השני וחרתת הערבי על אריסטובלוס השני והכהנים לפני חג
הפסח

ב. מצור פומפיוס

ג. מצור הורדוס וסוסיוס על אנטיגנוס השני²

ד. המלחמה הגדולה וחורבן בית־המקדש.

הנוכל לומר שהלכה זו נקבעה בשעת המלחמה הגדולה?
בתיאוריו המפורטים של יוסף בן־מתתיהו על הימים האחרונים של בית־המקדש
אינו מוסר דבר על סדרי העבודה. הוא מציין שבראשית המרד פסקו להקריב את
הקרבן בשם עם יהודה לקיסר,³ צעד זה היה בבחינת הכרזה על פריקת עול רומי.
במשך כל חדשי המרד המשיכו להקריב תמידים כסדרם ובודאי גם שאר הקרבנות,
אבל כשהמצור נתהדק, הרעב בעיר גבר, אספקה חדשה למזבח לא הגיעה והמלחמות
בין קבוצות הלוחמים הפכו את הר־הבית לשדה קרב פנימי, ודאי שנשתבשה העבודה
וניתן לומר שפסקו להקריב קרבנות בסופה של תקופת המצור.
ומה טעם לקבוע הלכה על סדרי האכילה של הכהנים כשכבר אין בית־המקדש ואין
קרבנות? מסתבר, שאין לקשור קביעת הלכה זו לימי המלחמה הגדולה.

במצור הראשון, בזמן מלחמת הורקנוס השני וחרתת באריסטובלוס, לא נזכר דבר
על קרבות עם הנצורים בהר־הבית. חרתת והעם שהתחבר אל הורקנוס הקימו שני
מחנות סמוכים זה לזה, כנראה לרגלי הר־הבית, ושקדו על המצור לבל תגיע
לאריסטובלוס ולכהנים עזרה באדם ובאספקה. יוסף בן־מתתיהו מספר:⁴ "בשעת
המצור על הכהנים ואריסטובלוס חל החג הקרוי פסח, שבו מנהג הוא לנו להרבות
בקרבנות לאלהים. ומשום שאנשי אריסטובלוס היו חסרים קרבנות בקשו מאת בני
עמם, שימציאו להם בהמות ויקחו כסף תמורתן כמה שירצו. אמרו הללו: אם רצונם
לקבל ישלמו אלף דראכמות חלף כל ראש. אריסטובלוס והכהנים הסכימו ברצון

2 עוד פעם היתה מלחמה בירושלים והעיר נחלקה לשנים; כאשר אנטיגנוס השני בסיוע פֶּאקורוס,
שעמד בראש הצבא הפרתי, והפחה באזפארנס, הגיע לירושלים, התבצרו הורדוס ופצאל והנלוים אליהם
בארמון החשמונאים. העיר כולה ובית־המקדש היו בידי אנטיגנוס ולא הושם מצור על הר־הבית,
העבודה בבית־המקדש התנהלה בימים אלה כסדרה.

3 מלח' ב', י"ז, ב.

4 קדמ' י"ד ב', ב.

ושילשלו את הכסף (בחבל) מעל החומה ונתנו להם. והללו לקחו (את הכסף) ולא נתנו את הבהמות, אלא הגיעו למדרגה כזאת של רשעות שעברו על ההסכם וחטאו לאלהים ולא סיפקו את הבהמות לקרבנות לאלה שהיו זקוקים להם".

יוסף בן־מתתיהו נמנע מלתאר את המעשה כפי שהיה, כי ספרו נועד לקוראים יוונים ורומאים, שבעיניהם החזיר הוא קרבן מקובל. הנוסח במקורותינו שונה, וזו לשונו:⁵

"כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים, ובכל יום ויום היו משלשלים להם דינרים בקופה והיו מעלין להם תמידים. היה שם זקן אחד, שהיה מכיר בחכמה יונית. לעז להם בחכמה יונית, אמר להם: כל זמן שעוסקים בעבודה, אין נמסרים בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה".

יוסף בן־מתתיהו קושר את הבגידה של מחנה הורקנוס ברצח חוני המעגל. נראה שהעתיק את הדברים מספרו של ניקולאוס מדמשק מבלי לעמוד על הטעות. הרי חוני נהרג במחנה היהודים, כלומר, בידי אנשי הורקנוס, ולא בהר־הבית בידי אנשי אריסטובולוס. החטא שברצח הצדיק רבץ על הורקנוס ולא על אריסטובולוס. הדברים המובאים להלן מראים מה היה אופיו של מצור זה.⁶

"וצדיק אחד חביב־אלהים, חוניו שמו, שהתפלל פעם לאלהים בשעת עצירת גשמים שיסיר את הבצורת, ואלוהים שמע לקולו והמטיר, (חוניו זה) התחבא בראתו שהמהומה עומדת בתוקפה. והוא הובא למחנה היהודים והם דרשו ממנו, שכשם שהתפלל והפסיק את הבצורת כך יערוך תפילות נגד אריסטובולוס ובני־סיעתו המורדים. וכשהתנגד וסירב, הכריחו ההמון (לכך). אז עמד בתוכם ואמר: "אלהינו מלך העולם, מאחר שאלה העומדים אתי הם עמך והנצורים כוהניך, בבקשה ממך, שלא תשמע את אלו נגד אלו ולא תקיים מה שמבקשים אלו נגד אלו" (וכשעמד) והתפלל תפילה זו, הקיפו אותו הרשעים שביהודים והדגוהו בסקילה".

כיון שמצור זה היה שקט, האויב בחוץ לא הפגין את הנמצאים בהר־הבית בחניתות ובקשתות — אין לראות בו את העילה לקביעת ההלכה הנידונה.

המאבק של אריסטובולוס בפומפיוס לא הועיל: המלך היה שבוי ונאלץ להבטיח כי ירושלים תמסר לידי המצביא הרומי ללא קרבות. אולם תומכיו של אריסטובולוס לא

5 סוטה מ"ט ע"ב; בבא קמא פ"ב ע"ב; ירוש' ברכות פ"ד ה"א (ו ע"ב).

6 קדמי י"ד ב', א.

נכנעו גם לאחר שהורקנוס פתח את שערי העיר בפני פומפיוס. הם התלכדו, התבצרו בהר הבית והתכוננו למלחמה.⁷ חפומפיוס תקע את מחנהו בצד צפון של בית המקדש, שמשם נוח היה לתוקפו, שפך סוללות, העמיד עליהן את כלי המלחמה שהביא מצור ותקף ורגם את בית המקדש באבני בליסטראות.

בהדמנות זו מסביר יוסף בן־מתתיהו לקוראיו הנכרים מה רבה מסירותם של היהודים לתורתם והוא משלב בסיפור המצור שני נושאים: שמירת השבת והקרבנות. הוא מסביר מה היתה סיבת הצלחתו של פומפיוס: "אילו לא מנהג אבות בידינו לנוח בימות השבת, לא היתה הסוללה יכולה להגמר, מפני שהיהודים היו מונעים זאת: שכן החוק מתיר להתגונן כשהאויבים פותחים בקרב ותוקפים, ואוסר — כשהם עושים דבר אחר".

גם סטרכון מביא פרט זה, אבל בנוסח שונה. הוא אומר⁸: "ויש לה (לירושלים) מסביב תעלה חצובה בסלע בעומק של 60 רגל וברוחב של 250 רגל. ומהאבן הנחצבת בצרו את חומת המקדש. פומפיוס לכד את העיר, כמו שאומרים מכין ששמר וחכה ליום הצום⁹, אשר בו נמנעים היהודים מכל עבודה, מלא את התעלה והשליך גשרים. אז ציוה להרוס את כל החומות..."

יוסף בן־מתתיהו ממשיך: "הרומאים, כשנתנו אפוא את דעתם (על כך), לא ירו ביהודים באותם הימים שאנו קוראים להם שבת ולא יצאו לקראתם לתגרות ידים, אלא הקימו סוללה ומגדלים והקדיבו את כלי המשחית, שיהיו מוכנים להשתמש בהם ביום הבא. מכאן יכול אדם ללמוד את מידת החסידות המופלגה שאנו נוהגים כלפי אלהים ואת (מידת) שמירת החוקים (שהכוהנים) לא נמנעו כלל מעבודת הקודש בשעת המצור מפני הפחד, אלא פעמיים ביום, בבוקר ובתשע שעות בערך, היו מקריבים על המזבח. ולא הפסיקו את הקרבנות אפילו בשעת הדחק של התקפות. ואכן, בשעה שנכבשה העיר בחדש השלישי, ביום הצום... שחטו האויבים המתפרצים את אלה שהיו בבית המקדש. ואלה שעסקו בקרבנות המשיכו על אף זאת לשרת בקודש, ולא הפחד לחייהם ולא המון אלה שכבר הלכו ונהרגו אילצום לברוח, אלא סבורים היו שמוטב שיסבלו את כל הסבל המזומן להם ליד המזבחות ממש ולא יעברו על אחד החוקים".

ההיסטוריון מספר על קיום התמיד, ואילו ההלכה שלנו מדברת על קדשי קדשים

7 שם י"ד ד', ב'ג.

8 גיאוגרפיקה 2, XVI, 762 (40). תרגום ד' סליטרניק, ספר מוֹיא, עמ' 237.

9 פומפיוס כבש את ירושלים ליום השבת וסטרכון קורא ליום השבת יום הצום, כיון שכמה סופרים הלניסטיים רומאים חשבו כי היהודים צמים בשבת.

ושירי מנחות. במצור פומפיוס היה בית־המקדש מנותק ולא היתה כל אפשרות ליושבי ירושלים, או למישהו מחוץ לירושלים, לעלות להר־הבית ולהקריב קרבנות שאינם כליל לה', ורק חלק מהם עולה על המזבח ואילו הנוותר ניתן לאכילה לכהנים. מסתבר על־כן, שאין למצוא קשר בין מצור פומפיוס להלכה הנידונה.

קשה ואכזרי היה מצור הורדוס וסוסיוס במלחמתם באנטיגנוס. לפי דברי יוסף בן־מתתיהו¹⁰ נמשכה המלחמה על ירושלים ששה חודשים. הורדוס הלך בעקבות פומפיוס והחל את התקפתו מצד צפון¹¹; "היהודים הסגורים בתוך החומה נלחמו באנשים אשר עם הורדוס בלהיטות רבה ותוך התחרות זה בזה — שכן התאסף (בעיר) כל העם — וקראו קריאות רבות של דברי נבואה על בית־המקדש ולסימן טוב לעם, והוא שאלהים יצילם (מכל) הסכנות". החומה הראשונה נפלה לאחר 45 יום והחומה השניה — לאחר 15 יום נוספים בידי אנטיגנוס נותרו הר־הבית והעיר העליונה, שהיתה מוקפת חומה; לפי זה החזיק אנטיגנוס מעמד עוד 120 יום.

"ובחשישם שמא ימנעו אותם הרומאים מלהקריב את קרבנות־התמיד לאלוהים, שלחו שליחים וביקשו, שיושרו להכניס קרבנות בלבד. והורדוס נענה לבקשתם (מתוך תקווה) שייכנעו. אולם משראה שאינם עושים דבר ממה שציפה, אלא מתנגדים בעוז למען מלכותו של אנטיגנוס, תקף (אותם) וכבש את העיר בכוח"¹². כבוש אחרון זה היה הר־הבית "מיד נתמלאו כל מקום הרג... רבים מאד נשחטו בשעה שהצטופפו במקומות צרים ובבתים ונמלטו אל בית־המקדש...הכל (כל חיל הורדוס וסוסיוס), השתערו כמטורפים על (האנשים) בני כל הגילים".

בכרך ה של פרסומי מגילות מדבר יהודה¹³ פירסם אלגרו קטע שהוא קודא לו ציטוט מתהלים ע"ט, ב"ג; ישעיהו מ', ח"ט; מ"א, ח"ט. אבל בשעה שהדברים מס' ישעיהו מתאימים לנוסח המסורה, פרט לכתוב המלא, שונה הקטע הכתוב ע"פ תהלים והוא פשוט הבנוי לפי המזמור והמתאר מאורע בן זמנו של הכותב. פלוסר¹⁴

10 'מלח' ה' יט, ג.

11 קדם' י"ד, ט"ז ב.

12 האור המצור בס' מלחמות, דומה לזה שבקדמוניות, אבל פרט זה של אספקת צאן לקרבן התמיד חסר במלחמות. כנראה, שיוסף בן־מתתיהו ראה לנכון לקטש את גיבורו וזראשי, את הורדוס ביראת שמים והעתיק לכאן סיפור דומה למה שהיה בימי מלחמת הורקנוס ואריסטובלוס.

13 Discoveries in the Judaean Desert, V, Qumran Cave 4 by John Allegro p. 60.

14 פרושים. צדוקים ואסיים בפשר נחום, ספר הזכרון לגדליה אלק, תש"ל, עמ' 160.

מייחס קטע זה למצור פומפיוס על ירושלים. ואמנם, מדובר כאן על רצח כהנים ואולם שלוש הקטעים הכתובים ברוח איכה מעידים על אסון גדול יותר מאשר כבוש ירושלים על-ידי פומפיוס. שהרי פומפיוס החזיר מיד את הסדר על כנו ולמחרת הכיבוש ציוה לטהר את בית-המקדש "ולהקריב לאלהים את הקרבנות כחוק"¹⁵. מדברי המקונן עולה תאור של הפקרת ירושלים ותושביה, רצח המוני ושוד ללא הגבלות וסייגים. זה מזכיר את מצב הדברים כאשר השתוללו חיילי סוסיוס לאחר שנפלה העיר. על כך מספר יוסף בן-מתתיהו¹⁶:

"והורדוס... השתדל גם לבלום את בעלי בריתו מן הגויים. שכן יצא המון השכירים לחזות בבית-המקדש ובקודשי ההיכל, והמלך עצר בהם... הוא גם מנע ממעשי השוד בעיר והטיח רבות כלפי סוסיוס, שאם הרומאים ירוקנו את העיר מנכסיה ומאנשיה, יטאירו אותו כמלך במדבר, אף סבור הוא שאפילו שלטון העולם הנושב הוא גמול קטן להרג רב כל כך של אזרחים. וכשאמר הלה, שהתיר בדין את מעשי השוד לחיילים החת (סבל) המצור, אמר (לו) הורדוס, שהוא עצמו יחלק לכל אחד את שכרו מכספו, בדרך זו הציל את שאר העיר..."

אנשי שמיים מכאן את רצונו של ניקולאוס מדמשק לקשט את הורדוס בחסידות וניוור, נזכר לעמוד מתאור זה על מעשי הצבא ולהעריך מה גדולה היתה השואה. נביא עתה זה מול זה את דברי המזמור ואת פשרו:

תהלים עט ב"ג :

קטע המגילה :

ועשה פלאכה והצדק בעמכה והיין]	נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים
מקדשכה וריבה עם ממלכות על דם]	בשר חסידיך לחיתו ארץ
ירושלים וראה נבלת כהניכה]	שפכו דמם כמים סביבות ירושלים
ואין קובר	ואין קובר.

שלשה קטעי גניזה נוספים, שאלגרו קורא להם בשם "קינה"¹⁷, מדברים על הפרעות בעבודה בבית-המקדש: "וניחוח אין בו", כלומר — פסקה הקרבת הקרבנות. למרות שהקינה שזורה הרבה בטוים שאולים מדברי נביאים יש בה תאור עובדתי על מעשי כיבוש וחורבן בהר-הבית ובירושלים. להלן הקינה בציון הביטויים השאולים:

15 קדש י"ד ד', ה.

16 שם י"ד, ט"ז ב.

17 לפי הערה 13, עמ' 75-76.

www.daat.ac.il

ק ט ע ג :

[ך] [ ]
[גו] [ ]
[ע באהלך] [ ]
[ליים] [ ]
[י] שרתי כל לאומי] שוממה כעזובה וכל [בנ]זיתיה עזובה
[כ]אשה עז[ו]נה כעצובה וכעזובה [בע]ל[ה] כל ארמונתיה וחן[מותיה]
לעקרה וכמסככה כול אורחון[ת]י[ה]
[ה]אשת מרורים
[ ]יה כמשכלות
[ ] על לחיה על בניה
[ ] יחידיהן בכו תבכה ירו[שלים]
[ ] ל . והגתה

איכה ישבה בדד העיר

... שרתי במדינות (שם א א).
כי כאשר עזובה ועצובת רוח
קראך ה' (ישעיהו נד ו).
... הסגיר ביד אויב חומת ארמנותיה
(איכה ב ז).
... ודמעתה על לחיה (שם א ב).

קינות אלו מעידות מה רב היה ההרג ומה גדול היה האסון שהביאו הורדוס וסוסיוס על ירושלים ובית המקדש. ונראה שיש לקשור את ההלכה שבה אנו דנים במצור זה ובהרג הרב שערך צבא השכירים של הורדוס וסוסיוס בכהנים בזמן עבודתם. בראשיתה של מלחמה זו התנהלו החיים בירושלים כדרכם, העם קיוה והאמין שה' ישמור על ירושלים ועל בית המקדש. הכהנים קיימו את עבודתם במסירות ובאמונה. רק לאחר מעשי הפראות של הצבא המנצח שקלו חכמים אם אין במסירות זו לעבודה על-יד המזבח משום כליה על הכהנים. בידוע, שהכהנים היו מחסידי בית חשמונאי ורובם צדוקים היו, ונטלו חלק במלחמות ובמרירות במשך שלשים השנים שלאחר מות ינאי. מספרם נצטמצם ונשקפה סכנה שדבר זה עלול להביא לכך שתשתבש העבודה. באו חכמי הפרושים והורו על סמך הכתוב, שאם האויב משליך אבני בליסטראות על העזרה מותר לכהנים להכנס להיכל, לשחוט שם שלמים ולאכול שם שיירי מנחות, אם כי ההיכל לא נועד לכך.

במנחות ח', יב נאמרה ההלכה בשם ר' יהודה בן בתירה ובבבלי ס"ג, יא בשם רבן יוחנן בן בתירה.

בני בתירה ידועים מהשנים שלפני הלל הזקן, מידם קיבל את הנשיאות. משפחה זו

העמידה חכמים רבים; מלבד "בני בתירה" כשם כולל ידוע ר' יהודה בן בתירה הראשון, שישב בנציבין. יתכן שחי בזמן מרד בר־כוכבא, לכן גם מבחינת הזמן וגם מבחינת מקום מגוריו אין ליחס לו הלכה זו.

בני בתירה נמנים עם חכמי יבנה: פעם התווכחו עם רבן יוחנן בן־זכאי בדבר תקיעה בשופר ביום טוב של ראש השנה שחל בשבת. ר' יהושע בן בתירה ור' שמעון בן בתירה הם תנאים מבני הדור השלישי ונחלקו על ר' עקיבא. גם להם אין ליחס הלכה על סדרי העבודה בבית־המקדש.

ר' יוחנן בן בתירא נזכר עוד פעם אחת במקורותינו²⁰: "וכבר עלו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לעליית יוחנן בן בתירא, ואמרו: ציצית אין לה שיעור". אם המדובר בזקני בית הלל וזקני בית שמאי, משמע בסוף ימיהם של הלל ושמאי, או בדור שלאחריהם, לאחר שנוצרו ונתגבשו שתי השיטות בלימוד התורה. ניתן לומר שזה מקביל לדור שלאחר המלחמה בין אנטיגנוס להורדוס. ר' יוחנן בן־בתירא וחבריו ידעו מה עבר על הכהנים והעם בימי המצור ולאחריו ובימיהם נקבעה ההלכה שבעקבותיה היתה הקלה לכהנים בעבודתם בשעת צרה. בהלכה זו אנו מוצאים פרט נוסף למאורעות הדמים של סוף ימי מלכות בית חשמונאי.

פולמוס של וארוס

בתום שבעת ימי האבל על אביו בא ארכילאוס למקדש לרכוש את לב העם¹, דבר שעשוי לסייע לו באישור צוואתו של הורדוס על ידי הקיסר. העם שמח לקראתו ומיד בא לבחון את הלך רוחו במשאלות, והן:

א. להפחית את מס הגולגולת השנתי המכביד על העם
ב. לבטל את המכס על מקח וממכר בשוק
ג. לשחרר את האסירים המדיניים
ד. להעניש את יועציו של הורדוס, שהסכימו להוציא משפט מות על החכמים, יהודה ומתתיהו ועל תלמידיהם
ה. לפטר את הכהן הגדול יועזר הבייתוסי ולהחליפו באיש ראוי יותר על פי התורה, וגם טהור, לשמש בתפקיד זה.

ארכילאוס התחמק ממתן תשובות מחייבות כיון שלא הוסמך עוד למלוכה ע"י הקיסר, וחזר לביתו. אבל לקראת ערב נתכנס המון גדול במקום, ועכשיו, כשנסתיים אבל העם על המלך, התחיל אבלם שלהם. הם קוננו על גורלם של אלו שהורדוס הענישם, על שקיצצו את נשר הזהב משער המקדש. קינה זו לא היתה בצינעה. היו צווחות מחרישות אזנים וקניות קבועות, וטפיחות על החזה שהדהדו בכל העיר, כראוי לכבודם של אלו שנספו בהגינם על תורת אבותיהם ועל המקדש, ונשרפו באש. הם צווחו שיש לנקום את דמם של הרוגי מלכות אלה בהענשתם של אהובי הורדוס. ארכילאוס השתדל לשכך את המורדים ושלח מיד את קצינו כדי לפייסם. אבל מיד, כשנכנס למקדש, וקודם שפצה פיו, גורש ע"י המתפרעים ומטר אבנים ניתך עליו, וכן על השליחים האחרים ששלח ארכילאוס להרגיעם. הם השיבו בועם על כל דברי השידול, והיה ברור שאם יגדל מספרם — לא ישבו בטל, ועכשיו היה חג המצות ממשמש ובא, שבו מקריבים קרבנות רבים מאד, והמון רב מתכנס לכאן מן המדינה כדי להשתתף בעבודה. הללו שעוררו את הקינה על החכמים התכנסו ועמדו באמצע המקדש כדי לפרנס את המרד. ארכילאוס שלח מפקד וקוהורטה ובדים פקדה לעצור בכח את מנהיגי המרד. כל העם נתמלא זעם כלפי שליחים אלו והרגו באבנים את רוב חיילי הגדוד, מפקדם נמלט בקושי כשהוא פצוע.

1 קדמ' י"ז, ח, ד-ט.

וארוס, הנציב בסוריה, שחזה מראש התפרצות זו, הניח בירושלים אחד משלושת הלגיונות מסוריה שהביא עמו וחזר לאנטיוכיה.

בואו של סבינוס, נציב משנה, הממונה על סדור המסים בסוריה, שימש עילה טובה ליהודים למרד, כי קצין זה השתדל להכריח את שומרי המצודות למסור לידיהם את המצודות, וערך חיפוש מדוקדק אחרי נכסי המלכות, ולא רק עם החיילים שהביא וארוס, אלא גם עם המון עבדים משלו, שזיינם והפעילים כאמצעי ביצוע לחמדת הממון שלו. וכשהגיע חג השבועות באו היהודים בהמוניהם; אבל לא מפני החג באו בהמוניהם, אלא מפני הזעם. המון רב עד אין מספר התקבץ לכאן מן הגליל, מאדום ומיריחו, וכן מפיריאה שבעבר הירדן, אבל יושבי יהודה עצמה היו רוב במנין ובהעזה. הם חילקו עצמם לשלוש מחלקות וחנו בשלושה מקומות: האחד בצפון המקדש, השני בחלק הדרומי עד ההיפודרום, והשלישי התרכז סביב הארמון במערב. הם הקיפו את הרומאים מכל צד וצרו עליהם.

סבינוס, שנבהל ממספרם ומעוז רוחם, שלח אגרת אחת אחרי השניה לוארוס. הוא ביקש ממנו לבוא לעזרתו מיד, והבטיח לו שאם יאחר — יקצצו בלגיון... הוא אותה לאנשי הלגיון להתקיף את האויב... הם הסתערו על המקדש ונכנסו לקרב עז עם היהודים. כל זמן שלא הותקפו מצד מעלה — גברו על אויביהם הבלתי מאומנים, אבל משעלה המון יהודי גדול על הסטוים והתחילו לקלוע משם אבנים על ראשיהם, רבים נהרגו, ולא היה קל להתגונן בפני אלו שירו מלמעלה, ולא לעמוד בפני אלו שלחמו פנים אל פנים.

ובהיותם יגעים על ידי שני האויבים הציתו אנשי הלגיון את הסטוים, שהיו מבנים מפוארים, הן בגודלם והן בתפארתם³. רבים קפצו על אויביהם ונהרגו על ידם. אחרים הטילו עצמם אל מעבר לחומה, ואחרים הטילו עצמם ברוב יאושם על חרבותיהם כדי שלא ליפול לתוך הלהבות. ואילו אותם שהצליחו לטפס ולרדת מן החומה והסתערו על הרומאים — נפלו חללים מחמת טירוף. ואז לאחר שאויביהם נהרגו או נפצו מחמת בהלה, התנפלו החיילים על אוצר בית ה' שהיה ריק ממגינים ובזזו כארבע מאות ככרים, מסכום זה, מה שלא ניתן להסתרה — נאסף ע"י סבינוס.

אבל אבדן הבנינים והחיים עורר את היהודים להסתער על הרומאים ביתר שאת וביתר עוז. הם כיתרו את הארמון ואיימו להרוג אותם עד אחד אם לא יסוגו מיד. אם סבינוס מוכן לעזוב יחד עם לגיונו — הם מבטיחים לו ליווי ללא סכנה. מרבית כוחות המלך ערקו והצטרפו למורדים, אבל החטיבה המוכשרת ביותר ביניהם היתה עדיין

2 שם, שם, ט.

3 שם, ב', א.

לצד הרומאים, הלא הם שלושת אלפים בני סבסטיה, בפיקודם של רופוס וגרטוס. גרטוס פקד על חיל הרגלים, ורופוס על חיל הפרשים... היהודים הוסיפו להצר בחוזק, הם ערכו התקפות נגד חומות המצודה, ובה בשעה היו מצעקים אל סבינוס ואל תומכיו לצאת, ואל יעמדו כאבן נגף בדרכם של היהודים בשעה שהם עומדים לזכות בעצמאות אחרי זמן רב כל כך. סבינוס היה בדאי מסתלק ברצון, אבל הוא לא נתן אָמֶן בהבטחותיהם... הוא ציפה לעזרתו של וארוס והמשיך במצור.

כשקיבל וארוס את אגרות סבינוס — חשש בצדק לגורל הלגיון כולו וחש לעזרתו. הוא נטל את שני הלגיונות הנשארים וארבעת מחלקות הפרשים שהיו מסופחים אליהם, ונסע לעכו כי הורה שגם גדודי העזר יתאספו שם. בביירות נתוספו על חילו עוד אלף וחמש מאות איש, וארטס הערבי הביא כוח ניכר של פרשים ורגלים. אז שלח וארוס חלק מצבאו לגליל, שהניס את האויבים שעמדו נגדו, ולכד את העיר צֶפּוֹרִי ושרפה באש, ומכר את תושביה לעבדים. וארוס עצמו נכנס יחד עם עיקר חילו לשומרון, הוא לא פגע בה, כי לא נטלה חלק במהומות. אמאוס, שתושביה ברחו, נשרפה עד היסוד בפקודת וארוס, כנקמה על טבח אריוס ואנשיו.

משם המשיך לירושלים, ומיד כשהופיע בראש גדודיו נתפזר המחנה היהודי, ויושביו ברחו למקום פתוח. היהודים שבעיר קיבלוהו, וניערו עצמם מכל קשר עם המרד... וארוס הפנה חלק מכוחותיו כדי לערוך חיפוש במדינה אחרי יוזמי ההתקוממות. רבים נתפסו... את מעוררי המהומות העיקריים ציווה לצלוב. הם היו כאלפים במספר, והכוונה היא לדיכוי המרידות באדום ובעבר הירדן, שעליהם מספר יוסב"ם⁴.

המלחמה באדום

בארץ אדום⁵ התקשרו אלפים איש מזקני צבא הורדוס ויצאו בחרב להלחם עם חיל המלך, אשר עמד בדאשו אחיאב ממשפחת המלוכה⁶. הוא נהדף מן המישורים אל המקומות הגבוהים על ידי זריזותם של אנשים אלה בטכסיסי מלחמה. אחיאב נלחם בהם מתוך המצודות ונמנע מצאת עליהם לקרב שדה...

4 מלח' ב', ד', א: קדמ' י"ז, י, ד.

5 אדום אין הכוונה להר שעיר כי אם לחלק הרומי של יהודה. כאן התיישבו פליטי אדום לאחר חורבן הבית הראשון כשגורשו מארצם על ידי הנבטים. בפקודת יוחנן הורקנוס בשנת 112 התגירו והפכו לחלק מעם יהודה.

6 בן דודו של הורדוס.

לוארוס⁷ הוגד כי בארץ אדום נשארו עוד כעשרת אלפים אנשי חיל מזוינים. הוא שלח מעל פניו את הערבים, כי ראה בהם שלא נלחמו כדרך אנשי בריתו וכל חפצם היה רק לכלות את נקמתם, ומשנאתם הרבה להורדוס הרבו להשחית את הארץ מאשר עלה על רוחו. ואחרי כן ירד עם לגיונותיו ושם את פניו להלחם במורדים. אולם הללו לא הגיעו לכלל תגרת ידיים אתו, אלא התאספו והסגירו את עצמם בעצת אחיאב. וארוס מחל להמון על אשמת המרידה, ורק את העומדים בראשם שלח אל הקיסר לעמוד לפניו למשפט. הקיסר העביר את חטאת האנשים, ורק את בני משפחת המלך — כי היו בין המורדים אחדים מהקרובים אל בית הורדוס — שפט משפט מות, כי הרימו יד במלך...⁸.

מרד שמעון עבד הורדוס המלך⁹

"והיה גם שמעון עבד הורדוס המלך, בדרך כלל איש נאה שהצטיין מאוד בקומת גופו ובכוחו... הלה נתעורר על ידי האנדרלמוסיה שבמדינה והעז לענוד כתר מלכות. וכשנאספו [סביבו] מתי מספר והוא הוכרז מלך בשגעונם של אלה, בייחלו שהוא ראוי [לכך] יותר מכל אדם אחר, שרף את ארמון המלך שביריחו ושדד ולקח מה שמצא ושלח אש ברבים אחרים מבתי המלך במקומות שונים בארץ והחריבם, ונתן רשות לחבריו שינהגו מנהג של מלחמה במה שנמצא בהם. הוא היה מגדיל לעשות אילולא בא שינוי מהיר. שכן, יצא גרטוס, איש מצבא המלך שהתחבר אל הרומאים, עם הצבא שהיה לו לקראת שמעון ונתלקח קרב גדול וממושך. רובם של אנשי עבר-הירדן, שלא היו ערוכים במערכה ונלחמו יותר מתוך העזה מאשר בידעת [טכסיסי מלחמה] נהרגו, וכשמעון עצמו הציל את חייו דרך איזו בקעה נתקל בו גרטוס וכרח את ראשו מעליו".

"גם בית המלך שבחמתא על נהר הירדן נשרף על ידי איזה גדוד אנשים בדומה לשמעון".

7 הנציב בסוריה, שבא לארץ להשקיש את המהומות שפרצו לאחר מות הורדוס. נוסף על הצבא שעמד לרשותו שיתף בדיכוי המרד כוחות מקומיים מבין שונאי ישראל — ערבים ושומרונים.

8 מלחמה זו אינה מלחמת הקנאים; כאן נלחמים שני פלגים ממשפחתו הענפה של הורדוס על עמדות כוח בשלטון בשעה שארכילאוס יושב ברומא כשהוא ממתין לאישור וזכותו למלוכה בירושלים. אעפ"כ הבאנו פרטים אלה כדי להוסיף פרטים על החיים והמאבקים ביהודה בשנים גורליות אלו.

9 קדם' י"ז, ב'; מלח' ב, ד', ב. טקיטוס, דברי הימים ה', ט כותב עליו: לאחר מותו של הורדוס יצא אחד, שמעון, ובלא שימתין להוראות הקיסר, נטל לעצמו שם מלך. הלה הוצא להורג ע"י קווינטיליוס וארוס, שמשל אז בסוריה.

המסגרת שנתן יוסב"ם למרד של שמעון הוא ברוח אדוניו ברומא; המתקומם הוא אחד מן הפֶּלֶבֶס, עבד המלך ולא איש ממעמד האצילים הראוי למלוכה. המספר הגדול של מצטרפים לשמעון מעיד על כושר מנהיגותו. אין יוסב"ם מוסר לנו את הסיבה שעוררה את שמעון למעשיו אלה, אולם אם נדון לפי מעשיו נאמר שבא כאן לידי בטוי הרצון לנקמה. ועל מה? זאת אנו שומעים מפי המשלחת לקיסר, שסיפרה על מעשיו של הורדוס בזו הלשון¹⁰:

"הורדוס קנה לו את המידות הגדועות בתכלית אשר בכל אחד משלטונות העריצות וצירף אותן יחד להוותם של היהודים, ונהג [על פיהן] ולא נמנע מלהוסיף [עליהן] הרבה חירושים על פי טבעו. אם אמנם רבים הם שמתו במיתות שמעולם לא סופר עליהן קודם לכן, הרי אסונם של החיים גדול הרבה מאסונם של הללו... הם שותקין על עיניו בתולדות וחרפת נשים, ובאיזו מידה נענשו [מעשים אלה מתוך הוללות ושלא כדרך בני אדם]. הואיל ובעיני אלה [שכך] עלתה להם שקולה השמחה על כך שהדברים לא ידעו, כנגד השמחה [שהיו שמחים] אילו לא אירעו כלל...

שמעון עבד המלך, שראה וידע על כל מעשי התועבה הללו של הורדוס יצא לנקום, להרוס כל מקום שבו קיים הורדוס את חיי ההוללות הללו. שמעון ביקש להשמיד, להרוס ולשרוף כל זֵכֶר לחית־אדם זו.

אין לראות כאן מרד עבד באדונו, זו היתה מלחמה באויב העם ולכן יש לראות את מרד שמעון כחלק מההתקוממות הכללית נגד השלטון הזר.

מרד אתרונגס¹¹

"אפילו אתרונגס, אדם [אחד] שלא היה מפורסם לא בייחוס אבותיו ולא בגודל מעשיו הטובים או בשפע נכסיו, והיה רועה שלא נדע לשום אדם בכלל, אלא שהצטיין במיוחד בקומת גופו ובגבורת ידיו — העז לשאוף למלוכה, שאם יזכה בה יפליג ברשעתו [וימלא] תאוותו, ואם ימות הרי מחיר שישלם תמורת ענין כזה איננו נחשב בעיניו. והיו לו אדבעה אחים, בעלי קומה אף הם ומוחזקים כאנשים מצוינים מאוד בכוח ידיהם. הם חשבו את עצמם כמגן מלכותו [של אחיהם], וכל אחד מהם (עמד בראש) גדה, שכן המון רב נתאסף אליהם. אלה היו שרי הצבא שלו, והם יצאו בצבאותיו בפקודו כל פעם שהלכו לקרבות בפני עצמם. ענד כתר מלכות נהג מועצה על דברים הצדיכים להיעשות, והכל היה נתון לרצונו. זמן רב נתקיים הכוח ביד האיש הזה, שנקרא מלך, ולא נמנע ממנו כל שחפץ לעשות. הוא ואחיו השתדלו ביותר

10 שם פסקא ב'.

11 קדם' י"ז, י' ז': מלח' ב', ד', ג'.

לרצוח רומאים ואנשי המלך, ורחשו שנאה לשניהם בשווה. לאלה על מה שהוידו בימי שלטון הורדוס, ולרומאים על מעשי העוול שנראו עושים אותה שעה. במרוצת הזמן הלכו אלה והשתוללו יותר ויותר במידה שווה [כלפי הכל], ולא היה מפלט [מהם] לכל הבריות, הן משום התקלה [ולבצוע] בצע והן משום ההרגל לרצוח. פעם נטפלו גם לפלוגת רומאים ליד עמאוס, שהסיעו צורכי אוכל וכלי-זין של הצבא, והקיפום והרגו בכידונים את הקנטוריון אריאוס, שנהג את הגרוד, וארבעים רגלים אמיצים ביותר שהיו עמו. השאר, שנבהלו למראה אסונם [של אלה], השאירו את המתים ונמלטו על נפשם, וגראטוס עם אנשי המלך שהיו אתו סוכך עליהם. במשך זמן רב אסרו קרבות מעין זה והציקו לרומאים לא מעט וגרמו צרות רבות גם לעמם. זמן מה אחרי כך נהרג אחד כשהתנגש עם גראטוס, והשני [כשהתנגש] עם תלמי. וכשתפס ארכילאוס את הגדול שבהם הצטער [האח] האחרון על אסונו של הלה, וראה שלא נותרה לו עוד דרך-הצלה מחמת ברידותו ויגיעתו הרב ומשום שנעזב מחילו, ואז הסגיר את עצמו לידו של ארכילאוס על פי הסכם ושבועה בשם אלהים.¹² לא נתייחס לדברי המבוא, שנאמרו רק כדי להמעיט מערכו של המנהיג.

כאן מדובר על מרד בהיקף רחב, ששם לו למטרה להשתחרר מאנשי המלך ארכילאוס, ומהצבא הרומי, שבא לעזרתו בסמכות של אדוני הארץ, כי המלך היה רק ואסאל רומי והארץ — מדינת חסות. אתרונגס ואנשיו נלחמו והגיעו להישגים: הם ניצחו פלוגה של צבא רומי, הפילו בהם חללים רבים והבריחו את השאר. ההיסטוריה השכיחה את אתרונגס הגיבור, הוא נזכר רק פעם אחת בפי יוסב"ס, ואף זאת לא מתוך יחס של כבוד והערכה. כדי להעריך את היקפן של המרידות שקמו ביהודה לאחר מות הורדוס, בהנהגתם של אישים שונים ובמטרה אחת — לפרוק את עול רומי, נציין כי בכדי לדכא אותן גייס וארוס 30,000 אנשי צבא¹².

12 ראה מאמרו של י. שצמן — העימות הצבאי הרומי-יהודי, כך ג' של ההיסטוריה של עם ישראל, ספר יהודה ורומא — מרידות היהודים, הוצ' עם עובד, תשמ"ג, עמ' 303.

חילול הקודש בימי וטסידיוס קומאנוס (48–52)

הצו "לא תנאף" הוא אחד מיסודות היהדות, בעשרת הדברות הוא בא מיד לאחר לא תרצח. התורה מרחיבה ומפרטת את האיסורים הקשורים בצו זה וכל המשתמע ממנו. בתורה¹ בא פירוט רחב של כל האיסורים והסטיות המיניות האפשריות, שעל אדם מישראל להמנע מהם. רק מתוך השקפה זו של היהדות בנושא מין נוכל להבין את העלבון הצורב וההתרגשות העצומה שחקפה את המוני בית ישראל במאורע שאָרע בחג הפסח בימי נציבותו של קומאנוס, עליו מספר יוסב"מ²:

כשהגיע חג הפסח והמון רב התכנס מכל המקומות חשש קומאנוס, שמא יקרה איזה מעשה מרידה על ידם, וציווה לפלוגת חיילים אחת לקחת את כלי־הזין ולעמוד על הסטוים של בית־המקדש כדי לדכא את המהומה, אם יקרה ותתחולל. מעשה זה עשו גם האפוטרופסים של יהודה לפניו בשעת החגים. ביום הרביעי של החג התגלה חייל אחד והראה להמון את ערוותו. כשראו היהודים כך תקפם רוגז וכעס על כך, כי אמרו שלא הם שנעלבו, אלא שם אלהים הוא שחולל. ועזי־הפנים שבהם גידפו את קומנוס ואמרו, שהחייל נשלח על ידו. כששמע קומאנוס התרגז גם הוא לא מעט על הגידופים, אולם התרה ביהודים שיחדלו מתשוקתם למהומות ולא יפתחו במרידות בשעת החג. וכשלא נענו לו אלא, אדרבה — הוסיפו לגדף, פקד על כל הצבא לקחת כל כלי זינו ולבוא לאנטוניה. ראה ההמון את החיילים שבאו, ונבהל ומיהר לברוח. ומשום שהמוצאות היו צרים והם חשבו שהאויבים רדפים אחריהם, הצטופפו רבים בבריחתם ונדחקו אלה לאלה בדרכים הצרות ונהרגו. ואמנם, נמנה מספר האנשים שנהרגו באותה מהומה בשתי ריבואות... אסונות כאלה נגרמו על ידי מעשה־זדון של חייל אחד.

לפי התיאור של יוסב"מ יכול היה קומאנוס להכריז: ידי לא שפכו את הדם הזה, ואולם רצח של עשרים אלף איש אינו דומה למקרה שקרה פעם ושעליו מספרת הברייתא³: "נכנסו ישראל להר הבית ולא היו מחזיקין והיה נקרא פסח מעוכין".

1 יקרא כ', י-כג.

2 קדמ' כ', ב' ג.

3 תוס' פסחים פ"ד, ה"ד; צוק. (7)361.

המדרש מביא הסבר מפורט יותר⁴: פעם אחת נכנסו להר הבית ולא היה מחזיקן והיה שם זקן אחד דמסוהו. ואותו הפסח היו קורין פסח מעוכין על שם שמעכו את הזקן. עיון קל יוכיח — דבר שיוסב"מ היה מעונין להעלים כדי לשמור על כבודו של קומאנוס — כי היה כאן רצח בממדים איומים, שנעשה בפקדונו של קומאנוס. המשנה⁵ אומרת: הר הבית ה' מאות אמה על ה' מאות אמה. חז"ל לא הכירו בקדושתו של השטח שהוסיף הורדוס בקשר לבנין האנטוניה. הוא הפך את הרבוע למלבן. לפי המשנה היו בהר הבית חמשה שערים: שנים בדרום, אחד במערב ואחד במזרח ואחד בצפון, הוא שער טדי. עליו נאמר — שאי־פעם היה נוהג שכהן שאירע לו קרי, והוא טמא עד הערב, היה יוצא מהר הבית דרכו. לאחר השנויים בשטח שעשה הורדוס יצא שער זה מכלל שימוש. המשנה⁶ אומרת: טדי מן הצפון לא היה משמש כלום, כי כשהקים הורדוס את האנטוניה היה השער שבצפון על יד האנטוניה או בתחומה ולעבור דרכו תחת עינם של חיילים נכרים לא היה נוח כלל וכלל.

כאמור, המשנה היא עתיקה, למעשה בסוף התקופה היו יותר שערים; בצד מערב היה שער שממנו הוביל גרם מדרגות הנקרא בפינו ע"ש רובינוזן; צפונה ממנו, במקום עזרת נשים של הכתל המערבי, היה מעבר תת־קרקעי הנקרא על שם ברקלי; מעל לעמק הצורים הוקמה מערכת קשתות — עליה עובר כיום רחוב השלשלת, ונקראת ע"ש וילסון. מקומו של השער העתיק זהה עם רחוב השלשלת כיום. צפונה ממנו היה לפחות עוד שער סמוך לאנטוניה, הנוזכר בשם השער המערבי הגדול וזכור לנו מפרשת נשר הזהב. מצד דרום היה מעבר כפול המכונה שער חולדה הנביאה. קשה לקבוע אם השער המשולש ושער היחיד שבחומה הדרומית שייכים לתקופה הנידונה. במזרח היה השער שהולך אל העזרה ואל ההיכל. הוא שימש כבית דין וכמה טכסים דתיים היו מקיימים בו. בצד מזרח היה עוד שער וגשר של כיפות להר הזיתים, עליו היה הכה"ג מוציא את הפרה האדומה.

כל השערים בהר הבית היו גדולים: 20 אמה בגובה ו־10 אמות ברוחב. דרכם יכלו לעבור מאות ואלפים מבלי להדרס.

4 יוסף קלזנר (היסטוריה של הבית השני, ספר ה', עמ' 14), מייחס לאסון זה את הכינוי "פסח מעוכין" שהגמרא (פסחים ס"ד, ע"ב) מייחסת לימי הלל. אמנם בחוספתא (פסחים ר', ג; צוק. 163(7) ובמדרש איכה (א', א; עה"כ העיר רבתי עם) לא נזכר שמו של הלל, אבל אין בכך כדי לבטל את הנאמר בגמרא. יש לשים לב לעובדה שחכמי הדור הסיקו מסקנה מן האסון וקבעו שהכניסה להר הבית בערב פסח היא בג' משמרות. לאסון שנגרם ע"י חיילי קומאנוס אין בתיקון של ג' משמרות לכניסה משום פתרון.

5 מידות פ"ג, מ"ג.

6 שם פ"א, מ"ב.

בראשונה היו חיילי קומאנוס מפוזרים סביב הר הבית, משקיפים מעל לסטווים. כאשר גבר זעם העם הזעיק הנציב את כל אנשי הצבא לאנטוניה ופתח בהתקפה על החוגגים, והפיל עשרים אלף איש. יתכן והיו גם כמה מקרים של מות-מעוכים, אבל רוב רובם של הנרצחים, מאות ואלפים, היו קרבן יוזמתו של קומאנוס.

ועוד פעם חילול הקדש

אנו רגילים לדאות ביהודה המכבי את דמותו כלוחם, ומתוך כך נשכח אחד ממעשיו הגדולים והחשובים ביותר, הקשוד בספר התורה.

כחודש ימים לאחר חנוכת הבית הוא כינס את החכמים שנותרו לאחר הרדיפות וגזירות-השמד והטיל עליהם לכתב מחדש את ספר התורה. הם אספו מגילות, מגילות ובדקו אותן אם כשרות הן, אם לא נשתבשו או שובשו במזיד על ידי המתיונים. עבודתם זו נמשכה כששה חדשים ומידם בא לנו נוסח המסורה. זה היה מעשה רב ומגילת תענית מספרת על שני ימי חג לזכר מעשה זה: יום י"ד בתמוז (שנת 164) הוא יום כינוס החכמים, ויום כ"ח בטבת (שנת 163) הוא יום סיום עבודתם.⁷ מעתה הוחל בהפצת התורה והגדיל לעשות שמעון בן שטח — בסיועו של ינאי המלך — שהנהיג חוק לימוד חובה בכל עיר ועיר.⁸ חכמי התורה הרבו לפרש ולדרוש את דברי התורה וככל שהרבו להגות בו כן גדלה תפוצתו בכל ישוב וישוב, וכן גדלה קדושתו. לאור יחס זה לספר נדע להעריך את המעשה שמספר יוסב"מ⁹.

"בדרך הרבים כמאה רים הרחק מהעיר (ירושלים) התנפלו ליסטים על סטיפאנוס, עבד הקיסר ושדדו את כל הונו. כששמע קומאנוס על המעשה, שלח מיד חיילים וציווה אותם לבזז את הכפרים הסמוכים ולאסור את המכובדים שבתושביהם ולהביא אותם אליו. ובשעת מעשה הביזה לקח אחד החיילים את תורת משה, שהיתה מונחת בכפר אחד, והביאה לעיני כל וקרעה מתוך דברי חירופים וגידופים רבים. שמעו היהודים את הדברים האלה והתאספו רבים וירדו לקיסריה — שכן שם יושב קומאנוס — והתחננו שיקום לא את נקמתם אלא את נקמת אלהים שחוקיו נעלבו. כי לא יוכלו לשאת את חייהם כשחוקי אבותיהם נעלבים באופן כזה. וקומאנוס חשש שלימים שוב יעורר ההמון מהומה, וגם ידידיו יעצו אותו כך; והוא המית את החייל בקרדום, שנהג ביזיון בתורה, ועצר את המהומה שעלולה היתה להתלקח בפעם השניה.¹⁰

7 ראה פירושי למגילת תענית, הוצ' מוסד ביאליק, תשכ"ד, עמ' 183.

8 ראה ספרי מינאי עד הורדוס, הוצ' קריית ספר, תשל"ד, עמ' 91.

9 קדמ' ב', ה', ד — 113.

10 אין לקשור מאורע זה במסופר במשנה (תענית פ"ד, מ"ו) על אפוסטמוס ששרף את התורה. שם מדובר על חילול הקדש ע"י שליט ובצורה ראוותנית, ואילו כאן מדובר על חייל שחרג מסמכותו ובה על עושו.

פסל בהיכל

המאבק לבטול הצו של גאיוס קיסר

פרק של גבורה עילאית, כאשר המוני בית ישראל היו נבונים לתת את נפשם לבל יטמא פסל הקיסר את המקדש*

בנושא זה נתברכנו במקורות רבים: מגילת תענית, הגמרא, שתי נוסחאות מפי יוסף בן מתתיהו ותאור ארוך מפי פילון. לא כולן מדברות באותו סגנון אבל יש בהן כדי להבהיר כיצד גברה רוח האמונה על גאותו וזדון לבו של השליט. כל אחד מן המקורות הללו יש בו כדי להוסיף משהו להכרת מאבק זה.

א. מגילת תענית, משנה כ"ו

בעשרין ותרי ביה בטילת עבדתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא די לא למספר. תרגומו: בעשרים ושנים בו (בחדש שבט) בטלה העבודה¹ שאמר השונא להביא להיכל², שלא לספור.

ב. הגמרא:

מפני יום ששלח גסקלס³ את הצלמים להעמידם בהיכל, ובאתה השמועה לירושלים ערב יום טוב הראשון של חג⁴. אמר להם שמעון הצדיק⁵ עשו מועדיכם בשמחה, שאין אחד מכל הדברים הללו ששמעתם יקוים, כי מי ששכן שכינתו בבית הזה, כשם שעשה נסים לאבותינו בכל דור ודור, כך יעשה לנו נסים בזמן הזה, מיד שמע קול יוצא מבית קדשי הקדשים שהוא אומר, בטילת עבדתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא. אקטיל גסקלגס ובטלו גזרותיו⁶, וכתבו אותה שעה וכיונו. וכיון שראה שהיו ממשמשיין ובאין⁷, אמר להם צאו וקדמו לפניכם, וכשנודע להם

* מאבק מיוחד שלא היה כמוהו בתולדות ישראל בכל הדורות. יש חשיבות לכל פרט ומכל מקור. לכן ראיתי לנכון להביא את כל המקורות, אם כי יש בהן חזרות.

1 שבתה המלאכה — מוסב על פסל גאיוס קליגולה שעסקו בו אמני צידון.

2 הכתוב נמנע מלהזכיר את שמו, שהוא טמא.

3 גסקלה — גאיוס קליגולה, קיסר רומי.

4 חג הסוכות.

5 על שמעון הצדיק ראה להלן.

6 הגזרה נגזרה ביום טוב ראשון של חג הסוכות; גאיוס נרצח ב־24 בינואר, נמצא שהסיוט והמאבק נמשכו קרוב לארבעה חודשים.

7 המלשינים, אלו הכותים ששמחו לאיד.

הדברים יצאו מלפניו כל גדולי ירושלים, אמרו נמות כלנו ולא תהא לנו כזאת, והיו צועקים ומתחננים לשליח⁸.

אמר להם שמעון הצדיק, עד שאתם צועקים ומתחננים לשליח, התחננו וצעקו לאלהיכם שבשמים להושיע אתכם, והיו מקדימין אותו⁹ לכל כרך וכרך, וכיון שהגיע לכרכין, ראה בני אדם שהן מקדימין אותו מכל כרך וכרך.

כיון שראה אותם היה מתמה, אמר כמה מדובך הללו, אמרו לו המסורות, אלו הן היהודים שהקדימו לפניך מכל כרך וכרך.

וכיון שנכנס לכרך, ראה את בני אדם שהיו מוטלין בשוקים על השק ועל האפר¹⁰, מיד בטלו את הצלמים ונתנם לישראל וגדרו אותם¹¹, ואותו היום שגדרו¹² אותם עשאוהו יום טוב.

עוד ארבע פעמים חוזרים מקודותינו דנים בנושא זה:

תוספתא סוטה י"ג, ר'; ר'; צוק. 219(9)

שמעון הצדיק שמע בטילת עיבדתא דאמר סנאה להיתיה להיכלא ונהרג קסלגס ובטלו גזרותיו ובלשון ארמי שמען.

ירוש' סוטה ט', יג

מעשה ששמע שמעון הצדיק בת קול יוצאת מבית קדש הקדשים ואמר נהרג גיוס גוליקוס ובטלו גזירותיו.

בבלי סוטה ל"ג, ע"א

ושוב מעשה בשמעון הצדיק ששמע בת קול מבית קדש הקדשים שהוא אומר בטילת עיבדתא דאמר סנאה לאייתאה על היכלא ונהרג גסקלוס ובטלו גזרותיו וכתבו אותה שעה וכיוונו ובלשון ארמי היה אומר.

שיר השירים רבה ח', ט

מעשה ששמע שמעון הצדיק בת קול יוצאת מבית קדש הקדשים ואומרת בטילת עבדתא די אמר סנאה למיחרבא היכלא ונהרג גיוסלוקק ובטלו גזירותיו ובלשון ארמי שמען.

ברור שאין מדובר בשמעון הצדיק, שחי בימי אלכסנדר מוקדון ושכן-סירא מספר בשבחו. אולם מיהו האיש שזכה לכתר נבואה, שאליו רבדה בת קול? לאור הנתונים

8 פרטים נוספים ראה להלן מפי יוסב"מ.

9 לכל מקום שהנציב הלך קדמו לו המפגניים.

10 סימני אבלות.

11 אל מחוץ לגבולות יהודה.

12 בכונת ביזר. למעשה — האמנים שבצידן עוד לא סיימו את מלאכתם.

המעטים שבדינינו אין להחליט אם הכוונה לשמעון הצנוע, שדיבר בגנותו של המלך אגריפס הראשון, (לדעת יעבץ, צנוע הוא קרוב או כמעט שווה לצדיק). ואולי הוא שמעון קנתרוס, שאגריפס מינה אותו לכוהן גדול¹³. אמנם, מינוי זה היה לאחר מותו של גאיוס קליגולה, אבל יתכן שקדם המינוי שימש ככהונה ובתפקיד נכבד במקדש. בשעת מילוי תפקידו בקדש שמע את בת הקול מקודש הקדשים.

מן הגמרא נמצאנו למדים, שהיו דעות שונות בעם ביחס למצב שהתהווה לאחר גזירתו של הקיסר, בראש הזרם האחד עמד שמעון הכהן, אדם נשוא פנים ומקובל על הבריות, שחיקק את רוח העם באמונתו הגדולה. אולם נראה שהנוהים אחריו לא היו מרובים. הזרם השני, והוא רובו של העם, השתדל להשפיע על פטרוניוס והראה לו עד כמה העם מוכן לתת את נפשו לבל יטמא את בית המקדש. אלה יצאו בהמוניהם לעכו ואחרי כן לטבריה והלכו בעקבות הנציב לכל אשר פנה. וכיון שראה שהיו ממששין ובאים¹⁴ אמר להם — למפגינים — אחד מן המנהיגים, ויוסף בן מתתיהו מזכיר שנים מהם: אריסטובלוס אחי אגריפס הראשון או חלקיה הכהן הגדול שהשתדלו להשפיע על פטרוניוס לבל יבצע את התפקיד שהטיל עליו המלך.

מהלך המאבק לפי מלח' ב', י', א—ה

לבו של גיוס היה רם באשרו עד שביקש להיראות כאלוה ולתקלס בכך... הוא שלח לירושלים את פטרוניוס ועמו גייס כדי שיציב בהיכל אנדרטאות שלו. ואם היהודים יסרבו להכניסם — הורה להשמיד את כל המתמרדים, ואת כל העם למכור לעבדות... פטרוניוס עזב את אנטיוכיה ועמו שלשה לגיונות וחייל מסייע גדול מן הסורים, ומשם פנה לעבר יהודה. בין היהודים רבים לא האמינו לשמועות המלחמה, ואותם שהאמינו לא ידעו לשית עצה כנפשם כיצד להתגונן, אבל הפחד נעשה נחלת כולם בשעה שהחיל הגיע לעכו...

היהודים התאספו עם נשיהם וילדיהם במישור עכו והתחננו בפני פטרוניוס בתחילה על חוקי תורחם ואחר כך על עצמם. לפי שעה ויתר להמון הרב ולתחנוניו, והוא השאיר את חילו ואת האנדרטאות¹⁵ בעכו ושם פניו לעבר הגליל. הוא הזמין את העם ואת כל אנשי־השם לטבריה. שם תיאר בפניהם את כוחם הרב של הרומאים ואת

13 ראה קלירנר, ההיסטוריה של בית שני, כרך ה', עמ' 9, הערה 3. שמעון הצנוע נזכר בתוס' כולם א', ו, צוק. 569 (22) ובקר' י"ט, ז', ד. בדעה זו מחזיק גם גרינוולד, תולדות הכהנים הגדולים עמ' קל"א, וזה בניגוד לגרץ, הסובר שהכוונה היא לשמעון קנתרוס.

14 הנציב ופמליתו.

15 סמלי הגדלים שעל דגליהם.

איומיו של הקיסר, ויותר מזה — הוא הדגיש שבקשתם אין בה טעם. אמר: כל העמים המשועבדים הקימו, כל אחד בעירו, אנדרטאות של הקיסר יחד עם אנדרטאות שאר האלים שלהם. ורק הם מתנגדים למעשה זה וכמעט שהדבר חשוב כמדד שיש צמגים בזה.

היהודים הרצו בפניו על דתם ומנהג אבותיהם, וטענו שלפי חוקי ה' נאסר עליהם להציג דמות אל, ולא כל שכן דמות אדם, לא רק במקדש אלא אפילו בכל מקום של חול במדינה. על כך השיב להם פטרוניוס ואמר: "אף אני צריך לשמוע בקול אדוני, אם אני מפר את פקודתו ואני חס עליכם — יוציאו אותי להורג בצדק. הוא יעשה עמכם מלחמה ולא אני, כי אף אני כמוכם מצווה ועומד". על כך קרא ההמון שהם מוכנים לעמוד בכל דבר בשביל דתם. פטרוניוס הפסיק את שאונום ואמר: כלום אתם רוצים לעשות מלחמה עם הקיסר? היהודים השיבו כי הם מקריבים פעמיים בכל יום קרבנות בשביל הקיסר והעם הרומאי, אבל אם הוא רוצה להעמיד את התמונות האלה — הוא צריך תחילה להקריב את כל העם היהודי; והם עומדים מוכנים ומזומנים לטבח, הם נשיהם ובניהם. פטרוניוס נתמלא השתוממות ורחמים לדברים אלו ונוכח חזיון זה של מסירות נפש של העם הזה בשביל דתם, ואת נכונותם למות. וכך נתפורר ההמון בלא כל פעולה.

בימים שלאחר מכן אסף את ראשי העם אצלו, ואת העם כינס באספות; ושם היה משתמש לסירוגין: בהפצרות ובעצה, אבל לעתים קרובות יותר — באיומים. הוא תיאר להם את כחה של רומי, את זעמו של גיוס, ואת המיצר שהוא נתן בו על ידי המעשים האלו. אבל משלא נענו אפילו לאחר המאמצים האלו, ומשראה שהארץ תשאר שרויה בסכנה שתישאיר לא זרועה, כי היו ימי הזרע, והעם עשה חמשים ימים בלא מעשה כשהוא ממתין לו, קרא להם לבסוף ואמר להם: מוטב שאסכן את עצמי. אולי יסייע ה' בידי ואשדל את הקיסר, ואז אשמח יחד עמכם על הצלחתנו, אבל אם יתמלא חרון — אז מוכן אני למסור את נפשי בשביל נפשות רבות כל כך. בכך פטר את העם שהעתיר על ראשו ברכות רבות. הוא אסף את צבאו וחזר לאנטוכיה. מן העיר הזאת חש היהודיע לקיסר על מסעו ליהודה ועל הצרות בעם, והוסיף, שאם אינו רוצה לאבד את העם ואת הארץ, הוא צריך לכבד את התורה ולבטל את הגזרה. על אגרת זו השיב גיוס בצורה לא מתונה כלל, ואיים להוציא להורג את פטרוניוס על שהתרשל לבצע את גזרותיו.

מהלך המאבק לפי קדמ' י"ח, ח', ב-ח

וגאיוס, שקצף על היהודים קצף גדול, כי הם בלבד מתעלמים ממנו במדה כזאת,

שלח בתורת ליגאטוס של סוריה את פטרוניוס... ופקד עליו לחדור בגדוד גדול ליהודה ולהקים את פסלו בבית־מקדש־אלהים אם היהודים יקבלוהו ברצון, ואם ינהגו בחוצפה יעשה זאת לאחר שיכריע אותם במלחמה... פטרוניוס גייס חיל־עזר כפי יכולתו, ונהג שני לגיונות של חיל רומאים אל עכו ובא לחרוף שם כדי שלא תהיה מניעה לפניו לאסור את המלחמה עם בוא האביב, וכתב אל גאיוס על החלטותיו. וגאיוס שיבח אותו על זריזותו וציווהו שלא ינהג ברשלנות, אלא יילחם בעוז באלה שלא יצייתו.

וריבאות הרבה של יהודים באו אל פטרוניוס לעכו להתחנן לפניו, שלא יכריח אותם לדבר חטא ועברה על תורת האבות. "ואם גמרת אומר להביא ולהקים את הפסל, הוצא לפועל את מעשך לאחר שתהרוג אותנו תחילה. שכן אין אנו יכולים לחיות ולראות במעשים האסורים עלינו מכוח מחוקקנו ואבות־אבותינו, שקבעו כי דברים אלה עניינם למידת חסידות".

נתכעס פטרוניוס ואמר: "אילו הייתי קיסר והיה בכוונתי לעשות זאת על פי החלטותי שלי, היה דברכם אלי דבר צדק. ועכשיו שקיסר הטיל עלי זאת, הרי הכרח גמור הוא שאמלא את החלטותיו שהחליט קודם משום שהסירוב לציית להן גורר עונש שאין לו תקנה".

אמרו לו היהודים: "אם כך אפוא תחשוב, פטרוניוס, שאי אתה יכול לעבור על מכתביו של גאיוס, לא נוכל גם אנחנו לעבור על מצוות תורתנו, משום שהננו נשמעים לאלוהים ולחסידותו, ונשארו דבקים במעשי אבותינו ולא עברנו עליהם עד היום, אף לא נוכל להעז ולפשוט עד כדי כך, שנעבור פעם בעצמנו מידאת המוות אותן עברות שאלהים החליט, כי יכריעו את הכף לטובתנו אם לא נעשה אותן. אנו נקבל עלינו ללכת לקראת גורלנו מתוך שידעים אנו היטב, שאם אנו שמים לנו למטרה אפילו להסתכן לשם שמירת חוקי אבותינו, יש לנו תקוה גם להתגבר על הסכנות מפני שאלוהים יעמוד לנו, שהרי אנו מקבלים עלינו את הפורענויות לכבודו, והגודל נוהג לעמוד בענייני העולם הזה לשני הצדדים; ואילו מתוך זה שנציית לך, ידבק בנו גינוי גדול של מורכ־לב, שבעטיו מצאנו לנו פתח־פה לעבור על התורה, ועם זה יצא עלינו קצף גדול מאת אלוהים, העדיף מגאיוס, אפילו אם אתה תשב בדיון".

וכשראה פטרוניוס מתוך דבריהם את רוחם שאין להכניעה, ושלא יהיה לו הכוח להוציא לפועל בלא מלחמה את הפסל למען גאיוס. ושיהיה הרג רב, לקח את ידידיו ואת משרתיו שהיו סביבו ומיהר לטבריה מתוך רצון לשקול בדעתו, כיצד לנהוג בענייני היהודים. היהודים אמנם חשבו, שגדולה היא הסכנה הצפויה להם ממלחמה ברומאים, אולם גדולה מזו בהרבה נראתה להם סכנת החטא. ושוב יצאו רבבות הרבה

לקראת פטרוניוס שבא לטבריה, והתחננו לפניו שלא יביא אותם בשום פנים לידי הכרת כזה, ולא יחלל את העיר על ידי הקמת הפסל. אמר להם פטרוניוס: "כלום תילחמו בקיסר, ואינכם מעלים על דעתכם את כוחו של זה ואת חולשתכם שלכם?" אמרו לו: "לעולם לא נלחם, אך נמות עד שלא נעבור על החוקים". והם שכבו על פניהם וחשפו את צוואריהם ואמרו, שהם מוכנים ליהרג. וכך עשו ארבעים יום, ונטשו בינתיים את העבודה בשדה, והימים ימי זרע הזריעה, ואדיר היה רצונם והחלטתם, שנוח להם לחפוץ למות מלראות בהקמת הפסל.

בהתיעצות עם אריסטובלוס, אחיו של אגריפס המלך, וחלקיה הכהן הגדול ושאר חשובי המשפחה וראשי העם החליט פטרוניוס לכתב מכתב מפורט למלך ולהסביר לו את העמדה של העם והקושי הכלכלי שזה עלול לגרום אם לא יזרעו את השדות. בין השאר כתב, שלא יביא רבבות רבות כל כך של בני אדם לידי יאוש. אם הוא יהרוג אותם — והם לא יסורו מחוק דתם בלי מלחמה — יפסיד את המסים הבאים מהם, וסימן קללה ידבק בו לעולם...

אגריפס, שישב באותו זמן ברומא, רכש ידידות גדלה והולכת מצד גאיוס. פעם ערך אגריפס משתה לכבוד המלך, שהפליא את גאיוס ברוחב ידו של המארח ובטוב טעמו. בטוב לב המלך ביין פתח בדברי חיבה למארח ואמר כי למען הידידות הוא מוכן למלא כל משאלת-לב של אגריפס. בהיסוסים ובשפת חלקות אמר אגריפס: אבקש ממך להחליט שלא תוציא עוד לפועל את הקמת הפסל שפקדת על פטרוניוס לשימו במקדש היהודים.

גאיוס נתפס בלבבו, מצד אחד על ידי מנהג הכנעתו של אגריפס, ובפרט שחשב לדבר בלתי־נאה לו להתכחש לפני עדים רבים כל כך לדברים שהכריז בהתלהבות את אגריפס שייבקש ממנו, על כן מלא את בקשתו וכתב לפטרוניוס: ועכשיו אם הקדמת והקימות את הפסל — יעמוד, ואם ההקמה עדיין לא נעשתה, אל תטרע עוד... שכן אינני רוצה עוד בהקמת הפסל, כדי לגרום נחת־רוח לאגריפס... ועד שהגיע המכתב לירושלים נרצח גאיוס, והענין בא על פתרונו.

פילון האלכסנדרוני, המלאכות אל קאיוס¹⁶

המקורות שהבאנו עד כה נכתבו לאחר זמן המאורע. פרקי מגילת תענית נשמרו במשך שנים בע"פ, יוסף בן מתתיהו כתב את ספריו לאחר החורבן, בשבתו ברומא, ואילו פילון היה עד ראיה למתרחש ברומי כשהוא שותף לדאגתם של ראשי העם

16 בחרגומו של מנחם שטרן, ת"א, תרצ"ו, פרק ל' ואילך.

בירושלים לשמירת טהרתו של המקדש, לכן נביא את דבריו בשלמותם. בראשונה היה המעשה ביבנה: הנכרים תושבי העיר השתדלו להציק לשכניהם היהודים. הם בנו מזבח אלילי. כאשר ראו היהודים כי הארץ הקדושה חוללה חלול גמור, התמרמרו מאד והתאספו כולם והרסו את המזבח. קאפיטון, גובה המס, שעמד מאחורי התעלול הזה, ערך מכתב אל גאיוס ותאר בו את המאורעות באריכות ותוספת נופך משלו.

לאחר שקרא גאיוס את המכתב צוה להקים פסל ענקי מצופה זהב ונפלא בהדרו בבית המקדש בירושלים, במקום המזבח ביבנה, על אפס ועל חמתם של היהודים. המכתב לא היה כתוב סתם בלי כונה, אלא נכתב מתוך זהירות מרובה. הוא פקד על פטרוניוס, נציב כל מדינת סוריה, לקחת מחצית הצבא החונה על גדות הפרת לשמור על מלכי המזרח והעמים לבל יעברו את הנהר, ולהסיע את הצבא הזה לארץ יהודה לשם ליווי הפסל. כוונתו לא היתה שיחוגו את חנוכת הפסל ביתר פאר, אלא שימיתו תיכף ומיד את כל אשר יהיין להפריע בדבר.

פטרוניוס למד מהר להכיר מה רבים הקשיים העומדים לפניו; הוא ידע, חוק ולא יעבור, שצפוי גזר דין מות לכל נכרי שיכנס לעזרה הפנימית של המקדש. הוא הביא בחשבון את הפזורה של העם, ואם יחלל את הקודש יבואו אנשי ברייתם מכל מקומותיהם לעזרה ויתלקח קרב שאין לדכא אותו. במיוחד הטרידה אותו הסכנה הצפויה מיהודי בבל, כי אם יָדַע להם דבר חלול בית המקדש יתעוררו בן רגע ויתנפלו מעברים שונים על מחנות הצבא הרומי ויהיו סכנה גדולה בהמצא הצבא בין המצרים. פטרוניוס פחד מפני זעמו של גאיוס והשתדל להרויח זמן. כיון שבפקודת הקיסר לא נאמר על העברת פסל מסוים ממקומו אל המקדש החליט פטרוניוס להזמין אצל אמני צידון פסל חדש ולספק להם את החמרים הדרושים. ובינתיים ישתדל להשפיע על העם לבל יתנגדו לצו המלך. חשב וטעה.

...ואנשי עיר הקודש וכל המדינה שמעו על דבר המזומה והתאספו כולם כאילו לקול סיסמה אחת — הצרה המשותפת היא אשר שמשה סיסמה — ועזבו את עריהם, כפריהם ובתיהם, ויצאו בסך, ונהרו בהמון למדינת פיניקיה אשר שם נמצא פטרוניוס... המון היהודים בא חיש קל כענן, וכסה את פני ארץ פיניקיה והבהיל את האנשים אשר לא ידעו עד הנה את המספר הרב של עמנו. והנה לראשונה נשמע קול צעקה ויללה וספוק כפים נורא מאד, עד שאזני האנשים לא יכלו כלכל אותה. והקול הזה לא חדל בחדול האנשים לצעוק, אלא הדרו נשמע גם לאחר שכבר נשתתקו... והיהודים התחלקו לשש מערכות: זקנים, נערים וילדים מצד אחד, וזקנות ונערות מצד שני. כאשר הופיע פטרוניוס במקום רואים נפלו כל המערכות ארצה כאילו לפי

פקודה, והשמיעו קול תחנונים מתוך ילל ובכי תמרורים. הוא צוה עליהם לקום ולהתקרב אליו, והם עמדו בקושי, התפלשו בעפר ושפכו דמעות כמים. אחרי כן הפשילו ידיהם לאחוריהם, כדרך החייבים, הכפותים ידיהם על גבם, וקרבו אליו. אחרי כן נצבו לפניו הזקנים ואמרו כדברים האלה: "עיניך הרואות, כי אין נשק בידינו. אולם כאשר באנו הנה האשימונו אחדים, כי לערוך קרב באנו. והנה חלקי הגוף אשר נתן הטבע לכל איש ואיש לשם הגנה על עצמו, הן הידים, שמונו על גבינו, למקום אשר משם לא תעשינה תושיה ובזה מסרנו גוייתנו בידי מי שיחפוץ לכונן בנו את הצבא ולהמיתנו. הבאנו לפניך את נשינו, טפנו ובני משפחתנו ובבתינו לא נשאר איש. והנה אנחנו מתחננים אל גאיוס אשר אתה באת בשמו, כי תציל את כולנו או תכרייתנו עד תום..."

תן לנו את היכולת להמתיק את דברי השטנה... אך בטרם נשלח את הצירים אל תשלול תקוה טובה מרובות האנשים האלה.

פטרונים החליט שלא להאיץ באמנים ולדרוש מהם כי יעשו את הפסל כאחד הפסלים המהוללים, המשמשים מופת. הוא לא המליץ על משלחת לגאיוס. וכתב לו על הפגנות היהודים וההפרעות בעבודת האדמה וזה עלול לגרום לאי־תשלום המסים לקיסר.

תשובתו של הקיסר היתה זועמת; הוא האשים את פטרונים שהוא מעדיף את חוקי היהודים על פקודת הקיסר, הוא לגלג על הנמוק שהביא הנציב על עבוד הקרקע והמסים וציווה לנהוג בתקיפות.

עתה נכנס לתמונה אגריפס המלך, שהיה מיודד עם גאיוס. כשנפגשו תקף הקיסר את אגריפס על שהעם ביהודה ממאנים להכיר באלוהותו של הקיסר. התקפתו זו של הקיסר גרמה להתרגשות יתר ולהתעלפותו של אגריפס. לאחר כמה ימים, כשהחלים החליט לכתוב לקיסר. במכתב הוא פירט את יחסם של הקיסרים לקדושתה של ירושלים והמקדש¹⁷. בין השאר הוא כתב: "אין דבר יקר לי מכתר־המלכות, שחוננתי בו; בבקשה ממך: קח ממני כתד זה ובלבר שלא תחלל את הקדוש לעמי. ואם כלה ונחרצה מעמך להעמיד את הצלם ולהשמיד את עם היהודים — קח את נפשי תחילה". המכתב השפיע ואלו תוצאותיו: גאיוס חנן את אגריפס בתשובה רצויה לבתלי הקים את הפסל. ואל פטרונים צוה לכתב, כי לא יכניס כל תמורה בבית המקדש. אבל הוסיף: "אם ימצאו אנשים בערים הקרובות — מבלעדי העיר הראשה

17 לא נבוא לבחון את מקוריותו של המכתב של אגריפס לקיסר: ברור שהוא ברובו, או אפילו כולו, פרי יצירתו של פילון. נקבלו כמות שהוא ונלמד ממנו פרק על היחס של כבוד של שליטי רומי שקדמו לגאיוס, כלפי ירושלים ובית המקדש. נדגיש, הקיסרים — אבל לא נציביהם ביהודה.

— אשר ידבם לבם להקים מזבחות, או מקדשים, או תמונות, או פסילים לשמי או לשם בני משפחתי, והיהודים יעכבום מעשות את הדבר הזה, יענשו המפריעים באשר הם שם, או ישלחו אליי”.

מיר התחרט גאיוס ובלבו התחרשה התשוקה אשר הגה לפני זמן קצר. הוא צוה לעשות בדומי פסל אחר מארר ולצפותו זהב, ואת הפסל שבצידון הזניח, פן יתקומם העם כאשר יעבירוהו משם לירושלים. וכך ישב העם בשלוה, ובלבו לא יתעורר כל חשד ומתוך מנוחה שלמה יובא הפסל חדש בספינה, ומבלי שירע ההמון יוקם הפסל לפתע פתאום.

בידוע, שמזימתו זו לא בוצעה, כי אצילי רומי שמו קץ לחייו.

צבא נכרי בירושלים

בימיהם של מלכי בית חשמונאי היה למדינה צבא בעל כושר רב, בו שימשו בני הארץ ורבים מן התפוצות. יוסב"מ מזכיר כמה פעמים "חיל שכירים". באו החוקרים ואמרו שהמלכים מבית חשמונאי העסיקו בצבאותיהם שכירים נכרים, כפי שהיה נהוג ברוב הארצות השכנות. זוהי סברה משוללת כל יסוד וכבר עמרתי על כך במקום אחר.¹

הכיבוש הרומי גרם לביטול הצבא העצמאי של יהודה, רק עוד פעם אחת, בימי אנטיגונוס השני, מילא צבא יהודי את תפקידו, אולם מאז שהשתלט הורדוס חדל צבא יהודי כליל, במקומו בא צבא נכרי. היתה לכך השפעה כלכלית, כי נמנעה פרנסה מרבים, אבל פי כמה היתה לכך השפעה לרעה על החיים בירושלים ובמדינה. כאשר הורדוס נתבע על ידי הסנהדרין לתת את הדין על מעשי רצח שעשה בגליל, הוא הופיע עם גדוד אנשי צבא מזוינים - נכרים.²

הורדוס העמיד לו גדוד של שומרי ראש, שהיה מורכב כולו מנכרים: גלאטים, קלטים, טרקים, גרמנים, פותים ויוונים ומקומם נקבע בשני מבצרים: באנטוניה ובארמון החדש של המלך.³ התנהגותם ואורח חייהם של נכרים אלה בירושלים וראי פגעה בקרושתה של העיר, אבל מי יעזו לחלוק על מעשי הורדוס!

לכאורה לא היה הורדוס זקוק לצבא כי היה ואסאל דומאי ואסור היה לו להלחם בשכניו. אדוניו קבעו את תחומי שלטונו והיו אחראים לבטחונה של הארץ שהופקדה בידיו. אולם היה לו אויב פנימי — העם כולו. כדי להתגונן בפני העם, להטיל עליו אימה ולעשות בו כעולה על רוחו, קיים הורדוס צבא נכרים ובנה מעוזים. בירושלים בנה את האנטוניה כדי לשלוט ממנה על הר הבית וכל המתרחש שם, בעיר העליונה בנה את ארמונו, שהיה מבצר בפני עצמו. הוא חידש את מבצרי החשמונאים — הורקניה במדבר יהודה, ואלכסנדריון בשמרון, מעל בקעת הירדן. במקום שמרון העתיקה בנה את סבסטיה והושיב בה ששת אלפים חיילים ותיקים; בעמק הגדול הקים

1 ראה ספרי, מלכי בית חשמונאי, עמ' 24 ואילך.

2 קדמ' י"ד, ט"ו, ד – 168.

3 מה שמכונה בפינו כיום מגדל דוד.

את גבע פרשים והושיב בה, על פי גורל, את טובי הפרשים שלו; בקיסריה הושיב נכרים, שהפכו את העיר הזאת למרכז השנאה ליהודה.

הצבא היה לא רק שומרי ראש להורדוס אלא כח מלחמתי שהוא ידע להשתמש בו בהצלחה. הוא ידע לנצל כל שעת כושר במאבקים שבין גדולי רומי ולהתייצב בצדו של מי שעתיד לנצח.

הסנהדרין ישבה ודנה אבל כח בצוע לא היה לה והצבא עשה כפי שעלה על רוחו. וכך היה המעשה:

כאשר פאולוס ביקש להתחמק מדיון בפני הסנהדרין הוא הסתייע על ידי שר האלף. כשהובאה לפני שר האלף הבקשה הטיל על שני שרי מאות לגייס מאתים אנשי צבא ושבעים פרשים מושכי קשת והטיל עליהם להביא את פאולוס לפני ההגמון בקיסריה⁴. ודאי שזה רק חלק קטן מהצבא הרומי שחנה בירושלים ונהג בה לפי אורח חייו, הזר לרוח ישראל.

בין הצבא לבין הישוב היהודי לא נוצר כל קשר, חוסר ההבנה ההרדי הפך לשנאה עזה ביניהם. היתה מתיחות מתמדת שגרמה לא פעם לפרעות ביהודים. התנהגותם הפרועה של החיילים הנכרים והבזו שהם רחשו לעם יהודה גרמו לא מעט להתפרצות המרד הגדול⁵.

אין כל אפשרות להתגבר על אי-ההבנה בין יהודה הכבושה לבין רומי ונציגייה ביהודה, אולם אין באי-ההבנה כדי להתיר את דמם ואת אונם לזרזן לבם של הנציבים. קלויזנר⁶ מנסה לראות את הדברים מן הצד שכנגד, בעיני הרומאים. הוא כותב: "היהודים לא התבוללו ביוונים ולא ברומיים, לא הם ולא אלוהיהם. וכיצד יודהה אלהיהם עם אל יווני או רומי אם הוא אל אחד ומיוחד? וכיצד יזהו היהודים אלה יוונית או רומית ובעברית אין אפילו מלה מיוחדת בשביל אֵלָה? — וכך נשאר הכל זר ונכרי ומוזר לרומי השליט בארץ משונה זו, ארץ יהודה הקטנה, ובעם משונה זה, עם היהודים, שהוא החלק הנבזה ביותר של המשועבדים. היהודים, כשואלים אותם על אלהיהם, אומרים, שהוא בלתי-נראה ויושב בשמים. וכך אף הם קוראים לו: "אלהי השמים". ובכן נקראו היהודים בפי הרומאים "עובדי השמים" או נחשבו גם לבני-בלי-אל, לאתאיסטים. ודתם על כל פנים אינה "רליגיו" אלא, "אמונה תפלה".

4 מעשי השליחים כ"ג, כג.

5 ראה מאמרו של גדליהו אלון "טומאת נכרים" בספרו מחקרים בתולדות ישראל, כרך א', וזשי"ז, עמ' 121. ומאמרו של אוריאל רפפורט: יחסי יהודים ולא יהודים בארץ ישראל והמרד הגדול ברומי, המרד הגדול, עמ' 171.

6 בימי בית שני, מצוטט מתוך המרד הגדול עמ' 395.

וכיצד יחשבו הרומיים אחרת על היהודים? — היהודים אינם אוכלים עם הרומיים, אינם שותים את יינם, אינם נושאים את בנותיהם ואינם משיאים את בנותיהם לרומיים. בפולחן הקיסר, שאינו אלא סמל של אחדות האימפריה, אינם רוצים להשתתף מטעם דתי, כשבת אינם עובדים ומבלים בעצלות את החלק השביעי מימי חייהם. בשר חזיר הוא להם כבשר אדם והם מפחדים אפילו לנגוע בו. על שלטים או סיגנויות מצוירות, שדמות הקיסר עליהם ושהחילות הרומיים רוצים לעבור דרך ירושלים, או על צלם הקיסר, שרוצה קיסר רומי להעמיד במקדשים, הם מוכנים ליהרג. כשחייל רומי קורע איזו מגילת ספר, שהיהודים קוראים לו "ספר תורה", הם מרעשים עולמות ודורשים לענוש את החייל בעונש-מיתה... כיצד יבינו הרומיים אומה משונה זו ודת זרה ומזרה כזו?"

חיילים נוכרים טמאו נשים בירושלים

בשעה שקלגסי רומי נכנסו לירושלים נהגו מנהג הפקרות והיו מקרים רבים של אונס, ונתעוררו בעיות משפחתיות קשות. השאלה לגבי אשת כהן היתה קשה שבעתים, ועל כך נקבעה ההלכה¹:

עיר שכבשוה כרכים (חיל הצרים עליה) כל כהנות שנמצאו בתוכה פסולות (לבעליהן, כי אשת כהן אסורה באונס), ואם יש לה עדים (שלא נבעלה) אפילו עבד, אפילו שפחה, הרי אלו נאמנות. ואין אדם נאמן על עצמו (לא האשה להעיד על עצמה ולא הבעל להעיד על האשה). אמר זכריה בן הקצב²: המעון הזה (נשבע שבועה במקדש), לא זוהי ידה מתוך ידי משעה שנכנסו עובדי כוכבים לירושלים ועד שיצאו. אמרו לו: אין אדם מעיד ע"י עצמו.

תנא³: ואף על פי כן (שאסרו עליו לפי שכהן היה) מייחד לה בית בחצרו. וכשהיה יוצא יוצאה בראש בניה (שיהיו הבנים עמם שלא יתייחדו). וכשהיא נכנסת בראשי בניה (כדי שלא יהא הוא והיא והבנים מבחוץ).

נ"א⁴: אף הוא (דבי זכריה בן הקצב) שכר לה את הבית והוא מעלה לה מזונות ולא היה מתייחד עמה אלא בפני בניה, וקראו על עצמו הפסוק הזה⁵: "יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי".

"למדנו⁶: השבויה אוכלת בתרומה" — אשת כהן שהיתה שבויה ונפדתה אוכלת בתרומה ואין חוששין שמא נבעלה לנכרי ונפסלה מלאכול בתרומה. כך דעתו של רבי דוסא⁷ הסובר ששבויה שנפדתה, הרי היא בקדושתה, שאין הנכרים נוהגים הפקר בשביות לאנסן בבעילה.

1 ירוש' כתובות פ"ב, ה"ט.

2 תנא בדור ראשון, חי בירושלים בדור התורבן.

3 כתובות כ"ז, ע"ב.

4 ראה הערה 1.

5 ירמיהו מ"ה, ג.

6 עדיות פ"ג, מ"ו. סביר שמדובר במעשה שקרה בירושלים.

7 תנא בדור הראשון, בן דורו של רבן יוחנן בן זכאי.

השאלה היתה מעשית, שהזמן גרמה, והטרידה את ראשי העם וחכמיה. למדנו⁸: העיר רבי יהושע⁹ ורבי יהודה בן בתירא¹⁰ על אלמנת עיסה, שהיא כשרה לכהונה. אמר רבן גמליאל¹¹: קיבלנו עדותכם אבל מה נעשה שגזר רבן יוחנן בן זכאי שלא להושיב בתי דינין על כך¹²; הכהנים שומעים לכם לרחק (שהם מחמירים), אבל לא לקרב (ולא מקילים).

כל זה מתייחס לאשת כהן, ובוז באה לידי ביטוי הדאגה לבל תפגע טהרתם של בני אהרן.

המציאות של אותם הימים, כאשר חיילי רומי נטלו רשות לעצמם לעשות כטוב בעיניהם והממונים עליהם התייחסו בשוין נפש למעשי ההתעללות בישוב, היו מעשי אונס דבר שכית. היה צורך להגדיר את מצב האישות, ולכן נקבעה ההלכה: אשה שנתפסה ע"י השלטונות, כלומר — בידי הצבא — סביר שנבעלה ע"י הנכדים ולפיכך אינה מותרת יותר לבעלה, על כן אין הוא חייב לפדותה. ואולם אם היא נשבת ע"י ליסטים — מצבה שונה; הליסטים אינם אנסים, הם לוחמי החרות, וסביר שלא נבעלה על ידם, לכן אין היא חדלה להיות אשת בעלה ועליו החובה לפדותה משביה¹³.

8 עדויות פ"ח, מ"ג.

9 מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי.

10 תנא מזמן הבית, כנראה בדור הסמוך לחורבן.

11 ג"א רבן שמעון בן גמליאל.

12 המצב החדרדר כל כך עד כי מנהיג הדור היה כבר כלאחר יאוש.

13 ראה מאמרו של בנימין איזק, ליסטים ביהודה ובערביה, קהילה 39, עמ' 15. דין מפורט בנושא

ראה שאלו ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ו', עמ' 236. חלק ו', עמ' 236.

הכהנים בדור החורבן

יוסב"מ ישב ברומא כשהוא נתון לחסותם של אספסינוס וטיטוס, וכדי לשמור על כבודם ולהצדיק את המעשה שעשו בהחריבם את המקדש מצא לנכון לתאר את מהלך החיים במקדש בזמן האחרון שלפני החורבן בצבעים שחורים משחור, כאילו התנהגותם ומעשיהם של הכהנים וראשי העם הם שקרבו את הקץ. וכך הוא כותב¹:

"באותו זמן נתן אגריפס המלך את הכהונה לישמעאל: הוא היה בנו של פיאבי. אז התגלה ריב בין הכהנים הגדולים ובין (שאר) הכהנים וראשי-העם שבירושלים, וכל אחד מהם עשה לעצמו גרוד של אנשים עזי-נפש ביותר ורדפי מהומות והיה להם למנהיג, והם התנגשו והתנצחו אלה עם אלה ורגמו (אלה את אלה) באבנים. ולא היה מי שימחה בידם, אלא הרברים נעשו מתוך חירות, כמו בעיר שאין בה שלטון, חוסר הבושה והעזות תקף את הכהנים הגדולים עד שההינו אפילו לשלוח עבדים לגרנות שיטלו את המעשרות, שהם נחלת כהנים (הדיוטות), ועלתה לכהנים העניים לגרוע במחסור. עד כדי כך הכריע כחם של הסכסכנים בכל צדק (ויושר)".

גנאי לכהנים של אותם הימים אנו מוצאים גם במקורותינו²:

"בראשונה היו מכניסין עורות קדשים אל לשכת בית הפרווה והיו מחלקין אותו בערבית לכל בית-אב שבאותו היום.

והיו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע.

התקינו שיהו מחלקין אותן בערבי שבת לכל משמר ומשמר.

ועדיין היו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע.

עמדו בעלים והקדישום לשמים. אמרו: לא היו ימים מועטין עד שחיפו כהנים פני כל האולם בטבלאות של זהב מאה על מאה ועל עובי דינר זהב מה שמחפין עד הרגל וברגל מקפלין אותן ומניחין אותן על גבי מעלות בהר הבית כדי שיראו העם את מלאכתן שהיא נאה, שלא נטה בה דלוס³. אחר הרגל חוזרין וקובעין אותן במקומן".

העורות היו מקור של הכנסה ונחלקו הדעות למי הכנסה זו ולבסוף הוחלט שזה

1 קדמ' כ', ח', ח.

2 תוס' מנחות י"ג, יח; צוק, 533 (18).

3 דלוס — פחת, קלקול.

ישמש את המקדש. מהכנסה זו התקינו שטיח נאה שהיו שוטחים אותו באולם ובימי חג היו פורסים אותו על מעלות הר הבית. פתרון נאה כאשר הכנסה מסופקת עוברת מרשות הפרט לנחלת הכלל — לקישוט המקדש.

”אבא שאול אומר: קורות שקמה היו ביריחו והיו בעלי אגרוף באין ונוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישו לשמים. אמרו: לא הקדישו בעלים לשמים אלא קורות שקמה בלבד”.

במשטר של אותם הימים והיחסים ששדרו אז בין עובד למעביד אין כאן עושק דלים. הפתרון הוא לא לצד הבעלים ולא לצד האריסים, כי אם סתמי, ומתוך יחס של כבוד הקדישון למקדש, לבדק הבית.

”על אלו ועל כיוצא בהן ועל דומה להן ועל עושין כמעשיהם היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: אוי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן, אוי לי מבית קדרוס אוי לי מקולמוסן, אוי לי מבית אלחנן אוי לי מבית חנין אוי לי מלחישתן⁴, אוי לי מבית אלישע אוי לי מאגדופן, אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי שהם כהנים גדולים, ובניהם גזברין וחתניהן אמרכלין, ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות”.

בית ביתוס — מעשירי ירושלים; מבחינת השקפתם השתייכו לצדוקים. שנים מבית ביתוס שימשו בכהונה גדולה בימי הורדוס: שמעון בן ביתוס נתמנה בשנת צ”ד לפני החורבן, ויועזר לבית ביתוס נתמנה בשנת ע”ד לפני החורבן. עבדיהם ועושי רצונם השתמשו בכח בגבית דמי האריסות או מסים וכיו”ב.

בית קדרוס = בית קתרוס. שמעון קתרוס נתמנה לכהונה הגדולה ע”י אגריפס המלך בשנת כ”ט לפני החורבן. לא ידוע מה רע היה בקולמוסן, אולי היו ממונים על לשכת הסופרים.

בית חנין — מבית זה ידועים לנו חמישה ששימשו בכהונה גדולה:

אלעזר בן חנן	נתמנה ע”י הנציב ולריוס גרטוס	בשנת נ”ד לפני החורבן.
יונתן בן חנן	נתמנה ע”י הנציב מרצלוס	בשנת ל”ד ”
תיאופיל בן חנן	נתמנה הנציב מרצלוס	בשנת ל”ג ”
מתתיהו בן חנן	נתמנה ע”י אגריפס המלך	בשנת כ”ח ”
חנן בן חנן	נתמנה ע”י אגריפס השני	בשנת ט ”

מה היתה ”לחישתן” — לא ידוע.

בית אלישע. לא ידוע לנו כהן גדול מבית אלישע, ולא ידוע על מעשים רעים שעשו בכחם (אגרופם). לא נזכר בגמרא ונזכר רק בתוספתא.

4 חוס' מנחות י”ג, צוק. ד 53 (33)

ישמעאל בן פיאבי שימש בכהונה גדולה פעמיים: בראשונה נתמנה ע"י הנציב גרטס בשנת נ"ה לפני החורבן, ובשנית בימי אגריפס השני בשנת כ לפני חורבן הבית.

הוא היה אהוב ומכובד ביותר, בחירתו היתה כביכול משמים ומסופר⁵: "צווחה העזרה שאו שערים ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פיאבי תלמידו של פנחס וישמש בכהונה גדולה".

מטבע הדברים שהכהן הגדול הטיל את התפקידים החשובים — גזברות, אמרכלות וכיו"ב — על אנשים קרובים לו ונאמנים עליו, עבדיהם, שהיו גובים מסים והשתמשו בכח, לא היו אהודים על העם. וכי מתי גובה מסים אהוד?

נכון שהיה משבר בכהונה: שמעון בן שטח, בעזרתה של שלומציון המלכה, העביר את כל הסמכויות במקדש מידי הכהנים הצדוקים לידי החכמים הפרושים, ומי מן הכהנים שלא קיבל עליו לנהוג לפי הוראות הפרושים נאלץ לעזוב. אבל זה היה הרבה שנים לפני הימים שעליהם מדבר יוסב"מ בתיאורו הנ"ל.

היו נסיונות מצד כהנים לתורת הצדוקים לנהוג לפי שיטת הצדוקים, ועל כך מספרת הגמרא⁶:

"ומעשה בצדוקי אחד שהתקין מבחוץ (את הקטורת, כלומר — שם עליה אש והכניס לקודש הקדשים כשהקטורת כבר מעלה עשן, בניגוד לדעת הפרושים, הדורשים לשים את האש על הקטורת לאחר שהכהן נכנס לפני ולפנים). ביציאתו היה שמח שמחה גדולה. פגע בו אביו. אמר לו: אף על פי שצדוקין אנו, מתיראין אנו מן הפרושים. אמר לו: כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה: "כי בענן אראה על הכפורת. אמדתי מתי יבוא לידי ואקיימנו. עכשיו, שבא לידי לא אקיימנו"!!

הגמרא מוסיפה: "צווחה עליהן העזרה צאו מכאן צאו מכאן בני עלי טימאתן בית אלהינו". לפי זה התקומם כל קהל ישראל שהיה בעזרה נגד כהן גדול זה.

גם ישמעאל בן פיאבי, הכה"ג שהיה רצוי לכל עמו, ושעליו נאמר⁷: משמת רבי ישמעאל בן פאבי בטלה זיו הכהונה, ניסה לנהוג שלא לפי דעת הפרושים. הוא היה האחרון מהכהנים הגדולים שעשו פרה אדומה. הוא עשה שתי פרות, אחת במערבי שמש לפי שיטת הצדוקים — שנפסלה על ידי יוחנן בן־זכאי, ואחת בטבול יום, כדעת הפרושים.

5 פסחים נ"ו, ע"א.

6 מלח' ו', ג', א.

7 שם, שם ד', ה-ו.

8 יומא י"ט, ע"ב. 9 סוטה מ"ט, ע"א.

רומי עשתה כל דבר שהיה בו כדי להגביל את היהודים גם בחיי הדת. היא מסרה לידי אגריפס השני את הפיקוח על העבודה במקדש. הכהנים לא ראו זאת בעין יפה וכאשר אגריפס ביקש להסתכל בנעשה בהר הבית כשהוא שוכב על מרפסת ארמונו בעיר העליונה — הגביהו הכהנים את החומה המערבית והסתירו את המראה. בסכסוך שנוצר, שהגיע עד לקיסר, היתה הפעם יד הכהנים על העליונה, הם לא נצטוו להרוס את החומה, אבל שעבוד המקדש לשליט זר נשאר בעינו.

אחרי מות אגריפס השני הופקד הורדוס אחיו על כלקיס, אותה שעה ביקש מאת קלאודיוס קיסר את השלטון על בית המקדש ועל כספי ההקדשות ועל בחירת הכהנים הגדולים — זוכה בכל¹⁰.

כל הסטיות של הכהנים-הצדוקים לא הועילו, כי השלטון בבית המקדש היה בידי הפרושים, והצדוקים מבין הכהנים שנותרו קיבלו את הדין. בודאי ובודאי שלא היה כל מקום להתנצחות ואף אחד לא ארגן לעצמו גדודים של אנשים עזי-נפש ורודפי מהומות. כל זה פרי דמיונו של יוסב"מ. עדותו טעונה בחינה ושיקול דעת, וגם באין עדות או מקור אחר — כבדהו וחשדהו.

מעמדה של הכהונה הגדולה

במשטרו של הורדוס והנציבים שבאו אחריו, גלה כבודו של הכהונה. הורדוס שם לאל את מעמדו העליון והקדוש של הכהן הגדול ועשה בכהונה כעולה על רוחו, וכמעט והביאה למצבן כבימי אנטיוכוס אפיפנס.

התורה קובעת שהכהונה הגדולה היא לכל ימי חייו של מי שמשמש בה והיא עוברת בירושה לבנו. זוהי חוקת התורה, האומרת¹: "והכהן המשיח תחתיו מבניו יעשה חֶק עולה לה'". גם לאחר שרומי השתלטה על יהודה נשמרה זכות זו בכהונה; ליתר חוקף אישר זאת יוליוס קיסר, בפקודות שפרסם בדבר זכויותיו של יוחנן הורקנוס, הוא הדגיש שהכהונה נתונה לו ולבניו².

הורדוס שם לאל את כל הישגי המכבים, מרצונו ולא רק בגלל הכניעה לרומי. הוא פגע קשה בחיים הפנימיים והציבוריים. גדליה אלון כותב על מעשיו אלה³: הוא לקח לו כדוגמא את הערים ההלניסטיות בהן הכהונה מתחלפת כל שנה. הוא גם הפך זאת למקור של הכנסה. הוא שיעבד את הכהונה על ידי נטילת בגדי הכהן הגדול לידי. הוא הרס את התדמית המיוחדת של חיי התרבות, וזאת נוסף על התרבות ההלניסטית שהכניס. הורדוס ביקש אף כאן לייסד עקרון מדיני-הלניסטי כשם שעשה זאת בתחומה של התרבות כאשר הקים מוסדות יווניים בירושלים: תיאטרון, אמפיתיאטרון, היפודרומוס ואצטדיון.

מיום שפסקה המלכות מבית מתתיהו, נעשתה הכהונה הגדולה כדור-משחק בידי הורדוס ובניו ובעיקר בידי נציגי רומי, שהשתלטו גם על המקדש ועל משרתיו. כשאנו באים לדון בנושא הכהונה הגדולה לאור המקורות שלנו אנו נתקלים ביחס עוין מצד העם והחכמים כלפי האיש שתפקידו הוא הנעלה ביותר במקדש; הלא זה האיש שבאמצעותו, כלומר — באמצעות עבודתו ביום הכפורים — מכפר ה' לעמו על חטאיו ומשחררו מיסורי מצפון, הוא המביא לכל אדם בישראל ביום הכיפורים סליחה ומחילה על עוונותיו⁴, כאילו הוא מביא לכל אחד מעין חידוש נעורים מוסרי. ואנו שואלים — על מה הרוגז?

1 ויקרא ו', טו. 2 קדמ. י"ד, 188.

3 דאה מאמרו פראיירין בקובץ המד הגדול עמ' 212.

4 אמרו חז"ל: בית המקדש למה נקרא לבנון — שהוא מלבין עוונותיהם של ישראל (ספרי, דברים כח).
5 י. אוסטרזר, ציון שנה ד', עמ' 294.

כנראה שהיו שלש סיבות שגרמו למתיחות בין חכמי התורה והעם לבין הכהונה, והן:

א. תורתם והתנהגותם לפי תורת הצדוקים.

ב. העושר הכלכלי הרב, שהנחילו להם אבותיהם, מלכי בית חשמונאי.

ג. השפלת המעמד על ידי הורדוס.

סיבה א' — לדוגמא — על מה היתה המחלוקת בין חכמי הפרושים לכהן הגדול הצדוקי ביום הכיפורים: הצדוקים נהגו לפי הכתוב בויקרא ט"ז, ב — "כי בענן אראה על הכפרת". כלומר — תחילה שם הכהן הגדול את הגחלת על הקטורת שבמחתה ואחר כך נכנס לקודש הקדשים, ואילו חכמי הפרושים הסתמכו על פסוק יג באותו פרק האומר: "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'" — כלומר תחילה נכנס לקודש הקדשים ושם הוא שם את הגחלת על הקטורת.

צא וחשוב מהו הפסוק המחייב אולם על זה ועל כגון זה היתה המחלוקת שהפילה חללים רבים.⁶

סיבה ב' — העושר לא בא למשפחות הכהנים הגדולים כפרי מעשיהם. בזמנים שאנו דנים בהם — דור שלישי ורביעי שלאחר המלכים הגדולים, שהרחיבו את גבולות המדינה — לא לחמו עוד, לא הורישו נכדים ולא הקימו אריסויות על האדמה שנגאלה. האריסויות שהקימו אבותיהם היו להם מקור להכנסות גדולות. בימי אבותיהם שימשו ההכנסות הללו לצרכי המדינה, הצבא והמקדש. ממקורות אלו נבנו חומות ירושלים, חומות הר הבית ובנינים רבים בשטח הר הבית, תוקנו דרכים, נבנתה אמת המים ועוד ועוד.

יוחנן הורקנוס וינאי המלך ראו בכיבושים אלה שחרור מעול זרים והעניקו למקומות אלה מעמד מיוחד, מעין קשר ביניהם לבין המקדש, ומשם היו מביאים חלק מאספקת המזבח.⁷

לאחר כיבוש פומפיוס נותר הרכוש בידי היורשים לשימושם הם. לצרכי המקדש שימשו מעתה התרומות מן הישוב ומן הגלויות: כתוצאה מכך נוצר פער חברתי-כלכלי גדל והולך בין משפחות הכהנים הגדולים לבין העם ובעקבותיו — קנאה ושנאה שהביאו לכלל זלזול בכהונה הגדולה.

סיבה ג' — ההשפלה מקורה במעשי הורדוס. אבל גם חכמי הפרושים זלזלו במעמד

6 דיון מפורט על חלוקי הדעות בין חכמי הפרושים לכהונה הגדולה ראה בספרי מינאי עד הורדוס עמ'

145-176.

7 על השינויים באספקת המזבח ראה בספרי הנ"ל עמ' 55 ואילך.

זה והכפישו אותו ואמרו⁸: בראשון — שהיו משמשין הוא ובנו ובן בנו — שימשו שמונה עשר כהנים; אבל בשני, על ידי שהיו נוטלין בדמים... שימשו בו שמונים כהנים⁹.

ובשביל שהיו מוכרים אותו בדמים התחילו שנותיהם מתקצרות. מעשה באחד ששלח ביד בנו שתי מדות של כסף מלאות כסף ומחוקיהם זהב. שוב מעשה באחד ששולח ביד בנו שתי מדות של זהב [מלאות זהב] ומחוקיהם זהב. אמרו כפה סיית את המנורה.

נוסף על ההשפלה מידי הורדוס, שהעמיד את הכהן הגדול בירושלים בדרגתו של כהן אלילי בעיר הלניסטית, המשמש שנה אחת בלבד, באה השמירה הקפדנית של חכמי הפרושים על הכהן הגדול: שבעת ימים לפני יום הכפורים, בימים אלה הופכים החכמים את הכה"ג לבוכה; הם מקפידים שלא יעשה צעד כלשהו לפי רצונו ובהתאם למסורת הכהונה, שירש מגדולי הכהנים הגדולים של מלכות בית חשמונאי. משביעים אותו שלא ישנה מכל מה שאמרו לו; אם היה הכהן הגדול חכם, דורש (בדבר הלכה כל ליל יום הכיפורים שלא יישן ויראה קרי) ואם לאו (ואינו יודע לדרוש) — תלמידי חכמים דורשין לפניו. ואם רגיל לקרות — קורא, ואם לאו — קורין לפניו. ובמה קורין לפניו? באיוב ובעזרא ובדברי הימים (שהן דברים ממשיכין את הלב לשומען ואין שינה חוטפתו)¹⁰. זכריה בן קבוטל אומר: פעמים קריתי לפניו בדניאל¹⁰. השלטון הפרושי הכניס בתפילתו של הכהן הגדול ביום הכפורים בבית קדשי הקדשים הצהרה שאין כהן גדול יכול לשאת בכתר מלכות, כפי שהיה בימי שלטון בית חשמונאי; הכריחוהו לאמר: "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה"¹¹. יוסב"מ מסכם את מצבו של הכהן הגדול במילים אלו¹²: "בשעה שהם מגיעים לשלטון (בבית המקדש) הם נוהגים שלא מדעת וגם מאונס, לפי מה שיאמר הפרושי, שאם לא כן לא היו ההמונים סובלים אותם".

8 ירוש' יומא א', א' (ל"ח, ד). ספרי במדבר, פרשת פנחס מהדורת מאיר איש-שלום. רינה 1864, מ"ח, ע"ב.

9 80 לא כמובן האריתמטי, הכוונה — הרבה. למעשה שימשו בכהונה הגדולה על פי מינוי מטעם השלטון הזר, ע"י הורדוס והנציכים, רק 25 כהנים גדולים, ביניהם שלשה ששימשו פעמיים. ראה להלן.

10 יומא פ"א, מ"ו; יומא י"ט, ע"ב.

11 יומא נ"ג, ע"ב.

12 קדמוניות י"ח, א, ד.

רשימת הכהנים הגדולים *

תאריך המיני	השם והייחוס המשפחתי	מראה המקום למיני (קדמוניות היהודים)
37 לפסה"נ	חננאל	טו, 22
36 לפסה"נ	אריסטובולוס	טו, 39-41
35 לפסה"נ	חננאל (בשנית)	טו, 56
?	# יהושע בן פיאבי (פאבי)	טו, 322 (הרחה. המיני אינו מתועד)
23 לפסה"נ	* שמעון בן בייתוס	טו, 320-322
6 לפסה"נ	* מתתיהו בן תיאופילוס (קשור לשמעון בקשרי חיתון)	יז, 78
למשך יום אחד בזמן כהונת מתתיהו	יוסף בן עלים (קרוב של מתתיהו)	יז, 166
4 לפסה"נ	* יעוזר בן (?) בייתוס (גיסו של מתתיהו)	יז, 164-167
4 לפסה"נ	אלעזר בן (?) בייתוס	יז, 339
3 (?) לפסה"נ	ישוע בן שי	יז, 341
5/6 לסה"נ	יעוזר (בשנית)	יח, 3
6 לפסה"נ	+ חנן בן שח	יח, 26
בין 15 ל-26	# ישמעאל בן פיאבי (כהונה קצרה)	
בין 15 ל-26	+ אלעזר בן חנן (שנה אחת)	יח, 34
בין 15 ל-26	± שמעון בן קמחית (שנה אחת)	
בין 15 ל-26	+ קייפא חתנו של חנן	יח, 35
מוקדם ב-37	+ יונתן בן חנן	יח, 95
אפריל/מאי 37	+ תיאפולוס בן חנן	יח, 123
41	* שמעון קנתירא בן (?) יעוזר או אלעזר	יט, 297-298
מאוחר ב-41	+ מתתיהו בן חנן	יט, 313-316
44	* אליועני בן שמעון קנתירא	יט, 342
46	± יוסף בן קמי (קמחית)	כ, 16
48	חנניה בן נדבי	כ, 103
59 לערך	# ישמעאל בן פיאבי	כ, 179
61 לערך	* או ± יוסף קבי בן שמעון (או קנתירא או בן קמחית)	כ, 196

* ממאמרו של סגולבך בקובץ המרד הגדול, הוצ' מרכז שזר, עמ' 251.

האריך המיני	השם והייחוס המשפחתי	מראה-המקום למיני (קדמוניות היהודים)
62, שלושה חודשים	+ חנן בן חנן	כ. 197
62	יהושע בן דמני	כ. 203
63/4	* יהושע בן גמליאל (בקשרי חיתון לבית ביחוס)	כ. 213
בין 64 ל-66	+? מתתיהו בן תיאופילוס	כ. 223
חורף 67/8	פנחס (או פני) בן שמואל	כ. 227 (ומלח' ד, 157-55)

הסימנים * + ± # מציינים השתייכות למשפחות הכהונה השונות.

בגדי הכהן הגדול — ערובה בידי השלטון

כדי להבטיח שהיהודים לא יתקוממו נקט השלטון הרומי שיטה של שעבוד. תחילה ניטלה האדמה מבעליה והפכה לנכסי המלך. הבעלים הפכו לאריסים על אדמתם הם וחויבו לשלם לקיסר אגרת קרקע. כדי לדכא את רוחם של היהודים ולהפוך אותם לעבדים נרצעים, מושפלים ותלויים בשלטון גם בעניני העבודה בבית־המקדש נטל השלטון לידי את בגדי הכהן הגדול. זו היתה הערובה שיהיה שקט בירושלים בימי חג, כשבאים לכאן המוני עולי רגל. בלא בגדי הכהן הגדול הטכס של קרבן החג אינו שלם. חמור במיוחד הדבר ביום הכפורים, כאשר בעבודת הכהן הגדול תלויה כפרת העוונות של כל בית ישראל.

על שמירת בגדי הכהן הגדול בידי השלטון מספר יוסב"מ פעמים, כמפורט להלן:

נוסח א'¹

"בצד צפון נבנתה מצודה בעלת זויות מוקפת חומה מוצקת ומצוינת בעוצמתה. את המצודה הזאת בנו המלכים והכהנים הגדולים לבית חשמונאי לפני הורדוס וקראו לה בירה, כדי להניח שם את בגדי הכהונה שהכהן הגדול מתעטף בו בשעה שהוא צריך להקריב. הורדוס המלך שמר על הבגד במקום זה, ואחרי מותו היה בידי הרומאים עד ימיו של טיבריוס קיסר. בימיו הגיע ויטליוס ההגמון של סוריה לירושלים. ומפני שהעם קיבל אותו ברוב פאר רצה לגמול אותו כהתנהגותו הטובה, ובקשו ממנו, שבגד־הקודש יהיה ברשותם, כתב על כך לטיבריוס קיסר והלה הרשה (את הדבר). השליטה על הבגד נשארה ביד היהודים עד שמת אגריפס המלך. אחריו גזרו קאסיוס לונגינוס, ששלט אותה שעה על סוריה, וקוספיוס פאדוס, האפוטרופס של יהודה, שעל היהודים להניח את הבגד באנטוניה, הואיל והרומאים צדיכים להיות בעליו, כמו שהיו קודם לכן. היהודים שלחו אפוא שליחים אל קלאודיוס קיסר להשתדל בעניין זה. כשעלו הללו לרומי היה שם המלך אגריפס הצעיר. הלה ביקש וקיבל את השליטה (על הבגד) מאת הקיסר, שנתן פקודה (על כך) לויטליוס הפרוקנסול של סוריה. קודם לכן היה הבגד תחת חותמו של הכהן הגדול ושומדי האוצר, ויום אחד לפני החג היו שומדי האוצר עולים אל שד המשמר של הרומאים, ולאחר שבדקו בקפדנות את חותמם

לקחו את הבגד. אחרי-כן, כשעבר החג, היו שוב מביאים אותו לאותו מקום והניחוהו (שם) לאחר שהראו לשר המשמר את החותם המתאים".

נוסח ב'²

"וכשהגיע ויטליוס ליהודה עלה לירושלים, שכן היה (אז) ליהודים חג המקובל עליהם מאבותיהם והקרוי פסח, וכשנתקבל בתפארה הניח לגמרי לתושבי המקום את המסים של מכירת הפירות, והרשה שבגד הכהן הגדול וכל פארו, שהיה מונח בבית המקדש, יהיה תחת השגחתם של הכהנים לפי הרשות שהיתה בידם גם קודם לכן; ואילו אותה שעה היה (הבגד) מופקד באנטוניה... וזה היה טעמו של דבר: כשבנה אחד הכהנים, הורקנוס הראשון... את הבירה סמוך לבית המקדש, ישב בה רוב הזמן ובה הניח והחזיק את הבגד, כי הוא היה שומרו, הואיל ולא בלבד ניתנה הרשות ללובשו. ובשעה שירד העירה לבש בגד של הדיוט. דבר זה השתדלו לעשות בניו ובניו בניו של זה. וכשמלך הורדוס בנה בהוצאות רבות את הבירה הזאת, השוכנת במקום נוח וקרא לה אנטוניה... והחזיק בבגד כמות שמצאו מונח מופקד כאן, משום שהאמין שהעם לא יתמרד נגדו בגלל דבר זה. בדומה (למעשהו של) הורדוס עשה גם ארכילאוס בנו, שנתמנה למלך אחריו. ולאחר שקיבלו הרומאים את שלטונם לידם השתלטו על בגד הכהן הגדול, שהיה מונח בחדר בנוי אבנים תחת חותמם של הכהנים ושל שומרי האוצר, ומפקד האוצר היה מעלה שם נר בכל יום. שבעה ימים לפני החג היה הבגד נמסר לכהנים עליידי מפקד המבצר, והכהן הגדול השתמש בו לאחר שטוהר. ויום אחד אחרי החג החזירו שוב אל הבית, שבו היה מונח קודם לכן. דבר זה נעשה בשלוש הרגלים של כל שנה ושנה ובצום. וויטליוס שם את הבגד (בידו כפי) מנהג אבותינו, וציווה על מפקד המבצר שלא ישגיח על כך, באיזה מקום מונח הבגד ומתי יש להשתמש בו. ולאחר שעשה זאת לתועלת העם והרחיק מהכהונה את הכהן הגדול הקרוי כיפא, מינה את יונתן בן חנן הכהן הגדול. אז יצא לדרכו חזרה לאנטיוכיה".

שני הנוסחים שונים זה מזה וכל אחד מהם טעון בחינה יסודית. יוסב"מ השתדל לתאר את הדברים בלשון חלקות מבלי לפגוע בכבודם של היהודים ומבלי להתעלם מפעולת השלטון הרומי.

יש להבדיל בין התקופה בה נשמרו בגדי הכהן הגדול בבירה לבין התקופה שנשמרו באנטוניה. שונה המצב בימי חירות, כאשר עמד בראש העם נשיא או מלך-כהן גדול לבין המצב שנוצר לאחר כיבושה ושעבוד של המדינה לרומי. ההסבר של יוסב"מ שבגדי הכהן הגדול היו שמורים בבירה כאשר ישבו בה שמעון

הנשיא, יוחנן הורקנוס ואריסטובלוס – כמסופר בנוסח ב' – סביר, אבל מה היה לאחר מות אריסטובלוס – זה טעון בירור. לפי מזימתה של שלומציון המלכה נרצח אנטיגנוס, אחי המלך ושר צבאו, במעבר האפל המוליך מהר הבית לבירה. כאשר עלה ינאי לשלטון בחל בבירה ובנה לו ארמון בעיר העליונה. הוא לא העביר את בגדי הכהן הגדול לארמונו, הם נשארו בבירה. ומכיון שהבירה היתה צמודה לחצר בית-המקדש היא נמסרה לרשותו של הכהן, המכונה "אשר על הבית" לשמירת בגדי הכהן הגדול ולתפקידים אחרים הקשורים בעבודת בית-המקדש. יתכן שאז התקין "אשר על הבית" תקונים מיוחדים כדי לשמור על בגדי הכהן הגדול בטהרה, כמו ארגזי אבן, שאינם מקבלים טומאה.

כאשר יוסב"מ כותב (בקדמ'): "כשהורדוס בנה את האנטוניה... והחזיק בבגד כמות שמצאו מונח מופקד כאן" הוא מתעלם מן האמת. בבירה היו בגדי הכהן הגדול בפיקוחם של הכהנים, באנטוניה הם הועברו לפקוחם של נכרים, שומריה וחייליו של הורדוס. הורדוס בטח בכחו, בצבאו הנכרי ובמלשיניו המרובים, שיעמדו על המשמר ויודיעו לו מיד אם יש תסיסה בעם, ולכן האמין שהעם לא התמרד נגדו בגלל זה. האנטוניה שימשה מקום האוצר של המדינה. אמנם, היתה חתימה כפולה על התיבה שבה נשמרו הבגדים, אבל האיש הקובע היה מנהל האוצר – נכרי, מנאמני הורדוס, והנציבים שבאו לאחר הדחת ארכילאוס.

ההוראה של ויטליוס למפקד האנטוניה לבל ישים לב איפה נשמרים הבגדים, כאילו הוא עושה קנוניה, ועל דעת עצמו, מוכחשים בנאמר בנוסח א' שההסדר שלו היה טעון אשורו של הקיסר. מסתבר שבגדי הכהן הגדול היו ממושכנים באנטוניה מרבית ימי שלטונו של הורדוס, כל ימי ארכילאוס והנציבים, עד לבואו של ויטליוס לירושלים בשנת 35, ביחד כשבעים שנה. יש להניח שבימי אגריפס הראשון (37–41) הוחזרו ונשמרו באחת הלשכות בבית-המקדש.

בשנת 44 בא הנציב קספיוס פדוס. הוא מצא שהכהנים נוהגים "שלא כחוק" ושומרים את בגדי הכהן הגדול ברשותם. הוא קרא לכהנים ולראשי אנשי ירושלים ויעץ להם לשים את הבגדים באנטוניה. הם לא העזו לסרב, אבל בקשו רשות לשלוח שליחים אל הקיסר שיבקשו שבגדי הכהן הגדול ישארו ברשותם. הנציב הסכים והמשלחת, בעזרתו של אגריפס השני ששהה ברומא, השיגה את הסכמתו של הקיסר³.

הקובע בכל הפרשה הזאת הוא החוק הרומי, ובידוע שרצונו של השליט הוא החוק. חוק זה חל על כל העמים והמקדשים הכנועים לרומי, אבל זוהי נחמה פורתא, כי אינו

דומה המקדש ירושלים שהוא אחד ומיוחד לכל עם יהודה בארץ ובתפוצות, למקדש בעיר יונית, המתמרדת כלפי השלטון, ושכמותה יש רבות. השימוש בבגדי הכהן הגדול כערובה לבל יתקומם העם כלפי נוגשיו זו אחת הדרכים המחפירות בה נקטה רומי כדי לבזות את העם ביהודה ולהשפילו עד דכא. החלטת השלטון הרומי להחזיק בבגדי הכהן הגדול הביאה לשנוי ההלכה בדבר בגד הכהן הגדול בשרפו את הפרה האדומה. החכמים העדיפו עבודה זו ללא בגדי הכהן הגדול ובלבד שלא יודקקו לרומאים. מסיבה זו התירו (וחייבו) שרפת פרה אדומה בבגדי לבן בלבד, ומשום כך אף "שיפצו" את מסורת העבר על סמך ההלכה שחידשו בימיהם⁵.

עבודת יום הכפורים של הכהן הגדול באה לכפר על עוונותיו של העם כולו. חז"ל לא הסתפקו במעשה השעיר המשתלח ובסימן כאשר לשון של זהורית שהיה קשור על פתחו של ההיכל היה מלבין כשהגיע השעיר למדבר⁴. הם תלו בכל פרט ופרט מבגדי הכהן הגדול יעד לכפרת עון. זה בא ללמדנו עד כמה בגדי הכהן הגדול חשובים היו בעיני העם⁶.

אמר ר' סימון: כשם שהקרבנות מכפרים כך גם הבגדים מכפרים, דתנן: כהן גדול משמש בשמונה בגדים וההדיוט בארבעה, בכותנת ובמכנסים, במצנפת ובאבנט, מוסיף עליו כהן גדול חשן ואפוד ומעיל וציץ.

הכותנת — לכפר על לבושי כלאים.

מכנסים — לכפר על גלוי עריות.

מצנפת — לכפר על גסות הרוח. מאן דאמר: על עקמנין שבלב, ומאן דאמר: על הגנבים.

אבנט — שלשים ושתיים אמה היה, והיה עוקמו לפניו ולאחריו — למאן דאמר על העקמנים שבלב, ומאן דאמר על הגנבים.

חשן — מכפר על מטי דינין.

אפוד — לכפר על עובדי עבודת כוכבים וכו' וכו'.

לשון הרע אין לו כפרה, ונתנה לו תורה במה יתכפר לו — **בְּגֵדֵי הַמַּעֲלֵל** הוא דכתיב פעלמן זהב ורמון זהב פעלמן זהב ורמון.

4 ירוש' יומא פ"ו, ה"ז.

5 ראה מאמרו של מאיר בר-אילן מעשה פרה אדומה בימיו של הלל, סיני, כרך המאה, עמ' קמ"ד.

6 דברים אלה הם מפי רבי סימון, אמורא ארץ-ישראל בדור השני והשלישי, אבל יש לראות בהם מסורת עתיקה. הנושא מצוי בירוש' יומא פ"ו, ה"ה. הנוסח שלעיל הוא לפי ויקרא רבה פרשה י', סימן ו'. גם בדורות המאוחרים היה הנושא של בגדי הכהן הגדול נושא בפי חכמים, ראה ספרו של רבי משה ליב ברבי זלמן שחור — ספר בגדי כהונה, ירושלים, חשל"א, עמ' של"ח.

המס לרומי בראשונה

לא נאמר מה היה נטל המסים שהטיל פומפיוס על יהודה. שנים מעטות לאחר הכיבוש, בשנת הדיקטטורה השניה של יוליוס קיסר, בקש הורקנוס ממנו לאשר את קשרי הידידות בין יהודה לרומי והברית שביניהם. הנוסח ערוך ע"פ תעודות והוא מובא בס' קדמוניות פרק י"ד, 195–210. להלן נעיין בסעיפים הדנים בעסקי רכוש וכספים שבין יהודה לרומי.

— המס לרומי — שיש לשלמו באוצר הרומי בצידון — הוא החלק הרביעי של הזריעה. בשנת השמיטה פטורה יהודה מתשלום זה.

— הורקנוס בן אלכסנדר ובניו ישלמו בעד העיר הזאת (ירושלים ויהודה, מאת היושבים על הקרקע) מס הקרקע ויצוא הנמל (של יפו) עשרים אלף שש מאות וחמש מידות מדי שנה.

— ואין רשות לשום איש, לא לפקיד ולא לממלא מקומו של פקיד, לא לפקיד ולא לליגאטוס, לגייס חיל-עזר בגבולות היהודים.

— ולא יורשו אנשי צבא לגבות (מהם) כסף אם למחנה-חורף ואם באיזה שם אחר, אלא יהיו חפשים מכל לחץ. מחנה חורף (בארצם) או גבית כספים (מהם) אינם לפי רצוני.

— וכל רכוש שהיה להם, או שקנו אותו והחזיקו בו, או שחולק להם מכאן ואילך — כל זה להם יהיה. רצוננו הוא, שיפו העיר, שהיהודים החזיקו בה מקדם שכרתו את (ברית) הידידות עם הרומאים, להם תהיה כבראשונה.

— ואשר למקומות ולקרקעות ולחצרות, שהיו נהנים מהם מלכי סוריה ופיניקיה, בעלי בריתם של הרומאים, בדרך של מתנה, מחליט הסינאט, שאלה יהיו להורקנוס, שליט העם, וליהודים.

תעודות אלו וכל שאר התעודות שבספר י"ד מעידות שהורקנוס היה מלך רב פעלים במדינה. ביחסיו עם שליטי רומי ובדאגתו להבטחת שלומן ומעמדן של תפוצות ישראל. נציין מקצת מן השבחים ששיבח אותו הסינאט:

"מאחר שהורקנוס בן אלכסנדרוס היהודי הוכיח את נאמנותו ואת מסירתו לענייננו גם עכשיו וגם בימים שלפני כן, בשלום ובמלחמה, כפי שהעידו עליו אימפרטורים רבים, וזה מקרוב בא לעזרתנו עם אלף וחמש מאות חיילים במלחמה

באלכסנדריה, וכשנשלח ע"י מיתרדת עלה על כל החיילים במערכה בגבורתו... בשל ערכו, שלמות מידותיו וחיבת הבריות שלו ולתועלת הסינאט ועם הרומאים, נתן גאיוס קיסר להיות לו ולבניו אחריו להיות כהנים גדולים ושליטי ירושלים ועם היהודים על פי אותן הזכויות והחוקים שעל פיהם החזיקו אבותיהם בכהונה הגדולה".

כל זאת עד שנלכד הורקנוס במזימותיו של אנטיפטר, שהפך אדם נבון ופעיל ל"עובר בטל", חסר דעה משלו גם בהחלטות גורליות בחייו ובחיי עמו. מעתה השתנה הכל: אנטיפטר רוקן את כל סמכויות המלך וזכויותיו, הוא ובניו השתלטו על המדינה ועל הכהונה, ללא כבוד לעבר, מעתה — המטרה היא השלטון וכל הדרכים לשלטון כשרות, וביסודה של השקפה זו — הכסף יענה את הכל. ואת הכסף יש לסחוט מן העם, וכל האמצעים כשרים.

רומי משתלטת על אוצר המקדש

נוסף על המסים המרובים שגבו שליטי רומי מן העם ביהודה, הם חמדו את כספי האוצר של בית המקדש. חמדו — גם נטלו. כדי לעמוד על הפגיעה בקדשי האומה, ועל הנוק לכל בית ישראל, בארץ ובתפוצות הגולה, עלינו לעיין תחילה מה היו מקורותיו של אוצר המקדש ומה היה יעודם. מסכת שקלים מביאה לנו תמונה ברורה על ההכנסות של האוצר ולמה נועדו הכספים. מקורות ההכנסה למקדש היו רבים ומגוונים: מחצית השקל — התרומה השנתית של כל זכר, מן הארץ ומן הגלויות. נדרים ונדבות ותרומות פדיון בכור, ופדיונות אחרים הקדשות פקדונות. על התרומות שבאו מקהילות המזרח נאמר¹: זו היתה עשירה מכולן שהיו שם איצטראות של זהב ודרכונות של זהב. שלשה עשר שופרות היו במקדש וכתוב עליהם: תקלין חדתין ותקלין עתיקין, קינין וגוזלי עולה, עצים ולבונה, זהב לכפורת וכו' וכו'. התרומה מה היו עושין בה? לוקחין בה תמידין ומוספים ונסכיהם, יינות ושמינים וסלתות למזבח וכל קרבנות צבור; פרה ושעיר המשתלח, ולשון של זהורית; כבש הפרה וכבש שעיר המשתלח, ולשון שבין קרניו; ואמת המים וחומת העיר ומגדלותיה; הקטורת למזבח, הפרוכת ומלבושי הכהנים. מכספי האוצר מתקנין את הדרכים ואת הרחובות שחלחלו מן הגשמים; ומתקנים את המקוואות; ומציינים את מקומות הטומאה (הקברים), כדי שלא יהיו החיים נתקלין בה; שכר האומנין וכיו"ב. בחצרות בית המקדש קנו את הקרבנות הדרושים למי שלא הביאם אתו, במיוחד — יונים ונסכים הדרושים לקרבן.

1 תוס' שקלים פ"ב, ה"ג; צוק. 175 (19).

באוצר הופקדו פקדונות של העם, משל קרובים ורחוקים², כי לא היה מקום מוגן ובטוח מאשר אוצר בית המקדש.

האוצר שימש גם כבנק הלאומי ועל ידו נעשו עסקות כספיות. על כגון דא אנו למדים מתקנה אחת שהתקין הלל הזקן בענין בתי ערי חומה:

לפי ויקרא כ"ה, כט ניתנה למוכר ביתו בעיר חומה האפשרות לגאול אותו "עד מלאת לו שנה תמימה" ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה "וקם הבית לקונה לא יצא ביוכל". כדי שהקונה לא יוכל להסתתר ביום המכריע לגאולת הבית ולמנוע מהמוכר להחזיר לו את כספו, התקין הלל הזקן שהמוכר יוכל להפקיד את הכסף בלשכת האוצר שבמקדש "ויהא שובר את הדלת ונכנס לביתו"³.

הראשון ששלח את ידו באוצרות בית המקדש היה קרסוס, אחד מחברי הטרימוידאט שמשל ברומי: "בצאת קרסוס למלחמה על הפרתים בזו את בית המקדש בירושלים, בהוציאו ממנו את אלפים הככר, אשר לא נגע בהם פומפיוס, ואת כל יתד הזהב"⁴.

במהומות של שנת 4 לספה"נ נשדד האוצר, כשבא ווארוס לדכא את המוני העם בימי חג השבועות⁵: "ואחרי אשר נפלו חללים רבים מקרב היהודים ויתרם נבהלו ונפוצו לכל רוח התנפלו אנשי הצבא על אוצר בית המקדש העצום וגזלו כארבע מאות ככר. ואת פלטת האוצר, אשר לא נגנבה בידי הצבא, אסף סבינוס אליו". פילטוס (26–36) לחק מכספי האוצר כדי להתקין את אמת המים לירושלים. עד כמה שזה נכון ר' הדיון המפורט להלן.

פלורוס התמכר להפיח את אש המלחמה. הוא שלח אל בית המקדש והוציא משם שבעה-עשר ככר, בטענו כי הם דרושים לקיסר⁶.

מכיון שהפגיעות באוצר המקדש חזרו ונשנו מדי פעם⁷ לא רצה העם שיהיו לו אוצרות כסף מיוחד הרומאים, ומצד שני נתן (הסנהדרין) דעתו על הפועלים (מחוסרי עבודה אחרי שנסתיימה העבודה בחצרות בית המקדש) ורצה שהאוצרות יוצאו לטובתם — שידלו את המלך שיקים מחדש את הסטיו שבמזרח. המלך (אגריפס הבן,

2 חשמ"ב ג', ד-ו: י-טו. 3 ערכין, פ"ט מ"ד.

4 וזה נוסח הקטע בתרגום שמואל חגי, הוצאת ראובן מס, תשכ"ז: "הוא רוקן את המקדש בירושלים מכל הזהב שהיה בו כדי לספק את הוצאות המסע נגד הפרתים. הוא לקח חפצי כסף וזהב בשווי של 8000 כיכר כסף, מטיל זהב במשקל 300 מנה ואלפיים ככרי כסף, שפומפיוס הניחם בלי לגעת בהם".

5 מלחמות ב', ג', ג'.

6 מלחמות ב', י"ד, ו.

7 ולא על כל מקרה מסוג זה מסופר בספרי יוסב"מ.

מלך כלקיס — בערך 50–100 — שהיה ממונה על המקדש) סירב (כיון שחשש שהקיסר לא יאשר זאת). אולם לא מנעם מלרצף את העיר באבן שיש⁸.

לאור עובדות אלו נוכל לשער מה היה יחסו של העם לשלטון הרומי שהופקד על ידי הקיסר לקיים חוק ומשפט בפרובינציה יהודה.

סחטנות באמצעות סוכן

נוסף על המסים וגזל אוצרות בית המקדש נקט השלטון הרומי בדרך מיוחדת לסחוט את עם יהודה לטובתו.

רומא המליכה את הורדוס, אבל לא כמלך כי אם כואסאל. תמורת המינוי היה עליו לשלם מס שנתי לאדוניו ולשם כך היה גובה מסים לאדוניו ולעצמו, כדרכו של סוכן היה גובה למען רומי ולמען הורדוס. רומי לא התנגדה לגביית מסים ללא גבול, היא גם לא מנעה ממנו לקטול את מתנגדיו ולהעביר את רכושם אליו. כשמת הורדוס נשארה ירושה גדולה, גם לאחר שחילק מתנות לבני ביתו באחדית ימיו.

עתה בא החוק הקובע שכל הרכוש של הורדוס שייך לרומי. אחרי מות הורדוס יצא סאבינוס, האפוטרופוס על נכסי הקיסר בסוריה, ליהודה "כדי לשמור על נכסיו של הורדוס".⁹ מסביר א. שליט¹⁰: המצב המשפטי הוא ברור: נכסי הורדוס היו באופן עקרוני קניינו של הקיסר. הקיסר הניחם ל"חבר הקיסר וידיד העם הרומי"¹¹ לשימושו ולהנאתו כל עוד חי ושלט הורדוס המלך בהסכמתו. עם מות הורדוס חזר הקנין לבעליו החוקיים¹², עד ל"החלטה חדשה". משום כך יצא פקיד הכספים סאבינוס ליהודה כדי לשים עין על רכוש הקיסר.

מהי "ההחלטה החדשה"?

לאחר שארכילאוס הודח מהשלטון והוגלה לוינה נשלח קויריניוס לסוריה לשמש מורה משפט לעם ושמאי הנכסים, כלומר — להעריך את נכסי היהודים ולמכור את נכסי ארכילאוס¹³.

8 קדמוניות ב', ט', ז 221.

9 קדמוניות י"ז, ט', ג 221.

10 הורדוס המלך, עמ' 435, הערה 364.

11 Rex at amicus populi Romani.

12 אל נשכח כי ברומי "רצוני הוא החוק".

13 קדמוניות י"ח, א' א 2.

בסיכום

הורדוס לא חדל מלקשט את הערים הנכריות שמסביב מחודבנן הכלכלי של הערים הקיימות בממלכתו. העם שבא לידו עשיר שמעטים ישוו לו, מלא עוני ללא מוצא. נציבי רומי המשיכו לסחוט אותו ללא גבול. שום דבר אינו מציין כל כך את שלטון הנציבים ביהודה כמו הניצול והעושק הכלכלי, שהיו גם הם גורם חשוב למלחמה הגדולה נגד שלטון רומי.

מסים, מסים ועוד מסים

אמר המשורר¹: "יכרסמנה חזיר מיער...". משה אמר: "ואת החזיר כי מפריס פרסה..."². למה נמשלה רומי לחזיר? לומר לך³: מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו ואומר: ראו שאני טהור, כך מלכות אדום מתגאה וחומסת וגוזלת, ונראית כאילו מצעת בימה (למשפט).

לפי החוק הרומי אדמתם של העמים הכבושים הפכה ל — *ager publicum* — אדמה בבעלות העם הרומי. זה היה מצב שהעם ביהודה לא יכול היה להשלים אתו, כי זה היה בניגוד גמור לתפיסת היהדות. התורה קובעת "והארץ לא תמכר, כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כ"ו, כג). הארץ ועבודת אלהים קשורים זה בזה, וכאשר דוד מתאונן באזני שאול ואבנר על שבגללם הוא נאלץ לחיות בארץ זרה, הוא אומר: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים" (שמו"א כ"ו, יט). הארץ לפי גבולותיה המקודשים היא אחוזת ה', לעומת זאת אחוזתם של שבטי עבה"י אינה כן; יהושע משאיר לבני ראובן גר ומנשה את האפשרות, כיון שארץ אחוזתם בעבה"י טמאה היא, לבוא ולהאחו באחוזת ה' בתוך כל שבטי ישראל (כ"ב, יט). האשה החכמה מתקוע מדברת על המתנכלים לה ולבנה, כאילו זה גרוש מנחלת אלהים (שמו"ב י"ד, טז). וכשם ששמירת התורה מזכה בחיים על נחלת אלהים, כן עבודה זרה מחללת ומטמאה את ארצו, נחלתו של ה'. ועתה, כאשר נחלת ה' הפכה לנחלת העם הרומי, ולו — לנציב הרומי יש לשלם דמי חכירה ועי"כ להכיר בשעבוד לרומי — זה זעזע את אשיות החיים הדתיים ביהודה. בעליה הקדומים יכולים להמשיך לעבדה, אבל רק כאריסים ולא כבעלים. במעמד זה עליהם לשלם לבעלים החדשים דמי חכירה.

לכאורה, רומי נטלה על עצמה את הדאגה לבטחון המדינה והיא אסרה על המדינות הנתונות לשלטונה לנהל מלחמות ביניהן. למעשה, כאשר כל המדינות מסביב היו באותו מעמד, וואסאלים לרומי, ממילא לא היה מקום למלחמות כלשהן, לא

1 לאסף מומור, תהלים פ', יד.

2 ויקרא י"א, ז.

3 בר"ר ס"ה, א; ויק"ר י"ג, ח.

להתגוננות ולא להרחבת גבולות. לכאורה — מוצדק, למעשה — שעבוד יקר ביותר, מעמסה כבדה מנשוא של מסים ממסים שונים.

למסים שהוטלו על אנשי יהודה שמות רבים:

א. מס קרקע,

ב. מס גולגולת

ג. מס המלח

ד. מס עובד (ניתן היה לפדותו בכסף)

ה. שליש מן המזרע ומחצית מפרי העץ

ו. מס רכוש על נכסי דלא נייד

ז. מס מקח וממכר

ח. מכס

ט. דמי נמל

י. מס כתר — "מתנות" לנציגי המלכות בימי החג שלהם, ובכל הזדמנות שהעלו על דעתם כדי להתעשר על חשבון הישוב ביהודה⁴.

והיו גם מסים מיוחדים, לפי רצונו של השליט, קאסיוס הגיע לסוריה... עבר בערים ואסף (בהן) כלי זין וחיילים והטיל עליהן מסים גדולים. וביותר הרע ליהודה בגבותו (ממנה) שבע מאות כיכר כסף.

אנטיפטרוס חילק את גביית הכסף ונתן לכל אחד משני בניו לאסוף איש את חלקו והטיל על מאליכוס לגבות חלק... הורדוס היה הראשון שגבה את המוטל עליו מהגליל.

כדי להציל את מאליכוס מידי קאסיוס, שאיים להרגו, שילם לו הורקנוס 100 כיכר משלו כופר נפש⁴.

לסרב ולא לשלם מסים למלכות פירושו בשלב ראשון מכירת שארית הרכוש ובשלב שני — עבדות; למחות בפומבי על כובד העול — זה כרוך בסכנה. מצא הדרשן בטוי למצוקה בסיפור לגלגני, במקום מס למלכות הוא דן — כאילו — במצוות מן התורה, ובמקום הנציב הרומי וחבר המוכסים שלו שם הדרשן את דבריו בפי אלמנה. לכאורה הוא מתלוצץ על משה ואהרן, כאשר כוונתו לרומי. וזו לשון המדרש⁵:

4 דיון מפורט על המסים שהוטלו על יושבי יהודה מאז כיבוש פומפיוס ראה בספרו של אברהם שליט הורדוס המלך, ירושלים, תש"ך, עמ' 46 ובעמ' 144 ואילך.

⁴ קדמ' י"ד 271–276.

5 מדרש תהלים א', טו, מהדורת שלמה באבער עמ' 14. על התנועה של סדבני מסים שהקים יהודה הגלילי ראה מלח' ב', ח', א — 117.

"כינס... קהל... התחיל לומר לפנייהם דברי ליצנות ואמר — אלמנה אחת יש בשכונתי, ועמה שתי נערות יתומות, והיה לה שדה אחת.

באתה לחרוש, אמר לה משה לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כ"ב, י);

באת לזרוע, אמר לה שדך לא תזרע כלאים (ויקרא י"ט, יט).

באת לקצור ולעשות ערימה, אמר לה לקט שכחה ופיאה

באת לעשות גורן אמר לה תני לי תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני

הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו.

מה עשתה עניה, מכרה את השדה, וקנתה שתי כבשות, כדי ללבוש מגזותיהם, ולהינות מפירותיהן.

כיון שילדו, בא אהרן ואמר תני לי את הבכורות, שכך אמר לי הקב"ה, כל בכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' אלהיך וגו' (דברים ט"ו, יט) הצדיקה עליה את הדין, ונתנה לו את הולדות;

הגיע זמן גזיזה וגזיזה אותה, בא אהרן ואמר לה תני ראשית הגז, אמרה אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן;

כיון ששחטתן בא אהרן ואמר תני לי הזרוע והלחיים והקבה, אמרה אחר ששחטתי אותן לא ניצלתי מידך, הרי הם חרם עלי, אמר לה אם חרם הן כולן שלי, דכתיב כל חרם בישראל לך יהיה (במדבר י"ח, יד), ונטלן והלך לו, והניחה בוכה עם שתי בנותיה.

קודמת למסי הקיסר חוקת התורה, הקובעת מערכת של מסים בעלי אופי דתי, שביסודם מונח הקשר בין העם למקדש, והם:

מעשר ראשון — במדבר י"ח, כא—כד: "ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד". בימי בית שני עברה הזכות למעשר ראשון מן הלויים לכהנים, ובסופה של התקופה — למשפחות הכהונה הגדולה.

מעשר שני — דברים י"ד, כב—כו: "עשר תעשר כל תבואת זרעך... ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם. מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך". בימי בית שני ניתן היה להמיר את היבול של מעשר שני בכסף בתנאי שהבעלים יעלו לירושלים ויקנו בתמורה את המצרכים הדרושים להם בזמן השהייה בירושלים.

מעשר שלישי — דברים י"ד, כח—כט: "מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך, ובא הלוי... והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו...".

נוסף על כל אלה — מעשר מן הצאן ומן הבקר, תרומות ונדרים וקרבנות מיוחדים, אישיים, שהם חובה על האדם בקשר להתטהרותו. העם קיים את חוקת השמיטה והיובל, ואף לזה השפעה רבה על המצב הכלכלי במדינה ובביתו של כל אחד ואחד.

השאלה שעמדה בפני העם היתה קיומית: לקיים את חוקת התורה וגם לשאת בעול המסים למלכות היה בלתי אפשרי. ומה עדיף?

יהודה איש גמלא וצדוק הפרושי החליטו למרוד במלכות — הם קראו שלא לשלם מס קרקע ומס גולגולת, אדמת יהודה ועם יהודה חפשים ממס.

עם כיבוש פומפיוס הפכה יהודה למדינת חסות, אבל כל עוד עמד בראש המדינה מלך — ולו גם וואסאל רומי — לא היתה בעם הרגשת שעבוד. אמנם, גדוד רומי חנה בסמוך לירושלים, אבל למלך היו סמכויות להנהגת המדינה בשטח־חיים רבים. הארץ היתה שייכת לרומי והורדוס קיבל אותה בחכירה והיה חייב בתשלום מס בעד הממלכה⁶. אם לנקוט לשון פשוטה — הורדוס דומה היה למי שחכר עסק ועליו לשלם לבעלים דמי חכירה. העם מעלה לו מסים ועליו להעביר סכום מסוים, כמוסכם, למלכות רומי. מאליו מובן שהוא גובה יותר מן הסכום המוטל עליו — הנותר נשאר באוצרו והוא עושה בזה כראות עיניו, ולאחר מותו עובר רכושו הפרטי לאוצר של רומי.

לאחר שהקיסר הדיח את ארכילאוס והגלה אותו לוינה הפכה יהודה לנציבות רומית. מעתה גבית המסים נעשית על ידי הנציב הרומי והמוכסים שלו. מעתה חייבים אנשי יהודה להעלות מס ישירות למלכות רומי.

מס לשלטון נכרי הוא אות לשיעבוד, זהו מעמד הנוגד ליסוד היהדות שלפיו השלטון הוא בידי הקב"ה. כך היתה השקפתם של הקנאים — האלהים לבדו הוא מנהיגם וריבונם. הקנאים ובראשם יהודה הגלילי וצדוק הפרושי, לא השלימו עם מעמד זה, הם אמרו כי חרפה היא אם יטו את שכמם לסבול וישלמו מס לדומאים, כי מלבד מלכות שמים לא ישאו עליהם עול בשר ודם. הם הדימו את נס המרד, הם לא התפקדו ולא מסרו שומה על רכושם — וזה שימש אות למרד.

6 ראה שליט עמ' 90. שליט סובר שמרבית המסים הללו הונהגו כבר בימי שלטון בית חשמונאי, ואינו כך. הורקנוס וינאי כבשו שטחים נרחבים ופוריים — בקעת יריחו ובקעת בין־שאן, הר המלך בדרום והר המלך בצפון — והושיבו עליהם אריסים ובדמי האריסות קיימו את צרכי המדינה החילונית. ראה ספרי מלכי בית חשמונאי, דביר ת"א, תשמ"ו, עמ' 169.
על תשלום מעשרות ותרומות בסוף תקופת בית שני ראה ספרו של שמואל ספראי, בשלהי הבית השני, ירושלים תשמ"ג, עמ' 122.

לעול הכבד של המסים נחלתה קנאה ושנאת־אחים. בצד העניים הסחוט־ממסים שונים חי מעמד שלמרות העושר שבידו הוא פטור ממסים. מצב מוזר זה בא כתוצאה מתהליך מדיני ממושך.

מאז ימי שיבת ציון היו עובדי בית המקדש פטורים ממסים. אחשורוש מלך פרס כתב לגוברי סוריה ופיניקיה⁷: "שלא תטילו על הכהנים והלויים והמשוררים והשוערים והנתינים והסופרים של בית־המקדש כל מס ולא ייעשה דבר שיהיה להם למוקש או לטורח".

לאחר שניצח אנטיוכוס השלישי את תלמי סיפח את יהודה למלכותו. במלחמתו זו סייעו היהודים לאנטיוכוס והוא ראה חובת צדק לעצמו לגמול ליהודים כמסירותם, ובין שאר ההטבות שהיטיב ליהודה ולירושלים הוא כתב⁸: "מועצת הזקנים והכהנים וסופרי בית המקדש ומשורריו יהיו פטורים ממס הגולגולת, ממס הכליל וממס המלח אשר הם מעלים".

זכות זו אושרה מחדש על ידי דמטריוס ליונתן החשמונאי, בערך בשנת 153 לפנה"ס, בו הלשון⁹: "לכל המקריבים בירושלים¹⁰ תחת מסי המלך אשר היה לוקח המלך מהם לפני שנה שנה מתבואות הארץ ומפרי העץ, וכל השאר המגיע לנו מן המעשרות והמסים המגיעים לנו ומכרות המלח ומסי הכתר המגיעים לנו — מעתה הכל אנחנו מניחים להם. ואל יבוטל אחד מאלה מעתה לכל הימים".

יש יסוד להניח שבדורות של שלטון בית־חשמונאי, למן שמעון ועד לכיבוש פומפיוס, לא חל שנוי לרעה במעמדם של הכהנים וכל יתר עובדי המקדש. בימיהם היה אוצר בית־המקדש גם אוצר המדינה ועובדי ביהמק"ד נחשבו כעובדי המדינה המקבילים את שכרם מקופת האוצר ופטורים ממס.

השינוי חל רק לאחר שהמדינה חייבת היתה לשלם מס לרומי. עם עלייתו של הורדוס חלה ההפרדה: אוצר המקדש ליעודיו הפולחניים לחוד, ואוצר המדינה — קרי אוצרו של הורדוס — לחוד. גם אז שמרו הכהנים על זכותם שלא לשלם מסים. דוקא הם — העשירים פטרו את עצמם מחובת התשלום, וזכר לכך אנו מוצאים במשנה: "אין ממשכנין את הכהנים (שלא שלמו את מחצית השקל) מפני דרכי שלום", אבל

7 קדמ' י"א, ה', א 128.

8 שם י"ב, ג', ג 142.

9 חשמ"א י"א לר-ל, בחרגוס אברהם כהנא.

10 כהנא מפרש את הבטוי "לכל המקריבים בירושלים" — הכוונה ליהודים הנאמנים בדתם, ואינו כן — הכוונה לכהנים המשרתים במקדש.

חז"ל לא ראו זכות זו בעין יפה: "העיד בן בוכרי ביבנה, כל כהן ששוקל אינו חוטא. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כי, אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא"¹¹.
אין לשכוח שהכהנים, מקורבי בית המלוכה של החשמונאים, זכו בשנות שלטונם של יוחנן הורקנוס וינאי המלך באחוזות גדולות בשטחים שכבשו, והן הביאו לבעליהם החדשים הכנסות גדולות. ההבדל במעמד וההשתייכות למפלגת הצדוקים גרמו לכך שהמוני בית ישראל התייחסו לכהנים בשנאה ובכזב¹².
נמצא משהו מבין הכהנים המיוחסים שבא להצדיק את המצב, ואלו דבריו:
ללוי נאמר "ברך ה' חילו"¹³ — בנכסים, מיכן אמרו רוב הכהנים עשירים הם. משום אבא הדורס אמרו, הרי הוא אומר: נער הייתי גם זקנתי לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם"¹⁴ — זה זרעו של אהרן; "ופעל ידיו תרצה" — שמרצה את ישראל לאביהם שבשמים. "מחץ מתנא קמיו" — שכל מי שמעורר כנגדו על הכהונה מיד נופל¹⁵.

11 שקלים פ"א, מ"ג. ישראל ל. לוי, מעמד החכמים בארץ ישראל בתקופת התלמוד, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 31 סובר שהפטור ממסים אימפריאליים ועירוניים לתלמידי חכמים הוא כנראה מימי שלטונם של יוליוס קיסר ואוגוסטוס.

12 פסיקתא רבתי שנ"ב, י"א עמ' 409. ילקוט שמעוני לתהלים מ"ז.

13 דברים ל"ג, יא.

14 תהלים ל"ז, כה.

15 פסיקתא רבתי שנ"ב, יא, עמ' 409. ילקוט שמעוני לתהלים מ"ז.

חז"ל על המסים לרומי

דברי חז"ל המובאים להלן הם מדורות שונים, מפי תנאים ואמוראים, אבל הם מתאימים לכל הדורות של השעבוד לרומי.

הפחד מפני מלשינים מנע מן החכמים להביע את דעותיהם והשקפותיהם על המצב באופן ישיר, לכן השתמשו במשל ובמדרש:

(א). ר' חנניה סגן הכהנים, שחי בדור החורבן, דורש את הכתוב בדברים כ', מז–מח: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך... ועבדת את אויבך... ברעב ובצמא... ובעירם ובחסר כל...".

(ב)...לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משתעבדים לפני גוים; לא רציתם לשקול לשמים בקע לגלגלת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם; לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים, הרי אתם מתקנים את הבורגסין ואת הבורגנין לעולים לכרמי מלכים³.

(ג) "דרך עצל כמשכת חדק" (משלי ט"ו, יט) — דרך עצל זה עשו. מהו כמסוכת חדק? אלא כשם שהסוכה הזאת של קוצים מתחדקת בבגדיו של אדם והוא מפשר אותם מצד זה והיא מתחדקת מצד אחר, כך הוא מלכותו של עשו: גובה את הארנון ועד שלא יגבה את הארנון הדי הגלגוליות באה עליהם, ועד שזאת ניגבת באים עליהם טירבוס (טירנוס)...⁴.

(ד)...מנדה בלו והלך לא ינתנון (עזרא ד', יג): — מנדה, זו מדת המלך; בלו, זה כסף גולגלתא; והלך, זה אנגריא. ואפתם בניניהם מלכים תהניק. רבי הונא ורבי פנחס אמרין: אפילו דברים שהמלכות מתפתה בהם, כגון בי טיאטראות ובי קרקסאות, היא מזקת⁵.

1 אבות דרבי נתן, נוסח א', פ"ב. מדרש זה חוזר בשם ר' נחמיה בן הקנה, תנא בדור השני, וגם בשם רשב"י, תנא בדור הרביעי. הוא מתאר לאורך כל התקופה את הדיכוי והניצול של השלטון הרומי.

2 כלך — משי גס.

3 מכילתא דרבי ישמעאל, מהדורת מא"ש עמ' 61; כתובות ס"ו, ע"ב; ילקוט שמעוני א', רע"ד.

4 פסיקתא רבתי, כי תשא, פ"ו; תנחומא, כי תשא, א'.

5 מנדה — מס הקרקע לפי מידתה; כרסגרון — מס הפירות; אנגריא — מס עובד; אפתם — בניניהם. מבוא לאסתר רבה; בבא בתרא ח', ע"א; נדרים ס"ב, ע"ב.

(ה) "אשר חלב ובחימו יאכלו" (דברים ל"ב, ל"ח) — שהיינו נותנים להם אפסניות ועושים להם דונאטיבי ומעלים להם סלניא⁶.

ו. ...אפרכוס ודָפֶס שהיו נוטלין דונטיבא, אפרכוס נוטל לפי כבודו ודוכס לפי כבודו⁷.

(ז) רבי גמליאל אומר ב-ד' דברים מלכות אוכלת: במכסאות, במרחצאות ותדטיאות וארנוניות שלהן⁸.

(ח) כשמלכות הרשעה אמרה לישראל הבא גולגלתך, והוא אומר, יתמין אני זין, והוא אומר לו, שמעת עלי, דאנא זין יתמין דילך. זיל לגבי אלהא יעקב, דכתיב בה אבי יתומים ודין אלמנות, והוא זין יתמין דלך...⁹. תרגום: כשמלכות הרשעה אומרת לישראל הבא מס הגולגולת, וישראל אומרת יתומים אני צריך להאכיל, והוא אומר שמעת עלי, האם עלי להאכיל את היתומים שלך?! לך אל אלהי יעקב שעליו כתוב אבי יתומים ודין אלמנות ויאכיל את יתומיך.

(ט) "שממית בידים תתפש" (משלי ל', כח) — אמר רבי ירמיה, דא היא אדום אומתא רשיעתא, דכל דקימא תמן משתכחא (כל מה שקיים מצוי בה): "שממית בידים תתפש" — זה אדום, שאין בכל השרצים שנואה כמותה, וכן כתיב: ואת עשו שנאתי. והיא בהיכלי מלך — אדום שהחריב בית המקדש¹⁰.

(י) "מרבבה הונו בנשך ובתרמית לחונן דלים יקבצנו" (משלי כ"ח, ח) — זה עשו, וכי עשו חונן דלים? אלא, כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין, שהם יוצאים לעירות וגוזלים ובוזזים וכשהם חוזרים, אומרים הראו לנו עניין ונפרנסם...¹¹.

(יא) "זה הים גדול ורחב ידיים" (תהלים ק"ד, כה) — זה מלכות אדום הרשעה; ו"רחב ידיים" — שמתרחבת ושולטת בכל העולם כולו; "שם רמש" — שהן פריץ ורביץ כדמשין; "ואין מספר" — אין מספר לגזירות שגוזרין ומכתיבין בכל יום ויום; "חיות קטנות עם גדולות" — דוכסין ואפרכסין ואוסטרטיקוסין; "שם אניות יהלכון" — אלו האוניות¹² שעושים לישראל, שהן מכתיבין וגוזרין עליהן שמדות...¹³.

6 אפסניה — תשלום לצבא; דונאטיבה — מתנות לאנשי השלטון, סלניא — Salarium מס המלח. ר' ספרי דברים מהדורת פינקלשטיין, המביא דעת קרויס Salarium — שכר שנותנת המלכות.

7 שמות רבה ט"ו, כ"ב.

8 אבות דרבי נתן נ"א, פ"ח.

9 מדרש תהלים, מהדורת שלמה באבער, מזמור י', סימן ו', עמ' 95.

10 מדרש משלי נ"ג, ע"ב; נ"ד, ע"א.

11 שמות רבה, סוף פרשת משפטים.

12 אוניות — שטר מכר.

13 מדרש תהלים, עמ' 145.

(יב) ...עתידים בניך שיהיו משתעבדים ביד מלכויות בעולם הזה במסים ובארנוניות¹⁴ ובגזמיות¹⁵ ובגלגליות¹⁶.
(יג) לא היה גבול למסים, רומי לא ידעה שבעה; "כל הנחלים הולכים אל הים והים אינו מלא" (קוהלת א', ז): כל הממון אינו עולה אלא למלכות אדום ומלכות אדום אינה מתמלאה לעולם¹⁷.

- 14 ארנונה — בתחילה החובה להעמיד לרשות אנשי המלך תחבורה להעברת הדאר. בדרך כלל — חמור או סוס, שלעתים לא היה מוחזר לבעליו. ברבות הימים הפך שם זה לציון כללי למס למלכות.
15 גזמיות — עונשין דמיוני.
16 גלגליות — מס הגולגולת.
17 ויקרא רבה כ"ט, ב.

פילון — על המסים

סגנונו של פילון אמנם מאופק, אבל יש בו בטוי מלא למצב. בספרו נגד פלאקוס¹ הוא אומר:
"בימי טיבריוס קיסר (14–37) ואביו נמצאו אחדים אשר תפקיד המשגיח (הנציב) נהפך בידיהם לשלטון עריץ, ומלאו את המדינה מעשי דשע: שוחד, חמס ועונשים, אנשים צדיקים נתחייבו חובת גלות ואנשי מעלה נהרגו ללא משפט".

1 פילון נגד פלאקוס, תרגום מ' שטרן, עמ' 51.

שלטון החוק הרומי

יהודה כמדינת חסות לא היתה רשאית להגן על עצמה מפני התקפה מצד שכניה במזרח ובדרום. אמנם, כלל זה חל גם על שכניה, אבל היו מקרים שיהודה ושכנותיה אחזו בחרב. יוסב"מ מספר על שלשה מקרים:

(א) קדמ' י"ז, ב' 23–27

מלחמת הורדוס בעבדת מלך ערב. מקורו של הספור הוא ללא ספק פרי עטו של ניקולאוס מדמשק, ומדגש בספור שהיתה סיבה בטחונית וכלכלית למעשה של הורדוס, שפלש לערב, החריב ערים והרג הרג רב.

הגורם לכך היה הצורך להגן על ההתישבות היהודית בטרקון, על ספר המדבר, שסבלה קשות ממעשי ליסטים שמצאו מסתור והגנה אצל עבדת. מלחמה בליסטים באיזור זה מחייבת פעולה מהירה ואין זמן לשלוח שליח לרומא ולבקש רשות לכך. לכן הסתפק הורדוס ברשות שקיבל מסאטורנינוס ובולומניוס, הליגטים בפיניקיה. כאשר סיליאוס-הערבי התאונן בפני הקיסר וסיפר שערב כולה נחרבה, כי הרס אותה הורדוס על-ידי חייליו, שאל הקיסר את אנשי הורדוס האם ניהל הורדוס את צבאו אל מחוץ לארצו, וכשענו לו כי אמנם כן הדבר, תקף אותו כעס גדול. הוא כתב להורדוס קשות ועיקרו של המכתב היה שקודם נהג בו כַּרְע ועכשיו ינהג בו כבנתין.

(ב) קדמ' י"ח, ה' 109–116

הריב בין חרתת מלך אדום לבין הורדוס-אנטיפס, המלך בגליל ובעבר הירדן מקורו וסיבתו של הריב בענייני משפחה; הורדוס הדיח את אשתו בת חרתת על מנת שיוכל לשאת את הרודיאס היפה. כדי לנקום את נקמת בתו יצא חרתת למלחמה על הורדוס אנטיפס. בקרב שפרץ בסמוך למכוור הושמד כל צבאו של הורדוס... הורדוס התאונן על כך בפני טיבריוס קיסר והלה כעס והורה לויטליוס, הליגט בסוריה, שיתפוס את חרתת ויביאו חי בשלשלאות או שישלח את ראש ההרגו אליו.

(ג) קדמ' כ' א; 2–4

כשבא פאדוס בתורת נציב ליהודה (בש' 44) מצא את היהודים היושבים בעבר הירדן נתונים בריב עם אנשי פילדלפיה בגלל תחומי כפר אחד הקרוי... והמלא אנשים. ואנשי עבר הירדן אחזו בנשק בלא דעת ראשי עדתם והרגו רבים מאנשי פילדלפיה.

משמיע פאדוס על כך כעס מאד על שלא הניחו את ההכרעה בידו, אם חשבו שנגרם להם עוול על-ידי אנשי פילדלפיה, אלא אחזו מיד בנשק. הוא תפס את שלושת האנשים הראשונים במעלה בקרב היהודים, שהיו גם אשמים במהומה, וציווה לאסרם, אחד הרג ועל שנים הטיל עונש גלות.

לא ארכו הימים ולאחר כיבוש הארץ בידי פומפיוס הוחל החוק הרומי על יהודה ויושביה, לפיו:

— לא היתה זכות להורדוס להשליט בטחון וסדר בספר המדינה ולהעניש את מלך ערב על שנתן מחסה לליסטים.

— לא היתה זכות לאב, לחרתת, להגן על כבוד בתו.

— לא היתה זכות ליהודי עבר הירדן להגן על עיר יהודית מפני חמדנותם של יושבי פילדלפיה ההלניסטית.

יש רק חוק אחד ויחיד: אין לצאת למלחמה באין רשיון מפורש מאת הקיסר.

קדמ' י"ד, ד' — 170

כאשר הסנהדרין עמד לדון את הורדוס על שהרג את חזקיה הגלילי ואנשיו מבלי שאשמתם נידונה קודם על ידי הסנהדרין, כתב סכסטוס, נציב סוריה שיהודה היתה כפופה לו, להורקנוס ודרש ממנו לפטור את הורדוס מן ההאשמה, והוסיף איום אם לא יישמע לו.

לית דין ולית דיין, רצונו של השליט הרומי הוא החוק.

חוק זה וחוקים רבים אחרים שהטיל השלטון הרומי על יהודה לא התחשב כלל בכך שלעם יהודה יש ספר חוקים משלו, שראשיתו בעשרת הדברות, המשכו בתורת משה, ופיתוחו בתורת חכמי התורה בכל הדורות. כל זה בטל ומבוטל בפני החוק הרומי. וכיצד יכול אדם בישראל לחיות לפני שני ספרי חוק שונים זה מזה?

מה בין החוק הרומי לחוק ביהודה?

החוק הרומי קבע שהארץ שכבש השליט הרומי הופכת להיות רכוש הקיסר או נחלת העם הרומי. הבעלים הקודמים יכולים להישאר במקומותיהם ולעבד את האדמה, אבל לא כבעליה, כי אם כאריסים. מחובתם של האריסים לשמש מקור של ניצול מתמיד לטובת הכושב, ולדעת המחוקק הרומי זה ייחשב כפצוי צודק תמורת נוחות הצבא והרכוש שהושקע בכיבוש.

תירוץ בלתי סביר, כי לא היתה מלחמה בין יהודה לרומי.

האחים הורקנוס ואריסטובלוס באו אל פומפיוס לא כמי ששולט בהם ובארצם, כי אם כמי שעומד בראש מדינה שבינה לבין יהודה קיימת ברית. הם באו אליו כאל בורר שיחליט מי מהם ראוי לשלוט ביהודה.

אנשי הורקנוס האשימו את אריסטובלוס בפני פומפיוס "שהוא חיבל לערוך את הפשיטות על השכנים ואת מעשי השוד בים". גם אם זה אמת — אין לראות בכך חטא כלפי רומי. הארצות השכנות "שנפגעו" ע"י יהודה, והכונה לנבטים — עודם מחוץ לשליטתה של רומי וחוקי רומי המגינים על הארצות שבחסותה, אינם חלים עליהם. לפי דברי יוסב"מ עולה כאילו אריסטובלוס בא ליתן את הדין על מעשיו, והרי עודנו שליט חופשי שבא אל פומפיוס כאל בודר.

אופן התיאור של הנלויים אל אריסטובלוס הוא לגלגני: "הצעירים והטרזנים, שבגדי הארגמן שלהם והבלוריות והברק ושאר הקישוטים עוררו גועל נפש, קישוטים אלה נועדו כאילו באו לחגיגה פומבית, ולא ליתן את הדין".

יוסב"מ משלב כאן סיפור מוזר: "העם ביקש, שלא יהיה נתון לשלטון מלכים, (באמרו) שקבלה בידיו מאבותיו להישמע לכוהני האל שהוא עובד אותו, ואלה (השנים), אף על פי שהם צאצאי הכוהנים, מבקשים להעביר את העם לשלטון אחר למען יהיה עבד (להם)".

מסתבר שמשלחת "העם" לפומפיוס — שאינה נזכרת כלל בספר מלח' — היא בדוּתה. היא כתובה ברוח הבקשה של המשלחת מיהודה שבאה אל הקיסר בתלונות על שלטונו של ארכילאוס, שיוסב"מ ביקש לתת הצדקה למצב שלאזור החורבן. והעם אהב את מלכי בית חשמונאי ונלחם למענם בכל לב. ודאיה לכך — התמיכה הגדולה שהעם נתן לאנטיגונוס, כאשר סייעו בידו לגרש את הורדוס ולקיים את שליטתו בעם ובמקדש במשך שלש שנים.

לאחר שפומפיוס פסק לזכותו של הורקנוס התעכב אריסטובולוס במבצר אלכסנדריון ושקל מה יהיה גורלו וגורל יהודה. הוא ירד פעם ופעמים מן המבצר אל פומפיוס, שחנה בעמק, לבסוף מסר לו את השליטה על המבצרים, שפירושה שליטה על כל הארץ. פומפיוס הגיע לירושלים ולאחר כמה זמן של ויכוחים בין חסידי הורקנוס לחסידי אריסטובולוס, נפתחו שערי העיר לפניו. דק קומץ קטן של אנשי אריסטובולוס התבצר בהר הבית ולא נכנע אלא בחודש השלישי למצור ששם פומפיוס על בית-המקדש.

אם נביא בחשבון שגדלו של הר הבית הית ת"ק אמה על ת"ק אמה, ולאחר שמלכי בית חשמונאי הרחיבו אותו ונוסף לו עוד כשליש, נוכל להעריך מה מועט היה מספרם של המתנגדים לפומפיוס, אלא שבזכות החומות האדירות ומסירות הנפש של המתנגדים יכלו מעטים אלה להחזיק מעמד.

וכי היתה כאן מלחמה וכיבוש? יהודה לא הכריזה מלחמה על רומי. פומפיוס תיכנן את הכיבוש מטעמים שלו, מתוך יהירות ומתוך רצון להידמות לאלכסנדר מוקדון. כיבוש שריירותי ללא כל גורם אחר. תוכניתו היתה לכבוש את ארץ הנבטים, לשדוד את אוצרותיה של פטרה ומשם להגיע אל חופי הים האדום. לאחר הקפתה היתה יהודה ממילא נופלת לידיה. נודמנה לו הבוררות בין האחים הורקנוס ואריסטובולוס, ששימשה לו אמתלה לשנות את הכיוון ולהשתלט תחילה על יהודה.¹ המעמד החדש של איפרי יהודה היה בניגוד לחוקת התורה ובניגוד לכל מידה של צדק.

התורה דואגת שנחלת אבות לא תאבד לבעליה, ואם התרוששו בעליה ומכרו אותה — המכירה אינה מוחלטת, בבוא שנת היובל "ושב המוכר לאחוזתו".² התורה גם צמצמה את האפשרות לנישול מן האדמה וקבעה עקרונות לבל תעבור הנחלה משבט לשבט.³

הניגוד בין שתי הגישות לשאלה כה חיונית אינו ניתן לפשרה. למרבה הצרה — למעשה היתה יהודה הכבושה לנחלתם של הנציבים המושלים, שמצצו את לשד הנתינים תושבי הפרובינציה לטובת עצמם ודלדלו את יהודה באכזריות. שמה של הריפובליקה ושל העם הרומי לא שימש להם אלא כסות לתאוות-בצעם.⁴

1 ראה הפרק "מה גרם לכיטול עצמאותה של יהודה בספרי "מלכי בית חשמונאי", עמ' 215.

2 ויקרא כ"ה, כח.

3 ראה פרשת בנות צלפחד, במדבר כ"ו, יא.

4 שליט, הורדוס, עמ' 46.

החוק על הגנבים

לפי חוקת התורה "איש כי יגנב שור או שה וטבתו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה"⁵, ואם אין לו כדי לשלם הוא נמכר לעבדות ויוצא לחפשי מקץ שש שנים. ו"אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים, אם ורתה השמש עליו דמים לו, שלם ישלם, אם אין לו ונמכר בגנבתו"⁶. הורדוס הנהיג חוק המסגיר את הגנב הבא במחתרת להיות מוצא מחוץ למדינה, הוא נמכר לעבדות בידי נכרים.

התורה אינה מחמירה לגבי הגנב ונותנת לו את האפשרות, לחזור בתשובה לאחר רצוי העונש. היא גם מונעת שפיכות דמים. רק טעות בחשכת הלילה מזכה את בעל הבית מעונש של שפיכות דמים. החוק של הורדוס גזור עבדות לכל החיים ובנכר, מבלי שהנאשם יוכל לחיות לפי חוקת אבותיו, האיש נכרת מעמיו.

5 שמות כ"א, לו.

6 שם כ"ב, א-ב.

פילון על השלטון ועל השליטים¹

(נציבי רומי)

בדיונו על האסיים מדגיש פילון שאף אחד מן השליטים לא הצליח להוציא עליהם דופי. אגב כך הוא מתאר את השלטון, וזו לשונו: בארץ זו (בארץ יהודה) קמו במשך הזמן שליטים דבים, שונים איש מרעהו גם בתכונותיהם הטבעיות וגם במגמת לבבם. מהם ששאפו לעלות במשובחם על פריצי חיות, ולא נרתעו מכל מעשי אכזריות. את נתיניהם שחטו בסך, ולפני יציאת נשמתם גזרו את גויותיהם לחלקיהן ולאבריהן כמעשה הטבחים... ומהם שנמנעו ממעשי שגעון וטירוף הרעת. אלה שינו את טעמם והרעו לנו בדרך אחרת והסבו לנו פורענות קשה. כי אם אמנם דבריהם בנחת נשמעו, אך בקולם השלו חיפו על הבערה הבורעת כאש בלבבם, ובחנופתם דמו לכלבים שוטים המכשכשים בזנבם ומתרפסים לפני הבריות, ולבסוף מטילים בהם ארס (בנשיכותיהם). מידם באו להם (ליהודים) צרות איומות. והם השאירו אחריהם בערים שונות זכר לרשעתם ושנאתם את הבריות, ורושם היסורים אשר סבלו האנשים מידם לא ימחה לעולם.

1 פילון האלכסנדרוני, כתבי הסטוריה, נספח — על האסיים. תרגם מנחם שטרן, ת"א תרצ"ז, עמ' 157.

נציבי רומי

בתולדות ישראל זכור לשמצה אנטיוכוס אפיפנס, שהעמיד לו מטרה "לתקן" את העם היהודי, כדי שישתלב בין העמים ההלינסטיים ויהיה אחד מהם. מעלליו ביהודה נמשכו שלש שנים ושמונה חדשים. השעבוד לרומי, עד למרד הגדול, נמשך מאה ושלשים שנה. אמנם שלטון רומי לא היה קיצוני כל כך כמו שלטונו של אנטיוכוס, אבל היה קשה ממנו שבעתים, צורות דכוי רבות היו לו ומטרה אחת והיא — מסים. אדמות יהודה ניטלו מאזרחיה, גופם שועבד לנוגשים למיניהם במטרה אחת — סחיטת מסים. המקום היחיד שבו הרגישו בני יהודה מידה כלשהי של חופש היה הרה"בית, אבל גם לשם חדרו חיילי רומי, שישבו באנטוניה. גזרות אנטיוכוס באו מפי המלך עצמו, עושי דברו השתדלו לבצע את הוראותיו, שלטון רומי היה שונה — הקיסר התעניין רק בדבר אחד — בסכום המס שחייבת יהודה להעלות לו — 600 טלנטים כל שנה — השלטון במדינה היה בידי הנציבים ומטרה אחת להם — להתעשר, וכל הדרכים כשרות¹.

א. קופוניוס (9–6)

בימיו בא קויריניוס, הנציב בסוריה, לערוך את מפקד העם ורכושו לשם קביעת גובה המסים. הדבר עורר התנגדות קשה, ומכאן צמחה תנועת הקנאים. בימיו חללו הכותים את בית המקדש¹. בחג הפסח נהגו הכהנים לפתוח את שערי בית המקדש מחצות הלילה. כשנפתחו אותה שעה לראשונה נכנסו שומרונים בצנעה ופיזרו עצמות בני אדם בלשכות. מאז הנהיגו הכהנים שמירה מעולה יותר במקדש. אין בידינו מקור נוסף למעשה זה, אבל יש לשער שמעשה זה גרם לחסיסה בעם ותגובה חריפה כלפי הכותים.

ב. מרכוס אמביבלוס (12–9), ג. אניוס רופוס (12–15)

על המשטר בימיהם לא נאמר דבר במקורות.

ד. ולריוס גרטוס (15–26)

רודף בצע היה ומצא דרך נוחה כיצד להתעשר. כיון שהיה בסמכותו למנות את הכהן הגדול, היה ממנה אותו בעד בצע כסף ומחליפו כל שנה. על תעלול זה נאמר:

1 קדמ' י"ח, 29.

ומתוך שנותנין עליו ממון לכהונה מחליפין אותה כל שנים עשר חודש².
 "בבנין ראשון (שימשו) י"ח כהנים גדולים, אבל בבית אחרון שמונים כהנים גדולים. ובשביל שהיו מוכרים אותו בדמים התחילו שנותיהם מתקצרות³. מעשה באחד ששלח ביד בנו שתי מדות של כסף מלאות כסף ומחוקיהם⁴ זהב. שוב מעשה באחד ששולח מיד בנו שתי מדות של זהב מליאות זהב ומחוקיהם זהב. אמרו: כפה סייע את המנורה".

כאשר שאלו את טיבריוס קיסר מדוע אינו מחליף נציבים שהם מתעשרים בתפקידם שלא ביושר אמר: דומה הנציב לזבוב היושב על פצע, כשהוא מוצץ דם דיו הוא פחות מזיק מזבוב חדש שיבוא במקומו ויתחיל במציצת דם מתחילה.
 ה. כל הנציבים ששלטו ביהודה סחטו מן העם מסים וארנוניות ללא שעור, והיו ביניהם גם שהתעללו בעם יהודה מתוך סדיזם, כזה היה

פונטוס פילטוס⁵ (26—36).

המהומות בגלל הכנסת האיקוניות לעיר⁶

הנציבים שקדמו לפילטוס נהגו להתחשב בחוקת התורה האוסרת לעשות פסל ותמונה, ונהגו שלא לשים על הדגלים את האיקוניות של הקיסר כאשר הביאו צבא לירושלים. פילטוס זמם להרגיז את תושבי ירושלים והפר את הנוהג, בשעת לילה הוא הביא את הדגלים עם התמונות לירושלים.

כשהאיר היום עורר מעשה זה התרגשות גדולה, אנשי ירושלים הוכו בתדהמה על רמיסת קדשיהם... התכנסו המונים שחשו לקיסריה והתחננו בפני פילטוס לסלק את הפרוטומות מירושלים ולהוקיר את חוקי אבותיהם. וכשפילטוס סירב — הם השתטחו על הארץ סביב ביתו, ונשארו בלי תנועה במצב זה משך חמישה ימים. ביום שלאחר מזה הציע פילטוס את הבימה באיצטדיון הגדול והזמין את היהודים כאילו לענות להם, ונתן סימן מוכן מראש לחיילותיו המזויינים להקיף את היהודים. כשהיהודים מצאו את עצמם מכותרים בפלוגה משולשת עמדו נדהמים נוכח מראה בלתי צפוי זה. פילטוס אחרי שאיים עליהם לקצץ בהם אם לא ירשו הכנסת איקוניות הקיסר — רמז לחייליו לשלוף את החרבות, והיהודים השתטחו כאיש אחד על

2 יומא ח', ע"ב.

3 ספרי במדבר, סימן קל"א; יומא ט', ע"א.

4 מחוקיהם — תבנית של דמות המטבע, שמן הדין היה למחוק אותו.

5 ראה מאמרו של פ.א. בראנט, האשמות על מימשל פרובינציאלי מושחת בראשית תקופת הפרינקיפאט, "המרד הגדול" עמ' 124.

6 מלח' ב', ט', ב.

הקרקע. הם הושיטו את צואריהם והכריזו כי נוח להם למות ובלבד שלא יעברו על דתם.

פילטוס שהתרשם מאוד למראה החסידות העצומה הזאת, נתן הוראות להסיר מיד את הסימנים מירושלים.

מלחמה ללא שפיכות דמים, המעידה על התעללות ומעשי פשע של השליט ועל כח העמידה של העם באמונתו. הפעם גבר כח האמונה והשליט נכנע.

המהומות בקשר לאמת המים⁷

ופילטוס התקין צינור מים לירושלים על חשבון כספי הקדרשות ומשך את ראשית הזרם ממרחק מאתיים ריס. אך היהודים לא היו מרוצים מעבודות המים, ורבבות הרבה של אנשים התגודדו וצעקו כנגדו שיפסיק את המעשים שבכוונתו לעשות, ואחדים עלבו את האיש בדברי גידופים, כדרכו של ההמון לעשות.

ופילטוס הלביש המון רב של חיילים — שנשאו אלות מתחת לבגדיהם — את לבוש היהודים, ושלה אותם אל המקום שהיהודים התאספו בו, והוא עצמו גזר על ההמון לחזור. וכשיצאו בגידופים נתן פילטוס לחיילים את הסימן שהוסכם עליו מראש, והללו הנחיתו בהם מהלומות רבות בהרבה משציווה אותם פילטוס, וענשו במידה שוה את הצועקים ואת אלה שלא צעקו. והיהודים לא נהגו כלל במורץ-לב, עד כי רבים מהם מתו במקום ואחרים נסוגו כשהם פצועים, מאחר שנתפסו כשהם בלתי-מזויינים על ידי אנשים שהשתערו עליהם לאחר שהתכוונו לכך.

כל הסיפור נדאה מזור.

על אספקת המים לירושלים נאמר באגרת אריסטיאס⁸: והספקת המים אינה נגרעת, כי בתוך המקדש שוטף מעין טבעי שופע. כאשר הורו לי, יש תחת האדמה עוד מקניי-מים נפלאים ובלתי מתאָדִים חמשה אסטדיונות מסביב ליסוד המקדש⁹. ולכל אחד מהם צנורות בלי מספר כי משיכות המים שלכל חלק מחוברות זו לזו... הוציאוני יותר מארבע אסטדיונות מחוץ לעיר ובמקום אחד אמרו לי להתכופף ולהקשיב לרעש ההוה ופגישת המים...

היעדים לשימוש בכספי המקדש, לפי המשנה¹⁰ הם:

”פרה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית באין מתרומת הלשכה. כבש הפרה וכבש שעיר המשתלח ולשון שבין קרניו ואת המים וחומת העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באין משרי הלשכה.”

8 בתירגומו של אברהם כהנא, פיסקא פ"ט.

10 שקלים פ"ד.

7 שם, שם ד'.

9 שם, פיסקא צ"א.

חז"ל גם ידעו את מהלכה של אמת המים, מקורה והגובה מעל הרה"בית שנתן את האפשרות למים לזרום בכח הגרויטציה, וכך אמרו¹¹: עין עיטם הית(ה) מושכת לו (לכור) מדרום: שמע מיניה עין עיטם גבוה מקרקע העזרה עשרים ושלש אמות¹². מדברי יוסב"מ עולה שפילטוס עשה כאן מעשה מירמה, בכוונה ברורה לעורר מהומות, כדי לכסות על פשעו שלו. יתכן שהוא נטל את כספי המקדש ושלשל לכיסו, וכשהתעורר זעם העם דכא אותו באכזריות, וכך השכיחו הצדות האחרונות את הראשונות.

רצח בחצרות בית המקדש

מעשה נבלה של פילטוס, שאת פרטיו וסיבותיו אין אנו יודעים. עליו מסופר במקוטעין בלוקס י"ג, א: "ויבואו אנשים בעת ההיא (אל ישו) ויגידו לו את דבר הגלילים אשר ערב פילטוס דמם עם זבחיהם". על מה בא רצח זה בחצרות בית המקדש לא נאמר. מסתבר שזה היה בחג הפסח, כשאנשי הגליל באו בהמוניהם להקריב את קרבן הפסח. פילטוס התנפל עליהם ללא סיבה והרג בהם הרג רב. על תעלול נוסף של פילטוס מספר פילון

"פילטוס הקים שלטים מזהבים בארמונו של המלך הורדוס אשר בעיר הקודש, לא כל כך כדי לכבד את טיבריוס, אלא כדי להעליב את העם. ועל השלטים האלה לא היתה כל תמונה וכל דבר אסור אחר זולת כתובת מתאימה המכילה שני שמות, שם המנדב ושם האיש אשר נדב לשמו"¹³.

"שמע הדבר נפוץ והגיע לאזני ההמון, והוא פנה לארבעת בני המלך אשר דמו למלכים גם במעלתם וגם בעשרם, וליתר צאצאי המלך ולשרי העם, ובקשו לתקן את המעוות שנעשה בדבר השלטים, לבל יושבתו מנהגי אבותיהם הנשמרים מדור לדור, ולא חוללו לא על ידי המלכים ולא על ידי הקיסרים. אמנם פילטוס אשר היה מטבעו עקשן, יהיר וקשה לרצות, סרב וענה להם תשובה גסה, והם צעקו: "אל נא תחולל מהומות. אל תערוך מלחמה, אל תשבית את השלום! חלול חוקים עתיקים לא יהיה לכבוד הקיסר. אל נא יהיה לך כבוד הקיסר תואנה להעליב את העם, שהרי אין רצונו של הקיסר לבטל אף אחד ממנהגי. שמא תטען, שכן הדבר באמת — עליך להראות פקודה, מכתב וכדומה, ואז נחדל מהטריד אותך ונשלח צירים לחלות את פני אדוננו". "המלים האחרונות הרגיזו מאוד את פילטוס, כי ידא פן ישלחו היהודים צירים באמת והם יגלו את יתר מעשיו שעשה כ"משגיח" המדינה: קבלת שלמונים, עושק,

12 יומא ל"א, ע"א.

11 ירושלמי יומא פ"ג, ה"ח.

13 המלאכות אל קאיוס, בתרגומו של מנחם שטרן, פיסקא 300, עמ' 125.

עינויי אנשים, עלבונות, שפיכות דמים תכופה בלי משפט, עריצות קשה ואיומה. והאיש ההוא אשר היה בעל חימה מתכונת נפשו התרגז מאד. הוא היה שרוי במבוכה, כי לא נועז להרחיק את (שלטי) הנדבה לאחר שהוקמו. גם לא חפץ לעשות דבר אשר הנתינים עתידים להפיק ממנו רצון. חוץ מזה ידע נאמנה, כי טיבריוס הנהו תקיף בדעתו בעניינים כאלה.

ראשי העם הבחינו בדבר וראו כי הוא מתחרט על מעשיו, אלא שאינו חפץ להודות על זה, ופנו אל טיבריוס במכתב מלא בקשות נמרצות.

”טיבריוס הכיר מתוך המכתב את דברי פילטוס ואימיו, וחמתו בערה בו, אף כי לא היה נוח לכעוס. אמנם אך למותר להרבות דברים על זה, כי המעשים מעידים על עצמם. ומיד, בלי לחכות ליום המחרת, שלח טיבריוס כתב פקודה ובו הרבה להוכיח את פילטוס וליסרו על מזמתו אשר לא שערה ראשונים, וצוה להרחיק תיכף את השלטים ולהעבירם מן הבירה לקיסריה... ולהקים שם במקדש אבגוסטוס. וכך עשו. וככה הושם לב לשני דברים: לכבודו של השליט וגם למנהגים העתיקים של עירנו”. פונטיוס פילאטוס הושמץ לא רק על ידי היהודים, עד שויטליוס הליגאטוס של סוריה, נאלץ לנקוט צעד יוצא דופן ולהדיחו על אחריותו הוא.

ו. מרצליוס (36–37); ז. מרולוס (37–41)

על המשטר בימיהם לא נאמר דבר במקורות.

בשנת 41 מסר קלאודיוס קיסר את המלוכה לאגריפס הראשון, שמלך עד שנת 44.

ח. פאדוס (44–46)

כשבא פאדוס בתורת אפוטרופוס על יהודה מצא את היהודים היושבים בעבר הירדן, נתונים בריב עם אנשי פילדלפיה בגלל תחומי כפר אחד. אנשי עבה”י אחזו בכלי זין בלא דעת ראשי־עדתם והרגו רבים מאנשי פילדלפיה. מששמע פאדוס על כך כעס מאד על שלא הניחו את ההכרעה בידו, אם חשבו שנגרם להם עוול ע”י אנשי פילדלפיה, אלא הלכו אחרי הנשק. הוא תפש את שלושת האנשים הראשונים במעלה בקרב היהודים, שהיו אשמים במהומה, וציוה לאוסרם, אחר הרג אחד מהם, שמו היה חניבא, ועל שנים — על עמרם ועל אלעזר — הטיל עונש גלות¹⁴.

כעבור זמן לא רב הובא לפניו ונהרג ראש הליסטים תלמי, שעשה רעות גדולות ביותר באדום. מאז טוהרה יהודה כולה מליסטים בהשגחתו ובדאגתו של פאדוס.

14 קדמ' כ', 1–5. דיון מפורט בפרשה זו ראה בפרק על בן דנאי עמ' 150.

"בימי פאדוס האפוסטרופוס על יהודה, פיתה איש אחד בדאי, ושמו תבדאס (תדוס), המון גדול מאד לקחת רכושם וללכת אחריו לירדן הנהר. שכן הוא אמר שנביא הוא, והוסיף שבמצוותו יבקע את הנהר ויתן להם מעבר קל בתוכו. בדברים אלה רימה רבים, אולם פאדוס לא נתנם ליהנות מאיוולתם, אלא שלח נגדם פלוגת פרשים, שהתנפלה עליהם בלי שציפו לכך, והרגה רבים ותפשה רבים חיים, ואת תבדאס גופו לקחו חי בשבי וכתרו את ראשו מעליו והביאוהו לירושלים"¹⁵.

סיפור מוזר מאד. מה הסכנה שנשקפה למדינה מתבדאס ואנשיו, שהתנפלו עליהם ללא דין וערכו בהם קטל רב. למשטר לא נשקפה כל סכנה מהבטחתו של תבדאס כי יבקע את הירדן.

פאדוס לא דאח בתבדאס בדאי ובהולכים אתו אספסוף אוילי ומרומה. בעיניו היתה זו התארגנות של קנאים שיצאו מן העיר כדי להתארגן מבלי שהשלטון יעקוב אחריהם. הם בחרו בערבת הירדן ובנחלים של מדבר יהודה. פאדוס עקב אחריהם ומנע זאת מהם ביד חזקה.

מעשה תבדאס נזכר גם באוונגליון¹⁶; גמליאל הפרושי הזהיר את העם מפני תעמולתם של השליחים ואמר בין השאר: כי לפני הימים האלה קם תבדאס ויתן את נפשו כאחד הגדולים וידבקו בו כארבע מאות איש ויהרג ויתפרדו כל אשר שמעו אליו ויהי לאין.

ויתכן שתבדאס ואנשיו תכננו לעבור את הירדן ולהצטרף אל אחיהם שלחמו בפילדלפיה בגלל גזילת קרקע.

כך או כך, אין לראות כאן דמאי וציבור אוילי. ליוסב"מ היתה כונה להמעיט בתיאורי המרד הממושך ולכסות על רצח המונים בידי הנציב.

ט. טיבריוס אלכסנדר¹⁷ (46–48)

יוסב"מ כותב עליו¹⁸: כמו קודמו קוספיוס פאדוס, לא נגע במנהגי יושבי הארץ ונהג את העם בשלום ובמנוחה. אולם אנו קוראים¹⁹ כי בימי נציבותו נהרגו בניו של יהודה הגלילי — יעקב ושמעון. אלכסנדרוס ציווה לתלותם.

את הסבה לרציחתם אין יוסב"מ מספר, אבל הוא רואה לנכון לרמוז — מעשי אבות סימן לבנים. אף על פי כן נשאר הדבר סתום.

קלויזנר²⁰ מנסה להסביר את הדבר: העם שנא, כנראה, את המשגיח הרומי המומר, שנעשה בימי החורבן הנאמן ביותר של טיטוס לרעתם של עמו וארץ אבותיו. ועל כן

15 שם, שם 99. 16 מעשי השליחים ו', לו. 17 יהודי מומר.
18 מלח' ב', י"א, ו. 19 קדמ' כ', 100. 20 היסטוריה של הבית השני, כך ה' עמ' 13.

נתרחבה בימיו תנועת הקנאים, שבראשם עמדו עכשיו בניו של המעורר למרידה בימי קויריניוס יעקב ושמעון בני יהודה הגלילי — דור שלישי לקנאים. חזקיהו הגלילי נהרג בימי הורדוס הראשונים; יהודה בנו — בימי קויריניוס; יעקב ושמעון — בימי טיבריוס אלכסנדרוס. התנועה היתה רצינית למדי, הנציב נלחם בהם ותפס את שני האחרים — ובתורת מורדים ענש אותם באונש האכזרי ביותר — בצליבה.

י. ונטידיוס קומאנוס (48–52)

על המשטר בימיו לא נאמר דבר במקורות.

יא. אנטוניוס פליכס (52–60)

הוא לקח בשבי את אלעזר ראש השודדים, אשר מלא את הארץ חמס עשרים שנה, עם רבים מאנשיו ושלח אותם אל רומא. ולא היה קץ למספד השודדים הרב, אשר הוקיע פליכס על צלבים, ולחברי השודדים האלה מקרב יושבי הערים, אשר גלה את עונם ויסר אותם קשה²¹.

והיו עוד אנשים שהחריבו את שלום העיר, אנשים תועים ומתעים, אשר התאמרו כי הם עומדים בסוד אלהים וכל יצר לבם היה להקים מרד ומהפכות בקרב העם, ובדבריהם מסכו עליו שגעון ומשכו רבים אל המדבר, באמרם כי שם יראה להם האלהים את אותות הגאולה. ופליכס חשד בהם, כי ממעשיהם יצמח מרד, ועל כן שלח עליהם אנשי צבא רוכבים ורגלים והמית מהם המון רב.

בא ממצרים קוסם והטה רבים להאמין בו, כי נביא הוא, עד אשר אסף אליו כשלושים אלף איש והתעה אותם ללכת אחריו מן המדבר אל הר הזיתים, ומשם לעלות על ירושלים בחזק-יד ולהתגבר על חיל משמר הרומאים ולהיות למלך (לעריץ, טירנוס) על כל העם ולשום את האנשים ההולכים אחריו לנושאי כליו. אולם פליכס הפר את עצתו, כי יצא לקראתו עם צבא הרומאים וגם כל העם (היהודים) חִזַק את ידו במלחמה. וכאשר החל הקרב נמלט המצדי לנפשו עם אנשים מתי מספר, ורבים ועצומים מן האנשים אשר עמו נפלו בחרב או נתפשו חיים, ויתר המונו נפוץ איש לביטו להסתדר.

טקיטוס העריך אותו ואת מעשיו של הנציב פליכס במשפט אחד²²: הוא נהג בכל העריצות והערמה של סמכויות מלך יחד עם הלך מחשבה של עבד²³.

יב. פורקיוס פסטוס (60–62)

וכשבא פסטוס ליהודה, היתה הארץ משובשת בליסטים, מפני שכל הכפרים נשופו ונשדדו. אותה שעה נתרבו ביותר האנשים הקרויים סיקריקין. אלה היו ליסטים

21 מלח' ב', יג, 253. 22 ר' שירר, כרך א' עמ' 572, הערה 20. 23 הוא היה עבד משוחרר.

והשתמשו בחרבות קטנות דומות בגדלן לאקיאנאקים של הפרסים, אלא שהיו עקומות ודומות לפיגיונים הקרויים סיקות בפי הרומאים. מחרבות אלה קיבלו הליסטים, שהרגו אנשים רבים, את שמם. כי היו מתערבים בחגים בתוך המוני אנשים, שזרמו העירה מכל העברים לעבודת הקודש, וטבחו על נקלה את אלה שרצו במותם, ותכופות התנפלו בכלי-זינם גם על כפרי שונאיהם ושדדו אותם ושלחו בהם אש. ופסטוס שלח חיל פרשים ורגלים נגד אנשים שנתפתו לאדם בדאי אחד, אשר הבטיח להם הצלה וקץ לצרותיהם אם ירצו לילך אחריו עד המדבר. החיילים שנשלחו הרגו אותו רמאי וגם את ההולכים אחריו.²⁴

יג. אלבינוס (62–64)

וכשבא אלבינוס לעיר ירושלים, שיקע את כל שקידתו והשגחתו בכך שתהיה הארץ שרויה בשלום, והרג רבים מן הסיקריקין.²⁵ ושוב באו סיקריקין העירה בליל החג... ותפסו את סופרו של אלעזר האיטרטגוס — הוא היה בנו של חנניה הכהן הגדול — ואסרו אותו ויצאו. אחר כך שלחו שליחים אל חנניה ואמרו שיחזירו את הסופר אם ישדל את אלבינוס לשחרר עשרה אסירים שנתפשו מתוך אנשיהם. וחנניה שידל מתוך הכרח את אלבינוס וקיבל את מבוקשו. דבר זה שימש התחלה לרעות גדולות מאלה. שכן השתדלו ליסטים בדרכים שונות לתפוס אחדים מאנשי חנניה ושמרו על חייהם כל הזמן בלא לשחררם עד שקיבלו בחזרה כמה מהסיקריקין, וכשהגיעו שוב למספר לא קטן חזרו והתאוששו והרעו לכל הארץ.

וכששמע אלבינוס, שגיוס פלורוס יבוא כיורש מקומו, רצה שיהיה נראה כמי שזיכה את אנשי ירושלים במשהו, על כן ציווה שיביאו אליו את השבויים, את אלה שהיה ברור שהם ראויים למיתה ציווה להרוג, ומאלה שהושמו במאסר מסיבה קטנה ורגילה לקח כסף ושיחררם בעצמו. וכך טוהו בית הסוהר מהאסירים, אך הארץ נתמלאה ליסטים.

בימיו של אלבינוס, כאשר העיר היתה נתונה בתהו ובהו, בא לידושלים חוזה עתידות שהכריז על החורבן המתקרב. בקשר למאורע זה אומר יוסב"מ²⁷: "כשהעיר היתה עדיין שרויה בשלום, מתענגת על רוב טובה..."

זו דוגמא אחת מדבות עד כמה דבריו של יוסב"מ ראויים לאמון.

יד. גסיוס פלורוס (64–66)

גסיוס פלורוס מילא את היהודים פורענויות רבות... הוא היה רשע ועריץ בשלטונו

24 קדמ' כ', 188.

25 שם, שם 204.

26 שם, שם 252.

27 מלח' ו', 310.

עד כדי כך, שהיהודים ברוב צרותיהם שיבחו את אלבינוס כמיטיבם... הוא כאילו נשלח להראות לעיני כל את דשעותו ועשה פומבי למעשי העוול שלו כלפי עמנו... והיה אפילו שותפם של ליסטים²⁸.

בטרופ הדעת שבא מכך התחיל עמנו לחלות מאז הניע אותם גסיוס פלורוס, על ידי ממשלת-זרזון שלו, למרוד בייאושם ברומאים.

בהיסטוריה הכללית מקובלת הדעה על השלום הרומי (Pax Romana), ששם קץ לשפיכות דמים בשדות הקרב בין עמים בכל העולם שהיה נתון לשלטונם. אבל מה טיבו של שלטון זה? הוא רחוק מאד מן המושג של Pax — שמה של אלת השלום ברומא. אמנם, אין מלחמות אבל יש רציחות בלתי פוסקות, רצח של חפים מפשע — כי זה רצון השליט. יש בטול זכויות האדם וזלזול בכל הקדוש לו. והארץ הנשלטת הופכת למקור למסים כבדים מנשוא, לסחטנות ולהתעללות זדונית.

במדינת החוק של רומי נאסר על אנשי הפרובינציה להתאונן על הנציב בפני הקיסר; ואם הגיעו מים עד נפש ואנשי יהודה בקשו לערער על מעשיו של הנציב בפני הקיסר, כלומר: לשלוח משלחת לרומא שחשטח בפני הקיסר את מצוקתם — היה הדבר טעון אישור מוקדם מטעם הנציב²⁹, משהו המזכיר לנו את חוקי סדום³⁰.

28 מלח' ב'י"ד.ב.

29 ר' מנחם שטרן, מעמד הפרובינקיה יודיאה ונציגיה בימי הקיסרות הרומית היוליו-קלאודית, המרד הגדול, עמ' 98.

30 רק שתי פעמים הצליחה משלחת לרומי להשיג מהקיסר תוצאות רצויות: (א) נירון הסכים שלא להרוס את התוספת בחומת המקדש שהקימו הכהנים כדי למנוע מאגריפס השני להסתכל בעבודת המקדש; (ב) הוא הסכים שבגדי הכהן הגדול יהיו נתונים לשמירה אצל הכהנים ולא בידי הנציב. אלה הם עניינים שבדת, אך הקיסרים לא נענו כאשר התאוננו על שוד ורצח של אנשים חפים מפשע.

חז"ל על נציבי רומי

יוסף בן־מתתיהו מדבר על נציבי רומי ביהודה במידה רבה של התאפקות, המדרש הוא גלוי לב ומביע את היחס של עם יהודה לנציבים ללא הסתייגות. הוא רואה בהם מקור כל רשע, הם ביקשו להמיט כליה על העם, כמו המן הרשע. המדרש כותב את מגילת היוחסין של המן והיא שדרשת ארוכה של שונאי ישראל, בה הוא כולל את כל נציבי רומי ביהודה.

במגילה נאמר בקצור¹ "המן בן המדתא האגגי", בא המדרש ומספר שהוא נצר לט"ז דורות של שונאי ישראל, והם²:

בר סַרְח	סירחק, מקור החטא, העון והאשמה
בר בַּנְזָה	בזוי ונקלה, וכן — גזלן, שחד ובוזז ונוטל רכושם של אחרים
בר אַפְלוּטַס	פונטוס פילטוס, הנציב ביהודה בשנים 26–36 למנינם.
בר פְּרוּס	גסיוס פלורוס, 64–66, בימיו פרץ המרד
בר פַּעְרִי	קספיוס פדוס, 44
בר פֶּלְעֶקֶף	פלקוס, הנציב של סוריה
בר אַנְתִּיפְטְרוּס	אנטיפטרוס האדומי, אבי הורדוס
בר חֶרִידוּס	הורדוס.
בר שֶׁגֶר	שגר — עֶגְלָה, הכוונה לויטליוס שליט רומי בשנת 69, שנוצח ע"י אספסינוס
בר נֶגֶר	נגר — תרנגול והכוונה לצסטיוס גללוס, הנציב בסוריה, שבא לדכא את המרד ונוצח במורדות בית חורון
בר פֶּרְמִשְׁתָּא	אולי צ"ל פרמשתק — אבר המין (יעקב לוי — כנראה מפרסית)
בר וִינְתָא	

1 אסתר ג', א.

2 ראה D. Paulus Cassel, Zweites Targum zum Buche Ester, Leipzig 1885. S. 40. הוא מייחס את היצירה הזאת לימי יוסטיניאנוס: 505–527 למנינם. ונראה לי שזה מדרש קדום הרבה יותר, הוא שייך לדור שלפני החורבן.

בר אָג

בר סומק' בן אדום, סמל הרשע בדורות שלאחר שיבת ציון
בר עמלק סמל הרשע בדור המדבר
בר לְחִינְתָא דאליפז בוכריה דעשו בן פלגשו של אליפז בכור עשו

היהדות העריכה תמיד חיי אדם, כי "בצלם אלהים ברא את האדם".
כאשר הובא לפני הסנהדרין מקרה חמור, שלפי הדין יש לגזור על הנאשם דין מות,
היה זה יום קשה לחברי הסנהדרין, אמרו³: "סנהדרין שהרגו הנפש אין טועמין כלום
כל אותו יום" וקראו לה סנהדרין חובלנית.
אבל השנאה לרומי היתה כל כך גדולה עד כי אמרו⁴: "כל השופך דמן של דשעים
כאלו הקריב קרבן".

השנאה לרומי והשאיפה לנקמה עולה גם מן המדרש של ר' תנחומא לכתוב:
"ונהפכו נחליה זפת" (ישעיהו ל"ד, ט): זו תברוש ותוציננוס (Tibras Licinus) הנהר
טיבר ויובלו טיקינוס), שהן נתונין על שפת רומי "ולילה ויום לא תכבה..." והאש
שאני מביא עליהן אינה כבה לעולם, אלא לעולם יעלה עשנה⁵.

3 סנהדרין ס"ג ע"א.

4 במדבר רבה, כ"א, ג.

5 תנחומא הקדום עמ' א"ו.

הפגיעה בסמכות הסנהדרין

עם כיבוש הארץ על ידי פומפיוס בטלה, לפי החוק הרומי, הסמכות של הסנהדרין לדון דיני נפשות, להלכה — אבל עוד לא למעשה.

בסוף ימי שלטונו של יוחנן הורקנוס השני, בערך בשנים 42—41 לפנה"ס, נתבע הורדוס לדין בפני הסנהדרין בשל רצח חזקיה הגלילי ואנשיו. מכאן שהסמכות של הסנהדרין לדון בדיני נפשות עוד לא ניטלה ממנו. מלכותו הקצרה של אנטיגנוס השני (40—37 לפנה"ס) היתה חפשית מעול רומי והתנהלה ברוח מלכי בית חשמונאי, כפי שניתן ללמוד מהכתובת שעל גבי המטבע שלו: "מתחתיהו הכהן הגדול וחבר היהודים". הורדוס לא היה זקוק לסנהדרין כדי לבצע פסקי דין מות, הוא לא ניהל משפטים אלא רצח כל מי שעמד בדרכו — כל מי שהיה קשור למשפחת חשמונאי וכל מי שהיה לו כסף ורכוש, שהוא חמד אותם.

לאחר הגלית ארכילאוס הפכה ארץ יהודה לאיפרכיה. אוגוסטוס מינה את קופוניוס לאפוטרופוס (לנציב) והעניק לו סמכויות מלאות, בכלל זה לענוש עונש מות¹. באיזו מידה השתמש הנציב הראשון בזכות זו לא ידוע, לעומת זאת למדנו²:
"קודם לארבעים שנה עד שלא חרב הבית ניטלו דיני נפשות".

ספק אם ידיעה זו מדויקת, כי "ארבעים" אינו בא לציין מספר אריתמטי, זהו מספר טיפולוגי הבא לציין שנים רבות, ימי דור שלם, לדוגמא:

ארבעים שנה שימש שמעון הצדיק...³

ארבעים שנה קודם החורבן לא היה עולה הגורל (ביום הכפורים) מימין⁴.

ארבעים שנה קודם החורבן נפתחו דלתות ההיכל מעצמן⁵.

נראה על כן שיש לקבל את הנוסח שבירושלמי לא במדויק כי אם קרוב למציאות⁶.

תורת ישראל אינה מבדילה בין חוק מדיני לבין חוק דתי; דייני ישראל דנו לפי

1 מלח' ב', ח' א. 2 ירוש' סנהדרין פ"א, ה"א: כ"ד, ע"ב.

3 יומא ק', ע"א. 4 שם ל"ט, ע"ב. 5 סוף תענית.

6 "אוצר המספרים" לישראל זעליגמאן, באלטימור, תש"ב, מונה במקרא ובספרות התלמודית קמ"ז פעמים שימוש אנדי במספר ארבעים. וכבר עמר על כך זאב יעבץ (ספר ה', עמ' 82, הערה 2) שכתב: "מליצת קודם למ' שנה" תביע מ"א שנה ומעט פחות מזה.

חוקת התורה וההלכה שנוספה במשך הדורות. עם השתלטותה הגמורה של רומי על יהודה, לאחר שהדיחה את ארכילאוס, קבעה נציב והעניקה לו סמכויות מלאות, ובוה כללה הזכות להטיל עונש מות⁷. אולם הנציב לא הפעיל את סמכותו זו אלא בהדרגה⁸. המעבר הממושך בדבר הזכות לדון בידי נפשות נתן מקום למדרש וכך אנו מוצאים במכילתא דרבי שמעון בן יוחאי⁹: "ומנין שאין ממיתין אלא בפני הבית. ת"ל מעם מזבחי תקחנו למות. הא אם יש מזבח אתה ממית ואם לאו אין אתה ממית. מכאן אמרו: ארבעים שנה קודם חורבן בית שני בטלו דיני נפשות מפני שגלו סנהדרין ולא היו במקומן במקדש".

מסתבר שהסמכות לדון דיני נפשות נשארה בידי הסנהדרין בנושאים שבדת ובהנהגה הפנימית. על כך מסופר¹⁰:

"אמר רבי אלעזר בר' צדוק — תינוק הייתי והייתי רכוב על כתיפו של אבא וראיתי בת כהן שזינתה והקיפוח חבילי זרדים ושרפיה".

מעשה זה מתייחס לימיהם של אגריפס הראשון והורדוס השני כלומר: כ-30 שנה לפני המרד.

ראש השנה ל"א ע"א: עשר מסעות נסעה שכינה וכנגדן גלתה סנהדרין... מלשכת הגזית לחנות...

שבת ט"ו, ע"א: מ' שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחנויות. מסתבר שהעברת הסנהדרין מלשכת הגזית לחנויות באה לציין נטילת סמכותה לדון בידי נפשות למעשה.

על המצב המעורער בחברה בדור שלפני החורבן אומר רבן יוחנן בן זכאי¹¹:
משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה, לפי שאין עגלה ערופה באה אלא על הספק ועכשיו בגלוי רוצחין.

לדעת הלוי¹² לא היה להם לסנהדרין כח לבצע פסקי דין שלהם, גם אילו נשמרה להם הסמכות: עדים שראו את הרציחה פחדו להעיד כי איימו עליהם שאם יעידו גם הם ירצחו. גם אם נגמר הדין לא היה מי שיבצע אותו, כי הבריונים איימו על

7 על פרק זמן זה הקשור במשפט ישו ראה ספרו של חיים כהן: משפטו ומותו של ישו הנוצרי, דביר, 1968, עמ' 26 ואילך.

8 מלח' ב', ח', א.

9 הוצאת דוד צבי האפפמאן, פרנקפורט, א.מ. תרס"ה, עמ' 126.

10 תוס' סנהדרין ט', יא, צוק. 429 (30).

11 תוס' סוטה י"ז, א: צוק' 320 (9).

12 דורות הראשונים, פרק ג', עמ' ל"ג.

השוטרים המוציאים את פסק הדין לפועל, שאם יעשו זאת יירצחו גם הם. על כן דאתה הסנהדרין לנכון להודיע בדברים, כי ניטל ממנה כחה לדון דיני נפשות, ואין היא אחראית על הנעשה בארץ. לכן עזבה הסנהדרין את מקומה בלשכת הגזית ועברה לחנויות.

ביטול הזכות של הסנהדרין לדון בדיני נפשות לא עורר התנגדות בעם, בהשוואה לגזרות ומעשים אחרים שעשו הנציבים "בשם החוק" ומתוך רצון להכעיס ולהרגיז. חכמי ישראל לא היו להוטים לעסוק בכך. אמרו¹¹: סנהדרין ההורגת אחת לשבוע (=אחת לשבע שנים) נקראת חובלנית. אע"פ כן היתה זו פגיעה בכבודה של הסנהדרין ובכבודו של העם כולו.

מהן החנויות ומהו מקום מושבו של הסנהדרין

בהר הבית התקיימו פעולות כספיות רבות בקשר עם העבודה במקדש. שנינו¹:
בחמשה עשר בו (באדר) שלחנות היו יושבים במדינה (=ירושלים); בעשרים וחמשה
(בו) ישבו במקדש (הואיל והזמן קצר היו גבאי מחצית השקל יושבים במקדש כדי
שימיהו להביא).

עולי רגל מכל תפוצות ישראל היו באים ומביאים אתם מטבעות מארצות שונות
כדי לקיים את תשלום מחצית השקל, ותשלומים ותרומות אחרים במקדש, היה עליהם
להחליף את המטבעות הזרים שלא היו להם מהלכין ביהודה. לשירותם של כל אלה
קבעו שולחנות של חלפנים בחצר בית המקדש.

אשה חייבת אחרי זיבה, לידה או הפלה, להקריב קרבן של שתי יונים; לשם כך
קיימו במקדש שוק יונים.

המסחר בחצר ביהמקד² לא היה נראה בעיני ישו והוא התפרץ³: "ויגרש את כל
המוכרים והקונים במקדש ויהפוך את שולחנות השולחנים ואת מושבות מוכרי
היונים".

רוב הצבור שבא למקדש להקריב קרבן לא היה מביא אתו את הכבש או העז, פרט
לקרבן פסח; הוא יכול היה לשלם ולקבל את קרבנו במקום. המשנה³ קובעת את
תהליך הרכישה של הקרבן ובדיקת הקופה בסופו של היום.

איפה שמרו הכהנים את המלאי של קרבנות: יין ושמן, יונים וכבשים וכיו"ב?
בבנינים התת־קרקעיים, שאנו מכירים כיום, כמעט ולא חלו שנויים ומסתבר
שב"אודות שלמה" היה מקום לכל אלה. היה בחצרות בית המקדש מקום מיוחד
לחלפנים ולכהנים שתפקידם היה לשמש את הצבור הבא להקריב. והיה מקום
לשמירת האוצרות שנועד לכל הפעולות הללו. ומקום זה, באחד מחלקי הסטיו, היה
נקרא חנות או חנויות.

האם זה היה מקום מושבו של הסנהדרין לאחר שפרש מלשכת הגזית?

על מקומה של הסנהדרין עלינו ללמוד מן העובדות הבאות:

פסחים י"ג, ע"ב: אמר רבי יהודה — הר הבית סטיו כפול היה, תניא נמי הכי — הר
הבית סטיו כפול היה, רבי יהודה אומר — איסטונית היתה נקראת סטיו לפניו מסטיו.

3 שקלים פ"ה, מ"ג.

2 מחי, כ"א, יב.

1 שקלים פ"א, מ"ג.

כך גם תיאר יוסב"מ⁴: כל הסטוים היו למעשה כפולים (=דיפלוק) והיו נשענים על עצמדים שהיו גבוהים כ"ה אמה. הסטוים היו מקורים מפני החמה ומפני הגשמים והיו פתוחים כלפי בית המקדש.

מקומה של ישיבת הסנהדרין על עבור השנה:

תוס' סנהדרין ב', ו — צוק. 416 (27): מעשה ברבן גמליאל והוקנים שהיו יושבין על גב מעלות בהר הבית. ויוחנן סופר חלה⁵ לפניהם, אמר לו: כתב...

מקומו של הנשיא כשהוא פוסק הלכה:

ערלה פ"ב, מ"ב: יועזר איש הבירה, מתלמידי בית שמאי, אומר: שאלתי את רבן גמליאל הזקן עומד בשער המזרח... (שאלה בדבר שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה...).

בין שבעת השמות של השער המזרחי אנו מוצאים את השם "שער היסוד" שנזכר בדבאי"ב כ"ג, ה. חז"ל הסבירו שם זה: "ששם מייסדין את ההלכה". בשער המזרחי היה גם סימן גלמי של צדק, מידת צדק בחיי יום יום נאמר: "שתי אמות היו בשושן הבירה. אחת על קרן מזרחית צפונית ואחת על קרן מזרחית דרומית. שעל קרן מזרחית צפונית היתה יתירה על של משה חצי אצבע שעל קרן מזרחית דרומית היתה יתירה עליה חצי אצבע. נמצאת יתירה על של משה אצבע ולמה אמרו אחת גדולה ואחת קטנה, אלא שהאומנין נוטלין בקטנה ומחזירין בגדולה, כדי שלא יביאו לידי מעילה"⁶.

שבת קט"ו, ע"א: מפי רבי חלפתא... זכור לי ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום, ואמר לבנאי שקעהו תחת הנדבך.

לא נטעה אם נאמר שבסטוים שהקיפו את הר הבית בפנים החומה הוקצה מקום קבוע לפעולות הכספיות ולכן קראו לאותו קטע חנות או חנויות. כנראה שיש לאתר את מקום החנויות בסמוך לכניסות הגדולות להר הבית; יתכן לזהות אותם עם שערי חולדה מצד דרום ועם שער ברקלי מצד מערב.

4 מלח' ה', ה' — ב-190, בתרגומו של שמואל חגי.

5 בסנהדרין י"א, ע"ב ובירוש' מעשר שני פ"ה, ה"ד אנו מוצאים פרטים נוספים על הסופר, שם נאמר: "והיה יוחנן הכהן הסופר הלז יושב לפניהם...".

אז ראה התוספות ספרו של אברהם סופר "בית הבחירה" עמ' 160, הכולל את פירושו של רבנו שמעיה ז"ל על מסכת מדות.

6 כלים פי"ו, מ"ט.

הסטיו המערבי שימש למשמרות חיל רומי בימי החגים. צל כך מסופר⁶:
הכהנים לא השלימו עם הנוהג של אגריפס השני שהיה מסתכל על הנעשה במקדש
מאולם המשתה שבארמונו. הם הקימו חומה גבוהה מעל האכסדרה הפונה מערבה
לתוך העזרה הפנימית. אגריפס רגז אבל הכהנים השיגו את אשורו של הקיסר.
חומה זו הקיפה את עזרת הכהנים ואת קרש הקדשים מצד מערב וחסמה את
המראה לא רק מאולם המשתה של המלך אלא גם מהסטיו המערבי שנמצא בחלק
החיצון של בית המקדש, ששם ערכו הרומאים בחגים את משמדותיהם.
הסנהדרין ישבה בשער המזרחי ובסטיו שעל ידו ולעתים — על גב הר הבית.

מהו גב הר הבית?

הר הבית משופע כלפי מזרח. המרחק בקו אוויר מהמקדש ועד שער המזרחי הוא
110 מ' ואילו השפוע מהנקודה העליונה — 744 מ', לנקודה התחתונה — 728 מ',
מגיע ל-16 מ'. כדי להקל על העליה בנו כאן מדרגות, ובלשון המשנה — מעלות.
המשנה⁷ אומרת שהיו 15 מעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל, "לא היו טרוטות, אלא
מוקפות כחצי גורן עגולה", עוד 12 מעלות היו עולות מעזרת ישראל לעזרת כהנים
ועוד 3 מעלות לפני הדוכן. בסך הכל 28 מעלות; גובה המעלה — חצי אמה, דהיינו 57
ס"מ. נמצא שהמשנה מכסה בזה עליה של כ-8 מ'. (28x57:2) כלומר — חסרות עוד
מדרגות ברום של כ-8 מ'⁸.

לא נאמר שמקום מושבם של הסנהדרין היה בחלק התחתון של גרם מעלות זה, כי
גם מימינו ומשמאלו, בסמוך לאולם שבשער המזרח היה גב ההר מדורג. שם הרכיזו
תורה ושם קיימו לעתים מנהיגי הדור את ישיבותיהם והתיעצויותיהן.
את הכתוב בסנהדרין גלתה מלשכת הגזית וישבה בחנות נבין שישבה בסטיו
שבחלקו היה חנות. בחר ההיסטוריון במונח "חנות" לעומת לשכת הגזית כדי להדגיש
את הירידה הגדולה שבאה על הסנהדרין.

ב. מזר⁹ רואה בסטיו הדרומי, המפואר, את מקום מושב הסנהדרין לאחר שגלתה
מלשכת הגזית. אולם זה אינו מתקשר עם מקומם של הסנהדרין היושבים לעתים על
גב הר הבית ובשער המזרחי. לשני אתרים אלה, הנמצאים מול המקדש, היתה קדושה
מיוחדת ומקום לכמה טכסים דתיים.

6 קדמ' כ', 192.

7 מידות פ"ב, מ"ה.

8 ולא ככתוב באנצ. תלמודית כרך ג', עמ' רל"א שזה היה שטח שוה (ישר).

9 כ. מזר, הסטיו המלכותי בדרום הר הבית, בקובץ שלשים שנות ארכיאולוגיה בארץ ישראל, תשמ"א,
עמ' 143.

עדויות מפי בני זמנם של הכיבוש והשלטון ברומי

פשר חבקוק¹

הכתיאים² אשר המה קלים וגבורים
במלחמה לאבד רבים אשר ילחמו בממשלת
הכתיאים ורשעים אשר ימאסו בברית ולא יאמינו
בחוק אל...
ובמישור ילכו לכות³ ולבזו את ערי הארץ...
הכתיאים אשר פחדם ואמנתם על כול
הגואים ובעצה כול מחשבתם להדע ובנכל ומרמה
ילכו עם כל העמים...

הכתיאים אשר

ידושו את הארץ בסוסייהם ובבהמתם וממרחק
יבואו מאיי הים לאכול את כול העמים כנשר
ואין שבעה ובחמה יכעסו ובחרון אף וזעם
אפים ידברו על כול העמים
אשר

ילעיגו על רבים ובזו על נכבדים במלכים
ושרים יתעתעו וקלסו בעם רב.

מושלי הכתיאים אשר יבזו על
מבצרי העמים ובלעג ישחוקו עליהם
ובעם רב יקיפום לתופשם ובאמה ופחד
ינתנו בידם והרסום בעוון היושבים
בהם.

1 הנוסח וההשלמות לפי ספרה של בלהה ניצן, מגילת פשר חבקוק, הוצ' מוסד ביאליק ואוניברסיטת ת"א, תשמ"ו, עמ' 156 ואילך.

2 הכתיאים — הרומאים.

3 לכות — להכות.

מושלי הכתיאים
אשר בעצת בית אשמתם יעבורו איש
מלפני רעיהו מושליהם זה אחר זה יבואו
להשחית את הארץ.
ויוסיפו את הונם עם כול שללם
כדגת הים

אשר המה
זבחים לאותותם וכלי מלחמתם המה
מוראם⁴
המה מחלקים את עולם ואת
מסם מאכלם על כול העמים שנה בשנה
לחריב ארצות רבות
הכתיאים אשר יאבדו רבים בחרב
נערים אשישים וזקנים נשים וטף ועל פרי
בטן לא ירחמו

... כוהני ירושלם⁵
האחרונים אשר יקבוצו הון ובצע משלל העמים
ולאחרית הימים ינתן הונם עם שללם ביד
חיל הכתיאים.

פלוסר⁶ מדאה דוגמאות של טיעוניהם של אויבי רומי בספרות הלאטינית
המקבילים לטיעונים בפשר חבקוק:
דימטריוס מלך האילירים מתלונן באזני פיליפוס, מלך מוקדון על עוול הרומיים:
הם אינם מסתפקים בגבולות איטליה ומתוך תקווה מרושעת הם שואפים לשלטון על
כל העולם כולו, כאילו חטא הוא שיתקיים מלך כלשהו מחוץ למלכותם.
יוליוס קיסר, בספרו על מלחמת גאליה, שם בפיו של לוחם אכזרי ברומי נאום אשר

4 הם מקדשים את הסיגניות שלהם.

5 כוהני ירושלם — משפחות הכהונה, ובמיוחד משפחות החשמונאים, שהתעשרו מאוד בימיהם
של יוחנן הורקנוס וינאי המלך.

6 התרגומים לקוחים ממאמרו של דוד פלוסר, מלכות רומא בעיני בית-חשמונאי ובראי האיסיים,
צית, תשמ"ג, חוב' ב', עמ' 149.

בו הוא טוען בין השאר שהרומיים, מתוך קנאה בגיבורי-חיל אצילים, אינם שואפים אלא להתיישב בתחומם ובעריהם ולשעבדם שיעבוד עולם.

טקיטוס מספר על הכנעת בריטניה על ידי הרומיים. הוא שם בפיו של לוחם בריטי נאום מאלף, אשר בו אומר האיש בין השאר, שהרומיים הם שודדי כל העולם, ולאחר שהשחיתו את כל הארץ, הם מפשפשים בים, ולא המזרח ולא המערב השביעו את רעבונם. הם קוראים למעשי שוד, רצח וגזילה בשם מזויף "מלכות", והם הפכו ארץ לשממה, לזה הם קוראים בשם "שלום". הוא גם מזכיר בנאומו את המסים הרומיים, את עבודת-הפרך של המשועבדים ואת השדות, המכרות והנמלים אשר נתפשו, על ידי הרומיים.

הסופר הרומי סְלוֹסְטִיוס מביא את דברי אגורטה, מלך אפריקני, האומר: הרומיים הם בני עוולה, חמדנים עד עומק נפשם, ואויבים משותפים של העמים כולם; הסיבה למלחמתם נגד עמים זרים היא תאוות השלטון, ובה במידה שמישהו נראה בעיניהם עשיר בנכסים, באותה מידה הוא נהיה בעיני הרומיים לאויבם בכוח.

סְלוֹסְטִיוס חיבר גם טכסט לאיגדת של מיתרידטס מלך פונטוס המיועדת, כביכול, למלך הפארתיים. לדברי האיגדת, יש לרומיים סיבה אחת ישנה נושנה, המביאה אותם להילחם עם כל העמים, הלאומים והמלכים והיא תאוה עמוקה לשלטון ועושר... לאחר שהאוקיאנוס עצר בעד התקדמותם מערבה, הם הפנו את נשקם הנה (כלומר, מזרחה). מראשיתם הם צברו את כל רכושם על ידי שוד בתים, נשים, שדות ומלכות... הם נוצרו להיות מגפה לכל העולם כולו. שום דבר, לא אנושי ולא אלוהי, אינו עשוי לעצור בעדם מלשדוד ולהשחית את בעלי-בריתם ואת ידידיהם, בין חלשים בין בעלי כוח... הם רואים באויבים כל אלה אשר אינם משתעבדים להם מרצונם... הם הגיעו לגדולתם על ידי העזתם ומעשי-התרמית שלהם, ועל ידי שרשרת בלתי-פוסקת של מלחמות.

ספר חזון עזרא, שנתחבר כשלושים שנה לאחר החורבן, מסכם את מעשי הרשע של רומי ומביע תקווה, כי גם עליה יבוא הקץ, ואלה דבריו:

"כחיה רביעית באת ונצחת את כל החיות הקודמות והחזקת בשלטון על העולם באימה רבה, ועל תבל כולה בעמל רב, ובעורמה שכנת בתבל זמן רב, ושפטת ארץ לא באמת, כי היצרת לענווים ופגעת בשלווים, ושנאת אנשי אמת ואהבת דוברי שקר. הרסת מבצרי ישרים והשפלת חומות תמימים. ויעל קלונך עד לעליון וגאוותך עד לגיבור, ויבט עליון בעתותיו והנה נשלמו, ועולמיו תמו".

על המקורות החיצוניים

אמדנו כי מטרתנו היא להשקיף ולדון על מאורעות הימים מנקודת הראות שלנו, אולם כדי שנבין את הדברים ואת יחסם של הרומאים כלפי ישראל עלינו לדעת מה היו ידיעותיהם ומה היתה דעתם של הרומאים על אבותינו. טאקיטוס הרומי ואפיון היוני, מראשי האספסוף באלכסנדריה של מצרים, הרבו להפיץ, בע"פ ובכתב, דברי לעג ובוז כלפי עם ישראל, בדותות ושקרים בקשר לתולדות ישראל, שנאה וקנאה לאורח החיים של היהודים באשר הם. מתברר שתהום עמוקה מפרידה בין עולמם של חכמי ישראל לבין נושאי התרבות הרומית; חוסר כל נסיון להכיר את תרבות ישראל והדעות הקדומות ששררו בשוק של אלכסנדריה של מצרים, נקלטו בספרי היסטוריונים והפכו לנחלת הכלל של שונאי ישראל.

נעיין בדברי טאקיטוס, בן זמנם של אספסינוס וטיטוס¹:

...למען קיים את כוחו באומה זו לדורות, התקין משה פולחנות חדשים הסותרים את פולחנותיהם של שאר בני-תמותה. כל הקדוש בקרבנו חולין הוא, ואילו הטמא בעינינו מותר בקרבם. בדברי (בקדש הקדשים) הקדישו את צלמו של בעל החיים (החמור)... מספרים כי בחרו ביום השביעי לשבות בו ממלאכה כיוון שבו הושם קץ לעמלם (היציאה ממצרים). אחרי כן נמשך לבם אחר העצלות וגם את השנה השביעית הפרישו לבטלה... כל שאר חוקיהם הרשעות והמאוסות בשחיתותן כוחן. ...היהודים אינם משיגים אלא אל אחד וברוח בלבד ישיגוהו, והיוצרים תמונות אלים מחומרים נפסדים ובצלם אדם טמאים בעיניהם... דרכי היהודים תפלות ושפלות.

כל עוד היה המזרח בידי אשור, מדי ופרס, היו היהודים הבוויים שבעבדיהם. כאשר גברה יד המאקדונים, השתדל המלך אנטיוכוס לבטל את אמונתם התפלה ולהקנותם את דרכי היוונים, אך המלחמה בפרתים מנעתו משפר אומר מאוסה זו. עתה, כשהיו המאקדונים חסרי אונים, הפרתים טרם עלו לגדולה והרומאים מרוחקים, שמו היהודים מלכים על עצמם. הללו הודחו ביד ההמון ההפכפך, ומששבו ונטלו בכח הנשק שלטון לידם העזו להגלות אזרחים, להרוס ערים, לרצוח אחים, נשים והורים

1 טאקיטוס, דברי הימים, תרגמה מרומית שרה דבורצקי, מוסד ביאליק, תשכ"ה עמ' 202—204. ראה גם "דברי יצירתו על היהודים בנאום הסניגוריה על פלאקוס" בקובץ "עולמות נפגשים" ליוחנן לוי, מוסד ביאליק תש"ך, עמ' 79.

ולעשות שאר מעשים המקובלים על מלכים. אך באמונה התפלה של האומה תמכו כיוון שנטלו לעצמם כתר כהונה לחיזוק שלטונם.

גניוס פומפיוס היה ראשון הרומאים שהכניע את היהודים ועל פי משפט המנצח נכנס אל בית המקדש; ומני אז נודע ברבים כי אין שם כל צלמי אלים וכי המקדש ריק ואינו צופן כל סוד... אנטוניוס נתן את הממלכה ביד הורדוס, ואבגוסטוס המנצח הגדילה. לאחר מותו של הורדוס חולקה (הארץ) לשלושה חלקים וניתנה ביד בני הורדוס... קלאודיוס עשה את יהודה פרובינציה והפקידה בידי פרשים רומאים, או עבדים משוחררים. אחד מהם, אנטוניוס פליקס, התמכר לכל אכזריות ולכל תאוה ונוקק לכוח מלכים ברוח עבדים...

בכל זאת האריכו היהודים רוח עד שנעשה גסיוס פלורוס פרוקורטור, ובימי ממשלתו פרצה המלחמה.

לעומת עלילות אלו של "חכמי אומות העולם", עלילות של בורות, רשע ושנאה, נציין במלים מעטות מה היתה הרמה התרבותית של אנשי יהודה וירושלים בימים ההם.

במקביל למאה שנות השלטון הרומי קיים היה שלטון התורה², שאת פריחתה נייחס לגדולי הדור — הלל ושמאי ואת תדמיתה המושלמת נראה במשנתו של ר' יהודה הנשיא. בכל אלה היה העם על כל מעמדיו שותף פעיל. מצאנו שחכמים הרביצו תורה לא רק בבתי מדרשות אלא גם על מעלות הר הבית, בשווקים וברחובות. כבר בימיהם של ינאי המלך ושמעון בן שטח הותקנה תקנה על חובת למוד, והיא התפתחה והשתכללה עד לימיו של הכהן הגדול יהושע בן־גמלא. בימיו הוקמו בתי ספר בכל עיר ועיר במדינה. ניתן לאמר שזה היה חוק למוד חובה הקדום ביותר.

זאת ועוד — הנכונות לתת את נפשו על קיום חוקת התורה היתה נחלת העם על רבבותיו, כמו שקרה בימי הנציב פונטיוס פילטוס, שראה למותר להתגרות ביהודים אבל נכנע כשראה את עוז רוחו ונאמנותו של העם, וחזר הדבר בימיו של הנציב פטרוניוס וגיוס קיסר.

2 הלל נהג נשאתו לפני הבית מאה שנה (שבת ט"ו, ע"א).

לשונו של יוסב"מ על לוחמי החירות

שתי סיבות גרמו לכך שהמרד הגדול לא זכה לתיאור נכון, ושראשי המרד וגבורתם נידונו לשכחה:

א. הנהגת העם שלאחר החורבן התיחסה בשלילה גמורה לדרך שבה הלכו הלוחמים; ולא זו בלבד שלא שמרו על עדות מן הימים ההם, אלא עשו כל מה שבידם להשכיחה.

ב. דרכו של יוסב"מ לתאר את מהלך המאורעות לפי רוחו של הקורא הרומי. אריה כשר¹ מביא דוגמא מאלפת זו: "הפילוסופיה הרביעית" (כפי שהוא קורא לקנאים) הוא כינוי מלאכותי של יוספוס, שתפר לפי מתכונת הלניסטית-רומית במטרה להעלים ולטשטש את מורשתו היהודית העתיקה של רעיון הקנאות. ... כמו האידיאולוגיה החשמונאית בשעתה, כרכה גם הקנאות ושילבה יחד השקפה מונותיאסטית מוצקה ויוקדת, אמונה בהבטחה האלוהית על ירושת הארץ וטהרתה, התנגדות לשלטון נכרי ושאפה לריבונות מדינית יהודית על ארץ-ישראל.

אין גבול לדברי הבלע וההשמצות שיוסב"מ מטיח כלפי לוחמי החופש; מידת החנופה לאדוניו, הצביעות וההתנכרות לבני עמו מגיעה לשיא כאשר הוא אומר¹: "ואף אחד מדורות עולם לא הרבה לעשות רשע כאנשי-הבליעל האלה... ובוה הודו במרפיהם, כי הם עבדים ואספסוף והמון ממזרים וחלאת-העם, וכן היה הדבר באמת". קול זר עולה מדיבורים אלה, קול של אדם שבגד בעמו והפך למשרתם של רוצחי עמו, מחריבי ארצו ומקדשו. לדבריו — מקור הרע הוא בכת הרביעית, ומעניין מה כותב על כת זו אדם נכרי בהערה פילוסופית. נעיין בדברי היפוליט²: "יש ביניהם הנמנעים מלהשתמש במטבעות, כי ייחשב הדבר לחטא לשאת תמונה ולהסתכל בה; הם נמנעים מלהיכנס לשער שעליו פסלים, כי הם חושבים לאסור להיכנס בצל הפסלים; יש ביניהם המונעים נכרי ללמוד תורה וצפוי לו עונש מות, אלא אם כן ימול

1 ראה מאמרו: הרקע החברתי והנסיבות של מלחמת היהודים ברומאים. המרד הגדול עמ' 42.

א מלח' ה', י' ה.

2 מצוטט לפי מאמרו של קוהלר בספר הזכרון להרכבי החלק הלועזי, 1909 עמ' 6–18. K. Kohler.

Wer waren die Zeloten oder Kannaim?

תחילה: יש ביניהם העומדים בעניים עד כדי מיתה ולא יכירו באחרים כאלהים ומלך".

זוהי ההלכה³: לא ישב בצלה (של עבודה זרה) ולא יעבור תחתיה, ואם עבר — טמא. ועוד⁴ טבעת שיש עליה ע"ז, בזמן שהיא בולטת — אסורה בהנאה.

לאחר שהורדוס נתמנה למלך החל בכיבוש הארץ, שהיתה בשלטונו של אנטיגונוס, ובעזרת צבא רומי עלתה בידו לכבוש את ערי הגליל. קומץ של נאמני אנטיגונוס מצאו מקלט במערות אדבל וכאשר הורדוס תקף אותם הם העדיפו את המוות על עבדות. להם קורא יוסב"מ "ליסטים"⁵.

בן־דינאי, בן־דרוסאי, בר־אבא, בן־סטא, בן־בטיח וחבריהם הם גיבורי האומה. אבל יוסב"מ קורא להם ליסטים.

על המצב במדינה בימיהם של מנהיגים קנאים אלה כותב יוסב"מ: "ועל אנשי הדמים האלה נוספה עוד כת אחת, אנשי בליעל, אשר ידיהם היו נקיות מדם, אולם במחשבות לבם הרפו עוד אשם ותועבה מאלה [אנשי הדמים], וכמרצחים החדירו גם הם את שלום העיר. אלה היו אנשים תועים ומתעים, אשר התאמרו, כי הם עומדים בסוד אלהים וכל יצר לבם היה להקים מרד ומהפכות בקרב העם, ובדבריהם מסכו עליו רוח שגעון ומשכו רבים אל המדבר, באמדם כי שם יראה להם האלהים את אותות הגאולה.

בעיני פליקס נראה היה זה כצעד ראשון של התקוממות, הוא שלח חיל פרשים וחיל רגלי חמוש יפה, ואיבד רבים מהם.

מכה גדולה מזו הסב ליהודים נביא שקר אחר ממצרים; רמאי אחד, שניתן בו אימון שהוא נביא, בא למדינה ואסף סביבו כשלושים אלף מאמינים, והוביל אותם בדרך עקיפין מן המדבר ועד ההר שנקרא הר הזיתים. משם ביקש להתפרץ לתוך ירושלים בעזרת מאמיניו המזוינים ואחרי שיתגברו על חיל המצב הרומאי חשב להטיל שלטונו על העם.

אבל פליקס קידם את פני התקפתו ויצא כנגדו עם חילו המזויין; גם כל העם השתתף עמו בהגנה. והמצדי ניצל עם מעטים מתומכיו; מרבית אנשיו נהרגו או נשבו, והשאר נתפזרו וכל אחד חיפש מחסה בתוך ביתו.

מנהיג זה הדאיג מאד את השלטון, כי לא הצליחו לתפוס אותו. באחד הימים, כאשר פאולוס כינס סביבו תלמידים רבים ודיבר בפניהם, אסר אותו שר־האלף ואמר

3 עבודה זרה ס"ו, מ"ח.

4 תוס' ע"ז פ"ח. הב.

6 מלח' ב', י"ג ד.

5 קדמ' י"ב, ט"ו, ה — 427.

לו: "הלא אתה המצרי אשר לפני הימים האלה עורר מרד והוציא ארבעת אלפים אנשי דמים".⁷
ברור איפוא שאין המדובר בהוים, כי אם בלוחמי החירות.

"לא עברו ימים מרובים אחרי ששקטה הארץ, והנה, כמו בגוף חולה, פרצה הדלקת בחלק אחר. עושי הנפלאות והלסטים התחברו יחד והסיתו רבים למרד כדי להשתחרר, ואיימו להרוג כל מי שייכנע לשלטון הרומאים, וטענו כי יש לשחרר בכת את כל אלה שקיבלו עליהם עבדות מרצון. הם נתפורזו בכנופיות בכל המדינה, בזזו את בתי הנכבדים, הרגו את בעליהם והעלו את הכפרים באש. וכך מלאה כל יהודה בטרופם, ומלחמה זו התלקחה בכל יום ביתר עוז".

התנועות של לוחמי החופש היו זקוקות לאספקה ובקשו זאת מהכפריים. אין ספק שהחקלאים סייעו ללוחמי החופש, אולם היו גם סרבנים, שלא נענו ובאין ברירה לקחו הלוחמים את הדרוש בכוח. זוהי תופעה רגילה המצויה בכל תנועה לשחרור לאומי, כמו אצל פרטיזנים-קנאים, ואין לתאר זאת בצבעים כה שחורים, כפי שעושה זאת יוסב"מ.

שלוש התנועות שעליהן מדובר כאן הן תנועות מדד בשלטון. אין כאן בני בליעל השואפים לנצל את המוני העם כדי להשיג טובת הנאה, אם ברכוש ואם במעמד החברתי. הם ממשיכי דרכו של מתתיהו ממודיעין ויורשיו, עד לאחרון מבית חשמונאי — אנטיגנוס השני ואחותו.

הכינוי "נביא שקר" שבפי יוסב"מ אינו במקומו. אנו עומדים בדור שהנבואה פסקה בישראל, והנסיון לטשטש את תנועת המרי ע"י קביעתה במסגרת זו היא בלתי מתקבלת על הדעת. המדובר בתנועת-מְרִי המונית, אשר למרות דיפויה הוסיף מנהיגה, המכונה בפי יוסב"מ "נביא שקר ממצרים" להטריד את השלטונות.

נדגיש שאין כל הבדל בין קנאים, סיקריקין, בריונים, לסטים או אנשי הכתה הרביעית; לכולם שאיפה אחת — להשתחרר מעול רומי. יתכן שבמספר מקרים לא נבחרה המנהיגות בדרך דמוקרטית, כפי שנבחרה המנהיגות בשנת 66; יתכן ששיקוליה ומעשיה לא תמיד הלמו את מגמתה, אבל אין זה עשוי להפחית מערכה — להוליך את המוני בית ישראל לפרוק את עולם של נציבי רומי, מטרה שהיתה משותפת לכולם; יהיה הכינוי זה או אחר — המטרה היתה אחת וכזו גם נכונותם, של כולם, להקרבה למען השגתה.

7 מעשי השליחים כ"א, לח.

יוסב"מ ביקש להסביר לאדוניו, שליטי רומי, שהאשמה של המרד אינה על כל העם, זהו המעשה של הכתה הרביעית, הכנופיה של הקנאים, עליהם הוא כותב⁸: "ובקרב השערוריה הזאת פרח זרע הנקרא קנאים, אשר כשמשם כן היו מעשיהם. כי כל מעשה רע היה להם למופת ומכל התועבות, אשר עשו לפנים ונשארו לזכרון, לא היתה אף אחת אשר נמנעו מקנא בה ומעשות כמוה. אמנם הם קראו לעצמם בשם הזה, באמרם, כי הם מקנאים לדברים טובים (לשם שמים), ולא נודע, אם צחוק עשו להם בעשוקים מתוך יצר לבם האכזרי כחית־טרף, או כל רשע ואנן למעשה טוב היה בעיניהם".

הרושם מדברי יוסב"מ הוא שהעם ביהודה הוא אכול קנאה ושנאה לכל נכרי, וגם בינם לבין עצמם אין אחדות־דעות; כל הימים מתנהל ביניהם מאבק בלתי פוסק המגיע למלחמת אחים. כך הוא מציג את עמו בפני העולם הרומי, המתיימר להשליט את תרבותו על עולם ומלואו ו"צדקתו" עומדת לעד.

אין יוסב"מ מזכיר שהעם ביהודה היה הראשון בין אומות העולם שהנהיג חינוך לכל בניו, ללא הפליה בין עני לעשיר, בין עירוני לבן־כפר. מפעל זה שהוחל בו בימיהם של ינאי המלך ושמעון בן־שטח שוכלל והושלם בערבו של המרד הגדול על־ידי יהושע בן־גמלא, אשר התקין ש"יהו מושיבין (מלמד תינוקות) בכל מדינה ומדינה ובכל עיר לעיר, ומכניסין אותם כבן שש, כבן שבע".⁹

8 מלח' ז' ח', א.

9 בבא בתרא כ"א, ע"א דיון מפורט על חוק זה ר' בספרי, "מינאי עד הורדוס", עמ' 98.

גיבורי האומה

בפרקים הבאים נעלה את זכרם ומעשי גבורתם של ראשי הלוחמים בשלטון רומי, שחכמי ישראל בדורם ובדורות הבאים לא ראו לנכון לספר על עלילותיהם ולכבדם במקום הראוי להם בתולדות האומה.

אמנם, יוסב"מ מזכיר את יהודה הגלילי וחבורתו, אבל לא בעין טובה; אגב התאור של שלטון הנציבים הוא מזכיר את בן דינאי, אבל אינו מקדיש לאף אחד מן הלוחמים לחירות מילה טובה, הם אינם נמנים על הגיבורים שלו.

וכבר העיר על כך י.ג. שמחוני (במבוא לתרגום ס' מלח' עמ' ט): "מנהיגי היהדות — היחידים מעכשו — כבשו את הקללה, קללת אין אונים, ודנו את מתנגדיהם לגניזה עולמית, ובכונה כסו עליהם בצעיף השכחה. שמות אליעזר בן-חנניה, יוחנן מגוש חלב, שמעון בן-גורא ואלעזר בן-יאיר, וזכר מעשיהם וגבורותיהם, אהבתם ושנאתם וקנאתם גם יחד, נמחו מספדי דברי הימים של היהדות הרוחנית".

להלן נדון בששה לוחמים: בראבא, בן-סטדא, בן-דינאי, בן-דרוסאי, אבא סיקרא בן בטיח ואבוקה, אחד מהדייב, ונראה בזה פריצת דרך לקראת השקפה חדשה בתולדותינו, שחרור מאותה קללת אין-אונים, ויחס של כבוד ללוחמי החופש¹.

ב ר - א ב א

הידיעות, שחוקר תולדות בית שני יכול ללקט מן האוונגליונים, הן דלות מאד; גם המעט שימצא מעוטף קליפות רבות של כוונות מדורות מאוחרים, מהימים שגדלה השנאה של הנצרות כלפי היהדות, העכירה מקורות, טישטשה וסילפה עובדות.

בפדשה האחרונה שבחיי ישו משולבת ידיעה על אישיות יהודית בשם בראבא. ארבעת האוונגליונים¹ מספרים על האסיר בראבא, אבל כל אחד בסגנון משלו. ארבעתם יודעים כי בימי הנציב פונטיוס פילטוס היתה לעם הזכות לקבל חנינה למען אסיר אחד בערב פסח. לפני החג של שנת שלושים למניינם הציע פילטוס לשחרר את

¹ בזמן שספרי זה הובא לדפוס, יצא לאור הקובץ "כהונה ומלוכה" (הוצ' מרכז שזר) ובו מאמרו של הניאל שוורץ: מדבר ומקדש — על דת ומדינה ביהודה בימי בית שני. המחבר דן בעיקר מעמיק על אישים ביהודה שקמו להילחם בשלטון רומי ועל דרכו של יוסב"מ לטשטש את דמותם כגיבורי האומה.

1 מחי כ"ז, טז; מרקוס ט"ו, ז; לוקס כ"ג, יט; יוחנן י"ח, מ.

האסיר החדש, את ישו, אבל העם דרש בכל תוקף, בהשפעת המנהיגים — הכהנים וזקני העם, לשחרר את בר־אבא. האוונגליון של מתי קורא לבר־אבא: "אסיר מפורסם"; מרקוס אומר, כי בר־אבא היה "אסיר עם המורדים אשר רצחו רצח בעת המרד"; לוקס מספר עליו: "והוא היה אסיר בבית הכלא על דבר מרד אשר נהיה בעיר ועל רצח"; יוחנן מסביר: "בר־אבא היה שודד". פרט נוסף על בר־אבא אנו מוצאים אצל אוריגניס² — הוא קורא לו ישוע בר־אבא.

בחוק הרומי לא נמצא שלנציב היתה הזכות לשחרר אסיר שנידון למיתה, זכות זו היתה רק לסינט ברומי. אולם למעשה אין צורך להביא סמוכין מהחוק הרומי, הוא מתפרש ממישנה עתיקה, האומרת³: "כל מי שהבטיחוהו להוציאו מבית־האסורים — שוחטין עליהן" (את הפסח). מן המשנה נמצאנו למדים, שהעם קבע מיהו המועמד לשחרור, ואם החכמים דאגו במיוחד להתקין לו את הפסח — ודאי שהמדובר באסיר מדיני, ולא לאסיר שחטא כלפי הדת. שחרורו של אסיר בר־פלוגתא לשלטון הרומי לקראת החג, כשעולי רגל מרובים, מטרתו להיראות בעיני הצבור כשוחרי שלום וסובלנות.

את הנוסח של יוחנן כי בר־אבא היה שודד ניתן לדחות בנקל, שכן העם לא היה בא לתבוע שחרורו של שודד. את המושג "שודד" שבאוונגליון ליוחנן עלינו לקבל לפי השימוש בו אצל יוסף בן מתתיהו, כי כך קראו כל אלה שהשלימו עם שלטון רומי לכל מי שהתנגד למשטר זה בכח. גיבורי אדבל, שלא השלימו עם שלטונו של הורדוס האדומי נקראים "שודדים יושבי המערות"⁴ וחזקיהו, ששמר על הגליל, הוא בפי יוסב"מ "ראש השודדים"⁵; על כן מסתבר שבר־אבא היה מראשי המרד, שעמד בראש ההפגנות בעיר נגד השלטון ויתכן גם שתקף את השלטונות והביא להתנגשות דמים. ראשי העם והכהנים, אם כי לא נטלו חלק בהפגנות נגד רומי ובהתנגשויות, ועל כן לא היו בין האסירים, התייחסו לבר־אבא ולאנשי שלומו באהדה וביקשו לסלוח לו על מעלליו, גם אם נכתמו בדם.

משלוש הנוסחאות האחרות שבאוונגליונים מתברר שבר־אבא היה אדם מפורסם⁶, שעמד בראש מרד בירושלים ושנכלא עם מורדים אחרים, חבריו לדעה ולמעשה.

2 מאבות הכנסייה (185–245).

3 פסחים פ"ח, מ"ו.

5 שם א', י', ה.

4 מלח' א', ט"ז, ב.

6 אבא — קיצורו של השם אברהם, שהיה שגור בפי העם בסוף ימי בית שני ובדורות שלאחריו. דיון מפורט של התאד "אבא" ראה מאמרו של מ"ב לרנר, הביניים והתארים "אבא", תעודת ד', האונ. של ת"א תשמ"ו, עמ' 93.

על בראבא אין כל ידיעה במקורותינו, אולם יש לשער שהוא היה בנו של אבא מפורסם. אולי היה זה אבא יוסף בן חנין, שחי — כנראה — בסוף ימיו של הורדוס. בשמו מוסר אבא שאול בן בטנית שיר היתולי-עוקצני על הכהנים הגדולים ובני משפחותיהם, המנצלים את מעמדם ורודים בעם⁷. הוא היה קנאי ביושרו ובנאמנותו והנחיל לבנו את רוחו העזה לשמירת ערכי היהדות בטהרתם. בנו של אבא זה אפשר לראות כמי שראוי לעמוד בראש ההתקוממות. בראבא היה אהוב על העם, ועל כן בקשו לשחררו בערב חג הפסח והעדיפו אותו על האסיר השני, ישו מנצרת.

בן - סטדא¹

בדיון שבין החכמים על איסור כתיבה בשבת אומר ר' אליעזר²: "הלא בן-סטדא הוציא כשפים ממצרים בסריטה שעל בשרו. אמרו לו: שוטה היה ואין מביאין ראיה מן השוטים".

וחוזר דיון זה בתוספתא³: "אמר להם ר' אליעזר: והלא בן-סטדא לא למד אלא בכך. אמרו לו: מפני שוטה אחד נאבד את כל הפיקחין".

נושא הדיון איננו המעשה של בן-סטדא, לא זה עומד על הפרק⁴, זו רק דוגמא והעושה כך חייב קרבן חטאת, לדעת ר' אליעזר, או פטור — כדעת חכמים. נאמר על כך שזהו מעשה שהיה בעבר ונשאר בזכרון העם.

לכאורה, הדבר תמוה, שהרי הסריטות בגופו של בן-סטדא הן ענין אישי ופרטי, ולמה פורסמו ברכים ונשארו לזכרון במשך שנים? אלא שאין לפרש זאת כענין פרטי כי אם כשליחות ציבורית; בן-סטדא העביר ידיעה סודית מיהדות מצרים לירושלים

7 תוס' מנחות י"ג; צוק, 533 (33).

1 צ.פ. חיות במאמרו על בן סטדא, הגורן ס' רביעי (תרס"ג) עמ' 33, דחה את הסברה שבפי האמוראים, ורב חסדא בראשם, שחשבו אותו לאחד עם בן פנדירא ועם ישו. ר' גם יוסף קלוזנר, ישו הנוצרי ע' 10.

2 שבת ק"ד, ע"ב.

3 תוס' שבת יא, ט"ו; צוק, 126 (4).

פעמים מזהירה התורה מפני שרטת: ויקרא י"ט, כח: "ושרט לנפש לא תתנו בב שרכם" (לאות יבל); שם כ"א, ה: "ובבשרם לא ישרטו שרטת" כי זה מדרכי האמורי. אולם במעשהו של בן-סטדא: לא מדובר בעניני אבל וטומאת מת, כי אם בתכסיס בימי מלחמה נגד שלטון זר ומשעבר.

4 ולא כדעתו של צ.פ. חיות, הרואה בזה מעשה מימי ד' אליעזר בן הורקנוס וקושר אותו בדיון ודברים שבין התנא והמינים.

וצריך היה להסתירה לכל תפול בידי השלטונות הרומיים. לכן הוא סרט את הדברים על גופו, למרות הכאב שבדבר, ובצדק מעיר רש"י — מסר נפשו על הדבר. תכנה של הכתובת, שהיתה סרטתה על גופו של בן־סטדא, לא היתה לרוחם של יבנה וחכמיה, או בית מדרשו של ר' אליעזר בן הורקנוס בלוד. חכמי דור זה, שזכרו את חורבן הבית, התרחקו מכל דבר שהיה בו זכר כלשהו להתגרות בשלטון רומי, מסיפורי המרד הגדול או המרידות ומעשי הקנאים שקדמו למלחמה הגדולה. לכן נקטו לשון סתומה וקראו למעשים הללו "כישוף". ומכיון שבסופו של דבר היו תוצאות מעשיהם של המורדים הרסניות לעם ולמקדש, אמרו שכל אלה שנטלו חלק בהם הם "שוטים", לעומתם — המסתייגים ממעשים אלה מכונים בבריתא "פקחים".

אם נבוא עתה לשחזר את הדברים נאמר, כי בן־סטדא היה מן הקנאים, הוא הביא ממצרים ידיעה חשובה למנהיגים וכדי שלא תיפול בידי שלטונות רומי סרט את הדברים על גופו.

צ.פ. חיות⁵ הציע לזהות את בן־סטדא עם המצרי, שעליו מספר יוסב"מ את הדברים האלה⁶:

"בא אל הארץ קוסם אחד והטה רבים להאמין בו כי נביא הוא, עד אשר אסף אליו כשלושים אלף איש והתעה אותם ללכת אחריו מן המדבר אל ההר הנקרא הר הזיתים, ומשם לעלות על ירושלים, בחזק יד ולהתגבר על חיל משמר הרומאים ולהיות למלך (עריץ, טירנוס) על כל העם ולשום את האנשים ההולכים אחריו לנושאי כליו. אולם פליכס (נציב רומי ביהודה) הפר את עצתו, כי יצא לקראתו עם צבא הרומאים וגם כל העם (היהודים) חזק את ידו במלחמה. וכאשר החל הקרב נמלט המצרי לנפשו עם אנשים מתי מספר, ורבים ועצומים אשר עמו נפלו בחרב או נתפשו חיים, ויתר המונו נפוץ איש איש לביתו להסתתר".

העובדה שהמצרי שעמד בראש נעלם, הטרידה את השלטון. חיפשוהו וחשדו בכל זר. באותה עת קרה שההמונים האשימו את פאולוס בחילול הקודש, כי הכניס אנשים יוונים לבית המקדש. קמה מהומה, ואנשי הצבא מסרו אותו לחקירה לשר האלף. הלה חשד שהוא האיש ואמר לו⁷: "הלא המצרי אתה אשר לפני הימים האלה העיר מרד והוציא המדברה ארבעת אלפים אנשי דמים".

לאחר התבוסה שנחל בן־סטדא ע"י הר הזיתים הוא הסתתר אי־שם ולאחר זמן קצר הגיע ללוד. אנשי לוד הודיעו לאספסינוס שאינם מצטרפים למרד, והובטח להם

5 במאמרו הנ"ל.

6 מלח' ב', י"ג, ה'.

7 מעשי השליחים כ"א, לח.

שלום⁸. הם החליטו לרוץ את בן-סטרא כמסית למרד. צריך היה לאסוף עדויות, כדי להוציא פסק דין ועל כך מסופר במקורותינו⁹:

”כיצד עושים לו (למסית) להערים עליו? מכמינים עליו שני עדים, בני אדם בבית הפנימית ומושיבין אותו בבית החיצון ומדליקין נר על גביו כדי שיהיו רואין אותו ושומעין את קולו. שכן עשו לבן-סטרא בלוד שהכמינו לו שני תלמידי חכמים (הם שמעו מפיו את דבריו, אם שסיפר מרצונו ואם שהעמידו פנים שהם בני בריתו וסיפר להם והם העידו נגדו בבית הדין ועל סמך עדותם סקלוהו)“.

ג. בן - דינאי

”צעק עמי בימי בן דינאי“ — משפט זה הוא מתוך פיוטו של הקליר, הפותח במלים ”שבת סורו“ והכלול בקינות ט' באב. מה גרם לצעקת עמי, על מי ועל מה, מתי היה הדבר ומיהו בן דינאי?

כבר עמדו חוקרי תולדות בית שני על כך שמקורותינו מתעלמים מגבורים שלא שיחקה להם השעה; אנשים שחרפו את נפשם ועשו גדולות, אבל בסופו של דבר נכשלו ונוצחו — מוטב להשכיחם, לבל יתקוף היאוש את העם, לבל ייפגם רצון החיים של העם לאחר שנות משבר. ודאי שיש הצדקה לכך, אבל לאחר מאות של שנים אנו תמהים ושואלים — מה היה באותו דור של גבורים נשכחים?

כאשר הקליר כתב את פיוטו זה ודאי היו לו מסורות על כאבו של העם ועל צעקתו, אבל מסורות אלו לא הגיעו לידינו. הכוונה היא לשנים למן מותו של אגריפס המלך ועד לפרוץ המרד הגדול. השנים שבהן שלטו ביהודה נציבי רומי האחרונים: טיבריוס אלכסנדר (44–48), ונטידיוס קומנוס (48–52), פליקס (52–60), פורציוס פסטוס (60–62), אלבינוס (62–64) וגסיוס פלורוס (64–66). בימים ההם היו קרבות בין יהודים יושבי עבר הירדן לבין העיר ההלניסטית פילדלפיה (רבת-עמון). התערבותו של הנציב למען פילדלפיה רומזת על כך שבקרבות אלה ידם של היהודים היתה על העליונה, אבל ההיסטוריון אינו מביא שום פרטים על עלילות הגבורה של היהודים, הוא מזכיר רק את שמותיהם של: חנינא, עמרם ואלעזר¹. באותו פרק זמן נלחם אדם בשם תלמי בראש גודד בערבים (הנבטים) באידומיאה².

8 מלח' ד', ח', א, יוסב"מ כותב שאנשי לוד ואנשי יבנה כרתו ברית שלום עם אספסיינוס אבל זו לשון גוזמא, עם עיר בארץ כבושה כמו יהודה לא היה מקום לברית שלום, יכולה להיות רק הדעה על כניעה.

9 יבמות ט"ז, ו'; סנהדרין י', צוק. (4) 431; ירוש' סנהדרין ו', י"ב.

1 קדמ' כ', א', א' (4).

2 שם. שם. אידומיאה היא אדום של ימי בית שני והיא זהה עם הר חברון או דרום יהודה: שם ישבו

מאליו מובן שהתערבותו של הנציב גסיוס פלורוס היתה לטובת פילדלפיה. "הוא תפס את שלשת האנשים הראשונים (במעלה) בקרב היהודים, שהיו אשמים במהומה, וציווה לאוסרם. אחד מהם הרג, שמו היה חניבא, ועל השניים, על עמרם ועל אליזר, הטיל עונש גלות. כעבוד זמן לא רב הובא לפניו ונהרג ראש הלסטים תלמי, שעשה רעות גדולות ביותר ביותר באידומיה ולעריבים".³

יוסב"מ כותב⁴ "במשך כל אותו דור לא פסקה ההתנגדות לרומי. באותו זמן נתמלאה יהודה כולה ליסטים". וכן: "ולא היה קץ למספר השודדים הרב, אשר הוקיע פליקס על צלבים, ולחברי השודדים האלה מקרב יושבי הערים, אשר גילה את עוונם וייסר אותם קשה".⁵

לאחר דכוי המרד, שקם בעקבות נביא שקר שבא ממצרים, עוד לא שקטה הארץ. לדברי יוסב"מ⁶: "כי המכשפים והשודדים התחברו יחד והסיתו רבים לצאת ביד רמה וחזקו את רוחם להלחם בעד חרותם והפילו אימת מות על כל הנכנעים לפני שלטון הרומאים, באמרם להוציא בזרוע נטויה לחפשי את האנשים אשר קיבלו עליהם ברצון את העבדות.. הם נפרדו לגדודים ופשטו בקרב הארץ ובזזו את בתי העשירים ואת בעליהם המיתו ואת הכפרים שלחו באש וברשע וזדונם מלאו את ארץ יהודה חמס. המלחמה הזאת גדלה ועצמה מיום ליום".

כידוע, יוסב"מ כתב את ספריו בשבתו ברומא כבן חסותם של הקיסרים הפלאביים. וכדי לשאת חן בעיני אפוטרופסיו בחר בנקודת הראות שלהם וכתב את ההיסטוריה מנקודת הראות כרומאי, ולכן הוא קורא ללוחמי החירות ליסטים וסיקריקין, רצחנים ללא רחם. אולם עלינו לראות ב"ליסטים" הללו את אנשי "הפילוסופיה הרביעית" (כהגדרתו של יוסב"מ), שקמה בעקבות המיפקד שערך הנציב קוורניניוס בשנת 6 למנינם, כללית היתה תורתם כתורת הפרושים, "אולם אהבת החרות שאין לנצחה מצויה באנשי (הכת הזאת), והם חושבים את אלהים לבדו למנהיגם ולריבונם. נקל להם לקבל על עצמם כל (מיני) מיתות משונות ומעשי נקמה בקרוביהם וידידיהם (ובלבד) שלא לכנות שום אדם בשם אדון".⁷

פה ושם נשתמרו בספרותנו קטעי דברים, שיחד עם דברי יוסב"מ הם עשויים

יהודים, צאצאי האדומים שהתגיריו בימי יוחנן הורקנוס. הנבטים ישבו בנגב, בהר שעיר ובהר מואב.

מן הידיעה שבפי יוסב"מ אין לעמוד על סיבת המלחמה ומקומה.

- 3 ר' הערה 1. 4 קדמ' כ', ו', א. 5 מלח' ב', י"ג, ב.
6 שם, שם, ו. 7 קדמ' י"ח, א', ו' (23).

לסייע בידינו לשחזר את דמותו של אחד מראשי הלוחמים בדור אומלל זה, ואלעזר בן דינאי שמו.

במשך עשרים שנה "לִיִּטְס" אלעזר בן דינאי את המדינה. מקומו היה בספר, במדבר, ועל אורח חייו נותר לנו זכר אחד במשנה, כשמדובר על תנור לאפיית לחם של נוודים, העוברים ממקום למקום, כגון הערביין; הם היו נוהגים לחפור גומה ולטות אותה בטיח. אם חופרים מסביב לגומה המטוית והטיח הוא חזק ועומד בפני עצמו — תנור כזה מקבל טומאה והוא פסול. אבל אם אין הטיח יכול לעמוד בפני עצמו — אין הוא מקבל טומאה והוא כשר, וזהו "תנורו של בן דינאי"⁸. דרך השימוש בתנור זה — שמעלים בו אש עד שדפנותיו מתחממות ואז מדביקים את הפת לדפנות החמות והפת נאפית.

הזכרנו את דברי יוסב"מ, שנציגי רומי היו עושים מעשי נקמה בקרוביהם וידידיהם של לוחמי החרות, כאשר קצרה ידם לתפוס את אלעזר בן דינאי התנקמו באשתו, כפי שמתברר מהדיון בהלכות "אשה שנחבשה בידי גוים"⁹, מחשש שמא נאנסה היא אסורה לבעלה הכהן.

ירוש' כתובות פ"ב, ה"ט

בבלי, כתובות כ"ז, ע"א

"אמר רב: כגון נשי גנבי ור' לוי אמרין בשם רבי יוחנן אשת ליסטים אמר: כגון אשתו של בן דינאי".
(רש"י: רוצח היה ואלעזר שמו כדאמרין (קרבן העדה — שאם נחשד בעלה להריגה היא בפ' עגלה ערופה — סוטה מ"ז). אסורה, שדרך המלכות להפקיר נשי הגנבים ובתיהן).

הדוברים הם ר' יוחנן — גדול אמוראי ארץ ישראל בדור השני, ור' לוי — אמורא בן הדור השלישי; הם נמנים עם ראשי העם כמה דורות לאחר דיכוי מרד בר־כוכבא ולהם היה ברור שלא בכת הנשק ניתן לעמוד בפני קלגסי רומי, ועל כן שללו לחלוטין את דרכו ומעשיו של בן דינאי.

משנה מדור החורבן באה ללמד על המצב המדיני, על פעילותם של לוחמי החרות ועל הבטחון הצבורי, והיא קשורה בשמו של אלעזר בן דינאי. וזו לשונה¹⁰:
"משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה. משבא אלעזר בן דינאי ותחינה בן פרישה. בן פרישה היה נקרא, חזרו לקרותו בן הרצחן".

הירושלמי¹¹ מדגיש את השלילי ומפרש: בן הרוצחן — בדיה קטולה¹².

8 כלים ה', י. 9 כתובות ב', ט'. 10 סוטה ט', ט. 11 סוטה פ"ט, ה"ח.

12 ה"פני משה" מסביר בן הרוצחן — הוא כמו בן הרגיל לרצוח וכמו בן פורת יוסף.

מומן שרבו הרצחנים והיו מכירים אותם ויודעים שהם המועדים למעשי רצח לא היה מקום לעגלה ערופה, הנעשית רק במקרה של "ולא נודע מי הכהו"¹³ "לפי שאין עגלה ערופה באה אלא על הספק ועכשיו בגלוי הן רוצחין"¹⁴. והדברים מוסברים על פי דברי יוסב"מ, שבן-דינאי וחבריו היו מאיימים להרוג כל מי שייכנע לשלטון הרומאים, ולא כל שכן — משתפי פעולה עם השלטון.

לאחר המלחמה בגומא, שעליה נדון להלן, החליט קלאודיוס קיסר להחליף את הנציב ביהודה ובמקום קומנוס מינה את פליקס. הוא שם קץ לפעילותו של בן דינאי; הוא הזמינו אליו והבטיח לו שלא תעלה לו כל רעה, ומשבא — אסרו ושלחו לרומי¹⁵. לא תמיד קראו לאלעזר בן דינאי בכינוי רוצח, בריה קטולה, היה זמן שהתייחסו כלפיו ברצון וראו את מעשיו בחיוב.

העובדה שפליקס לא העיז לשפוט את בן-דינאי, אם כי היה מוסמך לדון דיני נפשות, מעידה שבן דינאי היה בעל מעמד נכבד ונערץ בעמו, פסק דין מות וצליבה פומבית היו מעוררים מהומות, לכן העדיף פליקס לשלוח אותו לרומא.

בראשונה קראו לו תחינה בן פרישה, שמשמעו בארמית: חנינה בעל הנפלאות¹⁶ על שום מעשיו הגדולים והנפלאים. ואמנם, ברוח זו מסופר עליו במדרש שיר השירים, לכתוב: השבעתי אתכם בנות ירושלים, וזה לשון המדרש:

"ד' אוניה אמר: ד' שבועות השביעין כנגד ד' דורות שדחקו את הקץ ונכשלו, ואלו הן: אחד בימי עמרם ואחד בימי דינאי ואחד בימי בן כוזבא ואחד בימי שותלח בן אפרים".

ובכן — לא ליסטים ולא רוצח היה אלעזר בן דינאי כי אם מנהיג מדיני, כמו בר-כוכבא, שעשה גדולות, אלא שהמרד נגד רומי, שבראשו עמד, לא הצליח. ולא ייפלא הדבר — זה לא היה בימי המכבים, שלחמו במלכות אנטיוכיה המתפוררת, זה היה בימי רומי בגדולתה.

פרק אחר בתולדות יהודה הקשור בשמו של בן דינאי, הוא הקרב בגומא ולשם כך עלינו לסטות מעט מענין המאבק עם רומי ולעיין ביחסים בין היהודים לבין השומרונים.

המאבק בין יהודה לבין השומרונים נמשך שנים רבות; הוא החל בימי יונתן החשמונאי על-ידי סיפוח שלושת הגלילות — עפרים, לוד ורמתים¹⁷, ונסתיים

14 תוס' סוטה י"ד, א'; צוק, 320 (10).

13 דברים כ"א, א.

15 קדמ' כ', ח', ד', ומלח' ב', י"ג, ב.

17 חשמ"א י, לא.

16 ר' השלמות והוספות לפירוש אלבק למשנה נשים, ע' 392.

בכיבוש מזרחה של שומרון בידי יוחנן הורקנוס¹⁸ ובכיבוש מערבה בידי ינאי המלך¹⁹. הורדוס מצא בשומרונים תומכים בדרכו לשלטון; הוא גם נשא אשה מבנות שומרון — מלתקי שמה; כדי לחזק את הקשר אתם בנה בניני פאר בעיר שומרון. גם נציגי רומי ראו בשומרונים אוכלוסיה נוחה לשליטתם והעדיפו אותם על פני היהודים, ובכל מקרה של סכסוכי גבול עמדו לצדם, והיא מצאה את ביטויה במעשי נקמה על ההשפלה שממנה סבלו שנים רבות. בימיהם של נציגי רומי ביהודה פרצו קטטות ותגרות והגיעו הדברים עד למלחמה ממש. על מקומה של מלחמה אחת בשנת 52 למנינם נדון בזה.

שלוש דרכים מובילות מן הגליל לירושלים:

הדרך המרכזית — מן העמק לעין־גנים (ג'נין) — שכם — ירושלים. בימים ששררה מתיחות בין יהודה לשומרונים נמנעו הגלילים מלכת בדרך זו. הדרך המערבית — מן העמק לכפר עותנאי (לג'ון) — נתל עירון (ואדי ערה) — אנטיפטריס — מעלה בית חורון — ירושלים. זו היתה הדרך של אנשי הגליל המערבי.

הדרך המזרחית — מבית שאן לאורך בקעת הירדן — יריחו — ירושלים. זו היתה דרכם של אנשי טבריה והגליל המזרחי.

באותו זמן, בסוף ימי כהונתו של הנציב ונטידיוס קומנוס, היתה יהודה נתונה בהתרגשות. רק שככה פורענות שבאה בעקבות שריפת ספר תורה בידי חייל רומי בבית חורון, והנה באה פורענות חדשה²⁰: וכעבור זמן קצר פרצה מריבה בין בני הגליל ובין השומרונים, כי בקרבת הכפר גֶנָה*²⁰, בעמק הגדול אשר בארץ שומרון, עברו יהודים רבים, בעלותם אל ירושלים לחג את החג, והנה נהרג אחד הגלילים. לשמע הדברים נהרו אנשים רבים מארץ הגליל לעלות למלחמה על השומרונים. נשואי־הפנים אשר בקרב השומרונים הלכו אל קומנוס והתחננו אליו לקדם את הפורענות הגדולה ולנסוע אל ארץ הגליל. לעשות נקמה במחוללי הרצח, כי רק בדבר הזה יחדל ההמון להלחם. אולם קומנוס דחה את תחנוני האנשים מפני צרכי השעה ושלח את השואלים מעל פניו במפח־נפש.

18 ר' פירושי למגילת תענית, ע' 119. 19 ספרי מינאי עד הורדוס ע' 53.

על הישוב היהודי בפלך עקרבס בימים אלה אנו למדים גם מן המשנה (ערלות פב, מ"ח) המזכירה את "דוסתאי איש כפר יתמה", מתלמידי שמאי. כפר יתמה — היום כפר ערבי יתמה — כ"ז ק"מ מדרום לשכם. במפה 8.175.168. עם פרוץ המרד מונה כמפקד פלך גופנה ועקרבס יוחנן האיסיי.

20 מלח' ב', י"ב, ג-ד.

20* שמחוני מתרגם גנה, אעפ"י שבהערות מצוין: בטעות, תמורת גֶנָה שבפנים. מלח', מפתח עמ' 544.

ובהגיע שמועת הרצח אל ירושלים סער לב העם מאד, ועולי-הרגל עזבו את חגם, ומהרו אל שומרון, באין מפקדי-מלחמה, ולא שמעו לקול טובי-העם, אשר מנעם מעשות הדבר. ובקרב ההמון התערבו גם שוודים ומורדים ובראשם אלעזר בן דנאי ואלכסנדרוס. הם פשטו על השומרונים היושבים בקרבת מחוז עקרבנים (עקרבתא) והמיתו אותם ולא חמלו על זקן וילד ואת כפריהם שלחו באש".

לפי הנוסח שבס' "קדמוניות"²¹ ערכו (השומרונים) קרב (עם הגליליים) והרגו רבים מהם. כאשר נודע הדבר לראשי הגליליים באו אל קומנוס ודרשו ממנו שייקום את רצח המומתים. אולם הוא שוחד בכסף על-ידי השומרונים, ונהג ולזול בדבר. אז כעסו הגליליים והסיתו המון יהודים לאחוז בנשק ולהילחם לחירותם. הם אמרו, שהעבדות כשהיא לעצמה, מרה גם היא, ואולם עבדות עם זדון אין לשאתה כלל. ואף על פי שראשיהם ניסו לשדלם, והבטיחו שישללו את קומנוס להטיל עונשין על הרוצחים, לא שמעו להם ולקחו את כלי זינם, וקראו לעזרתם את אלעזר בן-דנאי — זה היה שודד ששכן בהרים זה שנים רבות — ושדדו ושרפו כמה כפרים של השומרונים. כשהגיעה (הידיעה) על המעשה לקומאנוס, לקח את גדוד הפרשים של אנשי סבאסטי וארבע קוהורטות של רגלים וזיין את השומרונים ויצא נגד היהודים, וכשהתנגש אתם הרג רבים מהם ומספר רב יותר תפש חיים. ראו הראשונים במעלה ובייחוס שבאנשי ירושלים, לאיזו פורענות גדולה הם מגיעים, לבשו שקים ושפכו על ראשיהם אפר וביקשו ושידלו את המורדים בכל לשון של בקשה שישוו לנגד עיניהם, כי עתידה עיר-מולדתם להיחרב ובית המקדש עתיד להיות למאכולת-אש ונשיהם וילדיהם יהיו לעבדים, וכי יחזרו בהם מדעתם וישליכו את כלי-זינם וישוּבו למקומותיהם וישקטו מכאן ואילך. בדבריהם אלה שידלו אותם, מקצתם התפזרו, והליסטים חזרו למקומותיהם המבוצרים. מאותו זמן נתמלאה יהודה כולה ליסטים. הריב בין היהודים לשמרונים התלקח והפך למלחמה גלויה, עד כי קוואדרטוס, הנציב של סוריה²² ראה לנכון לבוא ליהודה ולהשליט סדר. הוא בא ללוד וישב על הבמה (למשפט). בין היתר שמע מפי איזה שמרוני, שאחד מראשי היהודים, שמו טודוס (=תבדאס) ואתו כמה מורדים, ארבעה מספרם, הסיתו את ההמון למרוד כרומאים. הוא ציווה להרגם.²³

קוואדרטוס לא קבע מי אשם במהומות והעביר את ההחלטה לקלבדיוס קיסר. לשם כך שלח כל צד במריבה משלחת לרומא.

21 כ"ז, ו' א' (118) בתרגומו של א. שליט.

22 בשנים 41–54 הנציב ביהודה היה כפוף לנציב סוריה.

23 קדמ' כ"ז, ו' ב — 131.

בראש המשלחת של יהודה עמד חנניה הכהן הגדול²⁴. חנניה נתמנה לכהונה הגדולה על ידי ויטלוס ושימש בתפקיד עשר שנים. וכשהציע לו אגריפס, כעבור כמה שנים, לכהן שוב בתפקיד נמנע מכך והציע את אחיו מתתיהו; נשאר לו התואר כהן גדול ומעמד מכובד בעם.

בעת ההיא היה מראשי העם ועמד בראש המשלחת לקיסר. בהשתדלותו ובעזרתו של אגריפס יצאו היהודים זכאים במשפט. הקיסר גם נעתר לבקשתו להעביר את קומאנוס מתפקידו ולשלח את פליכס כנציב ביהודה.

היתה זאת טעות קשה. פליכס היה איש עריץ ובאכזריותו עוד עלה על קומאנוס. הוא לחץ את העם וימרר את חייו. אז נוכח יונתן כי לא היטיב לעשות בזה שבקש מהקיסר לשלוח את פליכס. גם היהודים התאוננו עליו מאד על שגרם לבואו של האכזר הזה כנציב. יונתן הכהן הגדול הוכרח לדבר משפטים עם הנציב ודרש ממנו שיחדל להתעמר בעם וללחוץ אותו ברשעות כזו. והנציב ביראו את פניו ראה לנחוץ להרוג את יונתן ושכר את דוראן, ידיד יונתן, למלא את הרצח הזה. דוראן רמז לסיקריקין, מרצחי החרש שרבו אז ביהודה, והם התגנבו לביתו וימיתוהו לעיני השמש.

יוסב"מ מייחס את מעשה הרצח לסיקריקין. הסיקריקין – הקנאים לא היו שכירי חרב ובודאי שלא היו פוגעים באיש ששימש בכהונה גדולה והיה בעל מעמד מכובד בעם. יוסב"מ מצא כאן הזדמנות לגנות את הסיקריקין ובכך את הקנאים והלוחמים בנציב, ועושי רצונו של הפושע. ואין זה סביר. על המאורעות הללו כותב גם ההיסטוריון הרומי, בן אותו דור קורנליוס טאקיטוס²⁵:

"פליקס סבור היה, כי הואיל וכת גדול כזה תומך בידו – (אחיו פאלאס היה הפריטור ומידידו הקרובים של קלאבדיוס קיסר) יעשה כל מעשה רע באין עונש. שני העמים (היהודים והשומרונים) היו שרויים מאד במחלוקת, ובשל הבוז למושליהם היו ממעטים עתה בכיבוש שנאתם. לפיכך שדדו איש את רעהו, שילחו זה בזה כנופיות ליסטים, שמו מארב זה לזה ופעמים אסרו קרב, ואת השוד והביזה הביאו לפרוקרטורים. תחילה היו הללו שמחים; אחר־כך כשגברה הרעה, התערבו בחילות מזוינים; החיילים נרצחו והפרובינציה היתה מתלקחת באש המלחמה, אלמלא

24 י. י. גרינוואלד, תולדות הכהנים הגדולים, ניו יורק תרצ"ג, עמ' קכ"ה, קורא לו יונתן בן חנן.

25 ספר השנים ס' י"ב, פסקא נ"ד, תרגמה שרה דבורצקי.

קוואדראטוס, מושל סוריה, שבא לעזרה. בדבר היהודים שהסתערו על החיילים להרגם, לא ארכו הפקפוקים ועונש־מוות הוטל עליהם; קומנוס ופליקס הביאו לידי מבוכה, הואיל ובשמוע קלאבדיוס את דבר הסיבות למלחמה, מילא את ידי קוואדראטוס להוציא משפט גם על הפרוקוראטורים...

בסופו של דבר הובאה המחלוקת בין היהודים לשומרונים בפני קלאבדיוס קיסר. במשפט שנערך עמד קומנוס לצד השמרונים ואגרופם השני הגן על הצד היהודי. הקיסר הרשיע את השמרונים במשפט וציווה להמית שנים מראשיהם ואת קומנוס הגלה בעונו ומינו את פליקס כנציב ביהודה.

מהלך המאורעות היה: גומא — ירושלים — קיסריה — רומא. איפה שוכנת גומא? היא נזכרת רק הפעם, במאורע זה בלבד. שמה ניתן לה ודאי ע"ש צמח הגומא האופייני לה, אבל צמח זה גדל במקומות רבים בארץ, בכל מקום שיש בו מים רבים: בחולה, על שפת נחלים המושכים מים כל ימות השנה, וע"י מעינות מתוקים ומלוחים. צמח הגומא נזכר במקרא ארבע פעמים: שלשה כתובים דנים בגומא של מצרים²⁶ והשלישי — נזכר בס' איוב²⁷, והוא לקוח — כנראה — מהנוף של ארץ אדום. הגליליים הגיעו למקום המכונה גומא והנמצא "במישור הגדול" של שמרון, ולפיכך מצאו החוקרים לנכון לתקן את השם וקראו גנים או עין־גנים מתוך ההנחה כי "המישור הגדול" הוא עמק יזרעאל. אולם העמק לא היה בשליטתם של השמרונים, הוא היה יהודי ובו היו גם אחוזות בית המלוכה החשמונאי. לכן אין טעם בשנר גומא — עין־גנים, "המישור הגדול" הוא עמק הירדן, שם עברה דרכם של הגליליים לירושלים ושם היתה ההתנגשות עם השמרונים.

לו התכוון יוסב"מ במונח "המישור הגדול" לעמק יזרעאל — מה טעם שהגליליים והקנאים מירושלים נלוו עליהם ועלו לעשות נקמה בשמרונים יושבי הטופרכיה עקרבחת? היה עליהם להלחם בשמרונים בטופרכיה של סבסטיה, שדרכה עוברת הדרך מעין גנים דרומה. מסתבר שעולי הרגל עברו בבקעת הירדן והשומרונים בני עקרבחת ירדו מן ההרים ושמם להם מארב בין קני הגומא הגדלים במליחה הגדולה ממזרח לפצאל ומשם התנפלו על השיירה של הגליליים.

אמרנו שהמקום גומא נזכר במקורותינו רק פעם אחת, אל נכון — יוסב"מ מזכירו עוד פעם אבל בתרגומו היוני — פפירון²⁸, בתולדות מלחמת האחים הורקנוס השני

26 שמות ב', ג וישעיהו י"ח. ב: ל"ה, ז. 27 איוב ח', יא.

28 במשך השנים נשתבש השם: ביוסיפון, מהדורת פלוסר, ע' 151 נאמר: וידביקם בבקעת קפירון. בכתב־יד יוסיפון (הוצ' מרכז שור) — בקעת קפירין ובמהדורת הומינר — וידביקום בגבעת קפירון.

ואריסטובולוס השני. על כך הוא מספר בשתי נוסחאות, ועיון בהן עשוי לאשר את גישתנו לאתורה של גומא:

קדמ' יד', ב, ג (33):

מלח' א', ר', ג' (128):

אריסטובולוס הבטיח שיתן (לסקברוס) ארבע מאות כיכר... וכן נטה (סקברוס) לצד אריסטובולוס וקיבל את הכסף והסיר את המצור בצוותו את חרתת להיסוג, או שיוכרו אויב לרומאים. וסקברוס שב ונסוג לדמשק, ואילו אריסטובולוס יצא עם חיל רב למלחמה על חרתת והורקנוס והתנגש אתם על יד (מקום) הקרוי פפירון וניצח בקרב והרג כששת אלפים מן האויבים, וביניהם נפל גם פאליון, אחיו של אנטיפטרוס.

כשבא סקורוס, אל הארץ מהרו לבוא אליו צידי שני האחים, כל אחד בקש ממנו להיות בעזרו. אבל שלש מאות הככר אשר שלח אריסטובולוס, הכריעו את שורת הצדק. כי סקורוס קבל את הסכום הזה והפיל על הורקנוס ועל הערבים את אימת הרומאים ופומפיוס, למען ירפו ממצור־העיר. חרתת נבהל ועלה מארץ יהודה אל רבת־עמון וסקורוס חזר אל דמשק. ואריסטובולוס לא אמר די בהמלטו מן הפח, כי אסף את כל חילו ודרך אחרי האויבים והסתער עליהם על־יד המקום הנקרא פפירון והמית מהם יותר מששת אלפים איש ובכללם גם את פאליון אחי אנטיפטרוס.

בנוסח של מלח' מקדים יוסב"מ את סופה של הנסיגה — פילדלפיה (רבת בני עמון). אבל אריסטובולוס לא תקף את הצבא הנסוג עד לשם, כי פילדלפיה היתה מחוץ לתחומי מדינת יהודה ולכן לא נוכל לקבל את הצעתו של ש. קליין²⁹ הדואה את פפירון בעבה"י. בין הנהר לפילדלפיה. קרובה יותר הצעתו של שלטר³⁰ האומר שזה מקום שבו גדל הגומא. על הירדן בסמוך ליריחו.

המצור הוסר ימים מספר לאחר הפסח וצבא חרתת (=אדטס) פנה מזרחה אל מעברות הירדן. בעונה זו, עם בא החמסינים של האביב, המאיצים את הפשרת השלג על החרמון והלבנון, עולה הירדן וגואה, ולא בכל המעברות שניתן לעבור בסוף הקיץ אפשר לעבור בזמן גאות מימיו. בחלקו הדרומי של הנהר, בין ים המלח לאדם העיר, מציינת מפת פ.א.פ. שבע מעברות³¹, אבל הדרומיות אינן כשירות למעבר בזמן שמי הירדן גואים, ניתן לעבור רק במעברת אוס־אש־שרט ובמעברת אד־דמיה. לכאן פנה

29 עבר הירדן היהודי, ע' 16. Schlatter, Die Namen bei Josephus, .S. 121 30

31 ואלה הם, מדרום לצפון:

אל־חֶנוּ (el Henu) ממזרח לקצ'ר חג'לה
מחדת חג'לה (Makhadet Hajlah) ממזרח לעין חג'לה

הצבא הנסוג. הוא חנה בשטח ואדי מליחה, המשתרע מחרבת פצאל בכון דרומי-מזרחי עד הירדן. על גבול המליחה מצד צפון מציינת המפה שרידי ישוב אחד — חרבת א-דִּשָּׁה.

בשטח זה היה גדל הגומא ובאזור זה יש לאתר את הישוב שנשא את שם הצמח גומא או פפירדון³², וזהו אחד ממקומות המעשים הגדולים של אלעזר בן דינאי. זכר לגיבורים אלה נשתמר במדרש; מסתבר שחז"ל לא זילזלו בהם, אבל ראו במעשיהם שלא כיוונו את השעה. לפתוב³³ — "השבעתי אתכם בנות ירושלים..." — אומר ר' אוניא³⁴:

ד' שבועות השביעין כנגד ד' דורות שדחקו את הקץ ונכשלו:

אחד בימי עמרם

ואחד בימי דינאי

ואחד בימי כוזבא

ואחד בימי שותלח בן אפרים.

על עמרם אין אנו יודעים הרבה; מלבד דברי המדרש הידוע שעמרם נמנה עם שלושת המנהיגים במלחמה באנשי פילדלפיה³⁵. פאדוס, הנציב בשנת 44–46, תפס את השלושה. אחד בשם חניבא הרג, ועל השנים — עמרם ודינאי הטיל עונש גלות. נוסח אחר³⁶ פליכס, הנציב בשנת 52–60, תפס חי במארב את אליעזר בן דינאי, שאסף חבורה של "שודדים", שכן נתן לו הבטחה שלא יעשה לו כל רעה ופיתחו לבוא אליו, וכשבא אסרו ושלחו לרומי.

לימים אלה יש לייחס את המשנה: "משרבו הרצחנין, בטלה עגלה ערופה — משבא אלעזר בן דינאי, ותחינה בן פרישה היה נקרא, חזרו לקרותו בן הרצחן". מפרש ח. אלכעק: משרבו הרצחנין — ונמצאו הרוגים הרבה; משבא אליעזר בן דינאי — כלומר אימתי רבו הרצחנים? משבא אלעזר בן דינאי, שזיה מן הקנאים

אל ע'ורניה (el Ghoraniyeh) בשפך ואדי נועימה

אום-אנחולה (Umm Enkholah) בקצה ואדי מסערת עיסא

אלימנדסי (el Mandesi) ממזרח לחרבת סמרה

אום-אש-שרט (Umm esh Shert) ממזרח לוואדי מליחה

אד-דמיה (ed Damieh) ע"ש גשר דמיה.

32 על גידולו של הגומא ר' Immanuel Löw, Die Flora der Juden I. S. 559 ועל תעשיית הנייר מן הגומא ר' ש קליין, הנייר ותעשייתו בארץ ישראל, בקובץ: המסחר, התעשייה והמלאכה בארץ ישראל בימי קדם, עמ' 61.

34 שיר השירים רבה ב', ז.

36 שם כ', ח', ד — 161.

33 שיר השירים ג', ה.

35 קדמ' כ', א', א.

שמרדו בדומיים כמה עשרות שנים לפני חורבן הבית; ותחינה בן פרישה היה נקרא — בתחילה כיבדוהו וקראוהו תחינה וכו' שמשמעו: חנינה בן (בעל) נפלאות; חזרו לקרותו בן הרצחן — כשהירבה להרוג גם ממתנגדיו היהודים.

מסתבר שבתחילה היה בעל נפלאות ואח"כ קנאי לוחם נגד הרומיים. על בעל נפלאות זה מסופר במדרש קוהלת פ"ט, ז:

”אבא תחינה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשיכה וחבילתו מונחת לו על כתפו, ומצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים. אמר ליה: עשה עמדי צדקה והכניסני לעיר. אמר: אם אני מניח חבילתי מהיכן אחפרנס אני וביתי; ואם אני מניח את מוכה שחין אני מחחייב בנפשי. מה עשה? המליך יצר טוב על יצר רע והכניסו למוכה שחין לעיר. ובא ונטל חבילתו ונכנס עם דמדומי חמה. והיו הכל תמהין ואומרים: זה הוא אבא תחינה חסידא? אף הוא הרהר בלבו ואמר: תאמר שמא חללתי את השבת. באותה שעה הזריח הקב"ה את החמה דכתיב³⁷ וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו'. באותה שעה הרהר בלבו ואמר: תאמר שלא נחקבל שכדי? יצחה בת קול ואמרה לו: לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלבב טוב יינך, כי כבר רצה האלהים את מעשיך, נחקבל שכרך”.

במאורעות שהבאנו בזה מחיי אלעזר בן דינאי אין כדי לתאר את כל מעשי הגבורה שעשה במשך עשרים שנה למען שחרורה של יהודה משעבודת של רומי, זו רק התחלה ויש להמשיך ולחפש, בחקוהו שעוד יתגלו מקורות להשלמת דמותו של גיבורנו זה.

בן דרוסאי

המלחמה בין הגליליים ואנשי בן דינאי לבין השמרונים הסתבכה משום שהנציב קומנוס, עיוות את הדין כיוון שקיבל שוחד מן השמרונים, עד שקוודראטוס, הנציב בסוריה, ראה לנכון לבוא ליהודה ולברר את המצב.

כאשר בא קוודראטוס ללוד נודע לו מפי איש שמרוני, שאחד מראשי היהודים, דוטוס שמו, ואתו כמה מורדים, ארבעה מספרם, הסיתו את ההמון למרוד ברומיים. קוודראטוס ציווה להורגם¹.

קוודראטוס חזר ללוד ושם שמע בשנית את השמרונים ואז שיגר להביא שמונה עשר יהודים ששמע שהיו מעורבים בקרב, וציווה להתיז ראשיהם בסיף². העובדה שאחד מראשי היהודים וי"ח מאנשיו נתפסו באיוור זה מעידה שהמאבק

37 מלאכי ג', כ.

2 מלח' ב', י"ב, — 241.

1 קדמ' ר', ו', ב' — 130.

עם השמרונים היה גם כאן, בלוד וסביבתה, אזור של אוכלוסיה מעורבת — יהודים ועמרונים. ואולי יש לייחס להם את שוד המטען שהוביל סטפנוס, שעל כך מספר יוסב"מ³: "בדרך הרבים של בית-חורון התנפלו שודדים על כבודת סטפנוס, עבד המלך, ושדדו ממנו את מטענו קומנוס שיגר פלוגת חיילים אל הכפרים הסמוכים ופקד עליהם להביא לפניו את תושביהם כשהם אסורים בשלשלאות. הוא הוכיחם על שלא דרפו אחרי השודדים ולא תפסו אותם.

יעבץ⁴ מזהה את דוטוס עם אחד ממנהיגי המרד הידועים — עם בן דרוסאי, שאף הוא — כמו בן-דינאי היה מכין את הצלי שלו בתנאי נדודים ובחפזון — ועל כך נאמר⁵: "אמר ר' אלעזר אמר רב — כדי שיצולו מבעור יום כמאכל בן-דרוסאי; איתמר נמי אמר רב אסי אחר רב יוחנן כל שהוא כמאכל בן-דרוסאי אין בו משום בישולי נכרים. תניא, חנניא אומר כל שהוא כמאכל בן-דרוסאי מותר להשהותו על גבי כירה ואף על פי שאין גרופה וקטומה".

בן דרוסאי נהג כדרכו של בן-דינאי; היה עובר עם אנשיו במקומות מסויימים, כמו מעלות בית חורון, אורב לאויבים — לכותים ולרומאים — ופוגע בהם. מובן שאורח חיים זה מחייב עזרה מצד האוכלוסיה היהודים, ואם היא לא ניתנה לו ברצון — היה נוטל את הדרוש לקיומו של הגדוד בכח הזרוע. עובדה זו אינה מצדיקה את הכינוי ליסטים — כפי שכותב יוסב"מ.

שמו או כינויו של אותו תנא נשתמר בכמה צורות: אבא הדורס, אבא הדרוס, אב הדרוש... כנראה שנשתבש השם משום הדמיון בין סמך לשין שמאלית, שהפכה במשך הזמן לשין ימנית. אבל אין הגיון בכינוי "הדרוש", כי אין בו כל ייחוד, וכי מי מן התנאים לא היה דורש בתורה. על כן יש להעדיף את הנוסח אבא הדורס, שהוא ייחודי ורומז על מעשה שהיה.

סיפור באחד שנידון לצליבה והשימוש בדברי ישעיהו "כי גמלו להם רעה" — דברים אלה רומזים על מאורעות שאידעו בימים קשים ביהודה. נדגיש שאין בית דין של ישראל גוזר צליבה, כי זה נוגד את מצות התורה: "לא תלין גבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא". הצליבה היא מדרכם של הרומאים, שהיו משאירים את הצלב על הצלב זמן ממושך, למען ידאו ויפחדו על אלה המורדים בשלטון. לפיכך עלינו לייחס את אבא הדורס לימי השלטון הרומי ביהודה.

אביו בוכה עליו ואמו מתחבטת לפניו — משמע שהמדובר בצליבה של איש צעיר, שהצטרף למורדים במלכות הרשע ונתפס.

3 שם, שם ב' — 228. 4 זאב יעבץ, תולדות היהודים ספר ה', עמ' 134. 5 שבת כ', ע"א.

אבוקה, אחד מחוייב¹

לאחר האסונות שפקדו את יהודה במלחמה הגדולה, וכשבעים שנה אחריה במרד בר-כוכבא, ראו חכמי ישראל לנכון שלא לעורר מחשבה כלשהי על מרד בשלטון הרומי. לפיכך, השכיחו כל זכר למעשי גבורה של המתקוממים בכל הדורות. פרט לידיעות שבספרי יוסף בן מתתיהו, שבדרך כלל הן משקפות את הדברים מן הצד שכנגד, לפי ראות עיניהם של הרומאים, אין לנו פרטים על מעשי גבורה וחירוף נפש במלחמה הגדולה ובמלחמת בר-כוכבא.

בספרות התלמודית והמדרשית מוזכרים לעתים אישים שהצטיינו במעשי גבורה, אבל הם ידועים רק בשמות שאולים, על פי רוב בכינויים על שם מאורע או מעשה שעשו².

זה היה גורלו של אבוקה בן-נבייתה, שעליו מספר גם יוסב"מ³: "טַפְתָּאֵי, אחד מבני גרים, העיר אשר בגליל, וּמְגִסְרוֹס, מעבדי חצר המלך אשר היה משרת לְמָרְסִים, וְאַתָּם איש אחד מחדיב, בן נַפְטָאֵי, אשר נקרא במקרה בשם חגירא... לקחו בידיהם לפידי אש והגיהו אל מכוונות הרומאים... קפצו אל תוך מערכת האויבים והציתו את המכוונות באש. וכאשר עלתה הלהבה למרום, מיהרו הרומאים מכל מקומות מחניהם לבוא לעזרת אחיהם והיהודים עמדו להם לשטן, כי נלחמו בהם מראש החומה וגם התנגחו פנים בפנים עם השונאים, אשר ניסו לכבות את הבערה, ולא חמלו על בשרם ולא נשמרו לנפשותיהם. הרומאים משכו אליהם את מכוונות הרעש מתחת מכסה הזמורות הבעורות באש, והיהודים החזיקו במכוונות בתוך הלהבה ותפסו את הכדים ולא הרפו מן הברזל הלוהט".

על גיבור זה מסופר במדרש⁴: "רצונך לידע מה היתה גבורתו של אבוקה בן גבייתה? כשבאו השונאים להקיף את ירושלים עלה אבוקה לראש החומה. וכשהיו משלחים את האבן בליסטרה פִּינָן שהיה אבוקה רואה אותה באה להם אל החומה, מיד היה מתמרמר ובעט אותה ברגלו ומחזירה עליהם. מה עשו השונאים? היו משלחים אותה לפנים, כדי שלא תכה את החומה אלא תגיע לפני החומה. אבוקה היה סבור שהייתה באה בחזקה. נתמרמר לצאת לדחותה עליהם ברגלו ונפל בין החומות. שהיו שתי חומות לירושלים, זו לפנים מזו. כיון שראו אנשי ירושלים שנפל אבוקה,

1 ספק אם זה שמו, יתכן שזה כנוי על פי מעשיו, דוגמא לרבים.

2 ראובן מרגלית, לחקר שמות וכינויים בתלמוד, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ך, עמ' ח.

3 מלח' ד' יא, ה.

4 פסיקתא רבתי, נחמו, מהדורת מאיר איש שלום ווינה תר"מ, עמ' קל"ט.

נתפחדו. אמר להם אבוקה: אל תיראו, סופכא⁵ היא. לא הוזקתי כלום. והם שוחטים לו פר וצולים אותו והוא אוכל והולך לראש החומה והוא נלחם עמהם כשם שהיה נלחם בתחילה".

אגדה זו נמצאת גם במגילת איכה זוטא⁶, אלא שבסופה יש שינוי: "וגרם העוין ובאה הרוח והפילתו מן החומה ונבקע ומת".

לפי מהלך המלחמה ניתן לאתר את מקומו וזמנו של הקרב. לאחר שכבשו את החומה השניה, החלו הרומאים לשפוך סוללות על האנטוניה. הם תיכננו לפרוץ להר הבית מצד צפון. שריפת מכונות המצור של הרומאים בידי "אבוקה" וחבריו היתה, בערך, בימים ג' או ד' בסיון⁷.

שמו של גיבורנו מופיע במקורותינו בכמה צורות:
פסיקתא רבתי — אבוקה בן גבייתי; מדרש איכה זוטא — אבוקה בן נבתי; בכתב יד של פסיקתא דרב כהנא שהיה בידי הרשד"ל — אבוקה בן גבייה; יוסף בן מתתיהו אינו קורא בשמו ואומר — איש אחד מחדיב בן נבטאי. וכבר העיר מאיר איש שלום⁸ שיש לקרוא אבוקה בן נבייתי, כלומר — אבוקה בן איש אחד מחדיב, בן נבטאי. בן איש מחדיב — סביר, כי בני בית המלכות של חדייב התגיירו, ישבו בירושלים והיו ערים לכל המאורעות במדינה. יוסב"מ מזכיר כמה מפני משפחה זו שנטלו חלק במלחמה ואף הצטיינו בעוז ורוחם. בן נבטאי — מעורר בעיות; לא שמענו על נבטים-ערבים שהתגיירו וישבו בירושלים. היחסים בין מלכי בית חשמונאי לנבטים היו תמיד מתוחים ולעתים קרובות — לוחמים זה בזה. נראה שיש לחפש תיקון בלוח היוחסין של "אבוקה".

למה שינו חז"ל את שמו?

יש כאן תהילה לגיבורי ישראל שלחמו ברומאים והצליחו. כבר אמרנו שחז"ל נקטו שיטת "אל תעוררו..." והיה גם חשש מפני מלשינים. שלא לפרסמו כלל — חבל, יש כאן דבר שבח לגבורת ישראל, ובמיוחד יש כאן תהילה לגר מחדיב. שינו את הסיפור כדי שהקורא יבין שאין זה כך, זו לשון גוזמה, מעשים שהם מחוץ לגדר הטבע, ויש מקום לשאול — מה היה שם באמת. יתכן על כן שנוסח המדרש שימש רק כפתיחה לשיחה צנועה, שנועדה רק למעטים.

5 כלומר — הרעבון הוא שגרם לו ליפול, כענין סיגוף.

6 מדרש איכה זוטא, ההדר שלמה באבער, ברלין תרנ"ד, דף כ"ז, ע"ב חוזר בדף מ"ז, ע"ב.

7 ראה ההערות בתרגום של מלח' ג ל"נ שמחוני, ורשה תרפ"ג עמ' תפ"ה.

8 בהערותיו, עמ' ר"ג.

רצח-עם בצלו של Pax Romana

להלן סיכום המאורעות ביהודה משלטון הורדוס (37—) ועד למרד הגדול (67).

על ימים אלה כותב יוסף קלויזנר¹:

"מלחמת 130 שנה נלחם העם בעד המלכים מבית חשמונאי, שלא רצו לעבוד את רומי. 100,000 איש ויותר, מסלתה ומשמנה של האומה במובן הגופני ובמובן גבורת הרוח, שאינה משלמת עם העבדות. ספו תמו במלחמה זו, ורבוא-רבבות של כסף וזהב נתבזבוזו במלחמה ארוכה זו — והעם לא פסק מלחבב את בית חשמונאי".

א. בשנת 65 — נלחם אריסטובלוס השני בחרתת הערבי, שבא לסייע להורקנוס השני לחזור לשלטון בירושלים. הפעם נלחמו גם יהודים ביהודים, כי לאחר נצחון חרתת עברו רבים מצבא אריסטובלוס לצבא חרתת והורקנוס.

ב. לאחר שסקברוס ציווה לחרתת לסגת מהמצור על ירושלים תקף אריסטובלוס את הצבא הנסוג על יד פפירון והרג כ-6,000 אלפים מן האויבים. מהו מספרם של הערבים ומהו מספרם של היהודים שנפלו בקרב זה לא נאמר.

ג. כאשר הובקעה חומת הר הבית נתמלא כל המקום הרג. כמה מן היהודים נהרגו בידי הרומאים, אחרים אלה בידי אלה, והיו כאלה שהשליכו את עצמם לתוך התהומות... מן היהודים נפלו כשנים עשר אלף.

החיילים המתפרצים שחטו את אלה שהיו במקדש ואף את אלה שעסקו בהקרבנות; מזמורי שלמה ח' כא: [פומפיוס] "שפך דמי ירושלים כמי נדה ויגל בניהם ובנותיהם"...

ד. אלכסנדרוס (בן אריסטובלוס) ברח מרומא; הוא תפס את השלטון, גייס עשרת אלפים רגלים מזויינים ואלף וחמש מאות פדשים. הוא ביצר את אלכסנדריון והחל לתקן את חומות ירושלים. גאביניוס יחד עם פיתולאוס ומליכוס והגדוד של אנטיפטרוס התנגשו בצבא אלכסנדרוס והרגו כשלושת אלפים איש מצבאו.

ה. אריסטובלוס ברח מרומא ורבים מן היהודים זרמו אליו בגלל תהילתו מימים ראשונים. בקרב שנערך ע"י מבצר מכוור שבעבר הירדן, נהרגו כחמשת אלפים מצבא אריסטובלוס והשאר נפוצו לכל עבר.

1 היסטוריה של הבית השני, כרך ג', עמ' 271.

ו. בקרב בין אלכסנדרוס לצבא גאביניוס ע"י התבור נפלו עשרת אלפים מאנשי אלכסנדרוס.

ז. קראסוס עלה על יהודה, כבש את טאריכאי וכבש לעבדים 3,000 איש.
ח. הורדוס הרג את חזקיה הגלילי ורבים מן ה"ליסטים" שהיו אתו. לא צויין מספר ההרוגים אבל מהפחד שחזקיה ואנשיו הטילו על הערים הנכריות שבסמוך לגליל, ומתביעות האימהות הרבות שתבעו מהסנהדרין משפט להורדוס על רצח בניהן, ניתן לאמר שאנשי חזקיה מנו כמה מאות.

בשלטונו של הורדוס, 37–4 לפנה"ס

א. מנחם. אב"ד בימי הלל, יצא לעבודת המלך ויצאו עמו שמונים זוגות תלמידים לבושים סיריקון כלומר — 160 תלמידים התגייסו לגדודו. אולם אין זה מספר מדויק, כי שמונים הוא מספר טיפולוגי, הבא לציין הרבה. לא נוכל לדייק במספר המתנדבים לצבאו של אנטיגונוס, נוכל רק להניח שכולם נפלו בקרב נגד סוסיוס והורדוס.

ב. אחותו של אנטיגונוס עמדה בראש גדוד והטרידה את הורדוס במשך שבע שנים. משמע, שזה היה כח לוחם בריכולת. יש להניח כי בקרב האחרון בהורקניה במדבר יהודה נפלו כולם.

ג. סוסיוס התיר לצבאו לבזז את העיר כפצוי על העבודה הקשה שעשה בזמן המצור. הביזה היתה מלווה במעשי רצח לאין ספור, עד שהורדוס התערב ואמר לסוסיוס: האם חושבים הרומאים להכין את כסא מלכותי בארץ ציה, בהפכם את ירושלים לעיר ריקה מיושביה?²

ד. מיד לאחר כיבוש העיר הוציא הורדוס להורג ארבעים וחמשה אנשים, ראשי כת אנטיגונוס.

ה. הוא הרג את כל מי שהתייחס על בית חשמונאי — את הורקנוס הזקן ואת גיסו אריסטובלוס, את אשתו ושלוחה מבניו ובמשך שלוש שנים שלטונו לא חדל ממעשי רצח. הוא הגדיל לעשות בימיו האחרונים כשדן לשריפה את יהודה ומתתיהו, גדולי החכמים, שעודדו את תלמידיהם הצעירים להוריד את נשד הזהב משערי הר הבית, אורח ואת תלמידיהם.

בימי משטר הנציבים

א. במהומות שפרצו בהר הבית, בשנה הראשונה לשלטונו של ארכילאוס, נספו

2 יוסב"מ רצה לשמור על כבודו של הורדוס, לבל יגידו שהוא גרם לאסון.

רבים. הצבא — רובו שומרונים — הצית את הסטוים. רבים מן הלוחמים שהיו על הגגות קפצו ונהרגו ע"י החיילים. רבים התאבדו כדי לא להישרף חיים.

מספר האבדות בנפש הגיע ל-3000, מספר סביר אם נביא בחשבון שזה קרה בחג הפסח, כאשר אלפי עולי רגל באו למקדש; גם השם פולמוס וארוס (Polemos ביונית מלחמה) מעיד שהמרד הקיף רבים מאד בעם, ועל מספר חללים רב יוסב"מ מביא עוד עובדה ברורה אחת: וארוס כבש את הגליל, שרף את העיר ציפורי ומכר את תושביה לעבדים.

ב. על רצח הגלילים בבית המקדש, כאשר עירבב פילטוס את דמם בדם זבחיהם, אין בידינו פרטים נוסף על המסופר בלוקס י"ג, א.

ג. טיבריוס אלכסנדר הוציא להורג את יעקב ושמעון, בניו של יהודה הגלילי. מסתבר שהם עמדו בראש המאבק של קנאי הגליל, ומלבדם נהרגו גם רבים מחייליהם.

ד. שלוש פעמים מספר יוסב"מ על קוסמים, עושי פלאות, שהעם נתן אמון בהם והצטרף אליהם:

תדאס הבטיח לבקוע את הירדן.

הקוסם ממצרים כינס המון-עם על הר הזיתים והבטיח לגרש את הרומאים מירושלים.

בדאי שהבטיח לשים קץ לצרות אם ילכו אחריו למדבר.

מסתבר שתחת הלוש האגדי יש לראות כאן תנועות של קנאים. בשלושת המקרים הקדימו הנציבים, הרגו את המנהיגים ורצחו המוני-עם שהלכו עמהם. כל זאת עשו ללא בירור וללא משפט, אם כי הרומאים התפארו שבכל מקרה הם מקימים "במה" (למשפט).

ה. קוודראטוס, מושל סוריה, נתבקש לפסוק בריב שבין הגליליים והשמרונים. כשבא לקיסריה ציווה לצלוב את כל היהודים שנטל קומנוס בשבי.

כשבא ללד הוא שיגר להביא שמונה-עשר יהודים, ששמע עליהם שהיו מעורבים בקרב, וציווה להחזיר ראשיהם בסייף.

ו. בימי קומאנוס קרה שאחד החיילים שהוצב לשמירה על הסטיו של הר הבית עשה מעשה שהיה בו משום חילול הקדש.

הדבר גרם להתנגשות בין עולי הרגל שהיו במקום לבין החיילים, בו נרצחו 20,000 איש.

ז. פלורוס רצה לנקום בעם על שכמה מאנשי ירושלים לגלגו על חייליו, והוא התיר לאנשיו לשדוד את השוק העליון ולהרוג את כל מי שיפגשו בדרכם. מספר ההרוגים

ביום ההוא, לרבות נשים וילדים (שכן גם על טף לא חמל) הגיע ל-3,600.

בערים ההלניסטיות — דמם של היהודים הפקר

המלחמה התנהלה בגליל וביהודה, אבל האוכלוסיה הנכרית בערים המעורבות מצאה שזו שעת כושר לרצות את היהודים ולכזו את רכושם, ואין ספק שהרברים נעשו לא בלי רמז מגבוה.

בנאום אלעזר במצדה הוא אומר: "אין אף אחת בכל ערי סוריה, אשר לא המיתה את היהודים, אף כי היהודים האלה היו לנו [לקנאים] שונאים קשים ורעים מהרומאים".

יוסב"מ מביא רק פרטים מעטים על מעשי רצח אלה, והם —

1 בשבת, בסוף חודש אלול שנת 66, נהרגו בקיסריה בשעה אחת כל היהודים — 20,000 איש.

2 אנשי בית שאן בגדו ביהודים, שהתנכרו לאחיהם, והרגום בלילה — 13,000 איש.

3 האשקלונים המיתו כ-2,500 איש.

4 יושבי עכו רצחו 2,000 איש.

5 הצורים המיתו מספר רב מהיהודים שישבו בגבולם.

6 באופן זה עשו יושבי היפוס וגדרה, הרגו את הנועזים יותר שבין אויביהם, ואת החלשים החזיקו במעצר.

7 קרסוס שלח את אנשיו לכבוש את יפו. הם שדדו את העיר ושרפוה באש. ומספר ההרוגים הגיע ל-8,400.

8 בלוד מצא גאלוס רק 50 איש, כיוון שכולם עלו לירושלים לרגל בחג הסוכות. הוא ציוה להורגם ולהצית את העיר.

9 יושבי דמשק מלאו את עירם רצח מתועב בשחטם 18,000 איש.

10 מספר היהודים אשר מתו לאחר עינויים במצרים (בעיקר באלכסנדריה) עלה על 60,000.

כל אלה ועוד רבים אחרים שלא נזכרו במקורותינו, לא נלחמו ולא נפלו בקרב, הם נרצחו בידי אנשי זדון בחסות השלטון הרומי, שלטון הדוגל ב־Pax Romana.

"אדום" היא הגרועה במלכויות ששיעבדו את ישראל והשנואה ביותר, וכך דרשו את הכתוב: "אפפוני חבלי מות"³ מִדְּבָר בארבע מלכויות: אפפוני חבלי מות — בבבל; ונחלי בליעל יבעתוני — במדי; חבלי שאול סִבְבוּנִי — ביוון; קִדְמוֹנִי מוקשי מִנֶּת — באדום (קרי ברומי)⁴.

3 תהלים י"ח, ה. 4 מדרש שוחר טוב לתהלים י"ח, ו.

מה היה הגורם המכריע למרד הגדול

תקופת הבית השני מקיפה 608 שנים, מהצהרת כורש, שנת 538 — ועד לחורבן הבית, שנת 70 +. במשך תקופה ארוכה זו היתה יהודה עצמאית רק 72 שנה: מהכרזת שמעון החשמונאי בשנה 135 — ועד לכיבוש פומפיוס בשנת 63—. במשך 596 שנים היתה יהודה משועבדת ומעלה מס למשעבדיה, בתחילה למלכות פרס, משנת 332 — לאלכסנדר מוקדון וליורשיו, עד שנת 198 לתלמיים ואחרי כן לסילבקים. כאן באה תקופת העצמאות, ומשנת 63 — היא מעלה מס לרומי.

יהודה לא מרדה במלכי האומות ששלטו בה, היא העלתה את המס שהוטל עליה ויחד עם זאת חיתה את חייה היא, לפי חוקתה, חוקת התורה. היה רק מקרה אחד יוצא דופן, כאשר הכהן הגדול חוניו סירב לשלם את המס, נוצר משבר ביחסים עם בית תלמי, שיוסף בן טוביה הצליח להתגבר עליו לשלמותה ולרווחתה של המדינה ואף לטובתו שלו¹.

המרד כלפי שלטון הסלבקי פרץ בשנת 167 — לאחר שלש שנים ושמונה חודשים של דיכוי החיים היהודיים; אנטיוכוס תכנן "לחקן את העם היהודי", כלומר — להכשיר אותו — להכליל בין עמי התרבות ההלניסטית — על ידי ביטול היהדות וערכיה.

לא מתוך שאיפה לעצמאות מדינית ולא בגלל נטל המס למלך יצאו בני חשמונאי להלחם באנטיוכוס, הם נלחמו על הזכות לחיות לפי חוקת התורה, לסלק כל דבר אלילי העלול לפגוע בהכרה של אלהי ישראל, בורא העולם. לדברי הנגל¹ היתה ישראל קודם כל חברה דתית ובדדגא שניה לאום. ואין זו הגדרה נכונה; בישראל מתמוגים דת ולאום לאחד — אין לאום ישראלי בלא דת, כשם שאין דת ישראל בלי עם ישראל.

שבעים ושתים שנה לאחר מכן חזרה ההיסטוריה על עצמה, תחילה בשעבוד מדיני וכלכלי, שטמן בתוכו גם שעבוד דתי וכפירה באחדות הבורא. האות למרד ניתן על-ידי יהודה הגלילי:

1 קדמ. י"ב, ד', ב — 160.

¹ Martin Hengel, Die Zeloten, Leiden, 1961, S. 148.

קדמ. י"ח, א', ו'23:

מלח. ב'. ח', א'—117:

גלילי אחד בשם יהודה הסית את בני ארצו למרוד. הוא ביזה אותם על שהם מסכימים להעלות מסים לרומאים וסובלים בני תמותה אחרי ה' מנהיגה של הכת הפילוסופית הרביעית נעשה יהודה הגלילי. בכל שאר הדברים היא מסכימה לדעתם של הפרושים, אולם אהבת החרות שאין לנצחה מצויה באנשי הכת הזאת. והם חושבים את האלהים לבדו למנהיגם ולריבונם. נקל להם לקבל על עצמם כל מיני מיתות משונות ומעשי נקמה בקרוביהם וידידיהם ובלבד שלא לכנות שום אדם בשם אדון.

היו גורמים כלכליים וחברתיים שהביאו להתמרמרות כלפי השלטון, לעתים קרובות גם למעשי אלימות על ידי חבורות של מרדנים. אבל הגורם המכריע היה שמירה לבל יעשה השלטון מעשים שיש בהם משום חילול שם שמים, כמו שעשה פונטיוס פילטוס בנסותו להכניס לירושלים את דגלי הלגיון עם האיקונות של הקיסר, או פקודתו של הקיסר גאיוס להקים את פסלו במקדש. ההפגנות של המוני בית ישראל לבטול גזרתו של גאיוס והנכונות לתת את נפשם ובלבד שלא יחילל שם ה' מרטיטות את לב הקורא פרשה זו עד היום. ברוח זו התחיל המרד וברוח זו נסתיים. הפרק האחרון היה בקהילה היהודית באלכסנדריה של מצרים².

"רבים ממפלגת הסיקריים, שעלה בידם להמלט למצרים לא הסתפקו בהצלת עצמם, אלא חזרו ונתעסקו במעשים של מרד, והסיתו רבים ממאדריהם לשאוף לעצמאות... ושיכירו ב'ה' לבדו כאדון...". הגירוסיה החליטה להסגיר אותם לידי הרומאים. שש מאות מהם נתפסו מיד, וכל אלה שנמלטו... נתפסו עד מהרה והוחזרו. הרומאים עשו בהם שפטים: "לא היה שם איש שלא הוכה בתדהמה נוכח כח סבלם... כי המציאו נגדם כל מיני עינויים ופצעי גוף, בכוונה אחת ויחידה: שיכירו בקיסר כאדון, ואפילו אחד מהם לא נכנע ולא העלה דבר על דל שפתיו, אלא כולם שמרו על הכרתם על אף כל הכפייה, והיו מקבלים את כל העינויים והאש כאילו היו גופותיהם מחוסרי הרגשה ונפשותיהם יעלוו בס... אף אחד לא נוצח ולא קרא לקיסר אדון...". עדות איומה זו מאשרת כי הגורם העיקרי למרד הגדול היתה סיסמתו של יהודה הגלילי, יסוד אמונות ישראל — ה' אחד ושמו אחד.

הנהגת המרד

אחרי הנצחון על קסטיוס התאספו ראשי העם בהר הבית ומינו מפקדים לניהול המלחמה.

יוסב"מ היה מעוניין לתאר את המרד כמעשי־אספסוף פורע חוק. עד כמה עדותו על המעשים בימים אלה פסולה תעיד העובדה, שהוא מעלים את השתתפותם של ראש הסנהדרין, רבן שמעון בן גמליאל, בהנהגת המרד. בידוע שהוא עמד בראש השלישיה עם חנן בן־חנן ויהושע בן־גמלא¹. רבן שמעון בן גמליאל לא נתן אמון ביוסב"מ כמפקד הגליל ולא העלים את שנאתו כלפיו. הוא חשד בו מראשית דרכו, כי לא יעמוד במשימה שנטל ויבגוד בעמו, ואכן הוא צדק. על כן משתדל יוסב"מ להתעלם ממנו ומתפקידו בהנהגת המרד.

אל נכון, הכרזת המרד היתה על דעת הנהגת העם כולו, ועל דעת כל בעלי הסמכות העליונה — נשיא הסנהדרין ובודאי על דעת הסנהדרין והכהן הגדול, ולא כפי תאורו של יוסב"מ המשתדל לזלזל בערכם של הלוחמים, כאילו היו אנשים פורקי עול — הסיקריקין והנלוים עליהם המורדים.

התפקיד הראשון והחשוב ביותר שהוטל על יוסף בן־גוריון וחנניה הכהן הגדול, היה ביצור העיז. למעשה — השלמת החומה השלישית, שאגריפס המלך החל לבנותה. על כך מספר יוסב"מ²:

"הוא [אגריפס] חיזק את חומות ירושלים, הפונות לצד העיר החדשה בכספי הציבור, והגדילן מצד אחד ברוחבן ומצד שני הגביהן כלפי מעלה. והיה גומר אותן עד סופן [ויעושן] חזקות מכל כוח אנוש, אילמלא הודיע מארסוס, הגמון סוריה, במכתב לקלאודיוס קיסר את הנעשה, וקלאודיוס חשד [שיש בזה] איזה מעשה מרידה ומיהר וכתב לאגריפס להפסיק מבניין החומות". החפירות לאורך שרידי החומה³ הוכיחו שהפעם לא הגזים יוסב"מ: נחשפו אבנים גדולות מסותתות בדייקנות, ורוחב החומה גם מעיד על תכנון הגובה שלה.

עתה, עם הכרזת המרד, לא היתה האפשרות לחצוב אבנים גדולות. לסתת אותן לחווק ולנוי: הבונים השתמשו בכל חומר־בנין שבא לידם והגביהו את החומה, זה היה

2 קדמ' י"ט, ז', ב — 326.

1 חיי יוסף, פרק ס'.

3 ראה א. ל. סוקניק — ל. א. מאיר, חפירות החומה השלישית, תרצ"א, עמ' 50.

מעשה רב, כי החומה השתרעה לאורך 3520 מ' ובגובה של 10 מ'⁴. למרות המאמץ, חומה זו לא יכלה לעמוד זמן רב בפני כלי המלחמה של רומי; טיטוס פתח בהתקפה עליה בכ"ג בניסן והיא נפלה בידיו ב־ז' באייר.

הנהגת המרד לא היתה בידי הסיקריקין ודומיהם, היא היתה רובה ככולה בידי הסנהדרין והכהונה הגדולה; תעיד על כך רשימת הפיקוד המרכזי בירושלים ובמחוזות:

- 1 על ירושלים — יוסף בן גוריון, חנניה הכהן הגדול ואלעזר בן שמעון
- 2 על אדום — יהושע בן צפפא (אחד מראשי הכהונה), ניגר ואלעזר בן הכה"ג חנניה
- 3 על יריחו — יוסף בן שמעון
- 4 על עבר הירדן — מנשה
- 5 על תמנה, לוד ואמאוס — יוחנן האיסיי (השתייכותו לכת זו מעידה שאין לייחס אותו לשודדים ולסיקריקין).
- 6 על גופנה ועקרבתא — יוחנן בן חנניה הכהן הגדול.
- 7 על הגליל — יוסב"מ, יועזר ויהודה, שני אנשים ישרים מזרע הכהנים.

על אלה נוסיף את בן־בטיח (שמו האמיתי אינו ידוע); הוא בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי) — ממונה על האוצרות (של מזון)⁵.

ברור, איפוא, שבראש המרד עמדה ההנהגה של ראשי העם, שהציבה לה למטרה לפרוק את עול רומי, וקיבלה עליה את האחריות המלאה למרד.

לא ברור מה היה תפקידם של מפקדי המחוזות — לדאוג לביצור לפני בוא הצבא הרומי, גיוס אנשים או גיוס כספים ומצרכי מזון. רק על מפקד אחד — על יוסב"מ — אנו יודעים פרטים רבים מתוך ספרו חיי⁶, אולם אין לסמוך עליו, כי לדבריו הוא עצמו נשלח לגליל לדבר על לב הפושעים⁷ (כך הוא קורא למודדים בשלטון רומי). כי יתפרקו מנשקם וימסרו אותו לנכבדי ירושלים. את האמת על שליחותו של יוסב"מ אפשר היה ללמוד מספרו של יוסטוס מטבריה, אולם ספר זה לא הגיע לידינו.

מתעוררת השאלה — האם ראשי העם, שהכריזו על המרד, לא שקלו מהו כוחו של היריב? האם לא העריכו מה כוחה הצבאי של רומי, מה מספר לגיונותיה ומהי יכולתה

4 ראה Joachim Jeremias, Jerusalem zur Zeit Jesu, Göttingen 1962, S. 10

5 ראה קהלת רבה פ"ג, סימן יב.

6 חיי יוסף, תורגם לעברית ע"י ד"ר מנחם שטרן, הוצ' שטיבל, חל אביב תרצ"ג.

7 שם, פרק ז'.

להגביר את כוחה בגיוס בכל המדינות הנתונות לשליטתה.

יוסב"מ שם בפי טיטוס שיחה עם יוחנן מגוש חלב ושמעון ברגיורא, ואומר:⁸
 "מעט שפומפיוס כבש אתכם לא חדלתם מלהתמרד, ועכשיו הכרזתם מלחמה גלויה
 ברומאים".

האם רק יהודה מרדה ב"גן העדן" הרומי?

בשנים 39–40 מרדו גאליה, גרמניה ובריטניה. באביב שנת 62 פרצה מלחמה בין
 רומי ופרתיה, בה נוצחה רומי בקרב על ידי ראנדיאה ונאלצה לכרות ברית, לפיה
 נסוגה הרחק מעבר לפרת.

זמן מועט לפני פרוץ המרד ביהודה, בהיות אספסינוס במצרים, מרדו הגרמנים
 שנית. אז מרדו גם הסקיתים, הם עברו את הדנובה ועשו שפטים במשמרות
 הרומאיים. המרידות הללו דוכאו ע"י דומיטינוס, אחיו של טיטוס⁹.

על המצב המדיני ברומא בפרוץ המרד בירושלים, אומר יוסב"מ¹⁰: "בשעה
 ששלטה התנועה הגדולה ביותר... היתה האימפריה הרומאית תולה מבית. אנשי המרד
 שבין היהודים, שבאותו הזמן היו בשיא הנכסים והכוח, קפצו על השעה הטרופה
 הזאת, וניצלוה למרד.

...היהודים השתעשעו בתקוה שכל בני עמם שמעבר לפרת ישתתפו עמם
 בהתקוממות בשעה שהרומאים יהיו עסוקים בשכניהם הגלילים, ואף ארץ הקלטים לא
 תשב באפס מעשה. לאחר מותו של נירון מלאה כל הארץ מהומה, ורבים שודלו על
 ידי השעה לבקש מלכות, ואילו אנשי הצבא היו משתוקקים לחילופין מתוך תקוה
 להשיג טובת הנאה.

עברה שנה תמימה מהיום שאלעזר בן חנניה ביטל את הקרבן לשלום הקיסר ועד
 לבואו של אספסינוס וצבאו לגליל.

לקראת המלחמה ביהודה דאגה רומי למנוע מהיהודים שמעבר לפרת להצטרף אל
 אחיהם ביהודה. היא באה לכלל הסכם עם השלטון הפרתי לבל יתיר ליהודים לצאת
 מגבולות המדינה כדי שלא יצטרפו למרד ביהודה. ועל כך נואם אגריפס ממחנה
 טיטוס אל הלוחמים שעל החומה¹¹: "כלום מצפים אתם לבעלי ברית במלחמה זו
 שיבואו ממדבריות בלתי מיושבים? שהרי במקומות היישוב כולם רומאים, אלא אם
 כן עיניכם נשואות אל מעבר לפרת, וכסבורים אתם שתבוא לכם עזרה מקרוביכם
 שבחדייב? אבל הללו לא יסתבכו במלחמה זו בלי נימוק סביר, ואפילו אם יהיו מוכנים
 למלחמה באופן אוילי, לא יתנו להם הפרתים רשות לכך. מפני שהם זהירים לשמור
 על שביתת הנשק עם הרומאים, והם יראו הפרת הסכם בזה אם אחד העומד תחת
 מרותם יערוך מסע נגד הרומאים".

8 מלח' ו', ו', ד. 9 שם ו', ד. ב-ג: שם א', א', ב. 10 מלח' ב', טז. 11 שם ב', טז.

מטבעות המרד

מי שלומד את תולדות המרד הגדול מכתביו של יוסב"מ מקבל רושם של מלחמה בתוך מלחמה:

מצד אחד — צבא רומי, מאורגן וממושם: מצביאיו מתכננים את מהלך הדברים בהיגיון שאין לעמוד מפניו;

מצד שני — כוחות בלתי מאורגנים ובראשם אנשים שנטלו את המנהיגות בלי כל בחירה או מנוי, ומלחמת אחים ביניהם.

תוהו ובוהו, כל דאלים גבר!

זהו תיאור מסולף ומרושע. היתה מנהיגות והיה ארגון. גם מבחינה כלכלית, כפי שניתן ללמוד ממטבעות המרד הגדול.

שני טעמים היו להנהגת העם כשהחליטו להטביע מטבעות עצמאיים:

(א) היה צורך לטהר את השוק מן המטבעות הנכרים, שהיו בהם סמלים זרים לרוח ישראל; זה בא גם למנוע עסקי חלפנות מן הבאים מהערים הנכריות ומחו"ל.

(ב) בטוי לעצמאות כפי שהיה בימי מלכי בית חשמונאי.

הציורים שעל גבי מטבעות המרד הם: אתרוג ומכלול-לולב (הדס וערבה מאוגדים יחד), עץ תמר, כפות תמרים, עלה גפן עם זמורה וקנוקנת, גביע, ענף וממנו בוקעים שלשה פירות.

המטבעות נושאים את הכתובות: ירושלים הקדושה, לחרות ציון, לגאולת ציון, שקל ישראל.

המטבעות יצוקים מכסף ומברונזה בשלושה ערכים: שקל, חצי שקל ורבע שקל.

המטבעות הונפקו במשך חמש שנים, והאחרון שבהם הוטבע בירושלים בשנת 70,

כאשר העיד כבר היתה נתונה במצור ע"י צבא טיטוס.

פנים: גביע. על שפתו חשע נקודות. מעליו תאריך ש ה (שנה ה'). מסביב כתובת: שקל ישראל.

גב: ענף ממנו בוקעים שלשה פירות (רימונים?). מסביב כתובת: ירושלים הקדושה.

יעקב משורר, לוח XX, עמ' 117.

י"ח הגזרות

לעומת התווה ובוהו ששררו בירושלים בשנת 66, לפי תיאור המאורעות שבפי יוסב"מ, אנו למדים ממקורותינו, כי הכרזת המרד ברומי נתקבלה על דעת ראשי העם, ולא על קבוצה קטנה, שהשתלטה על המדינה וגרמה לחורבן. העם כולו מרד, כי מלאה הסאה.

האספה של זקני העם, מבית שמאי ומבית הלל גם יחד, שהתכנסה בעלייתו של חנניא בן חזקיה בן גרון, גזרה י"ח גזרות, רובן מכוונות נגד הרומאים ונגד הכותים והיוונים, שמהם היה מורכב הלגיון הרומי שחנה בארץ. מגמתן של י"ח גזרות אלו היתה למנוע יחסים חברתיים-ידידותיים עם הנכרים.

החשובה שבגזרות אלו היתה הפסקת הקרבן היומי לכבודו של קיסר רומי — סמל הכניעה¹. אליעזר בן חנניה, שעמד בראש הקנאים הוא שביטל קרבן זה.

בין י"ח הגזרות אחת היא קדומה, שהונהגה בימי מלחמות המכבים וחדשה עתה; נאמר²: "יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים"; הכוונה היתה לכנוע את היציאה לחו"ל מאלה שלא רצו להלחם. עתה חודשה הלכה זו כדי לעכב את היציאה מהארץ והטעם לאיסור — משום טומאת ארץ העמים.

אותה "מטלית של כותים" שהפרידה בין יהודה לגליל ושבה נכללו גם ערים של ישוב מעורב, היתה מקור של צרות, לכן כיוונו את ההחלטות באותה ישיבה בעליית חנניא בן חזקיה כלפיהן, ואמרו:

"ביום הזה גזרו על פת כותים, גבינתם, יינם, חומצן, צירן, מורסיין, כבושיהם, שלוקיהם, מלוחיהן, כל מאכל שלהם בין מחולק, מרוסס, מפורר; לשונן, עדותן, מתנותיהם, בניהן, בנותיהן בכוריהן", כלומר — איסור כל מגע³.

למן בטול התמיד לשלום הקיסר על ידי אלעזר בן-חנניה ועד לבואן של לגיונות

1 ראה מאמרו של ש.ו. צייטלין, "י"ח דבר" שנדפס שנית בקובץ "המרד הגדול" עמ' 145.

2 שבת ט"ו, ע"א.

3 על מאורעות אותה יום ראה מאמרי על רבי אליעזר בן הורקנוס בספרי מלכי בית חשמונאי, עמ' 251.

אספסיונוס לגליל, במשך שנה בערך - היתה יהודה עצמאית. בהתחשב במצב הרציני, קבעה הנהגת העם תקנות לאורח חיים צנוע, ואחת מהן נזכרת במשנה:
בפולמוס של אספסיונוס גזרו על עטרות חתנים — שהיו נוהגים לעשות מיני עטרות לחתנים ביום חופתם, וגזרו שלא לעשותם, ועל האירוס — הוא כלי זמר המוציא קול צלול וחזק, וגזרו שלא להשתמש בו בבתי המשתה כדי למעט בשמחה; **בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות** — שאף כלות לא יתקשטו ביום חופתן בעטרון שמצויות עליהן עיר של זהב, כפי שהיו נוהגות עד ימי הפולמוס; ושלא ילמד **אדם את בנו יוונית** — כלומר חכמה יוונית.⁴

מגילת תענית

לקראת המרד ברומי ביקשו החכמים לעודד את העם בזכרונות על המעשים הגדולים של מלכי בית־חשמונאי וכתבו את מגילת תענית. זהו הספר הראשון שהעלו החכמים על הכתב. מעיר רש"י: "לפי ששאר כל משנה ובריתא לא היו כתובין, שאסור לכתבם, וזו נכתבה לזכרון לדעת הימים האסורים בתענית, לכך נקרא מגילה שכתוב במגילת כפר".

תנו רבנן¹: "מי כתב מגילת תענית? אמרו: חנניה בן חזקיה בן גרון ובנו רבי אליעזר וסיעתם. שהיו מחבבין את הצרות". (רש"י — שנגאלו מהן, והנס חביב עליהן להזכירו לשבחיו של הקב"ה וכותבין את הנס לעשותו יום־טוב).

רבי אליעזר בן חנניה היה מראשי המרד, הוא נתן את ההוראה לפרוק את עול רומי, כפי שמספר יוסב"מ²: "בחור עז־פנים ושמו אלעזר בן חנניה הכהן הגדול, והוא פקיד בבית המקדש, בעת ההיא הסית את הכהנים המשרתים לבל יקבלו זבחים מידי בני נכר. והדבר הזה היה ראשית המלחמה ברומאים, כי בטלו היהודים במעשים האלה את קרבן הקיסר".

על טיב המגילה ומקומה אמרו³: "זקני בית שמאי וזקני בית הלל כתבו מגילת חשמונאי, ועד עכשיו לא עלה לדורות" (= לא נתקדשה לדורות). מדברי הגאון הקדמוני אתה שומע, כי רצו לקדש את מגילת בית חשמונאי לקריאה בצבור, ואולי בימי חנוכה, והתנגדו החכמים, כן עולה מהפסוק "ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים". רצו מיסדיה לקבוע אותה לדורות, והקהל (קרי — ראשי הצבור) שהתנגדו לכל דבר שעשוי להתסיס נגד השלטון, לא רצו לקבל אותה וטענו עד שיתגלה ברוח הקודש כי יש בה קדושה.

למה כתבוה? כאן בא הסבר מפי החכמים שהתנגדו להזכיר מעשי הגבורה של החשמונאים. הם אמרו: "מפני שאין למודים בצרות ואין הצרות מצויות לבוא עליהם. אבל בזמן הזה שהם למודים בצרות והצרות באות עליהם, אם יהיו כל הימים וכל הנחלים דיו, וכל האגמים וכל היערות וכל האילנות קולמוסים, ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרים אינם מספיקים⁴ לכתב צרות רבות הבאות עליהם בכל שנה ושנה וגאולות ותשועות רבות הנעשות להם"⁵.

2 שבת י"ג, ע"ב.

1 לעירובין ס"ב, ע"ב.

4 הלכות גדולות, הלכות סופרים.

3 מלח' ב', י"ז, ב.

5 רש"י — לפי שהן חדירות, לשון אחר — אין אנו מספיקים לעשות יו"ט.

6 על המגילה ראה ספרי מגילת תענית, הוצ' מוסד ביאליק, תשכ"ה.

רבן יוחנן בן-זכאי

כשם שקשה לנו לקבל את דברי יוסב"מ משום נטיתו כלפי רומי, כן קשה לנו לקבל גם את דבריו של רבן יוחנן בן זכאי, הרואה רק את הצללים שבחברה, את שחיתות המידות. אין בלבו רגש כלשהו לזכותם של הלוחמים, הנכונים להקריב את חייהם למען החרות. יחס זה הנחיל ריב"ז גם לתלמידיו ולכן מקורותינו מפיהם של בני דורו כה דלים.

תאור החיים בעיר, כפי שמביא רבן יוחנן בן זכאי הוא בניגוד גמור למעשיהם של ראשי העם, שקבעו אורח חיים על טהרת התורה. ילדוגמא ההחלטות שנתקבלו בעליתו של חנניה בן חזקיה על י"ח דברים.

יציאתו המוזרה של ריב"ז מן העיר הנצורה היא מעורפלת או אגדית — בארון מתים; וזאת ארגן בן-בטיח, אחד מראשי ההנהגה של המרד, אף זה תמוה — כיצד נתן את ידו למעשה בגידה כגון זה?!

תלמידיו וממשיכי דרכו של רבן יוחנן בן זכאי רקמו סביבו אגדות, כגון — הניחוש שהוא מנחש לאספסיפוס שנבחר למלכה של רומי; מתולדות דומי אנו יודעים שאספסינוס "נבחר" בכוח הלגיונות שריכי בידו, כוח עצום שהרתיע את הסינט להתנגד לו.

במרי-נפש סוקר רבן יוחנן בן זכאי את החברה הירושלמית, שהיא כולה מושחתת, אין בה מתום. ואלו דבריו:

"משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה, לפי שאין עגלה ערופה באה אלא על הספק ועכשיו בגלוי רוצחין".

"משרבו המנאפין פסקו המים המדים, שאין משקין אלא על הספק".

"משרבו בעלי הנאה בטל כבוד התורה ונתקלקל הדין (דמתוך שהם בעלי הנאה אין מטריחין עצמן לעיין בדין באיסור והיתר להורות לציבור)".

"משרבו לוחשי לחישות בדין (עורכי הדיינים המתלמשים עם הדיינים לפתוח להם פתח בזכותו של זה ובחובתו של זה) בא חרון אף לעולם ונסתלקה שכינה מישראל".

"משרבו רואי פנים בדין (שפונים לכאן ולכאן) בטל 'לא תכידו', ופסק 'לא

תגורו², ופרקו מהם עול שמים והמליכו עליהם עול מלך בשר ודם"
"משרבו מטילי מלאי על בעלי בתים (הדיינים מטילים פרקמטיא שלהם על בעלי
הבתים היודעים בטוב סתורה, שישתכנעו הדיינים על ידם) רב השוחד והוטה משפט
והיו לאחור ולא לפנים וכן הוא אומר: 'ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו
שחד ויטו משפט' "³.

2 דברים א', יז—"לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדול חשמעון ולא תגורו מפני איש".

3 שמו"א ח', ג.

אבא סיקרא בן בטיח

גם גיבור זה מראשי הלוחמים במלחמה האחרונה, גם הוא אלמוני, שמו אינו ידוע לנו והוא נזכר בכינויו אבא סיקרא, ראש הסיקריים לוחמי החרות; ולא זו בלבד — גם אביו נזכר לא בשמו כי אם בכינוי מוזר — "בטיח". שני סיפורים שמרה האגדה על גיבור זה, ומכיון שזה — לפי שעה — כל מה שידוע לנו עליו — נעיין בהם, על אף צביונם האגדי:

קהלת רבה. לכתוב: טובה חכמה עם נחלה: "ג' בליוטין היו בירושלם: בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע וכל חד וחד היה יכול לפדנס למדינה עשר שנים. והיה שם בן-בטיח בן אחותו של ר' יוחנן בן-זכאי והיה ממונה על האוצרות, ראש קשרין שבירושלם. ועמד ושרף את האוצרות. שמע ר' יוחנן בן-זכאי אמר ווי. אזלין ואמרון לבן-בטיח: חביבך אמר ווי ווי¹. שלח ואייתיתיה. א"ל למה את אמרתה ווי. א"ל לא אמרתי ווי אלא וה² אמרית, שכל זמן שהאוצרות יקדין קיימין לא יהבין גרמיהון למעבד קרבא. בין ווי לזה נמלט ר' יוחנן. וקרין עליה 'דעת חכמה תחיה בעליה'".

גטין ג'ו. ע"א³: אבא-סיקרא בן-בטיח, ראש בריוני ירושלים — בן אחותו של ר' יוחנן בן זכאי היה. "שלח לו ר' יוחנן בן-זכאי: בא אצלי בצנעא. בא. אמר ר' יוחנן: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את כל העולם ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אמר להם דבר יהרגוני. אמר לו ר' יוחנן: ראה לי תקנה שאצא מכאן, אפשר שתהא הצלה מועטת. אמר לו אבא סיקרא: עשינו בינינו שלא יצא אדם מכאן אלא אם כן הוא מת. אמר ר' יוחנן: הוציאוני בדמות מת. אמר בן-בטיח: עשה עצמך חולה ויבאו הכל לבקרך, והבא דבר של סרחון אצלך, ויהיו אומרים 'מת ר' יוחנן!' ויכנסו תלמידיו [וישאו את ארונו], ובני אדם אחרים לא ישאוהו, כדי שלא ירגישו בגופך שהוא קל, — שהרי הכל יודעים שהחי קל מן המת".

1 ווי=קריאת יאוש. לצער ולכאב, או ואכזר.

2 וזה=מלת קריאה לשמחה, לספוק ולשביעות רצון. האח הידר.

3 המקור בארמית וההרגוס לפי ספר האגדה לביאליק ורבינצקי.

אגדה זו, בנוסח מקוצר, מצויה גם באיכה רבתי, ד"ה היו צריה לראש, וגם באבות דרבי נתן, נוסח ב', פרק ו'.

עשה ר' יוחנן כך. שלח וקרא לתלמידיו ר' אליעזר ור' יהושע, אמר להם: בני!
"עמדו והוציאוני מכאן. עשו לי ארון ואשכב בתוכו. אחז ר' אליעזר מראשו ור'
יהושע מרגליו. היו מוליכים אותו עד שקיעת החמה, עד שהגיעו אצל שערי ירושלים.
אמרו להם השוערים: מי הוא זה? אמרו להם: מת הוא. וכי אין אתם יודעים שאין
מלינין את המת בירושלים? בקשו [הבריונים] לדקך בגופו של המת; אמר להם [אבא
סיקרא]: יאמרו: רבם דקרו! בקשו לדחפו — אמר להם: רבם דחפו! — פתחו לו
השער ויצא".

יוסב"מ אינו מזכיר את שמות הלוחמים, וכאשר עבר למחנה אספסינוס הוא מכנה
אותם "בריונים"; הוא מזכיר את השמות של הלוחמים שנלחמו זה בזה כגון יוחנן
מגוש חלב ואלעזר בן שמעון, כי זה לגנאי. לעומת זאת הוא קורא בשמותיהם של
חיילים רומאיים מן השורה שעלו ראשונה על החומה, אבל את המגינים שעל החומה
אין הוא יודע לקרוא בשם. לא נותר לנו אלא ללמוד מה שניתן ללמוד משתי האגדות
הללו.

בטיח, או בן־בטיח, כינוי זה על שום מה? מסתבר שהמדובר באדם שלקה במחלה
הנקראת אֶקְרוֹמְגְלִיָה, הגורמת לִדְפּוֹרְמַצִּיָה של אברי הגוף, לגידול בלתי רגיל של
הפנים וכפות הידים והרגלים; המחלה גרמה לו לאביו של גיבורנו לגידול בלתי רגיל
של פניו ולכן ניתן לו הכינוי אבטיח או בטיח, וכך ידו התרחבה מאוד ונוצר לו אגרוף
גדול מאוד. הוא היה בן למשפחה מיוחסת בירושלים ואחותו נישאה לרבן יוחנן
בן־זכאי. הכינוי מוזכר במקורותינו פעמים⁴: כאשר חז"ל דנים בטומאת מת העלולה
לעבור מאוהל המת לחדר סמוך, אם יש פתח בקיר. המשנה קוראת לפתח "מאור"
והכוונה לחור שלא נעשה ע"י בן אדם כי אם ע"י זרם מים או שרץ, וגדלו "כמלא
אגרוף גדול, זה היה אגרופו של בן בטיח"⁵.

בסיפור הראשון בא הכינוי לגיבורנו — "ראש סקרין" ובשני — "אבא סיקרא"
וכנראה שבשניהם הכוונה לראש הסיקריקין, כת לוחמת, שעל תכסיסה ודרכי
לחימתה מרחיב יוסב"מ את הדיבור במקום אחר⁶.

4 כלים י"ג, יב: תוס' כלים בבא מציעא ז', א; צוק. 586 (ד).

5 כלים י"ז, י"ב.

6 ר' מלח' ב', י"ז, ו.

האגדות על שריפת אוצרות המזון

יש דברים המגיעים אלינו ממקורות רבים ושונים, אע"פ כן אין הדעת סובלתם, והמדובר בשריפת אוצרות המזון של ירושלים בידי הקנאים. ננסה לעיין בעדויות אלו כדי ללמוד על מקורן: נלך מן המאוחר אל המוקדם.

(א) אבות דרבי נתן, נ"א פ"ו, עמ' 32: "וכשבא אספסינוס קיסר להחריב את ירושלים בקשו קנאים לשרוף את כל הטוב ההוא באש. אמר להם כלבא שבוע: מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את כל הטוב ההוא באש? המתינו עד שאכנס ואראה מה יש לי בתוך הבית. הלך ומצא שיש לו מזון לעשרים ושתים שנה סעודה לכל אחד ואחד בירושלים. מיד צוה, גדשו ובררו ולשו ואפו והתקין מזון כ"ב שנה לכל אחד ואחד מירושלים, ולא השגיחו עליו".

(ב) אבות דרבי נתן, נ"ב, פ"ז, עמ' 20: "וכשבא אספסינוס והקיף את ירושלים שרה כנגד מזרחה של ירושלים. עמדו כל הסיקריין ושרפו את כל האוצרות שהיו בירושלים. חשבו שלא להשאיר מחיה".

(ג) אבות דרבי נתן, נ"ב, פ"ג, עמ' 31: "אמרו עליו על בן כלבא־שבוע שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד שבירושלים. וכשעמדו הסיקריין שרפו את האוצרות שבירושלים. מדדו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד בירושלים".

(ד) קהלת רבה, פרשה ז, סימן י"ב: "ג' בלויטין היה בירושלים: בן ציצית־הכסת ונקדימון בן־גוריון ובן כלבא־שבוע וכל חד וחד היה יכול לספק ולפרנס למדינה עשר שנים. והיה שם בן־בטיח, בן אחותו של ר' יוחנן בן־זכאי, והיה ממונה על האוצרות, ראש הסיקריין שבירושלים. עמד ושרף האוצרות".

(ה) איכה רבתי, לכתוב: היו צדיה לראש (א', ה): והוון בירושלם ארבעה בולטיין: בן־ציצית ובן־גוריון ובן־נקדימון ובן־כלבא־שבוע. וכל אחד ואחד יכול לספק מזונות של מדינה י' שנים. והיה שם בן־בטיח, בן אחותו של רבן יוחנן בן־זכאי, שהיה ממונה על האוצרות ואוקיד כל אוצריא...

(ו) גטין נ"ה, ע"א (בתרגום לעברית לפי ספר האגדה): עלה עליהם אספסינוס־קיסר בא וצד על ירושלים שלוש שנים. היו שם שלושה עשירים: נקדימון בן־גוריון ובן־כלבא־שבוע ובן־ציצית־הכסת... אחד אמר: אני אפרנס [כל בני העיר] בחטים ושעורים, ואחד אחר — ביין ובמלח ובשמן, ואחד אמר — בעצים (שבחו חכמים את

בעל העצים, שהיה ר' חסדא אומר: אוצר אחד של חטים טעון ששים אוצרות של עצים (כנגדו). פתחו את אוצרותיהם ונמצא בידם כדי פרנסת עשרים שנה ואחת. היו שם שני בריונים. אמרו להם חכמים: נצא ונעשה שלום עם (הרומיים). לא הניחום. ואמרו להם: נצא ונעשה מלחמה עמהם. אמרו להם חכמים: לא יעלה בידנו כלום עמדו [הבריונים] ושרפו אותם האוצרות של חטים ושעורים — וגבר הרעב בעיר. (ז) טקיטוס, דברי הימים, ספר חמישי (בתרגומה של שרה דבורצקי, עמ' 206): "שלושה מצביאים, ובהם צבאות בעיר. בחלקן החיצוני והגדול של החומות החזיק שמעון [בדג'וריא]. בעיר התיכונה [הר הבית, מחוץ לבית המקדש, ומגדל האנטוניה] — יוחנן [מגוש חלב], ובמקדש — אלעזר [בן-שמעון]... בינם לבין עצמם נזקקו הללו למעשי-מלחמה, מעל והצתה ותבואה לרוב הועלתה באש".

(טקיטוס הוא בן דור החורבן: נולד בשנת 50 לספירה — בערך. היה בקשרי ידידות עם טיטוס ודומיציאנוס).

(ח) מלח' ה', א' ד': "ככה נחלקו עתה עוכרי ירושלים לשלושה מחנות: אנשי אלעזר, השומרים על בכורי הקדש, הצר ברוח שכרון על יוחנן, ויוחנן ואנשיו בזזו את בני העיר ורבו בשמעון ואנשיו. וגם לו היתה העיר לטרף במלחמתו עם צריו. ומדי היות מלחמה ליוחנן מפנים ומאחור, חצה את אנשיו להלחם לשני העברים: אלה ירו מן האולמים בשונאיהם העולים עליהם מן העיר ואלה הגנו על עצמם במכונות מלחמה מפני המורים עליהם מבית-המקדש. וכאשר רווח לפעמים ליוחנן מצריו העומדים למעלה, כי עייפו ממלחמתם או שתו לשכרה ושבתו מריב לזמן-מה, היה יורד בלב אמיץ עם רבים מאנשיו להלחם בשמעון ושולח אש בבתים המלאים צידה מכל המינים בחלק העיר אשר פנה שמה. וכדבר הזה היה גם שמעון עושה, מידי רדפו אחרי יוחנן לעת ברחו מפניו. ככה השחיתו שניהם את הלחם, אשר הכינה העיר לעת מצור, וזוה עשו טובה לרומאים, כי ניתקו בידיהם את עורק כוחם. כי כל המקומות מסביב להר-הבית היו למאכלת אש ו[חלק] העיר אשר בין שני השונאים בתווך נהפך לשדה-מערכה שומם וכמעט כל הצידה הנמצאה בירושלים היתה לבער — הצידה אשר היתה מספקת את צרכי יושבי העיר למצור שנים לא מעט — ולאחרונה הסגיר הרעב את העיר בידי האויב — אמנם איש לא האמין, כי יקום הדבר הזה. — ורק ידי המורדים עשו והכינו זאת!

רשמנו את הידיעות על שרפת האוצרות מן המאוחר אל המוקדם, מאבות דרבי נתן — ספר שנערך שש מאות או שבע מאות שנים לאחר החורבן — עד לדברי יוסף בן—מתתיהו, שכתב את הדברים בשבתו ברומא שנים מעטות לאחר החורבן. ואמנם,

הוא מעיד על מאורעות שארעו בימיו, אבל הוא לא היה עד ראייה להם. באותו זמן הוא ישב במחנה של טיטוס, ואולי שמע משהו מפי שבויים שהתחמקו איכשהו מן העיר, ועל כן עדותו היא מפוקפקת.

האופייני למקורות א'–ו' היא ההגומה לחיוב ולשלילה כאחד: העושר הגדול של שלושה מאנשי ירושלים, תיאור השפע והנדיבות מצד אחד, הרשע וחוסר האחריות מצד שני. כל זה כתוב בסגנון של אגדה; אין גבול לעושר של נקדימון בן-גוריון, כלבא שבוע ובן-ציצית הכסת. ידם פתוחה והם נכונים להקדיש את כל רכושם לכלכלת בני העיר בימי המצור. מולם עומד רשע אחד — בן-בטיח והוא מעלה את האוצרות באש. בן-בטיח, או אבא סיקרא בן-בטיח, הוא כינויו. שמו אינו ידוע. אבל הוא ידוע כאחד מראשי הנהגת המרד ותפקידו היה "ממונה על האוצרות", כלומר על כלכלת העיר, לוחמיה ואזרחיה. ודאי כי היה זה איש אחראי, שתפקיד זה נמסר לידו. עתה באים החכמים, המחפשים להטיל את אשמת החורבן על ראשי המנהיגים של המרד, וטופלים אשמה על אחד מראשיה, כאילו עשה ההיפך ממה שהוטל עליו, במקום לכלכל את האנשים שבמצור שרף את האוצרות. דברים שאין להם שחר! גוזמא קתני, ובדומה לה מספר המדרש: לבולוטין שהיה שריו במדינה והיו בני המדינה סבורין עליו ואומרים שאם יבואו שני בצורת הוא יכול לספק את המדינה עשר שנים מזון. (רות רבה, פרשתא א').

ועוד גוזמא — ככל שגדל הכעס בחוגי המתונים, אנשי יוחנן בן זכאי, על הקנאים, כן רבו הגוזמאות: אבות דרבי נתן פ"ז ממש"ך: "חשבו שלא להשאיר מחיה, והיו אנשי ירושלים שולקין תבן ושותין את מימיו ויוצאים ועושים מלחמה עמהם והורגים בהם. כיון שראה אספסיאנוס צוֹאֶתֶן של אנשי ירושלים שלא היה בהן מין דגן קרא לכל חיילותיו אמר להן: בואו ודאו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים ועושים מלחמה עמכם והורגים בכס אילו היו אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה.

בכל הסיפורים האלה שולטת הרעה, שהמצוקה והרעב — כל אלה לא באו מידי טיטוס, כי אם מן הבריונים, הקנאים לוחמי החופש. ואם לא די בזה, בא טקיטוס — דאי בהשפעת יוסב"מ, בשיחה פנים אל פנים או בהשפעת כתביו, ומוסיף שהרומאים התקינו עצמם להתקפה "שהרי ההמתנה לדעב בקרב האויבים לא היתה יאה להם". יוסף בן מתתיהו מחלק מחמאות לצבא ולמצביאים הרומיים ומייחס להם מעשי אבירות, כאילו אין זה נאה להילחם עם אויב רעב. מובן שאין לזה שחר.

במקור ח' מספר יוסב"מ על המריבות בין שלושת המחנות, שאחד מאמצעי הלחימה שלהם היתה "השרפה". נרגיש שאין זו עדות ישירה, כנראה שקיבל ידיעה זו

מאחד הפליטים. מקשת וחץ, מחנית ורומח אין שרפה פורצת, היא אינה פורצת גם מאבני בליסטראות. בתי ירושלים בנויים אבן, חלקי הבית המעטים מעץ נמצאים בפנים הבית, נשארת רק האפשרות האחת — לשרוף את הדלת. לשם כך צריך היה לשים על ידה אבוקה — כלומר: עץ מרוח בזפת, וכאשר הדלת נאכלת כולה ניתן לפרוץ פנימה ולהצית את השמן וממנו תתפשט השריפה ממילא על כל אשר מסביב. שרפת אוצרות המזון — דבר הנוגד כל הגיון. אולם היתה שרפה אחרת בירושלים — ההמון שרף את הארכיון על שטרי החוב שהיו שמורים בו; במעשה זה היה מעין הכרזה על ביטול החובות. כמו כן נקם ההמון באצילים ובעשירים. אף זו תופעה מצויה בימי מרד: הם שרפו את ביתו של חנניה הכהן הגדול ואת ארמונותיהם של אגריפס השני וברניקה אחותו.

לימים "העבירו" תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי את השרפות הללו ממקומן אל אוצרות המזון, שזה מעשה של איבוד לדעת. אנו יודעים מה היה הלך הרוחות של הלוחמים בשלושת המחנות, ואין כל אפשרות לחשוך בהם שהם עשו מעשה כגון זה. כיצד נוצרו אגדות אלו על שרפת אוצרות המזון? שמא נוכל לדון על כך פי הידיעה שלהלן:

ירוש' פיאה פ"ב, ה"ב: "מפני מה חרבו חנויות בית חנון ג' שנים קודם ירושלים? מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה, שהיו אומרים עשר עשר תעשר ואכלת ולא מוכר תבואת זרעך ולא לוקח אלא מדרבנן"...

ירוש' פיאה ט"ז, ע"ג: "למה חרבו חנות בני חמן שלש שנים עד שלא חרב בית המקדש? שהיו מוציאים את הפירות מכלל המעשרות דהוין דרשין עשר תעשר --- פרט ללוקח, ואכלת --- פרט למוכר".

מיל מכאן את ההסבר הדתי ותמצא כי משגבר הרעב בעיר התנפלו הנוצרים רעבים על חנויות למצרכי מזון ושדדו אותן באין מפריע.

מן הימים ההם נשתמרה ההלכה (מכשירן א', ו) "מעשה באנשי ירושלים שטמנו דבילתן במים מפני הסיקרין וטהרו להם חכמים".

בימי המצור והמחסור נהגו החכמים לפני משורת הדין, שנאמר בתורה (ויקרא י"א, לה), "וכי יותן מים על זרע ונפל עליו טמא הוא לכם".

שארית הפלטה זכרה את ימי המצוקה והתאבלה על בני משפחה שמתו ברעב בימי המצור. הם ראו בקנאים מקור כל הצרות ובטאו את זעמם בספורים על בן-בטיח וחבריו. ספורים אלה שימשו יסוד לדברי הגזומא על שריפת האוצרות.

הרעיון על מלכות בית דוד

בהתקוממות נגד רומי היה עוד גורם — השאיפה להחזיר את מלכות בית דוד; שאיפה זו באה לכלל ביטוי בעלילות הגבורה של משפחה אחת במשך שלושה דורות; הראשון הוא חזקיה הגלילי; דוד שני — יהודה, יעקב ושמעון בניו, דוד שלישי — מנחם ואליעזר.

הרעיון שהנחה את חזקיה ובניו אחריו הוא ברור והחלטי — המלוכה ביהודה חייבת להיות מבית דוד. והוא מוצא את ביטויו בכל דור ודור. דוד אחד לפני מרד המכבים כותב בן-סירא על מפעליו המדיניים הגדולים ועל תקנותיו הדתיות של דוד, ולכן מלכות דוד היא מלכות עולם¹. מלכי בית חשמונאי לא דחו את הרעיון הזה — בדברי צוואתו של מתתיהו אנו קוראים: "דוד בחסדו נחל כסא מלכות לעולם"², וכאשר העם מכתיר את שמעון למנהיגו הוא מוסיף תנאי³ — "עד אשר יקום נביא אמת"⁴.

במזמורי שלמה⁵, אנו קוראים על תקות העם לימים טובים יותר, לא כימים של ריב האחים והשתלטות רומי:

פס' ד. אתה ה' בחרת בדוד למלך על ישראל
ואתה נשבעת-לו על זרעו עד-עולם
כי לא תכרת ממלכתו לפניך

פס' ה. ובעוונותינו קמו עלינו חטאים
ויפלו עלינו וידיחנו
אשר לא הבטחת לנו המה לקחו בחזקה

1 ראה יוסף קלוזנר, הרעיון המשיחי בישראל, ת"א תש"י, עמ' 147.

2 חשמ"א ב', נז.

3 שם י"ד, מא.

4 אברהם כהנא מפרש אימרה זו כאשגרה לשונית; ואינו כן — זוהי פשרה ומוצא של כבוד — מלכות כן, אבל לא מלכות עולם.

5 בערך שנת 45 לפנה"ס. תרגם מנחם שטיין, מהדורת אברהם כהנא ע"מ תנ"ז.

פס' כא הביטה חי והקם להם מלכם בן-דוד
פס' כב למלך על-ישראל עבדך...⁶

אמרנו כי הראשון שהקים את תנועת ההתנגדות היה חזקיה הגלילי. התיאור של יוסב"מ (קרי ניקולאוס מדמשק) בכל הנוגע לחזקיה הוא לקוי. הוא כותב⁷: "כשמצא [הורדוס, המפקח על הגליל] את חזקיה, ראש הבריונים, פושט על המקומות הסמוכים אל סוריה, עם גדוד גדול, תפשו והרג אותו ורבים מן הלסטים שהיו אתו". לו היה כן לא היה מקום לתלונות הרבות של אמהות ההדוגים, והסנהדרין לא היה פותה בדיון על מעלליו של הורדוס. אולם כיון שאין לנו תיאור אחר מזה ננסה לדון על האיש ומעשיו לאור הידוע לנו על בניו.

טיבריוס אלכסנדר, הנציב בשנים 46–48, תפש את יעקב ושמעון בני חזקיה וציווה לתלותם. לא פירש ההיסטוריון במה חטאו, וכנראה — מעשי אבות סימן לבנים. על המיוחד באופיו של יהודה בן חזקיה כותב יוסב"מ⁸: "...מתוך שאיפה לדברים גדולים יותר ומתוך להיטות אחר כבוד מלכים, והוא קיווה לזכות במתנת כבוד זו לא בזכות המעשים הטובים שנהג לעשות אלא בגודל חוצפתו".

אם לא נשים לב לדברי השנאה שבפי יוסב"מ נמצא שהיו ליהודה בן חזקיה הגלילי שאיפות לכסא המלכות.

שאיפה זו למלכות מוצאת את בטויה הברור בהתנהגותו ובמעשיו של מנחם בן יהודה, עליו מסופר⁹: "ובעת ההיא יצא איש אחד ושמו מנחם — והוא בן יהודה המכונה הגלילי, אשר היה חכם גדול¹⁰ וְסָר בימי קוירינוס את היהודים, כי הם עובדים את הרומאים על-פני האלהים — ולקח עמו את רָעִיו ומיודעיו ועלה על מצדה ושם פתח בחזקת־י את בית־הנשק אשר למלך הורדוס והוציא משם את כלי־הנשק וחלק אותם לעם־הארץ ולשודדים אחרים ושם אותם לנושאי כליו ובראשם בא בשערי ירושלים והתיצב בראש המורדים לנהל את המצור".

...כיבוש המצודות והריגת חנניה הכהן הגדול הגבירו את אכזריותו של מנחם, והיה סבור כי מעתה אין לו כל מתחרה בשלטון, ונעשה עריץ ובלתי נסבל. (המורדים מאסו

6 מזמור י"ז, ד ואילך.

7 קדמ' י"ב, ט', ב — 160.

8 קדמ' י"ז, י', ה.

9 מלח' ב', י"ז, ד'.

10 "חכם (סופיסט) נורא מאד". ועיי' למעלה פרק ח' א'. גם מנחם היה חכם (סופיסט) כמבואר להלן.

בשלטונו של מנחם) וכך נדברו ותקפו אותו במקדש בשעה שבא לשם לעשות חובתו כשהוא מלוכש בגדי מלכות¹¹ ומלווה בסיעה של קנאים מזויינים... מנחם נתפס... והוצא להורג.

הצאצא האחרון לבית חזקיה הגלילי היה שמעון בן גיורא מגרש. יוסב"מ מספר¹², כי לאחר רצח מנחם בחצר בית המקדש הצליחו מעטים להתגנב ולברוח למצדה וביניהם אליעזר בן יאיר וקרובו של מנחם שלאחר מכן נעשה שליט מצדה. הכוונה לשמעון בן גיורא מגרש¹³. על עלילותיו קודם לכן מספר יוסב"מ¹⁴ "אולם שמעון התאוה לעשות ממשל עריץ ובקש גדולות לנפשו... הוא קרא דרור לעבדים... כשכל הכפרים היו מרתתים מפניו, נתפתו הרבה אנשים חשובים על ידי לחו ועלייתו, ועל ידי הצלחותיו שאין להן הפסק, והצטרפו אליו. וצבאו לא היה רק צבא של עבדים או לסטים, אלא היו בו גם אזרחים, שהיו נשמעים לו כמו למלך".

בכל אלה לא מצאנו עדות ישירה שעם הצלחת המרד תקום מלכות בית דוד, אבל התנהגות המתנשאת של יהודה ושל מנחם מעוררת שאלות, וייתכן שאת פתרון יש למצוא בהשתייכותם למשפחת בית דוד.

11 על מאורע זה כותב אברהם שליט: משם (ממצדה) עלה על ירושלים, ונכנס בראש אנשיו כמלך. אין ספק, שמנחם זה הופיע כמלך המשיח... מעשהו זה לא היה פרי מחשבה של אותה שעה, אלא נבע בלי ספק ממסורת משפחתו במשך שלושה דורות, ואולי גם למעלה מזה (ראה מאמרו "חורבן ירושלים", בספר ירושלים, ערך מיכאל אבי-יונה, חשט"ז, עמ' 252).

12 מלח' ב', י"ז, ט.

13 כבר הוכיח דוד בנבישתי שאין הכוונה לגרש בעבה"י, כי אם לגרש, הכפר ג'וריש, במחו עקרבתא.

ראה מחקרו ב"ציון" (בעריכת שמואל קליין) שנה א', גליון ג' (כסלו-טבת תר"ץ) עמ' 22.

14 מלח' ד', ט', ג.

15 שם, שם ד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נספחים

א. מקדש הורדוס

ב. ושרף אפוסטומוס את התורה

ג. מבית מדרשם של הקנאים

אתר דעת - מכללת הרצוג

א. מקדש "הורדוס"

הדעה המקובלת שהורדוס בנה את בית המקדש מבוססת על דברי יוסב"מ ועל צורת האבנים בכותל המערבי, שהיא — לדעת החוקרים — מימי הורדוס. האבנים אילמות הן ואי־אפשר לקבוע תאריך מדויק לפי שיטת הסיתות ואופן הבנייה. חוקרי ארץ־ישראל קבעו הלכה שהאבנים הגדולות בכותל המערבי, במערת המכפלה ובחומת ירושלים וכיוצא בזה, אבנים גדולות המסותתות בפן חלק וזר מסביב, הן הורדוסיות. כלומר — בנינים אלה הוקמו על ידי הורדוס, ששלט ביהודה בשנים 37 עד 4 לפני הספירה.

ואולם, עוד לפני שמונים שנה השווה קונדר¹ את הסיתות של אבני הארמון בצור של בית טוביה שבעבר הירדן עם אבני הכותל, והראה ששיטה זו של סיתות מקובלת היתה בארץ לפחות 150 שנה לפני הורדוס.

סיגנון זה של סיתות מצאנו גם בקברים של סוף בית שני. ידוע הקבר המכונה קבר אום־אל־עמד, מצפון לירושלים, בשטח של יער קנדה; הקיר החיצוני שלו מסותת כאילו הוא בנוי אבני בניה. קבר שני המסותת בסגנון זה נמצא בסמוך לכפר קרוות־בני־חסן בשומרון².

על כן נראה השיוך של מערכת המכפלה, הכותל המערבי וחלקים בחומת ירושליח ומגדליה להורדוס, מופרך מעיקרו. ואם לא די בזה — אין ספק שהורדוס בנה את "מגדל דוד" — הוא מגדל היפיקוס או מגדל פצאל. ולמרבה הפלא — הסיתות של אבני בניין זה שונה מהסיתות של אבני הכותל המערבי. לאבני "מגדל דוד" אין פן חלק.

על יחסם של חז"ל להורדוס ולמקדש כותב ש.ז. צייטלין²:

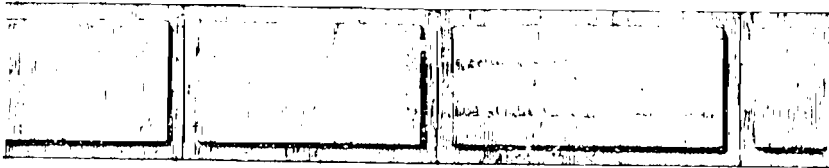
*1 על קבר זה ראה מאמרו של זאב ייבין, בקובץ ארץ שומרון, דיוני הכינוס ה'ל' מטעם החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, תשל"ד, עמ' 157.

1 C. R. Conder, The City of Jerusalem, London 1909, p. 220.

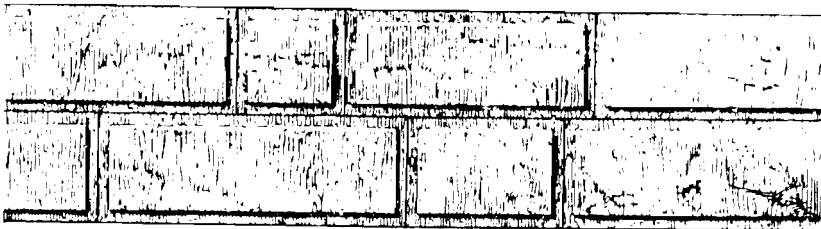
2 קורות בית שני, ספר ב', עמ' 52.

"ספק אם המנהיגים הרוחניים והעם שמחו בבית־המקדש שבנה הורדוס. הם ידעו מכתבי הקודש שלדוד המלך לא הותר לבנות בית לה' משום שהיה לוחם וּשְׁפָךְ דָּם. ידי הורדוס שפכו לא רק את דמם של אויבי היהודים, אלא גם יהודים רבים החפים מפשע".

הספרות הרבנית מזכירה אותו בשם "בנין הורדוס", אולם אינה מכנה אותו "בית"³. התלמוד מדבר על הבית הראשון (של שלמה) ועל הבית השני (של זרובבל). אולם אינו מדבר אף פעם על הבית השלישי. ואילו על תקופה זו מדברים רק כעל תקופת הבית השני.

1

2

נדבך מבנין הארמון כעור שכעבר־הירדן. (1). בהשוואה לאבנים בחומות ה־הבית (2) (לפי קונדר)

הנושא: 'בית־המקדש בירושלים והאיש הורדוס', הם בבחינת תרתי דסתרי: למדנו⁴: המזבח והמקדש נבראו להאריך ימיו של אדם, ואילו הורדוס לא התחשב כלל בחיי אדם. למה בנה את בית־המקדש הנושא את שמו? או שמא יש כאן טעות ומייחסים לו הרבה מעל המגיע לו.

על הורדוס כותב יוסף בן מתתיהו⁵: "איש אכזר לכל הבריות במידה שוה ועבד לכעסו ומסלף את הצדק. מתוך פקודותיו האחרונות ניתן להבין את טיב הרוח באדם זה, ושלא היתה באדם זה שום מידת אנוש⁶". הוא מרושע היה, אכזרי בנקמתו [ורוחש שנאה] בלי די לשנואים [עליו]. הוא הודה, שההלנים חביבים עליו מן היהודים. את ערי הגוים קישט על ידי מתן כספים לבנין מרחצאות, תיאטראות ושאר

4 מידות פ"ג, מ"ד.

3 ב"ב ד', ע"א: סוכה נ"א, ע"ב.

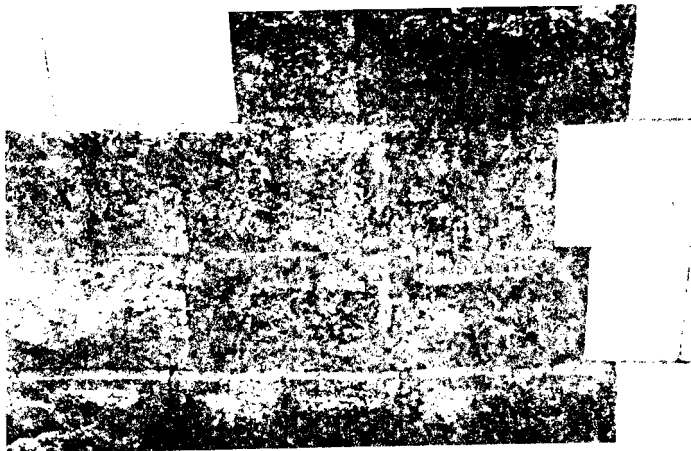
6 שם, שם, ר' ו' — 180.

5 קדמ' י"ז, ח', א — 192.

דברים. בערים אחרות הקים מקדשים ובאחרות — סטווים, אולם שום עיר של יהודים לא זיכה בבנין קטן וגם לא במתנה הראויה להיזכר⁷.

בספר הפסבדו־אפיגרפי "עלית משה"⁸, שנחבר זמן מועט לאחר מות הורדוס, הוא מתואר כ"מלך עז פנים", אדם נורא שלא ידע בושת. הוא השמיד את בני משפחה החשמונאים בחרב במקומות נכחדים, וקבר את פגריהם לבל ידע איש איפה מקום קבורתם. והרג זקנים ונערים ולא יחמול... הוא עינה את העם ארבע ושלשים שנה⁹.

קשה להניח כי אדם בעל "סגולות" אלו נתקף רגש דתי עמוק ואהבת ישראל ודתו. עז איתו להקדיש מחשבה, יוזמה וממון רב לבנין בית המקדש

בניה הורדוסית במגרל דוד, ללא פן חלק

להבהרת השאלה נעיין תחילה בבנין אחר שהקים, בסמוך למקדש — האנטוניה. בצפון מערב הר הבית עמדה הבירה, מקום המשמר של הר הבית. בימי מלכי בית חשמונאי הראשונים, עד לימי ינאי, שימשה הבירה כארמון המלך. הורדוס הרס את הבירה והקים במרחק של כ־150 מ' צפונה את האנטוניה. על מעשה זה מספר יוסב"מ פעמיים: ב"קדמוניות" בקיצור וב"מלחמות" באריכות:

קדמ' ט"ז ב' ד' — 409: "ובכן, אותה שעה בנה הורדוס מלך היהודים גם את הבירה הזאת, בניין חזק יותר לשם בטחונו ושמירתו של בית המקדש וקרא לו אנטוניה..."

8 בתרגומו של אברהם כהנא, פרק ו', פסקה א.

7 שם, י"ט, ד' ג' — 329.

9 בתרגומו של אברהם שליט.

"לשם בטחונו" — ברוד — והסבר רחב לכך נמצא בנוסח שבמלח' — ואשר לשמירה על בית־המקדש — זה בא להוסיף כבוד להורדוס, שהוא, לכאורה, דואג למקדש, ואין זה נכון. במשנה¹⁰ אנו מוצאים תיאור מפורט על סדרי השמירה במקדש ע"י כהנים ולויים, ללא שיתופם של אנשי המלך.

"לשם בטחונו" — דומני שאין שקר גדול מזה. באנטוניה ישבו אנשי צבאו של הורדוס ושל השליטים שבאו אחריו, רובם ככולם נכרים. מכאן שלטו בנעשה בחצרות בית־המקדש ופעמים רבות, בייחד כחגים, התפרצו ושפכו את דמם של עולי הרגל כמים.

מלח' ח', ה', ח 238–247¹¹: מבצר האנטוניה היה נתון בזוית של שני סטווים של העזרה הראשונה של המקדש: זה שהיה נשקף כלפי מערב, וזה שהיה נשקף כלפי צפון. הוא היה בנוי על גבי סלע גבוה חמישים אמה, ותלול מכל הצדדים¹² מעשה ידיו של הורדוס המלך, שהיה מפגין באופן הטוב ביותר גדולתו שמלידה. כי בראש וראשונה, הסלע היה מצופה מקרקעיתו ולמעלה באבנים מפולמות וחלקות, הן לנוי, והן כדי להכשיל כל אדם שינסה לעלות או לרדת דרכן. ולא עוד, אלא שלפני גוף הבנין היתה חומה גבוהה שלוש אמות ולפנים ממנה התנשא מגדל אנטוניה בכל הדר גאווה לגובה של ארבעים אמה. בפנים היו לו השטח והסידורים של הארמון, כי היה מחולק למדורים מכל הצורות ולכל הייעודים, בהם אכסדראות, בתי־מרחץ, וחצרות רחבות בשביל הצבא; וכך נדמה היה כעיר, על שום רוב שימושו, ועל שום הדרו היה נראה כארמון. מראה כל צורתו היה של מגדל, עם שאר המגדלים על כל ארבע הפינות. שלושה מבין המגדלים האלה היו גבוהים כל אחד חמישים אמה, וזה שהיה בקרן דרומית־מזרחית היה גבוה שבעים אמה. וכך ניתן להשקיף ממנו על כל המקדש. במקום שמבצר אנטוניה התאחד עם הסטווים של המקדש היו מדרגות שהיו מוליכות אל שני הסטווים האלה, ודרכם ירדו אנשי המשמר¹³ (כי קוהורטה רומאית היתה מבוצרת שם תדיר, ובימי מועד היו תופסים עמדות כשהם מזויינים, סביב הסטווים, כדי לשים עין על ההמון, ולשמור על כל תנועה של מרד). כי אם המקדש היה שוכן מעל לעיר כמו מבצר, היתה אנטוניה חולשת על המקדש, והשולטים בעמדה זו, האנטוניה, שלטו על שלושתם...

ואם לא די בשליטה על המקדש ממגדלי האנטוניה, התקין הורדוס עוד אמצעי¹⁴:

10 מידות א', א–ב. 11 בתרגומו של שמואל חגי.

12 לפי מחקרו של גנסאן, היה הצוק גבוה 26 מ' מעל שטח הר הבית; הוא היה תלול גם מצד צפון, שם הפריד בינו לבין ההר של בצעתה החפיר שעשה שמעון החשמונאי.

13 קטע זה הוא כנראה מימי השלטון של נציבי רומי. 14 קדמ' ט"ו, י"א, ז — 424.

גם תעלה נסתרת נבנתה בשביל המלך, שהוליכה מאנטוניה עד למקדש הפנימי לעבר שער המזרח, מקום שם בנה לעצמו מגדל, שיוכל לעלות אליו דרך המנהרות, כדי להישמר (שם) מפני מרידה של העם נגד המלכים.

הורדוס היה זר לעם יהודה בגלל מוצאו האדומי, זר בגלל מעלליו וזעקונם מדם, כל ימיו היה תקוף שנאה ופחד. מה לו ולמקדש?!

ג' הנוסחאות על "דאגתו" של הורדוס לבנין בית-המקדש

נוסח א' — כבא בתרא ד', ע"א¹;

אמר (הורדוס): מי דרש "מקרב אחיך תשים עליך מלך"²? — חכמים.

עמד הרגם לכל החכמים. הניחו לבבא בן בוטא ליטול עצה ממנו. העטירו כליל של עלוקות, נקרו את עיניו. יום אחד בא [הורדוס] וישב לפניו.

אמר [הורדוס]: רואה מד עבד רע זה מה הוא עושה?

אמר לו [בבא]: מה אעשה לו?

אמר לו [הורדוס]: יקללנו מר.

אמר לו [בבא]: נאמר³ — "גם במדעך מלך אל תקלל".

(ונמשכת השיחה כשהורדוס מחפש דרך להכשילו ואינו מצליח. לבסוף אמר לו)

— אם הייתי יודע שחכמים זהירים כל כך — לא הייתי הורג אותם. עכשיו, מה תקנתו של אותו אדם?

אמר לו [בבא]: הוא כבה אורו של עולם, שנאמר⁴: "כי נר מצוה ותורה אור", ילך ויעסוק באורו של עולם, שנאמר⁵: "ונהרו אליו כל הגוים".

יש אומרים, כך אמר לו: הוא סימא עינו של עולם, שנאמר⁶: "והיה אם מעיני העדה" — ילך ויתעסק בעינו של עולם, שנאמר⁷: "הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם מחמד עיניכם".

אמר לו [הורדוס]: "מתיירא אני ממלכות רומי".

אמר לו [בבא]: שלח שליח וילך שנה ויתעכב שנה ויחזור שנה, בין כך וכך תסתור ותבנה עשה כן.

שלחו לו [מרומי]: אם לא סתרתה — אל תסתור, ואם סתרתה — אל תבנה, ואם סתרתה ובניתה — עושי רע, אחר שעושים נמלכים. אם זיינך⁸ עליך — ספרך⁹ כאן, לא מלך ולא בן מלך, הורדוס בן חורין נעשה¹⁰!

1 בחרגומו של שרגא אברמסקי. 2 דברים י"ז, טו 3 קהלת י', כ. 4 משלי ו', כג.

5 ישעיהו ב', כ. במדבר ט"ו, כד. 7 יחזקאל כ"ד, כא. 8 אם מתגאה אתה בחרבך 9 ספר יחוסך כאן. שידעים אנו שעבד אתה. 10|בן חורין — מפורט מתפקידך כוואסאל שן רומי.

למרות הצורה של אגדה עממית יש בנוסח זה מידה רבה של אמת, במיוחד מודגש כאן שהורדוס כוואסאל רומי אינו חפשי לעשות כרצונו, על כל מעשה בעל חשיבות רבה עליו ליטול רשות מאדוניו ברומי.

נוסח ב' — מלח. א' כ"א, א — 401:

"וכך, בשנת חמש עשרה למלכותו הוא שיקם את המקדש, ובזה שהקים חומות חדשות¹¹ הכפיל את שטח הסביבה פי שנים משהיה קודם; כדוגמא יכול אדם להראות על הסטוים סביב עזרות המקדש ולמצודה שהיתה חולשת בצפון. את הסטוים הקים הורדוס מיסודם".

"את המצודה שיקם ביד רחבה, ובסגנון שבשום פנים לא היה לו להתביש בפני סגנונו של ארמון. וקרא אותו אנטוניה לכבודו של אנטוניוס".

בנוסח זה מדובר על שיקום המקדש, ולא על בנייתו מחדש. השומת הלב בוקדת כעיקר לאנטוניה. על הגדלת השטח של הר הבית ועל הסטוים ידובר לחוד.

נוסח ג' — מקדש. א' כ"א, א — 280:

"אזכה שעה, בשנת שמונים עשר, לביטולתו... פתח הורדוס במאמצו בלתי שכיח לננות בעיניו את בית המקדש (אלהים, שיהיה גדול יותר באיכותו ולהעלותו לעומת המבד יותר כסביר היה (שנבטל) זה ויאלו יהיה מהולל מכל מה שעשה... — וספרו יתן אם יביא, לדי גמר, והוא יספיק (להיות לו) ליכוד עולם, אולם מאחר גידעו שהעם אינו מוכן (לכך) ולא קל יהיה (למושכו) למפעל גדול זה, נדאה לו להתחיל בעבודת מולת (רק) לאחר שישדלו בדברים, והוא כינס אותם ואמר (להם) את הדברים האלה: "אנשים בני עמי, סבורני שמותר הוא (לי) לדבר לפניכם על (כל) שאר הדברים שפעלתי בימי מלכותי, אף על פי שהם נעשו באופן שהכבד שבי לי מהם מעט הוא, ורב (ממנו) הביטחון שהביאו לכם, שכן אפילו במצוקותי הקשות ביותר לא הזנחתי את הדברים שהיו חשובים לצורכיכם, וגם במעשי הבנין שלי לא שאפתי להרחיק רוגז ממני יותר מאשר מכם כולכם. וחושב אני, שהגעתי ברצון אלהים את עם היהודים לאושר שלא היה לו קודם לכן. ומדומני, שלמותר הוא להגיד לכם הואיל ויודעים אתם את פרטי המפעלים שפעלנו בארץ ואת הערים שהקמונו בה ובמדינות שרכשנו,

11 הורדוס לא בנה את חומות הר הבית, הוא השלים רק אותו חלק שהוסיף בצד צפון, כאשר בנה את האנטוניה. להורדוס לא היה ענין לבצרת את הר הבית — דבר שעלול היה לעורר ברומי חשדות כלפיו.

אגריפס השני לא נענה לבקשת הכהנים והעם לחדש את החומה המזרחית או את הסטו המזרחי, כי לכך דרוש היה אישור מרומי, וזה לא היה ניתן לו.

האדרנו את עצמו בפאר נהדר ביותר. ועכשיו אגלה (לכם) את המפעל שהנני מקבל עלי עתה לבצעו, והוא המפעל הקדוש והיפה מכל מה שנעשה בימינו. שכן את בית המקדש הזה בנו אבותינו לאל עליון אחרי שיבתם מבבל והוא חסר מגדל ששים אמה בגובה, כי בשעור זה עלה (עליו) אותו (בית המקדש) ראשון שבנה שלמה. אל ידון שום איש חובה את אבותינו על הזנחת הדת. לא באשמתם נעשה בית המקדש קטן יותר, כי את המידות האלה של הבנין נתנו כורש ודריוש בן היסטספס. הללו היו משועבדים להם ולבניהם ולמקדונים אחריהם, ולא היתה להם שעת כושר להחזיר לתבנית הראשונה (שהקימו) לחסידותם את שיעורה הקודם. ומכיון שהנני מולך כיום ברצון אלוהים ושלום רב (לנו) ואוצרות כסף והכנסות גדולות, והדבר החשוב ביותר, כיון שהרומאים מושלים בכול, אם יתכן לומר (כך), הם יידי ורוחשים לי חיבה, אנסה לתקן מה שנפגם מאונס ומשעבוד בזמן הקודם, ולשלם לאלהים ביראה שלמה על כל מה שזכיתי בו בימי מלכותי זו".

בנוסף ארך זה אין אף קורטוב של אמת, כולו דברי חנופה, ויתכן שיש לראות בדבריהם אלה על הורדוס חנופה לאגריפס השני, שישב ברומא, עקב והדריך את יוסב"מ בעבודתו הספרותית-ההיסטורית ואף הביא את הסופר לחברה הטובה של בירת התבל. כבוד לסב המהולל מחניף גם לנכד. אין כדאי כלל להתעכב על דברי השקר, הצביעות והרברבנות. מבחינת ערכו לבידור השאלה שלפנינו הוא חסר ערך כלשהו.

אגב דברי חנופה להורדוס מדלג יוסב"מ על ימים טובים שהיו לישראל בימי המכבים ובימיהם של מלכי בית חשמונאי, שנלחמו למען המקדש. ומשהצליחו — כבודו וקשטוהו ביד רחבה. כהנים היו והמקדש היה בראש דאגותיהם, והיו להם האמצעים הדרושים לפארו ולהדירו. יוסב"מ מעמיד את הדברים כאילו מימי עזרא ועד הורדוס לא היה מי שידאג לבית המקדש.

הורדוס זכה בפי ההיסטוריונים לתואר בנאי גדול. אמנם, הוא בנה הרבה בנייני ציבור, שי לערים הנכריות. אולם, אין לשכוח שעשה זאת מכספי המסים שסחט ללא רחם מיושבי יהודה. יוסב"מ אומר עליו שקיבל מדינה עשירה והניח אחריו מדינה מדוללת.

להלן רשימת הבניינים שהורדוס בנה:

בירושלים — ארמון המלך, ששרידיו מצויים כיום בשטח המבנים המכונים "מגדל דוד". תיאטרון למתגוששים ואמפיתיאטרון, ששרידיהם מצויים כיום בשיפולי ההר שעליו עומד ארמון הנציב, במורד הפונה אל נחל קדרון. הוא בנה

מחדש את הבירה שבצפון הר הבית והפך אותה למבצר בשם אנטוניה. שרידיה מצויים כיום ברחוב המכונה "ויה דולורוזה".

בסבסטיה — בנה חומות ומגדלים וארמון מלכותי ומקדש אלילי במרומי העיר.

בהרודיון — מדרום לבית לחם, הקים ארמון מלכותי ולרגלי הארמון שעל הגבעה בנה עיר למינהל המחוז.

את הנמל הפיניקי "מגדל שורשן" הפך לעיר הלניסטית גדולה בשם קיסריה. כאן הקים נמל, שהיה הגדול בחוף המזרחי של הים התיכון, העיר גדלה במהירות עד כי הפכה בזמן קצר לבירה שנייה של המדינה.

ממערכה של יריחו הקים מבצר בשם קפרוס ובסמוך לו בנה ארמון חורף מלכותי.

לרגלי החרמון בנה את פניון, במקומה של בניאס בימינו.

על יד מעינות ראש העין בנה עיר בשם אנטטיפטריס, לזכר אביו.

בעמק הירדן בנה עיר בשם פצאליס, לזכר אחיו. בעמק המערבי בנה עיר בשם גבע-פרשים.

באשקלון, עיר מולדתו, בנה מרחצאות ואולם עמודים.

במואב בנה מחדש את העיר המקראית חשבון.

הורדוס העניק ביד רחבה בניינים ותרומות למפעלי תרבות לערים רבות בסוריה ובאסיה הקטנה. כלומר, הוא סחט מסים כבדים מנתניו ואת כספי העם פיזר, לשם תהילתו הוא, בין הנכרים בארצות חוץ.

הוא הקים גימנסיונים בעכו ובטריפולי;

לגבל העתיקה, המכונה ביבלוס, נתן חומה;

בצור ובביירות בנה סטווים מפוארים;

לצידון ודמשק העניק בנייני תיאטראות;

ללודקיה התקין אמת מים;

ברודוס בנה מקדש לפתיון;

לאנטיוכיה בנה איסטרטֶיה באורך 20 פרסה וכיסה אותה בסטיו, למחסה מגשם.

אין כאן רמז כלשהו שהורדוס בנה את בית המקדש, או העניק לעם יהודה משהו תמורת המסים שגבה ממנו.

מה הוסיף הורדוס להר הבית ולמה?

דעה שונה אנו מוצאים בסיפורו של יוסב"מ מן הימים האחרונים שלפני הכיבוש — תמהוני שהיה מהלך בחוצות העיר ומכריו על החורבן הצפוי קורא²: "אחרי שהאנטוניה חרבה עשו מן המקדש ריבוע, אף על פי שיש בכתובים שהעיר והמקדש ייכשבו לאחר שהמקדש יהיה מדובע". הדברים סתומים כי כתובים אלה לא הגיעו לידינו.

מסתבר ש"המתנה" של הודרוס לא נתקבלה על דעת החכמים, משום שהיתה שלא לפי ההלכה, הקובעת³: שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים ובסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר ובית־דין מהלכין ושתי תודות אחריהם וכל ישראל אחריהם.

1 ראה ספרו "ספר בית הבחירה", הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ו, עמ' ט.

1 מידות פ"ב, מ"א. 2 מלח' ו', ה', ד ח — 315. 3 סנהדרין פ"א, מ"ה.

ה ע ר ה :

קדמ' כ', ט/ז — 219: באותו זמן נגמר בנין בית המקדש ונותרו שמונה עשר אלף פועלים מחוסרי עבודה. זה היה בימי נציבותו של אלבינוס (62–64); בימיו נמסר הפקוח על בית המקדש לידי אגריפס השני (החל משנת 50). יוחנן (ב', יט"ב) מביא ויכוח בין יהודים לישו. ישו אומר להם: "הרסו את ההיכל הזה ובשלשה ימים אקימונו". והיהודים עונים לו: "הנה ארבעים ושש שנה נבנה ההיכל הזה ואתה בשלשה ימים תקימונו".

לפי שנת כניסתו של אגריפס לתפקיד החל בבנין בית המקדש 8 שנים לאחר מות הורדוס.
 $(8 = -47 + 4 = 46 - 50)$.

לפי שנות נציבותו של אליבינוס הוחל בבנין בית המקדש 20 שנים לאחר מות הורדוס (62-46 = 16 שנים) (20 = - 4).

בחיי המעשה לא הכירו החכמים בתוספת, לא בזו שבצפון ולא בזו שבדרום. למדנו בפרשת בכורים⁴: הפריש בכורים. נבזזו, נמקו, נגנבו, אבדו או שנטמאו — מביא אחרים תחתיהם ואינו קורא. נטמאו בעזרה — נופף⁵ ואינו קורא. ומניין שהוא חייב באחריותו עד שיבוא להר הבית, שנאמר⁶: "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך". הגדרה ברורה יותר קובעת הבריתא⁷. ר' יהודה אומר: עד בור הגולה חייב באחריותו, מבור הגולה ואילך אינו חייב באחריותו. הכוונה היא לבור מס' 7 במפה, שעומד על גבולו הדרומי של הר הבית המקודש⁸.

כתוצאה מבנין האנטוניה על הצוק שמצפון להר הבית חלו שנויים, נוספה רצועה שארכה — מצד צפון — 321 מ', רחבה מצד מזרח — 106.50 מ', ומצד מערב 115.50 מ'. השטח שעליו עמדה הבירה יושר וכנראה ללא צורך באדמת מילוי. בראשונה עמדה ממזרח לבירה ברכת הצאן, בה היו טובלים את הצאן לפני שהוכנסו להר הבית. עתה צריך היה למלאה אדמה, כי לצורך זה נבנתה ברכה חדשה מחוץ להר הבית, הידועה בשם "ברכת ישראל". מה היה גדלה של ברכת הצאן וכמה אדמת מילוי דרוש היה כדי ליישר את השטח הנוסף — לא ידוע. אם נניח שהברכה הישנה היתה לפי מידותיה של הברכה החדשה נמצא שדרוש היה למילוייה 100,000 ממ"ק של אדמה.

ארכו של הקטע הנוסף: ממזרח 106.50, ממערב 115.50 ובצפון 321 מ'.

אורך החומה המערבית	488 מ'
פחות התוספת	115 "
	373 מ'

אורך החומה המזרחית	467 "
פחות התוספת	106 "
	361 מ'

האורך הממוצע יהיה 367 מ'

הרוחב הממוצע (בין 321 מ' בצפון לבין 281 מ') 301 מ'

השטח ללא התוספת בצפון $367 \times 301 \text{ מ'} = 110,467 \text{ ממ"ר}$.

נמצא שהשטח הנוסף הוא בערך שליש, דברי יוסב"מ "שהורדוס הכפיל את שטח הסביבה פי שנים משהיה קודם" זוהי גזמא!

ואל נשכח שכל זה לא היה לרצון החכמים ולא נתקדש על ידם; זוהי תוצאה מתכניתו של הורדוס להתבצר ולשלוט מהאנטוניה על כל שטחו של הר הבית, דאגה אישית ולא דאגה לטובת העם.

4 בכורים פ"א, מח"ט. 5 נופף — מנער שם את הסל מן הפירות. 6 שמות כ"ג, יט.
7 חוס' בכורים פ"א: צוק. 100 (11). 8 ראה מפתח הקורות בעמ'.

ביאורים
לתכנית בית המקדש

- 2-1 = שפרי חוליה
3 = שער קיסטוס
4 = שער סדי
5 = שער המזרחי

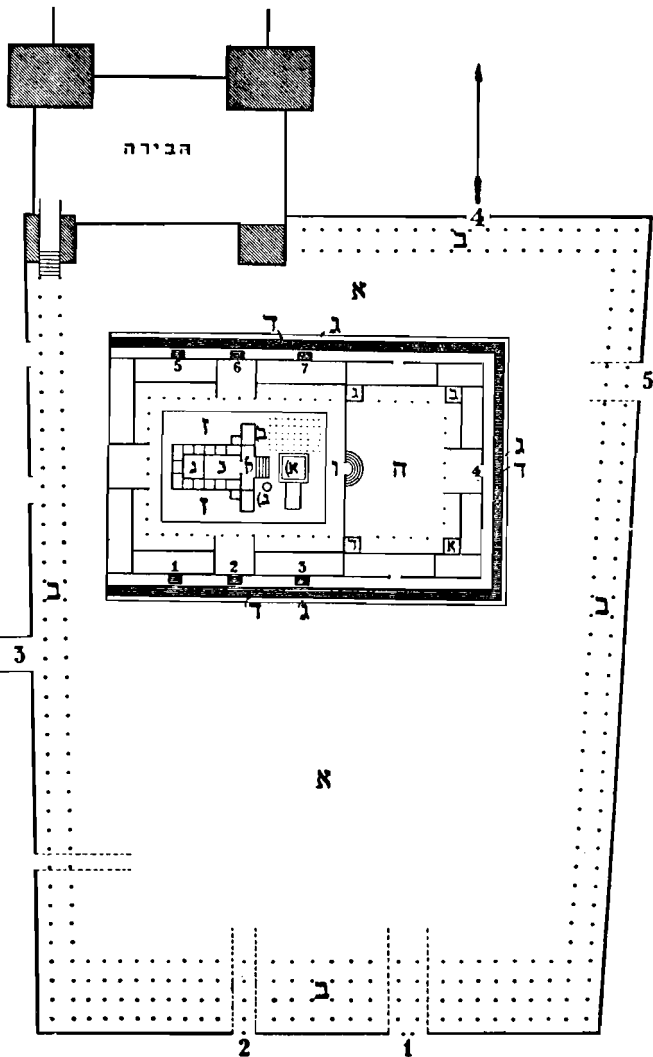
- א = הר הבית
ב = איסטונויות (אולמים)
ג = סורג
ד = החיל
ה = עזרת נשים
ו = עזרת ישראל
ז = עזרת כהנים

- 1 = שער הדלק
2 = שער הבכורות
3 = שער המים
4 = שער בקנור
5 = שער הניצוץ
6 = שער הקרבן
7 = שער בית המקדש

- א = לשכת הנוירים
ב = לשכת העצים
ג = לשכת מצורעים
ד = לשכת בית שמנים

- א = המזבח
ב = בית המסבחים
ג = הכיור

- ח = האולם
3 = הקדש
ג = קדש הקדשים

אֵי־דִּיּוּק בַּמִּסֵּר דְּבָרִים בְּפִי יוֹסֵב מ

"לאחר (שהורדוס) הרס את היסודות הישנים והניח אחרים הקים עליהם מקדש שארכו מאה אמה (ומאה אמה רחבו) ואילו גבהו (עולה) בעשרים אמה נוספות, אלה שקעו במשך הזמן כששקעו היסודות. וזהו (החלק) שהחלטנו להעלות (מחדש) בימיו של נירון".¹

"העם וראשי הכהנים החליטו בשעתם לחזק את החלק התחתון של המקדש על ידי הגבוהות בעשרים אמות. המלך אגריפס הביא — בעזרת עבודה עצומה והוצאות מן הלבנון — את החומר לצורך זה.² שהיו יפים להסתכלות בגלל יושרם ומדתם..."². דברים אלה של יוסב"מ מעוררים ספקות.

"הרס את היסודות" פירושו הרס את הבית, וזה לא יתכן. לוי היה הורדוס הורס את הבית היו הכהנים מנועים מלמלא את תפקידם בהיכל, והגרוע מכל — היה הכהן הגדול מנוע מלקיים את עבודת יום הכיפורים, ובעיקר — לא יכול היה להכנס לפני ולפנים ולהתפלל שם לשלומו של עם ישראל.

הורדוס "בנה" את המקדש בשנת י"ח למלכו, כלומר בשנים 20-21 — נירון קיסר מלך בשנים 54-68. לפי זה עמד "מקדש הורדוס" כשמונים שנה וכבר שקעו היסודות!

בוני בית המקדש ידעו היטב את שיטת הבניה בירושלים, שמניחים את היסודות בתעלה מתאימה החצובה בסלע וזה מבטיח את קביעותו של הכותל, שאינו זז לעולם. לפיכך אין כל יסוד לסיפור שהורדוס בנה וכבר לאחר 80 שנה צריך היה לתקן את היסודות^{2*}.

יתכן שהבנין ניזוק מרעידת האדמה ונוצרו סדקים בקירות וכדי לתקן זאת הביא אגריפס ארזים להקים עמודים וקורות מבפנים.³

יוסב"מ כותב שהורדוס האריך והרחיב את המקדש, כיצד? הן לכל חלק מחלקי הבית יש מידות קצובות, הן מקודשות ואין לשנותן. שבי ציון הקימו את המקדש לפי מידותיו המקודשות, כלומר — לפי המידות של מקדש שלמה.

גם האגדה משקפת משהו משיטת הבניה של בית המקדש, וגם ממנה מתבהר שדברי יוסב"מ על בנין הורדוס אינם ראויים לאמון. וזה לשון המדרש עזרא ג':

1 קמ' ט"ו, י"א קג — 391.

2 קורות ארזים.

2* מלח' ה', א' ה — 38.

2* על כך מעיר מיכאל אבייונה במאמרו — בית המקדש השני, ספר ירושלים, חשט"ז, עמ' 397; "כל הסיפור הזה אינו אלא בדותה, שכיזד יצליח שבנין הבנוי על הסלע ישקע בעשרים אמה?"

3 מידות פ"ג, מ"ח.

לכתוב "ויסדו הבונים את היכל ה' (עזרא ג', י): "ויכינו המזבח על מכונתו" — על יסודו הישן, שנשאר מימי החורבן. (עזרא ג', ג). התחילו לבנות היסודות וקודם חפרו בארץ עד שגילו היסודות שנבנו בימי שלמה כדי לידע היכן היה מקום הארון וקדש הקדשים וחוצץ לפרוכת וכל גבולי המקדש, כדי שיהא בנין שני כמו בנין ראשון, שלא להוסיף ולא לגרוע".

נמצאנו למדים שאין המסורת מכירה בשנויים במידות בית המקדש, וזה נאמר גם בחזון יחזקאל⁴: "למדד את הבית ארך מאה ואמה והגזרה והבניה וקירותיה ארך מאה ואמה ורחב פני הבית והגזרה לקדים מאה ואמה. ומדד ארך הבנין אל פני הגזרה אשר על אחריה ואת־קִיָּהּא מפו ומפו מאה ואמה".

ההלכה קבועה וברורה: ת"ק אמה על ת"ק אמה⁵:

הקדושה החופפת על מידה זו מוצאת את ביטוייה גם במדרש⁶ "משל למלך (הקב"ה) שהיה לו בן (אברהם) והשליטו על כל נכסיו. ואמר הבן לאביו... אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום. ונתן לו הקב"ה כל מה שבקש".

האורך

מקדש שלמה — ממערב למזרח		הבית לפי מידות פ"ר, מ"ו מהמזרח למערב	
1 או 2	עובי הקיר של היציע המערבי התחתון	5	כותל האולם
5	רוחב היציע המערבי התחתון	11	האולם
4	עובי הקיר המערבי	6	כותל ההיכל
20	אורך הבנין: דביר	40	חוכו של ההיכל
40	היכל	1	בין שתי הפרוכות
4	עובי הקיר המזרחי	20	הדביר
10	רוחב האולם	6	כתל ההיכל
84 או 85		6	התא
		5	כתל התא
		100	

4 מ"א, יג-יד: למדד.

5 מידות פ"ב, מא. 6 שמות רבה ט"ו, ת.

7 ר' אנצ' מקראית, כרך ה', טור 337, ע' מקדש מאת מ. ה. (מנחם הרן).

הרוחב

מקדש שלמה – ממערב למזרח		לפי המשנה – מן הצפון לדרום	
1 או 2	עובי הקיר של היציע המערבי התחתון	5	כתל המסבה
5	רוחב היציע המערבי התחתון	3	המסבה
4	עובי הקיר המערבי	5	כתל התא
20	אורך הבנין: דביר	6	התא
40	היכל	6	כתל ההיכל
4	עובי הקיר המזרחי	20	חצו של ההיכל
10	רוחב האולם	6	כתל ההיכל
84 — 85		6	ההא
		5	כתל התא
		3	בית הורדת המים
		5	הכתל
		70	
		15	האולם עזר – מן הצפון
		15	מן הדרום
		100	

מקומו ומידותיו של המקדש הן קבועות ואינן ניתנות לשינוי. ואם יוסב"מ כותב כי הורדוס הוסיף 20 אמה לגובה – הרי זו עדות נוספת למסכת הגזמאות שההיסטוריון מקשט בהן את תרמיתו של הורדוס.

מידות המקדש הן בבחינת חוק ולא יעבור, ועל כך מעיד הסיפור על ר' יהושע בן חנניה, שחי בדור שלאחר החורבן והיה מכובד מאד בעיני הקיסר. בימיו גזרה⁸ מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש... באו הכותים וקלקלו. מאחר ולא נעים היה לקיסר לחזור בו מהבטחתו, יעצו לו לצוות שישנו ממקומו הראשון או שיוסיפו עליו או יגרעו ממנו חמש אמות – מעצמם יחזרו בהם (היהודים) מבנינו.

התנא רבי אליעזר, שחי בירושלים לפני החורבן, מספר: "שמעתי כשהיו בונים בהיכל, עושים קלעים להיכל וקלעים לעזרות, אלא שבהיכל בונים בחוץ, ובעזרות בונים מבפנים".

"תנו רבנן הכל נכנסין בהיכל לבנות לתקן ולהוציא את הטומאה ומצוה בכהנים,

8 עירובין ק"ה. ע"א.

אם אין שם כהנים נכנסין ליום, אם אין שם ליום נכנסין ישראלים ואידי ואידי טהורין".

רב כהנא מסייע דתני רב כהנא מתוך שנאמר: ⁹ "אך אל הפרכת לא יבא...". למרנו שהיו עובדים בפנים והיו עובדים בחוץ, משמע שהיתה בניה מבפנים — באולם ובהיכל, והיתה בניה שלא התירו לשום עובד - ולו גם לכהן — להכנס לפנים (לדבר). מכאן אנו למדים שהבית על כל חלקיו נשאר, ודברי יוסב"מ שהורדוס הרס את היסודות הישנים — אין להם שחר.

המשנה מזכירה אומנים שעבדו בפנים; נאמר: ¹⁰ "ולולין היו פתוחים בעליה לבית קדש הקדשים, שבהן היו משלשלין את האומנים בתבות, כדי שלא יזונו עיניהן מבית קדשי הקדשים".

לא נאמר מתי היה צורך בתקונים בפנים; אם נניח שהכוונה בשעת הבניה של הורדוס נוכל להסיק גם ממשנה זו שהמדובר בקירות קיימים הטעונים שפוצים, ולא בבניה של קירות חדשים מן היסודות. אולם סביר יותר שהתקונים שעליהם מדובר במשנה זו הם משום שהבניין של ביהמ"ק נפגע מרעידת אדמה. ידוע שהיו כמה רעידות אדמה קשות בדורות האחרונים של תקופתנו, והן: בשנת 92 לפנה"ס רעידת אדמה חזקה שפקדה את יהודה מצרים וקפריסין. הצונמי, שהופיע בערי החוף גרם שם נזקים חמורים ¹¹.

בשנת 69 לפנה"ס חל רעש חזק במזרח הים התיכון ופגע קשה בארץ ישראל, סוריה וקפריסין ¹². ד"ר שלם מייחס לרעש זה את המסופר בגמרא: ¹³ "כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה והיה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים בכל יום ויום היו משלשלין להן צינרין בקופה ומעלין להן תמידין. היה שם זקן אחד, שהיה מכיר בחכמה יוונית, לעז להם בחכמת יונית אמר להן כל זמן שעסוקין בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה ונודעוה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה...".

יוסב"מ מספר ¹⁴ בשנת 31 לפנה"ס: בשנת שבע למלכות הורדוס היה רעש ביהודה,

9 ויקרא כ"א, כג. 10 מידות פ"ד, ה"ה.

11 לפי כרטסת הרעשים בארץ ישראל ושכנותיה, שערך ד"ר נתן שלם ז"ל והשמורה במכון הגיאולוגי.

12 ראה מאמארו הרעשים בירושלים, ברבעון "ירושלים" שנה שניה, חש"ט, עמ' כ"ב.

13 מנחות ס"ב, ע"ב. 14 קדמ', ט"ו, ה', ב — 121.

שכמוהו לא נראה מעולם; הרעש גרם להרג רב בבהמות בארץ. גם כשלוש ריבאות אנשים נהרגו תחת מפולת הבתים...

ד"ר נ. שלם¹⁵ מייחס לרעש זה את המסופר בגמרא: ¹⁶ "...תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי. ונודעזה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה.

המאה הראשונה אחת"ס מציינת עוד שלשה רעשים שפגעו בירושלים, האחד ב-33 שפגע בכל ארץ יהודה, השני ב-37 שפגע קשה בסוריה והורגש גם בירושלים, והשלישי ב-48, רעש קל שהוחש ביהודה וציינוהו גם בירושלים¹⁷.

המשנה מזכירה עמודי ארז בבית המקדש; נאמר — "וכלונסאות של ארז היו קבועים מכתלו של היכל לכתלו של אולם, כדי שלא יבעט". כלומר — עמודים אלה שימשו להבטחת הכתלים שלא יתמוטטו. סביר שהבנין היה גבוה וקירותיו הפנימיים ניוזקו מרעשים ולשם יתר בטחון קבעו סמיכות של עמודי ארז על ידם בהיכל ובאולם, אבל לא בדביר. מכל מקום — אין המדובר "בשקיעת הבנין כששקעו יסודותיו". המישור סביב כיפת הסלע עלול להטעות אותנו בבואנו לדון על בית המקדש בדורות האחרונים של ימי הבית השני, מישור זה לא היה אז. ואכן השתיה, הסלע הבולט, שהיתה במרכזו של הדביר, משתפלת לכל הצדדים והמקדש על כל חלקיו היה בנוי על הסלע ומזרחת לו. הוא לא היה בנוי על מישור אלא במעלה ההר ועד לפסגתו, לאבן השתיה¹⁸. הבא להר הבית באחד השערים הדרומיים או המערביים היה מקיף ומגיע לצד מזרח ועולה י"ב מדרגות מן החיל לעזרת נשים, כל שטחה היה ישר. מכאן הוא עולה ט"ו מדרגות לעזרת ישראל, גם שטח של עזרה זו היה שטוח. מכאן העליה לעזרת הכהנים, ובסה"כ היה האדם מישראל עולה כ"ז מעלות. לפי חצי האמה למעלה היה עולה שבעה-שמונה מטר. זוהי הנטיה של הסלע הטבעי.

כאשר אנו מסתכלים היום בשרידים הארכיאולוגיים כגון המדרגות המובילות מן העיר התחתונה אל השערים הדרומיים, על הדיוק בסיתות, בהתאמה של כל אבן לסמוכה לה, כאילו נוצקו יחד, או כשאנו מסתכלים בנדבכים הקדומים שבחומת

15 ראה הערה 10. 16 מגילה ג', ע"א.

17 M. Kallner-Amiran, A Revised Earthquake-Catalogue of Palestine, Israel Exploration Journal 1950-51, p. 223. נפגע מהרעש של שנת 48, ובקשר לכך ניתן לייחס את דברי יוסב"מ (מלח. ה', א', כ): העם וראשי הכהנים החליטו בשעתם לחזק את החלק התחתון של המקדש על ידי הגבהתו בעשרים אמות (?) המלך אגריפס (הII). הביא בעזרת עבודה עצומה והוצאות מן הלבנון את החומר לצורך זה, קורות שהיו יפות להסתכלות בגלל יושרם ומדתם. אלא שהמלחמה הפסיקה את העבודה.

18 יסודות המקדש מונחים על הסלע, לכן אין לדבר על שקיעת הבנין.

הר־הבית, שלמרות גדולתן של האבנים — התיאום בין אבן לאבן, בין נרדך לנרדך, אנו רשאים לומר ללא פקפוק שבטיב העבודה באבן ובכל הקשור בבניה הגיעו אבותינו למומחיות גבוהה. הם נהגו לחפור עד הסלע, חצבו בו משטח ישר להנחת אבני היסוד משהם משאירים פאה של הסלע לבל תחליק אבן היסוד בגלל הלחץ מבפנים¹⁹. ליתר בטחון נהגו להניח כל נרדך נוסף בנסיגה קלה פנימה כדי לספוג את הלחץ. יוסב"מ מעיר: מבחון נראו (לעין) פני האבנים הגדולות, ואילו בפנים היו אלו מבוצרות בברזל והתיאומים היו מלוכדים ללא זיע לכל הימים.

זו היתה בניה עמידה לדורות רבים, אילולא החריבוה קלגסי רומי. מכל מקום — בניה זו אינה שוקעת ודברי יוסב"מ על שקיעת היסודות של בית המקדש אין להם שחר.

עם ישראל, בארץ ובתפוצות, דאג כל השנים לשפר את הר הבית והמקדש, עדות לכך הם הכספים המרובים שהוקדשו למטרה זו כמפורט להלן:

תמורה פ"ז, מ"ב —

סתם הקדשות — לבדק הבית.

שקלים פ"ד, מ"ז —

המקדש נכסיו והיתה בהן בהמה ראויה לגבי המזבח; זכרים ונקבות, ר' אליעזר אומר: זכרים ימכרו לצרכי עולות, ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים, ודמיהן יפלו עם שאר נכסים לבדק הבית.

שקלים פ"ה, מ"ו —

שתי לשכות היו במקדש, אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים. לשכת הכלים כל מי שהוא מתנדב כלי זורקו לתוכה. ואחד לשלושים יום גזברין פותחין אותה. וכלי שמוצאין בו צורך לבדק הבית מניחין אותו. והשאר נמכרין בדמיהן ונופלין ללשכת בדק הבית.

ערכין פ"ח, מ"ו —

ר' יהודה בן בתירא אומר: סתם חרמים לבדק הבית.

שקלים כ"ד, מ"ד —

מותר תרומה מה היו עושין בה? רקועי זהב צפוי לבית קדש הקדשים.

19 בניה כגון זו מצויה כבר בחומת שמרון מימי עמרי ואחאב.

לפי המאירי לשקלים פ"ד, מהדורת אברהם סופר עמ' 79 — פדוכת של היכל הואיל ולמחיצה היא עשויה ובנין הוא אינו בא אלא מבדק הבית.

תמורה פ"ז, מ"א-ב"ג —

יש בקדשי מזבח מה שאין בקדשי בדק הבית, ויש בקדשי בדק הבית מה שאין בקדשי מזבח. שבקדשי מזבח עושים תמורה וחייבין עליהם משום פגול, נותר וטמא. ולדן וחלבן אסור לאמר פדיונם. והשוחטים בחוץ חיים. ואין נותנין מהם לאומנין בשכרן. מה שאין כן בקדשי בדק הבית. יש בקדשי בדק הבית מה שאין בקדשי מזבח שסתם הקדשות לבדק הבית... אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית — אין משנין אותן מקדושה לקדושה.

תמורה פ"א, מ"ו —

קורבנות בדק הבית אינן עושים תמורה.

מעילה פ"ג, מ"ו —

כל הראוי למזבח ולא לבדק הבית, לבדק הבית ולא למזבח, לא למזבח ולא לבדק הבית — מועלין בו.

מעילה פ"ד, מ"א —

קדשי המזבח וקדשי בדק הבית מצטרפין זה עם זה למעילה.

נקדים ונאמר שהבטוי "בדק הבית" הוא בעל משמעות גדולה הרבה יותר מכפי שהוא כיום בפינו; היום היינו קוראים לזה "קרן הבנין" — קדושתה של קרן זו, כמעט כמו זו של המזבח; מן היעדים המרובים שקרן זו שימשה מתברר שהכספים שרוכזו בה היו מרובים ונתנו את האפשרות לממונים על כך לבנות ולשפץ את המקדש, לפי תורתם והמסורת השמורה עמם.

מי בנה את החומה הדרומית של הר הבית?

דיון זה מתייחס לשטח בדרומו של הר הבית שלא נכלל בתחום המוגדר במשנה — "הר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה". עלינו לדון בחומה הדרומית כולה — 281 מ' ארכה, ועל תוספת לחומה המזרחית באורך 75 מ' והתוספת בחומה המערבית באורך 85 מ'. כן עלינו להביא בחשבון מילוי ויישור כל השטח הנוסף באדמה או ע"י בניה של קמרונות תת-קרקעיים כמו "אורות שלמה" ו"שערי חולדה". נוסיף לזה את

המבואות לשטח החדש של הר הבית — פרט לשערים הדרומיים — והם ממערב: שער ברקלי¹ וגדם המדרגות בשם קשת דובינזון², וממזרח — גרם מדרגות הדומה לקשת רובינזון³. על כך מספר יוסב"מ פעמים:

מלח ה', ה' א' — 184

"המלך שלמה, שהקים את המקדש, הקים חומה בצד המזרחי... ובשאר הצדדים היה ההיכל מגולה. בתקופות שלאחר מכן היה העם מרחיב תמיד את הסוללה והחלק המלא של ההר התרחב. כשפרצו את החומה הצפונית⁴ והוסיפו שטח נרחב, כזה שתפס אחר כך המקדש כולו. ואחרי שהקיפו את ההר בחומות משלשת צדדיו, ובצעו בעמל מלאכה יותר ממה שציפו, ושליו דורות רבים, וכן הוציאו כל אוצרות הקודש עם התרומות שנדבו לה' בהמון וכל העולם המיושב, הם בנו סביב את הבנינים העליונים..."

קדמ. ט"ו, י"א, ג — 397

"והחומה עצמה היתה המפעל הגדול ביותר ששמעו עליו בני אדם (מעולם). היתה שם גבעה מלאה סלעים, מתרוממת בנחת כלפי החלקים המזרחיים של העיר אל "ראש הפיסגה. את הגבעה ביצר שלמה מלכנו הראשון בחכמה ובעמל רב בחלקים שמסביב לפיסגה מלמעלה; ומלמטה ביצרה החל מתחתיתה, אותה סובבת תעלה עמוקה, בסלעים עצומים מהדקים זה בזה בעופרת. היא הלכה ותחמה חלק-מה של הארץ וירדה באופן שלא היה קץ לגודלו ולגובהו של המבנה שנעשה מרובה. מבחוץ נראו (לעין) פני האבנים הגדולות, ואילו מבפנים היו אלה מבוצרות בברזל, והתיאומים היו מלוכדים ללא זיע לכל הימים. וכך נמשך המפעל עד לראש הגבעה. ומשעיבד (המלך)⁵ את פסגת הגבעה ומילא את המקומות החלולים סביב החומה, עשה אותה מישור חלק ושווה לשטח העליון של הגבעה".

1 תאור מפורט ראה בספרי "פרקי ירושלים", עמ' 145.

2 ראה הצעת שחזור בספרו של מאיר בן-דב, חפירות בהר הבית, 1982, עמ' 129.

3 שרידי הקשת הזאת בולטים בחומה המזרחית בסמוך לתפר. בהזרמנות זו אני חוזר מהשערתו שזוהו שריד של כבש הפרה, כפי שכתבתי בספרי הנ"ל עמ' 260.

4 הכוונה לחומה הצפונית של הר הבית, שפרץ הורדוס כשהרס את הברירה.

5 לא הגירד הכתוב את שם המלך, אבל לו היתה הכוונה להורדוס לא היה משמיט את שמו, שהרי כל זה נכתב להאדרת שמו של הורדוס.

פני הסלע שעליו הוקמה החומה הדרומית שונים במקומות שונים. וכדי להבטיח את חוזק החומה חפרו הבונים והגיע לסלע־האם; בפנה הדרומית הונחו היסודות בעומק של 24 מ', באמצע — 26 מ' ובפנה המערבית — 20 מ'. עובי החומה 4.80 מ'.⁶

לנושא שלנו — מי בנה את החומה הדרומית, יש בדברי יוסב"מ שלשה רמזים: (א) העם; (ב) דורות רבים; (ג) אוצרות הקודש. מקום קדוש, קדושתו גם בעתיקותו; כל שנוי בו עלול להתפרש שלא לכבודו. ואם בכל זאת נעשו שינויים — ודאי שהיתה סיבה לכך.

מסתבר שבתקופת מלכי בית חשמונאי גדלה האוכלוסיה, נתחזקה האמונה בתורה ובקיום מצוותיה ורבו עולי הרגל מן התפוצות. במיוחד רבו עולי הרגל לקראת חג הפסח, והיה צורך לתת את האפשרות לכולם לקיים את הפסח כהלכתו, לשחוט את קרבן הפסח על הר הבית. וידוע שהדוחק היה רב גם לאחר שהקדימו את המושג "בין הערבים" של ערב פסח⁷ וקבעו את הכניסה להר הבית בשלש משמרות.

לא נוכל לייחס את המעשה לשמעון; הוא היה טרוד במלחמות העצמאות וכשנתפנה הקדיש כוחות רבים להבטחת הר הבית מצד צפון, ולשם כך העסיק עם רב בחפיר עמוק, שהפריד את המקדש מהרובע בצעתה. ניתן לחשוב על יוחנן הורקנוס ואלכסנדר ינאי. ואם נביא בחשבון שחכמי ישראל לא ראו את התוספת של השטח הדרומי בעין טובה ולא קדשוהו, נוכל לאמר שהעבודה נעשתה בימי שלטון צדוקי, כלומר — בסוף ימיו של יוחנן הורקנוס ובימיו של ינאי.

העם עשה את העבודה הכבדה הזאת בהתלהבות ואוצר בית המקדש הקציב לכך את הכספים הדרושים (הורדוס לא שמר את כספו בבית המקדש, היה לו אוצר משלו בארמונו).

לאור עובדות אלו בדור כי להורדוס לא היה כל חלק בבנין החומה הדרומית, השטח שנוסף להר הבית והמבואות החדשים אל המקדש בשטח זה.

ה ס ט ו י ם ב ה ר ה ב י ת

האם היו סטווים בהר הבית לפני הורדוס? נראה שלא. אנו מכירים בהר הבית את המקדש לחלקיו ואת כ"ג הלשכות וייעודה של כל אחת מהן. אולמות-עמדים

6 המספרים לפי א. שליט עי"ס המחקר של P.E.F. לאחר החפירות באתר ע"י ב. מור יש להפחית 3-2 מ'.

7 ראה מאמרי "בין הערביים" — מה בין שמות י"ב, ו לבין חז"ל, ספר סגל, תשכ"ה, עמ' 319.

לקישוט, או לכל ייעוד אחר, לא נזכרו במקורותינו. הסטו הוא חלק מהתרבות הדתית-החברתית של יוון ורומי, מלכי בית חשמונאי לא נטו לכך. וכאשר הורדוס מקים סטווים בהר הבית זהו חידוש, ואם כי אין בזה משום עבודה זרה זה לא ברוח ישראל.

כאשר יוסב"מ מתאר את הסטווים שבנה הורדוס הוא מתרגש ומתפעל מגודל המעשה ויופיו, כאילו לא היה דוגמתו עלי אדמות, והרי בכל עיר גדולה של הימים ההם היו סטווים, ואין בזה רבותא. לו היה כותב זאת בחייו של הורדוס היינו אומרים שזו חנופה לשליט, אבל הוא כתב זאת כשמונים שנה לאחר מותו של הורדוס וכעשרים שנה לאחר חורבן הבית, לכן נראה שהיתה כוונתו להראות שעם יהודה אינו זר לתרבות החמרית של הדור. הוא לא יכול היה להסביר לעולם האלילי מהי תפיסתו של ישראל על אלהים, שאין לו גוף ואין דמות הגוף; הנכרי לא יבין מה גדולה חשיבותו של קדש הקדשים שאין בו כלום, שרק פעם אחת בשנה ורק איש אחד בלבד נכנס לשם לרגעים ספורים. מושגי היהדות על קדושה וטהרה הם מחוץ לתפיסתם של קוראיו, אבל ניתן להדמות אליהם על ידי בניית מקדש ברומה לשלהם. הסטיו היה מכוסה בג שטוח. בימי החג, כשהיו באים המוני בית ישראל, חשש הורדוס, והנציבים שבאו אחריו, פן תפרוץ התקוממות. על ידי בניה זו יכלו חייליו (נכדים, שונאי ישראל) לפקח על הנעשה ולדכא כל התקוממות. ועתה נעיין בתאודיו של יוסב"מ, הרן בכך בהרחבה ארבע פעמים:

(א) מ.ל.ח. ה', ה', ב' — 190

"כל הסטווים היו למעשה כפולים (= דופלין), והיו נשענים על עמודים, שהיו גבוהים כ"ה אמה, עשויים מקשה אחת של שיש לבן ביותר¹ והיו מקורים בלוחות אדזים... הסטווים היו רחבים שלשים אמה, וכל היקפם עם האנטוניה היה שש איצטריות". רוחב המבנה היה 30 אמה = 9.15 מ' והיה מכוסה קרשים מעצי ארז. אם נקבל את דברי יוסב"מ כפשוטם, האומד שהסטיו הכפול הקיף את כל קירות הר הבית, נגוע להערכה זו:²

החומה הדרומית	283 מ'
החומה המזרחית	474 מ'
החומה המערבית	486 מ'
החומה הצפונית	317 מ'

1 יוסב"מ קורא לאבן סיד מקומית — שיש; כשהיא טריה היא בהירה, אבל לא כדי "לבן ביותר".

2 המספרים הם של קונרד שיק, לקוחים מספרו של א. שליט, הורדוס המלך, עמ' 197.

לפי זה הסטיו שבנה הורדוס השתרע לאורך של 1,560 מ'.

(ב) קדמ. ט"ו, י"א, ה — 412: "הסטיו המלכותי".

"...אף על פי שעומק העמק היה רב, ואי אפשר לראות את המראה אם הציץ אדם מלמעלה על התהום, הקים (הורדוס) במקום זה סטיו בגובה עצום, עד שאם הסתכל אדם מראש הגג של סטיו זה וחישב את הגובה הכפול הזה — תקפה אותו סחרחורת, מפני שהמבט לא הגיע עד (תחתית) העומק, שלא היה לו שיעור. העמודים היו ערוכים אלה מול אלה בארבע שורות והשורה הרביעית היתה משולבת בחומה בנויה אבנים ועביו של כל עמוד היה (כזה שהספיק) לשלשה אנשים אחוזים אלה באלה בזרעותיהם הפרושות לחבק אותו, ואורכו עשרים ושבעים רגל, מפני שהושם זר כפול בבסיסו. מספר כל העמודים היה מאה ששים ושנים, והכתורות שלהם היו עשויות פיתוחים בדרך קורניתית, ועוררו השתוממות מחמת העבדה הגדולה (שבמפעל) זה. היו ארבע שורות והן הכילו ביניהן שלשה רווחים בשביל הסטווים. שנים מהם היו מקבילים זה לזה, נעשו במתכונת אחת, רוחבו של אחד היה שלושים רגל, ארכו רים וגבהו חמשים רגל ומעלה ואילו הסטיו שבאמצע רחבו היו פי אחד וחצי וגבהו כפול. הוא התנשא ביותר לגבי הסטווים מזה ומה. הגגות נעשו מעצים עם פיתוחי-תבניות בצורות שונות. גובהו של הגג האמצעי התרומם בשעור גדול יותר משום שסביב לאדכיטרב נבנתה חומת-מצח ובתוכה היו עמודים והיא כולה (אבני גזית), באופן שאלה שלא ראו (את הבנין) לא האמינו, ואלה שנודמנו לראותו הביטו (עליו) בהשתוממות".

א. שליט³, שבחן את הנתונים הללו של הסטיו הדרומי מצא בהם סתירות רבות והוא מגיע לכלל מסקנה שיוסב"מ טעה, או קרוב מזה — הגוים עד ששכח לשקול את יחסו הנכון של מידות העמודים. תיאור בית המקדש שבקדמ. ובמלח. כידוע, מלא גוזמאות ולקויי דיוקים. ליקוי של התיאור גלוי גם בזה, שארכו של "סטיו המלך" נאמד בריס אחד, אף על פי שהוא אומר במקום אחר, שהסטיו נמשך מעמק לעמק, כלומר: לאורך כל הצד הדרומי של תחום המקדש (שהוא החומה הדרומית של מסגד עומר) ודבר זה פירושו ש"סטיו המלך" אורכו לא היה 1560 מ', כי אם 280 מ' בלבד.

(ג) קדמ. ט"ו, י"א, ג — 401

"ברכס שבמזרח היה סטיו כפול, שאורכו כאורך החומה. באמצע נמצא בית המקדש והסטיו נשקף אל פתחו. מלכים קדומים רבים בנו אותו".

3 ר' ספרו הנ"ל עמ' 200.

מי היו המלכים הללו — לא פידש.

(ד) קדמ. כ', ט', ז — 221

אנו עומדים כחמשים שנה לאחר מות הורדוס, אגריפס השני, מלך כלקיס, משמש משגיח על בית המקדש מטעם שלטון רומי; משגיח לא מבחינת קיום עבודת הקודש כהלכה, אלא משגיח שהיהודים לא ירימו ראש, הוא לא בנה דבר, רק השגיח שהיהודים לא יבנו. הידיעה של פסקא זו מאלפת מכמה בחינות:

"אותו זמן נגמר גם (בניין) בית המקדש. העם ראה איפוא שלמעלה משמונה-עשר אלף פועלים בטלים ויהיו זקוקים לשכר, מפני שהשתכרו מזונותיהם מהעבודה בבית-המקדש. והואיל (והעם) לא רצה שיהיו לו אוצרות כסף מפחד הרומאים, ומצד שני נתן רעתו על הפועלים שהאוצרות יצאו לטובתם, שידלו את המלך⁴ שיקים מחדש את הסטיו שבמזרח. סטיו זה היה בחלקה של העזרה החיצונה, עומד בעמק עמוק ולו חומות של ארבע מאות אמות — מפעלו של שלמה המלך, הראשון שבנה את בית המקדש כולו. והמלך, שבידו הופקדה ההשגחה על בית המקדש על ידי קלבדיוס קיסר, שקל בדעתו שהריסת כל מפעל אמנם קלה, אולם הבניין, ובפרט בסטיו זה, קשה הוא, ויהיה צורך בזמן (רב) ובכספים רבים לעבודה זו, וסירב (להיענות) לבקשתם בענין זה, אולם לא מנעם מלרצף את העיר באבן-שיש".

דברים אלה של יוסב"מ מבולבלים; הנושא הוא הסטיו המזרחי שנפגע או נהרס ואילו הסיפור הוא לא על הסטיו כי אם על החומה המזרחית, על אבניה הגדולות והיפות, על העמק העמוק שלרגליה ולבסוף על שלמה המלך שבנה אותה, וזה מקביל במידה רבה להודעה שבפסקא ג' — "מלכים קדומים רבים בנו אותו"⁵. שם נאמר: "באמצע החומה המזרחית נמצא בית המקדש" ויש להבין: מול האמצע של החומה המזרחית ולפי זה מול בית המקדש מזרחה נמצא שער המזרחי ולשער זה ולאולם שלפניו היה תפקיד מיוחד — זה היה מקום מושב בית הדין.

"העם" שהתענין בגודלם של שמונה-עשר אלף מחוסרי עבודה פירושו ראשי העם, כלומר — הסנהדרין. ויש קשר בין זה לבין סירובו של אגריפס. אולם תחילה נעיין מה טיבו ותפקידו של שער המזרחי.

מקורותינו מזכירים את השער המזרחי כבר בימי שיבת ציון; בתאור חומת נחמיה

4 אגריפס השני, שנות מלכותו — בערך 50–100 שנה אחה"ס; המדובר כאן במצב בירושלים בשנת 54, בערך.

5 יש להבין "אוהה", את החומה, ולא "אותו" את הסטיו.

נאמר: ⁶ "אחרי צדוק שהחזיק בשער הסוסים) החזיק שמעיה בן שכניה שמר שער המזרח. "החזיק" פירושו תיקן, כי העיר לא הותקפה מצד מזרח, ומסתבר ששער זה היה קיים גם בסופה של תקופת בית ראשון, אלא שבתיקונו הותקן בו משהו מיוחד, נאמר: ⁷

"דאמר רבי אחא בשם שמואל בר רב יצחק: כמה יגעו נביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצמצמת" ⁸ בו באחד בתקופת טבת ובאחד בתקופת תמוז". ופירושו — שתהא החמה זורחת בו באחד בטבת — שהוא היום הקצר — בקרן מזרחית דרומית, ובאחד בתמוז — שהוא היום הארוך ביותר — בקרן צפונית-מזרחית.

שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה, ⁹ ומסבירה הגמרא: ¹⁰ מאי טעמא? כדי שידעו מהיכן באו, או כדי שתהא אימת מלכות עליהם:

שבעה שמות מביא הירושלמי לשער זה:

שער סור, שם היו טמאין פורשין, הדא הוא דכתיב: "סורו טמא קראו למו" ¹¹

שער היסוד, ששם מיסדין את ההלכה

שער חרסית, שהוא מכון נגד זריחת החמה. היך מה דאת אמר: ¹² "האומר לחרס

ולא יזרח".

שער איתון, שהוא משמש כניסה ויציאה

שער התווך, שהוא מיסד בין שני שערים

שער חדרש, שם חידשו סופרים את ההלכה

שער העליון, שהוא למעלה מעדת ישראל, החיל ועזרת הנשים

מסתבר שיש בשבעת השמות לא מעט מן הדרש, אבל יש בהם גם גרעין היסטורי,

כגון שער שושן המעיד על זמנו. שני שמות מעידים על תפקידו של שער זה גם בעניני

ההלכה — בימי כנסת הגדולה, "ששם היו מיסדין את ההלכה", עם העברת השלטון

מידי הצדוקים לידי הפרושים, "ששם חידשו סופרים את ההלכה".

מהשער המזרחי, המכונה גם שער הכהן, היה הכהן השורף את הפרה האדומה וכל

מסעדיה יוצאים להר המשחה ¹³.

ערב יום הכפורים היו מעמידים את הכהן הגדול בשער המזרחי ומעבירין לפניו

פרים ואילים וכבשים שיהא מכיר ורגיל בעבודה ¹⁴.

6 נחמיה ג', כט.

7 ירוש' עירובין פ"ה, ה"א; כ"ב, ג.

8 = מנצנצת.

9 מידות פ"א, מ"ג.

10 מנחות צ"ח, ע"א.

11 איכה ד', טו.

12 איוב ט', ז.

13 מידות פ"א, מ"ג.

14 יומא פ"א, מ"ג.

בשער המזרחי היו נערכים כמה טכסי טהרה: כאן היו משקין את הסוטות, מטהרין את השלדות ומטהרין את המצורעים¹⁵.

בימי שבע התעניות של תענית צבור היה נהוג סדר מיוחד של תפילה ותקיעות שהיה נערך בשער המזרחי. וכשבקשו רבי חלפתא בצפורי ורבי חנניא בן תרדיון בסיכני לנהוג כך, בא הדבר אצל חכמים. אמרו: לא היו נוהגין בן אלא בשער המזרחי¹⁶.

כאן נשמרה המידה הנכונה, ואף זה סימן למקום דין ומשפט. וזו לשון המשנה: ¹⁷ "שתי אמות היו (בשער) שושן הבירה, אחת על קרן מזרחית-צפונית ואחת על קרן מזרחית-דרומית. שעל קרן מזרחית צפונית היתה יתירה על של משה חצי אצבע, שעל קרן מזרחית דרומית היתה יתירה עליה חצי אצבע, נמצאת יתירה על של משה אצבע".

הוראת המלה "שער" בתרגומה הארמי, לשון השגורה בפי העם בימים ההם, הוא בית דין.

דברים י"ז, ה: הרע הזה אל שערך

אונקלוס — ...נַת פִּתְגָמָא בִּישָׁא הָדִין יב"ע ...נַת פִּתְגָמָא בִּישָׁא הָדִין
לְתַרַע בֵּית דִּינָךְ לְתַרַע בֵּית דִּינִיכֻן

דברים כ"א, יט: — ...אל זקני עירו

ואל שער מקמו

אונקלוס — לְקָדָם סְבִי קְרַתְיָה יב"ע — לְקָדָם חֲפִימִי קְרַתָּא לְתַרַע
ולתרע בֵּית דִּין אֶתְרִיָּה בֵּי דִינָא דְבֶאֱתִרִיָּה

דברים כ"ה, ז: ...ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים

אונקלוס ויב"ע — וְתִסַּק בְּמַתִּיָּה לְתַרַע בֵּית דִּינָא

שער כמקום מושבם של הדיינים, או פוסקי ההלכה, מתורגם לפעמים סנהדרין, כגון:

רות ג', יא — כי יודע כל שער עמו תרגום: כל יתבי תרע סנהדרין

שיר השירים ז', ה — על שער בת דבים " בתרע בית סנהדרין רבה.

כאן, בשער המזרחי היה מקומו של בית דין, כאן ישבה הסנהדרין.

להנהגת העם של המדינה ללא מלך, תחת שלטונם של נציבי רומי סחטנים

15 תוס' סוטה פ"א, ה"ד: צוק. 293.

16 תענית פ"ב, מ"ה: תוס' תענית פ"א, ה"ד: צוק. 216.

17 כלים פ"ז, מ"ט.

ורדפי־בצע, נותרה פנה אחת משלהם — הר הבית. אבל גם על זה הוטל פקוח קפדני של רומי על ידי מלך־בובה, אגריפס השני. מקומה של הנהגת העם היה בשער המזרחי, ולא נזכר ששם היה סטיו, היו אולמות לישיבות הסנהדרין ולבתי הדין בדרגות האחרות. ראשי העם ביקשו לתקן את האולמות הללו שהיו צמודים לשער המזרחי, אבל אגריפס חשש שזה עשוי להעלות את ערכם של המנהיגים בעיני העם והעדיף להתחמק מזה. זוהי מעילה בקדש ופגיעה בכבודו של בית הדין; הקורא הרומי המשכיל היה מכבד ומעדיף את החוק, הוא יכול היה לראות במעשה זה פגיעה קשה ולכן כתב יוסב"מ את הדברים במטושטש.

בבואנו לסכם את מפעלו של הורדוס בהר הבית אֵל לנו לשים לב לשפעת התשבחות שהעניק לו יוסב"מ. כל מה שעשה הורדוס הוא עשה מתוך גאוותנות ויוהרה ולמען הנציח את שמו לדורות, ולא מתוך יחס לקדושת המקום. אמנם, היו מעשים שרק בדרך אגב הביאו תועלת לבאי־הבית, כגון — הרחבת שטח ההר מצפון למקדש. אולם רובו של הזמן ומרבית האמצעים הקדיש הורדוס למפעלים שנועדו לבטחונו, להבטחת שליטתו על העם ולכבודו, כגון — האנטוניה, המנהרה הסודית וכיו"ב. מכאן מסקנתנו: לא המקדש העסיק את הורדוס, כי אם האנטוניה — השלטון.

יום מותו של הורדוס, הוא יום י' בשבט. הוכרז כחג ונכלל במגילת תענית כאחד החגים הלאומיים¹. האם כך נוהגים לזכרו של מלך בונה המקדש? או שמא אינו בונה כלל את בית המקדש!

1 דאח פירדשי למגילת תענית, הוצ' מוסד ביאליק, עמ' 161.

ב. ושרף אפוסטמוס את התורה

תענית פ"ד, מ"ו: חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה־עשר בתמוז: נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל.

י"ד, תענית פ"ד, ה"ה (ס"ט): צום הרביעי זה שבעה עשר בתמוז יום שנשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל... איכן שרפה? ר' אחא אומר — במעברתא דלוד ורבנן אמרי במעברתא דטרלוסה.

תענית כ"ח, ע"ב:... שרף אפוסטמוס את התורה. גמרא. רש"י — כך קיבלנו מאבותינו.

זו הפעם הראשונה בתולדות ספר התורה שהוא מועלה באש¹, באיזו שנה היה הדבר? את ר' אחא, המספר על המאורע, לא נוכל לאתר מבין עשרים ושבעה תנאים ואמוראים הנושאים שם זה².

אפוסטמוס נזכר במקורותינו רק בקשר למעשה זה. בשם זה מכונים כמה מראשי הצבא הרומי ומנהיגיה³, אבל הם שייכים לתקופה מאוחרת ואין לתלות מעשה זה באחד מהם; סביר שחילול כבוד התורה נעשה על ידי חיל או קצין זוטא, שלא על דעת השלטון. לפי שמו לא נוכל לאתר אותו ולקבוע את זמנו של המאורע.

מעברתא — לשון ארמית ובעברית — מעברה. לתיבה זו שימושי לשון רבים, כגון: בקעה צרה המשמשת מעבר בין שני הרים; מקום בנהר ששם מימיו רדחים וניתן לחצות אותו ברגל כגון — מעברות הירדן; כלי־שיט שעליו חוצים נהר שמימיו רדחים; מעבר מצד אחד של הרחוב למשנהו; דרך, שביל וכיו"ב, עד כדי פסוקת

1 על פשע דומה מסופר בירוש' מגילה פ"ג, ה"א: ארסקינוס שרף את התורה של צנבארי ונשתייר מקצת שלא נשרף. באו ושאלו את ר' יונה ואת ר' יוסה — ואם מותר לקרא בספר (שנשתייר) ברכים. אמרו להם — אסור. ולא שאסור אלא שאם יקראו בספר הפגום תהיה נפשם עגומה, מוטב שיקנו ספר תורה חדש.

במקרה דנן המקום ידוע — צנבא עיר על שפת הכנרת מדרום לטבריה וסמוך לבית ירח; לפי שמויתיהם של שני החכמים שדנו במאורע הזמן ברור.

2 ראה אנציקלופדיה לחכמי התלמוד מאת מרדכי מרגליות, עמ' 67–79.

3 ראה The Oxford Classical Dictionary, 1948, 723-4.

בשערות הראש או הזקן, כדברי חז"ל; "מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה כולי עלמא לא יכלו ליה".⁴

בגלל מספר רב כל כך של שימושי לשון של חיבה זו לא נוכל להעזר בה בחפוש אחרי מעברתא דטרלוסה.

לפי הדעה המקובלת בין חוקרי ארץ ישראל למן ימי גרין ועד היום — טרלוסה מזוהה עם הכפר הערבי טלוזה.

(א). על כפר זה נאמר בסקר משנת תשכ"ח⁵.

טלוזה, במפה 1865 1779. כפר ערבי בראש הר.

ממצא החרסים: בשפולי הכפר — מהתקופה הישראלית II, הביזנטית, ימי הביניים והעותומנית.

(ב) אנשי פ.א.פ. כותבים על ישוב זה:

כפר נאה בנוי טוב, במרכזו בית השיח. הכפר בנוי על כפתהר עם מורד זקוף לצד מזרח. הסביבה כולה מכוסה עצי־זית. לצד מזרח מראה לואדי פ'רעה, למערב — מרגלות הר עיבל.

מנדויל (שנת 1322) קורא לישוב זה Deluse.

(ג) ש. קליין מקבל את הזיהוי טרלוסה — טלוזה וכותב⁷: כפר גדול בגובה ההר עם מערות ובורות. מעברה אחת בין שני הרים סמוך למקום זה היה מעברתא דטרלוסה. והוא מוסיף: יש לחשוב שהכותים בשנאתם לישראל יעצו לשר הצבא של הרומיים לעשות זאת (ולשרוף את ספר התורה) ואם כן יש לחפש את מעברתא דטרלוסה בין הכותים.

סברה שקשה לקבלה, שהרי התורה שבידי הכותים אינה שונה בהרבה מתורת ישראל, שרפת ספר התורה ודאי היה פוגע גם בכבודה של התורה שבידי הכותים.

(ד) י. פרס⁸ מעיר על השם טור לוסה (נ"א טורא לוזא); בתקופה הביזנטית היה המקום מיושב שמרונים, המזכירים אותו בכתביהם בשם לוזא או טור לוזא. לפי חלוקת הארץ של בבא רבה השתרע המחוז השני מלוזא עד הגליל. בתחילת שלטון הערבים עוד ישבו שומרונים במקום הזה.

בכפר יסודות ושרידים של בנינים, בורות, קברי סלעים יהודיים או שומרוניים, שובך יונים חצוב ומקאם מימי הבינים.

(ה) ז. וילנאי כותב⁹: טלוזה נמצאת 450 מ' מעל פני הים. ישוב קדום, ידוע במעברה שהיתה סמוכה אליו ונקרא מעברתא דטרלוסה.

4 סנהדרין ק', ע"ב: תיאור של אדם פקח וחמקמק.

5 יהודה, שמרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, עמ' 222.

6 Palestine Exploration Fund, The Survey of Western Palestine

7 ירושלים (של לונדן) כך י', תרע"ד, עמ' 152.

8 ארץ־ישראל — אינציקלופדיה טופוגרפית־היסטורית, כך ב', תש"ח, עמ' 376.

9 אריאל — אינציקלופדיה לידעת ארץ ישראל.

קבר קדוש הנמצא בין בתי הכפר נקרא נבי הרון; כשני ק"מ מצפון לכפר קבר נבי יהודה.

בטלוזה נמצאה כתובת יונית ובה נזכר "יוסף בן זכריה", ספק אם זה יהודי, סביר יותר שזה שומרוני.

אמנם, רב הדמיון בין שני השמות: טרלוסה-טלוזה, אף על פי כן אי-אפשר לקבוע את מקומו של המאורע מיום י"ז בתמוז בטלוזה שבארץ שמרון, משום ששם לא היה ישוב יהודי בימי בית שני ובימיהם של התנאים והאמוראים.

גבולה הצפוני של שמרון היה קבוע במשך כל התקופה הנידונה. גבול זה התחיל במורדות הצפוניים של הגלבע, נמשך אל עין-גנים (ג'נין) והגיע עד כפר עותנאי. לעומת זאת היה הגבול הדרומי נתון לשנויים: בימי יונתן החשמונאי הפריד דמטריוס השני את הטופרכיות עפרים, לוד ורמתים משמרון וצירף אותן ליהודה¹⁰. בתקופת מלכי בית חשמונאי נסוג הגבול עוד יותר צפונה והגיע עד מעבר לעקרבה וקרן סרטבא. בין שני קוי גבול אלה לא היו ישובים יהודים, לכן לא היתה כל סיבה לערוך את הטכס הנפשע של שרפת ספר התורה בארץ זרה, רחוק מכל ישוב יהודי¹¹. לפנינו נוסח שונה של הירושלמי לפיו אנו קוראים טורא לוזא, במקום טור לוסה, ובוה נמצא את הפתרון:

למרנו¹²: ויקרא יעקב את שם העיר בית-אל ואולם לוז שם העיר לדאשונה. בבית-אל עשה אפוסטמוס מעשה נפשע זה, כי על ידי בחירת המקום הזה היתה פגיעתו בכבודם של היהודים גדולה כפלים; ב"בית-אל" שורפים את תורתו של אל אלהי ישראל. מעשה צורב ומכאיב, וקשה היה לחכמים להוכיח ולכתוב לדורות, כי תורתו של אלהי ישראל נשרפה במקום הנושא שם קדוש זה. לכן בחרו בשמו הקדום של המקום ואמרו שאפוסטמוס שרף את התורה בטורא לוזא = בהר בית-אל. כאן היה ישוב יהודי ובו רצה השליט הרומי לפגוע, להעליבו ולבוותו. כאן, בהר בית-אל, היה המעשה של י"ז בתמוז, כאן בלב ישוב יהודי ולא בטדלוסה, הרחק בארץ שמרון.

10 חשמ"א י', ל"א.

11 לאחר מרד בר-כוכבא חל שינוי בגבולות הדרומיים של שמרון, עדות לכך הוא בית כנסת שמרוני בשעלבים ומוזה שמרונית חקוקה באבן שנמצאה בכפר ביל"ו.

12 בראשית כ"ח, יט.

ג. מבית מדרשם של הקנאים

אנו מצווים ללקט מן המקורות שלנו כל פירור של ידע על מאורעות החיים ועל המחשבות שקננו בלבבות ושהתהלכו בעם בפרק הזמן בו אנו דנים, ולו גם מדרש הבא להביע רגשי נקם באויבי ישראל.

בספר אליהו נשתמר מדרש גיאוגרפי יחיד במינו וזו לשונו:
ומשיח בא והקדוש־ברוך־הוא בעזרתו ועושה מלחמה עמהם, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגויים ההם כיום הלחמו ביום קרב. באותו היום מתרעשים והגבעות מתרקדים וחומות ומגדלים נופלים וכו' ואלו המדינות יחרבו:

א) יריחו	ב) בארות	ג) בית חורון
ד) סוסין	ה) מלכה	ו) ארוד
ז) שלום	ח) ושימרון	ט) בית מגדיאל
י) צור	יא) ובית חליפות	יב) ולד
יג) בוז	יד) ובית עינם	טו) חמת
טז) ספר	יז) הרשה	יח) אנטוכיה
יט) אלכסנדריה	כ) ואדום ¹ .	

גזר דין חמור על עשרים מקומות נזכר גם בפרקי משיח: "קודם שתפול אדום יחרבו עשרה מקומות ועשרה מקומות יהפכו"², אבל שם לא נפרטו בשמותיהם. שחים הן המטרות בבחינת מדרש גיאוגרפי זה:

א) הכרת הערים וקביעת מקומן וזהוין — במקרה שחלו בהם שנויי שמות;
ב) הבנת הרקע ההיסטורי, שעליו נתרקם המדרש. ייתכן שכאן ימצא הקשר המחבר מקומות שונים ורחוקים שבמדרש זה.

מדרש אינו פרי רוחו של יחיד, זהו אוסף של מחשבות, סברות והגיג־לב של אנשים רבים ושונים. איך במדרש משום בנין על נושא שלם בעל מבנה שיטתי, אלא

1 "בית המדרש" לילינק, חדר ג, עמ' 67, ובשנויים ב"מדרשי גאולה" ליהודה קופמאן, עמ' 45.

2 "מדרשי גאולה", עמ' 335: ד"ר מ. איש-שלוש העירני, שמדרש זה בשנוי קל — עשרה מקומות נהפכים ועשרה נשרפים — נזכר במדרש שיר־השירים, מהד' בורר, עמ' 26, ומובא גם בילקוט שיר־השירים, ד"ה מדלג על ההרים.

האופי המיוחד של הדרשות הוא המאחד אותם לדבר שלם. הילכך ניתן המדרש להפודה ולא יחשב הדבר כפגיעה אם נראה ב"ספר אליהו" חלקים, שלא מפי דרשן אחד יצאו והשייכים לתקופת שונות. ואמנם "ספר אליהו" ו"פרק אליהו זכור לטוב" הם שני נוסחות של מדרש אחד; קופמאן מעדיף את "פרק אליהו" על "ספר אליהו" ורואה בו נוסח ראשון³ ובו חסר המדרש על 20 העדים. נראה, איפוא, שפיסקה זו אינה חלק בלתי נפרד מן הספר כולו. ייתכן, שזהו מדרש עתיק, ששלבוהו לכאן בכתב-יד מסוים.

ילינק⁴ קובע את זמנו של ספר אליהו בתקופת-הגאונים ומולדתו — ארץ פ ר ס . מדרש על נושאים ארצישראליים עם עשרים שמות של מקומות, וביניהם כאלה שלא נזכרו אלא פעמים מעטות בתנ"ך או בספרות המאוחרת, אינו יכול להוצר אלא על-ידי בן-הארץ, המכיר את המקומות שהוא מזכיר בדרשתו. ייתכן, שעריכתו הסופית של ספר אליהו מאוחרת היא, אולם אין ספק, שהמדרש הגיאוגרפי שבו קדום הוא. לדעת קופמאן⁵ נכתב הספר בארץ-ישראל בשנת 627, כאשר נלחם ה י ר ק ל י ו ס את מלחמתו האחרונה בפרס. את עשרים המקומות הנזכרים בו הוא מנסה לקשר במאורעות הדור ההוא.

בבואנו לבדוק ולבחון חומר היסטורי הצפון במקורותינו העתיקים עלינו להבדיל בין מה שמשולב בהלכה וקשור בה, לבין מה שנשתזר באגדה. בהלכה, שהיא החוק בישראל, משתקף היחס הרשמי, השולט. למשל — אין ההלכה, פרי מחשבת הפרושים, נוטה חיבה ל מ ל כ ו ת ב י ת - ח ש מ ו נ א י . הטעמים ברורים: לא תתכן מלכות בישראל שלא מזרע בית-דוד, ואלה נטלו להם כתר-מלכות וכתר-כהונה, צדוקים היו, וכו', וכו'. התנאים — אלה המחוקקים את חוקת-הדת ודרכי-החיים, קרובים היו להם במעמד, מקרוב ראו יותר את חסרונותיהם משהכירו במעלותיהם. לא כן האגדה, פרי מחשבת העם: היא רואה את הזוהר בלא להעיב אותו בחשבונות רבים. הילכך שמרה האגדה זכרונות על בית מלכות זה, שאין להם זכר בהלכה, ואחד מאלה הזכרונות נמצא משולב במדרש הגיאוגרפי שלפנינו.

צרות-פורעניות, שלילת זכויות וגרושים היו מנת גורלו של ישראל כמעט בכל עיר בעלת שלטון הלניסטי, רומי וביזאנטי; אבל יש גזירות ויש גזירות. עם למוד יסורים הוא ישראל סבא, יש גזירות שהוא מקבלן, רואה אותן כמצואות שאין להתמרד כלפיהן והוא נכנע ומקבל את הדין. אבל היו מקרים ושונאי-ציון גזרו גזירות שנגעו בצפור נפשה של האומה ועל כמו אלו לא יסלח ולא ימחל לעולם. ובבוא יום נקם

5 שם, עמ' נ"ג.

4 שם, עמ' י"ח.

3 שם, עמ' 49.

ושלם, בבוא הגואל, יעשה חשבון עם כל אלה. זוהי כוונת המדרש. מנחם בן-עמיאל בא ומחדש את מלכות בית דוד, שהרי הוא מצאצאיו של יהויכין מלך יהודה. דמיון העם יכול לעשות נקמות בכל אלה שהרסו את מלכותו הקודמת — מלכות בית-חשמונאי.

מדרש זה יצא בלא ספק מחוג הקנאים, שוחרי החירות, מבני הדור האחרון לחורבן והילכך יש למצוא כמעט בכל עשרים המקומות הנזכרים כאן לגנאי הד וזכר לחורבן בית-חשמונאי, לבזיונות ולמאורעות הרמים, שבאו אחר-כך תחת שלטון רומי עד לחורבן.

להלן פרשת הערים ומאורעותיהן:

א) יריחו, חמדת ארץ-ישראל, שיצאו לה מוניטין בכל העולם הקדמון בזכות דשנה, יערות-החמרים ומטעי-האפרסמון שלה, יריחו — מקום מושבם של כהנים ולויים רבים, היא הראשונה בין המקומות המקוללים. בשל עשרה הפכה לפני כל מקום אחר בארץ לנחלת זרים: ג ב י נ י ו ס עשה אותה מקום מושב של סנהדרין, אדמתה נמסרה ל ק ל י א ו פ ט ר ה וחיל המצב הרומי שנשתקע כאן היה לרועץ לישוב העברי כל הימים. פה גם הכתה הנצרות שרשים ומשנתגברה היתה לאבן-נגף ליהודי נעדרן הסמוכה. דמיון העם ראה כאן את מקומה של מלחמת גוג ומגוג⁶. אולם כל אלה הם כאין וכאפס לעומת זכר המאורע שנשמר בזכרוננו העמוק של העם: פה קרה לו האסון הגדול, כי נגדע כאן ביד זידונית הנצר האחרון לבית-חשמונאי, פה הטביע הורדוס האדומי את אריסטובלוס הצעיר, האחרון ששימש ככהונה גדולה ולו הזכות לכתר-המלוכה. בשבילו קיבל הורדוס את השלטון ביהודה, כי רומי לא אישרה אותו אלא בתורת עוצר, עד אשר יגדל המלך מבית המלוכה החוקי⁷. העם תלה בו את כל תקוותיו לגאולה ו"כאשר לבש את בגדי הקדש ועלה לשרת על המזבח במועד החג, ולגו עיני העם דמעות"⁸.

המאורע ביריחו הוא בעיני העם קץ לתקופת המכבים. האדמה שעליה קרה מקרה זה ארורה והעיר שבה ארע המאורע חרב תחרב.

ב) לבארות או בירות, עיר הנמל בפניקיה המרכזית, לא היה יחס שונה לגבי היהודים מאשר לכל שאר הערים הזרות, שהיו בשכנותה של ארץ-יהודה. ההבדל הגדול שבין תרבות ישראל והשקפת עולמו לבין התרבות השלטת במזרח העולם

6 מכילתא לספר שמות, סוף פרשת בשלח; ומנחם שהראהו (הקדוש-ברוך-הוא למשה) גוג וכל המונו שנאמר: "בקעת יריחו" ולמדנו, שעתידין גוג וכל המונו לעלות ולנפול בבקעת יריחו.

7 קדמוניות יד, יד ה. 8 מלחמות א כב, ב.

הרומי לא יכול היה לשמש יסוד לאהבה הדדית, אבל לא היו כאן ניגודים קיצוניים בחיי יום-יום, שיכלו לגרום להתפרצויות דמים. אך פעם אחת, בימי וארוס יצאו הבירותים נגד היהודים, כי העמידו לרשות השליט הרומי 1500 חיילים כשנתבקשו לעזור לו בדכוי המרידות ביהודה.

אולם הדבר אשר קרה בבירות זעזע את רוח־ישראל, כי פגע באחד מיסודות חייו: בחיי המשפחה. כאן נערך המשפט המבוים של הורדוס נגד שני בניו מ מ ר ים ה ח ש מ ו נ א י ת . מאה וחמשים שופטים מנכבדי הארץ הם שהוציאו גור־דין מות על אל כ ס נ ד ר ו א ד י ס ט ו ב ל ו ס . החיה האדומית, שהתעטפה באצטלה של השלטון, רצתה להבטיח לעצמה שלום ולא נרתעה מפני כל, אפילו עד כדי רצח ילדיה היא. ונכבדי בירות היו שותפים לפשע זה. הם שמחו לקראת אכזריות האב ולמפלת הבנים, שהתייחסו על בית־מלוכה, שהיה שנוא עליהם; הם גם נהנו מנדבנותו של הורדוס, שנטה חסד לערים הנכריות בארצות הסמוכות ובנה היכלות ושוקים בבירות. על השתתפותם בפשע מחפיר זה תבע העם נקם, כי הארץ חנפה תחת יושביה. הילכך חזה דמיון העם שביום הנקמה הגדולה תחרב ותמחק בירות מתחת שמי־ה'.⁹

ג) בית־חורון — מקום מפורסם בארץ ובתולדות המלחמות הרבות שהיו במעבר בין בית־חורון עליון לבין בית־חורון תחתון. לכאורה זכה מקום זה לתהלות בדבריי־ישראל מימי יהושע ושאול ועד המכבים וראשית המרד הגדול. אף־על־פי־כן גוזר הדרשן — ועמו רוח עם ישראל — גור־דין של חורבן מלא על בית־חורון, כי יש דברים שזעם העם אינו יכול לשכוח אותם לעולמים — עלבונות בקדשי־הקדשים שלו אין פגיעה קשה מזו. ופה קרה מקרה כזה. היה זה בימי הנציב קומנוס, בערך 16 שנה לפני המרד הגדול. התסיסה נגד רומי כבר היתה נשאת באוויר, מצד הרומאים היה רצון לעשות מעשי־התגרות — ומצד היהודים — החלטה, שלא להכנע עוד. והנה מה שמספר יוסף בן־מתתיהו:¹⁰

על החיילים הרומים מעיד ש מ ח ו נ י ¹⁰: "אנשי הצבא השומרים על הסדרים בארץ יהודה היו ברובם מן היונים ובני־הנכר אשר בסבסטי ובקיסריה ואיבת עולם שלטה ביניהם ובין היונים ובני־הנכר אשר בסבסטי ובקיסריה ואיבת עולם שלטה ביניהם ובין היהודים. מהם היו גם הגדודים שהדגיו את היהחיים גימי פ ל ו י ס והביאו לידי המרד. מן הצבא הזה יצא האיש שנבל את כבוד המקדש וחברו שקרע את ספר התורה".

10 בתרגומו למלחמות, עמ' תכ"ו.

9 מלחמות ב, יב, ב.

ד) **סוסינ** היא **סוסינתא**, עיר נכרית ידועה כאחת מערי הדיקפוליס. מובלעת בתוך ערי ישראל. מקומה בעמק, על חוף ים כנרת, בקרבת עין גב של ימינו. הסחף הרב שנגרף מהרי הגולן כסה עליה ולא נשאר הימנה כל זכר על פני האדמה.

לפי איכה רבתי — בפסוק "צור ה' ליעקב סביביו צריו" — היתה סוסינתא צרתה של טבריה. כעיר הלניסטית, שלא היה בה אלא מעוט יהודי, גרמה צרות להם ולשכנותיה. כך היה הדבר בראשית המרד הגדול ובודאי חזר הדבר ונשנה גם לאחר החורבן. אולם אין בידנו ידיעה על מאורע מסוים בסוסינתא, שנוכל להצביע עליו ולומר, שבשלו עתידה העיר ליתן את הדין.

ה) **מלכה** הוא תרגומו העברי של שמה של קיסריה¹¹. חשבון ארוך לעם ישראל עם קיסריה והוא מתבטא במשפט אחד: "קסרי וירושלים — אם יאמר לך אדם חרבו שתייהן — אל תאמן, ישבו שתייהן — אל תאמן; חרבה קסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קסרי — תאמן".

ביום בוא הגואל תקום ירושלים וכמובן שקסרי תחרב.

ו) **ארוד**¹² עומד בהקבלה ל"מלכי האי אשר בעבר הים" שבירמיהו. זהו אי סלעי, הרחוק מהחוף כחמשה ק"מ. שטחו 500 על 800 מ', בערך. ועל שטח מצער זה בנו הכנענים עיר, שהפכה לאחת הערים החשובות בארץ כנען. עד היום נשארו שם שרידי חומות העיר הכנענית, הבנויות אבנים גדולות מאוד, בנות חמש-עשרה ואפילו שמונה-עשרה רגל באורך, במערבו של האי מתנשאת עוד כיום חומה זו בגובה של 28–38 רגל.

ישו עברי לא היה בארוד. הופעת השם במדרש שלנו אינו אלא חזרה על הנאמר במלכים ב יח, לד: "איה אלהי חמת וארפד" וכו' ובהקבלות לנושא זה¹³, כאשר רבשקה שליחו של סנחריב, משתדל להוכיח לבני-ירושלים, שלא הצילו אלהי הגויים איש את ארצו מיד מלך אשור. כאשר ישעיהו אומר (י, ט): "אם לא כארפד חמת" הוא אינו אלא חוזר את דברי רבשקה, אלא שלפי השקפתו מלך אשור הוא מטה זעם בידי ה'. כדי לעשות רושם על שומעיו מזכיר הנביא מעשים גדולים שנעשו על-ידי שליח זה. ואחד מהם הוא כיבוש ארוד. גם ירמיהו (מ"ט, טג) משווה את דמשק לארפד בבואו לתאר מפלה לבירת ארם. בני ארוד מפורסמים היו לא רק בסחרם ובאני הגדול שלהם, הם היו גם חיילים מצויינים, ויחזקאל (כ"ז, יא) מדבר עליהם כשומרי חומותיה של צור.

11 הדרשן מצא לנכון לתרגם את השם מפחד מלשינים.

12 כתיב מלא. לפי "מדרשי גאולה", ואילו ילינק כותב ארד.

13 מלכים ב י"ט, יג; ישעיהו ל"ו, יט; י"ז, יג.

ז) **שלום היא שלם של הכותים**, כיום כפר למזרחת של שכם. למקום זה יש לקשר את פרשת המדיבה הגדולה שהיתה בין ישראל לכותים שנים מספר לפני פרוץ המרד הגדול, שעליה מספר באריכות יוסף בן־מתתיהו במלחמות ב', י"ב, ג—ז. המדיבה החלה כאשר הרגו הכותים אחד מעולי הרגל מן הגליל, כנראה בקרבת עקרבא אבל מעשי הנקמה של היהודים והקרבות שהתפתחו בעקבות מעשי השוד באדן שמרון היה בדרומה של שמרון, כי הקריאה לנקמה יצאה מירושלים שהיתה מלאה תסיסות מדיניות־מדיניות שעברו על גדותיה וחפשו להן מוצא. "הם פשטו על השמרונים היושבים בקרבת מחוז עקרבאים, ופה — כנראה — נחלו הקנאים מפלות קשות וסבלו אבדות רבות כאשר בא קומנוס עם הרוכבים הסבסטינים להושיע לשמרונים. מחוגי הקנאים יצאה הקריאה לנקמה בשמרונים ולפי מדרש הנקמות על עיר זו להחרב.

ועוד טעם לכך — פעמים היו הכותים מתוכחים עם עובדי־אורח יהודים, וביחוד עם עולי־רגל, על שם המקום שלם ומלכי צדק מלך שלם, הם ייחסו מלך צדק זה לשלם שבקרבת שכם. ומוטב שמקום זה, שהכותים הפכוהו למבצר רוחני וקדוש ייחרב ויעבור מן העולם.

ח) **שימרון היא שמרון**. בירת הכותים. היהודים לא ראו את השמרונים כתושבי ארץ ישראל, אלא כורים. הם באו במקום אחים נדחים. עצם הווייתם היתה כצנינים בעיני ישראל. על כן ראה יוחנן הורקנוס כהן גדול חובה להכניעם ולהחריב את בירתם שמרון. היה בזה גם צו של חיים לשם קיום אחדות המדינה והקשר עם העם בגליל. והנה תחת חסות האדומי ואחר־כך תחת משטר רומי, הרימו השמרונים ראש. מעשהו של הורדוס בבנין סבסטיה היה כדי להראות שאינו חשמונאי, מרצון להקניט את העם ולעזור לצריו. בימיו החלו הכותים מצייקים לעולי הרגל עד שלא היה יותר מעבר דרך ארצם והיה הכרח ללכת מן הגליל דרך בקעת הירדן או בדרך חוף הים. המריבות עם הכותים היו השאור בתסיסה של חוגי הקנאים, במחשבתם נטלו אלה מקום רב ובבואם לעשות את חשבון קץ הימים, כאשר ישליט בעולם אותו משטר צדק לגבי ישראל ותבוא שעת נקם לצוררים שמרון תחרב. שלם ושמרון מהווים כאחד את מבצר הרוח והגוף של הכותים ובבוא היום יקיץ הקץ על שניהם.

ט) **בית מגדיאל** — שני באורים להזכרת שמו של מקום זה:

1 השם מגדיאל הנזכר בבראשית לו, מג, הוא אחד מאלופי עשו, וכפי שנאמר

14 מלחמות י"ב, ב', ד.

בפסוק מ — הכוונה היא למנות את האלופים למשפחותם ומקומותיהם. לפנינו, איפוא, שם מקום. תרגום אונקלוס אומר: אלוף מגדיאל — רבא מגדיאל, כנראה ששם מקום זה היה ידוע לו, וינתן בן-עוֹזֵאל מוסיף לתרגום: היא הוה מתקרי מגדיאל על שום קרתיה מגדל תקיף היא רבא עירם. ואמנם גם אבסביוס וגם הירונימוס, מכירים את העיר בשם מגדיאל בחבל גבלינה. במה נתפרסם מקום זה לגנאי לגבי ישראל לא ידוע. אולם רמז לדבר יש לנו: בפרקי דרבי אליעזר, פרק ל"ח, נאמר: אלוף מגדיאל אלוף עירם — זו רומי. ואם הדרשן רצה לאחל לרומי חורבן שלם — אין ספק שבכל הדורות היו סיבות רבות לכך.

2 ביהושע י"ט, לח, בין ערי נפתלי, נזכרת עיר בשם מגדל-אל. אבסביוס מוצא מקום זה, בטעות, 5 מיל מדאר, בדרך העולה לעכו, ובימיו כפר גדול. הירונימוס מציין אותו בתורת כפר קטן. מזהים את מגדיאל זו עם מגדל מילחא, הנזכר כגבולו הצפוני של תחום קיסרי, וכיום — עת לית. ספיד¹⁵ סובר, שזוהי קסטרא הנזכרת באיכה רבה, א, — קסטרא לחיפה, שיושביה או חיל המצב הרומי שבמבצר זה, הציקו לשוב היהודי בחיפה.

י) צור. לכאורה אפשר לחשוב, שאין כאן אלא חזרה על הפסקה שבירמיהו כה: "כל מלכי צר", אולם נראה, שהיה לדרשן טעם לצרף עיר זו לרשימת הערים, שעתידות להחרב.

ייתכן שהדרשן כוון לחלמיש (שהוראתה צור), שכנתה הרעה של נוה, שבעבר הירדן. לפי זה תכלול רשימתנו את כל המקומות הנזכרים לגנאי באיכה רבתי: חלמיש (צור), קסטרא (בית מגדיאל), סוסינ (סוסיתא), יריחו ולוד.

ואולם גם עם צור עצמה החשבון הוא ארוך ומיגע: פה נכזבה תקוות שוחרי החופש וניתן יתר תוקף לזכות המלכות של הורדוס. ולא די בזה: כאשר באה משלחת בת אלף איש לצור, אל אנטוניוס, לתנות את צרתם לפניו, להתאונן על הורדוס ולהפגין את רצון העם¹⁶ לא זו בלבד שלא שעה אליהם — חייליו התנפלו עליהם, הפילו מהם רבים, רדפו אחר הנמלטים ואסרום ואחר-כך הוציאו אותם להורג. פגיעה במשלחת שפניה לשלום ובפיה בקשה, זוהי פגיעה קשה מאוד, שדוגמתה אין למצוא אלא אצל פראים. ובני צור לקחו חלק פעיל בתעלוליו אלה של אנטוניוס. הם שמחו לקראת מפלתם של ישראל ונהנו בזכות זו מנדיבותו של הורדוס, שבנה להם בנינים צבוריים. בעל המדרש מעמיד את צור במרכז שנאתו ואותה הוא רוצה להשקות את מלוא כוס הנקמות, כי מלבד המדרש הקצר שלנו על חורבן צור יש עוד מדרש מפורט על חורבנה של צור:

16 קדמוניות י"ד, י"ג, ב.

15 הארץ, מס' 1451.

"וישראל הולכים וחונים על צור ארבעים יום ובסוף ארבעים יום עומדים בעת קריאת "שמע" ואומרים: "שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד" — וחומות המדינה נופלות והמדינה נכבשת מפניהם ובורחים ועוזבים בתוכה כל כסף וזהב והשאר שוטים אותה"¹⁷.

(יא) בית חליפות — ואין זו חלף שבנחלת נפתלי, כיון שלפי ירוש' מגילה פרק א ידעו חז"ל את המקום הזה, שלא שנה בזמנם את שמו. אולי יש כאן רמז למקום שהחליף את שמו — דבר שהיה מקובל ונהוג בתקופה ההלניסטית והרומית והילכך קורא לו בעל המדרש בלגלוג בית חליפות. מכל מקום — כוונת הכתוב על חורבן מקום זה בלתי ידועה.

(יב) לוד. אין לשם זה הקבלה בירמיהו. ודאי נתכוון הדורש למאורע הקשור ללוד ושאינו בומן קרוב לו. אפשר לפרש זאת על-פי איכה רבתי — "לוד לאונו", אולם נראה לי, שהפתרון הוא אחר.

יש מסורת עתיקה האומרת¹⁸: "בחרין עשר בו (באדר) יום טוריינוס" והפירוש המאוחר אומר, שהכוונה היא למעשה לוליינוס ופפוס אחיו. שצדיקים גמורים היו. הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן בגן-עדן. ועל מה נהרגו? מסודת עממית מספרת "שמסרו עצמן על ישראל, שהדו על עצמן הריגת בת מלך, שהיו מטילין אותה על כל ישראל", המדרש מקדים אותם אפילו לעשרה הרוגי מלכות¹⁹.

שני האחים, לוליינוס ופפוס, ממצרים ההלניסטית באו, והילכך שמותיהם נכרכים, אולם במעשיהם היו לאומיים קיצוניים. הם עמדו בראש המתקוממים על רומי במצרים; בדרך נס, לרגל מותו הפתאומי של השופט נצלו פעם מגזר דינם של הרומים. הם חזרו לפעולתם הלאומית, כמסופר בבראשית רבה, סד: בימי ר' יהושע בן-חנניה גזרה מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש. הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין מעכו עד אנטוכיה והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם". וכוונת הדברים היא שלאחר שנתברר, שאין בדעת הקיסר למלא את הבטחתו לבנות את בית-המקדש התקומם העם, בני-הגולה נהרו לארץ-ישראל להצטרף למתקוממים ושני האחים העמידו לרשות המרד את הונם הרב.

לאחר מעשי גבורה רבים נתפסו האחים ונהרגו על-ידי הרומאים. העם לא שכח את גדל לבבם, הם היו לגאות היהדות הילכך הציב להם מקום מכובד בין קדושי והמקום שבו קרה אסון זה נידון על-ידי זעם העם לכליון.

17 מדרשי גאולה, ע' 336. 18 חענית יד, ב. 19 מדרשי גאולה, עמ' 309, ועוד.

(ג) בוז — נזכרת בירמיהו, כה. ממנו בא אליהוא בן-ברכאל הבווי, שהתוכח עם איוב²⁰. אחד משבטי ערב הצפוניים, ששמו בא לו על-פי התעסקותו — כי בוזים ושוסים היו את עובדי האורחות בדרום ארץ הנהרות אל תימא וערב. אין בידנו ידיעה מסוימת ובדורה שבגללה מקללם בעל המדרש.

(ד) בית עינם — אולי היא בית ענת, אחת מן העיירות המובלעות הנזכרת בתוס' כלאים, פרק רביעי, בתחום צור. מהו המאורע שאירע שם ושכשלו חיים מקום זה להחרב — לא ידוע.

(ט) חמת. ארצנו ברוכה במעינות מים חמים והילכך מצוי בה כל-כך הרבה השם הזה חמת, חמתא, חמתן וכיוצא בזה. למי מן הערים בשם זה כוון בעל המדרש — קשה לומר; אולי לחמת שבסוריה, כי זאת היתה העיר החביבה על שונא ישראל הגדול, אנטיוכוס הרביעי, אפיפנס, שבנה אותה מחדש ושכללה. המדרש מקלל כל דבר הרצוי בעיני אויבי עמו.

(טז) ספר. בבראשית י', ל, נאמר, שמושכם של בני-יקטן היה "ממשא באכה ספרה הר קדם". תרגום אונקלוס אינו משנה את השם, אבל לא ברור, אם הניח את השם ללא שנוי כיון שלא היה ידוע לו או שנשאר בימיו בשם זה. כנראה מקום בצפונה של ערב. מה שאירע שם כדי להעלות את זעם העם — לא ידוע.

(יז) חדשה²¹. אין לשם זה הקבלה בידמיהו ולפי זה אינו שייך ליסוד שבדרוש, אלא לחלק שהדרוש המאוחר הוסיף מפרי מחשבתו. מה גרם לכך שנגזר על מקום זה גזר דין כל כך קשה?

בחדשה, בקרבת בית-חורון, נפל במלחמתו הנואשת בבקחידס יהודה המכבי²², הגבור הלאומי, המנהיג הצבאי ששחרר את הארץ מטומאת היונים, כהן גדול, מדינאי מעולה — כלום ייתכן, שמעריצי שמו, שעם אלה נמנה הדרשן, לא ירגזו בעברם במקום זה. מוטב שיחבר ויעבור מן העולם.

(יח) אנטוכיה, בירת סוריה, ואחר-כך העיר הראשית של רומי במזרח, היתה כל הימים מקור של צרות לישראל. אין, איפוא, לתמוה, שבעל המדרש שלנו מקללה. אולם בתולדות היחסים עם אנטוכיה המאורע הקשה ביותר הוא זה שעליו מוסבים דבריו של יוסף בן-מתתיהו במלחמות א, ט, ב: "נציב סוריה, מטלוס סציפיון, חותן פומפיוס, התיו את ראשו של אלכסנדרוס בן

20 איוב לב, ב. 21 כך לפי קופמאן ואילו ילינק כותב "הרשה".

22 מלחמות א, א, ו. שם זה מופיע גם בצורה אחרת — אלעשה (חשמונאים א, ט, ה).

אריטובולוס בעיר אנטיוכיה במצות פומפיוס, אחרי אשר תבע אותו לבית דין בדבר הנזק אשר עולל לרומאים".

היה זה מומנט היסטורי מכריע בתולדות העם, כאשר שחרר יוליוס קיסר את אריסטובולוס ממאסרו ונתן בידו שני לגיונות ושלחו לסוריה כדי למשוך לצדו את ארץ יהודה וסוריה. אולם אריסטובולוס נפל ברשתם של אנשי פומפיוס, שהשקוהו כוס-רעל. הם גם המיתו את בנו. ושנים אחדות אחר זה אירע כאן מאורע שני, שזעזע את העם²³. אנטוניוס צוה להביא את אנטיגונוס לאנטיוכיה וכאן ערף אותו בקרדוס — דין מות שלא יחואר כלפי מלך. היה זה עוול כל-כך גדול עד שגם סטראבו ראה חובה לעצמו לעמוד על כך.

לאחר דור של מריבות אחים ניתנה ההזדמנות להקים מחדש את בית חשמונאי ולמנוע על-ידי כך את חורבן הארץ והעם בידי האדומי ויורשיו — באנטיוכיה נופצה תכנית זו אל הסלע ולא נשאר בפיו של יהודי קנאי כבעל המדרש שלנו אלא לקלל מקום זה, שלא יהיה עוד ולא יזכיר במציאות את הצרות, שנגרמו כאן לישראל.

יט) אלכסנדריה היא הצורה החדשה בת זמנו של הדרשן לדברי ירמיהו: על "פרעה מלך מצרים, עבדיו, שריו וכל עמו". אבל היה טעם לגנאי ביחס אלכסנדריה לישראל שתבע נקמה. היהודים היו בין מיסדי העיר, אזרחים ובעלי זכויות שוות, בשום מקום בגלות לא הרגישה היהדות עת עצמה בת-חורין כמו בבירת מצרים בתקופת בית שני. ופתאום נהפך עליה הגלגל ולא הועילה חכמתו של פילון ולא ישרם של יהודי העיר. נירון קיסר מסר אותם למשיסה לאספסוף האלכסנדרוני, שהיה רווי שנאה לישראל.

וככל שגדלה בראשונה האהבה לאלכסנדריה כן גדלה השנאה אליה אחר-כך ובהתגבר הרדיפות תבעו היהודים נקמה, אלא שהדבר לא היה לאל ידם והילכך עשו זאת בחזון רוחם לעתיד לבוא.

כ) אדום — זו רומי. מאחר שהורדוס האדומי לא היה בעיני העם, אלא שליחה של רומי, נתלכדה השנאה אל "מלכות אדום" ואל "מלכות רומי הרשעה" והיתה לאחת עד שבספרות התלמודית ובמדרשים משמש אדום במקום רומי.

הרעיון היסודי המונח במדרש גיאוגרפי זה הוא הקשר בין עם לארצו, מדת האחריות ההודית שביניהם כדברי ישעיהו (כד, ה) "הארץ חנפה תחת ישביה כי עברו תורת חלפו חוק הפרו ברית עולם". קינת דוד על שאול דבריו "הרי בגלבע אל טל

23 קדמוניות טו, א, ב.

ואל מטר עליכם ושדי תרומת כי שם נגעל מגן גבורים מגן שאול בלי משיח בשמן" הם-הם ההאשמה, שזעם העם מאשים את המקום שבו אירע לו האסון. רעיון זה עובר כחוט השני בדברי הנביאים: הוא מצוי בספר דברים, ואצל ירמיהו ומיכה. בתהלים קו, לח, הארץ היא הנושאת בחטא יושביה "וישפכו דם נקי... ותחנף הארץ בדמם". הקשר בין העם לארץ היה טבוע במחשבה היהודית גם בדורות שלאחר החורבן. כך מספרת האגדה, שר' יהושע בן לוי נזדמן לגבלא, אותו מחוז פורה בדרומו של ים המלח וראה אשכולות גדולים ויפים. אמר: ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך! למי את מוציאה פירותיך? לערבים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו.

עשרים הערים והמדינות שתושביהם חטאו כלפי ישראל העונש אשר יבוא עליהם מכון לארצם: לא הדור החוטא הוא שיענש, שכן דור זה כבר נפטר ועבר מן העולם. העונש יהיה מתמיד וגדול, לא על האדם בלבד, אלא בעיקר על הארץ, כי גדול היה החטא מנשוא.

כאמור, מולדתו של מדרש גיאוגראפי זה היא ארץ-ישראל וזמנו בדור שלאחר מרד בר-כוכבא, כשנוכח העם, שבזרוע לא יוכל לאויבו והילכך העביר את המלחמה עמו לעולם הדמיון, אותו עולם פלאים, שבו מתגשמות כל התקוות.